

ISSN 2616-7948 (print)

ISSN 2617-1244 (online)

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

2022 #2 (10)

UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Видається з 2018 року

Scientific journal

Issued two times per year

Published since 2018

Київ | 2022 | Київський національний
університет культури і мистецтв
Kyiv | 2022 | Kyiv National University
of Culture and Arts

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Київського національного університету
культури і мистецтв
(протокол № 4 від 12.10.2022)*

*Журнал друкується на підставі Свідоцтва про
державну реєстрацію друкованого засобу інформації
(серія КВ № 23123-12963р від 25 січня 2018 року),
виданого Міністерством юстиції України*

Головний редактор — д-р філол. н., проф. Микола Тимошик
Editor-in-chief: Doctor of Sciences (Philology), Professor Mykola Tymoshyk

Відповідальний секретар — д-р культурології, проф. Юлія Трач
Executive Secretary: Doctor of Sciences (Culturology), Professor Yulia Trach

Редакційна колегія:

*Балаклицький Максим — д-р н. із соц.
комунік., проф.;
Гарачковська Оксана — д-р філол. н.,
проф.;
Гжебик Маріола — д-р габ., проф. (Же-
шувський ун-т, Польща);
Гуменюк Тетяна — д-р філос. н., проф.;
Зикун Наталія — д-р н. із соц. комунік.,
проф.;
Новальська Тетяна — д-р іст. н., проф.*

Editorial Board:

*Maksym Balaklytskyi — Doctor of Social Commu-
nications, Prof.;
Oksana Harachkovska — Doctor of Philology,
Prof.;
Mariola Grzebyk — Dr hab., Prof. (University of
Rzeszów, Poland);
Tetiana Humeniuk — Doctor of Philosophy, Prof.;
Natalia Zykun — Doctor of Social Communica-
tions, Prof.;
Tetiana Novalska — Doctor of History, Prof.*

**Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України
від 15.04.2021 № 420 (додаток №3)
науковий журнал «Український Інформаційний Простір»
включено до Переліку наукових фахових видань України
за спеціальностями:
061 — «Журналістика»,
029 — «Інформаційна, бібліотечна і архівна справа».**

**Журнал зареєстровано та індексується в наступних науково-метричних
базах даних і каталогах:**

Index Copernicus, Academic Resource Index, PKP Index, BASE, Crossref, GoogleScholar,
Academia, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), ResearchGate, ResearchBib, Journal Factor,
Worldcat, Каталоги НБУВ (IRBIS-NBUV), Наукова періодика України (УРАН).

Шеф-редактор — д-р пед. н., проф. Михайло Поплавський
Editor director: Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor Mykhailo Poplavskyi

Адреса редакції:

Кімн. 917, вул. Є. Коновальця, 36
Київський національний університет
культури і мистецтв, м. Київ, 01133

Editorial office address:

Office 917, 36 Ye. Konovaltsia Street
Kyiv National University
of Culture and Arts, Kyiv, 01133

Тел./tel.: +38 (096) 104 79 53
e-mail: ukrinfoprostir@gmail.com

**Редакція залишає за собою право на редагування текстів, яке не змінює позиції автора.
Автор несе відповідальність за фактичний виклад матеріалу.**

© Київський національний університет
культури і мистецтв, 2022

ЗМІСТ

CONTENT

Від головного редактора	7	The editor's-in-chief address
The editor's-in-chief address	10	Від головного редактора

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

ACTUAL ISSUES OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Микола Тимошик Жанри журналістики як науково-практична проблема: до провокації фахової полеміки теоретиків і практиків ЗМІ	14	Mykola Tymoshyk Journalism genres as a scientific and practical problem: to professional polemics provocation of media theoreticians and practitioners
Мирослава Поплавська Феномен культурної спадщини та її місце в сучасних міжнародних відносинах	43	Myroslava Poplavska Cultural heritage phenomenon and its place in modern international relations
Tetiana Humeniuk Modern management of higher education in the challenges of time	54	Тетяна Гуменюк Сучасний менеджмент вищої освіти в умовах часу

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ЖУРНАЛІСТИКИ

THEORY AND PRACTICE OF JOURNALISM

Ірина Копистинська Мовні покручі всукраїнських ЗМІ у період російського вторгнення	66	Iryna Kopystynska Language twists in all-Ukrainian mass media within the time of full-scale russian invasion
--	----	--

Богдан Синчак Прямоефірна інформаційна війна та російсько-українська війна 2022-го на медійному плацдармі	85	Bohdan Synchak Live information war and the Russian-Ukrainian war of 2022 on the media base
Наталя Романюк Екотенденції в українському книговиданні	98	Nataliia Romaniuk Ecotrends in Ukrainian book publishing
Оксана Гарачковська Есе в художній публіцистиці: нові стильові конструкції	110	Oksana Harachkovska Essay in literary journalism: new style constructions
Олена Грозна Дефініційна полеміка в сфері інтернет-журналістики щодо понять «жанр» і «формат» у сучасному інформаційному просторі	119	Olena Hrozna Definition polemic in the sphere of internet journalism regarding the concepts of “genre” and “format” in the modern information space
Галина Пристай Інноваційні методи формування компетентностей майбутніх журналістів	131	Halyna Prystai Innovative methods of future journalists' competences formation
Вікторія Галудзіна-Горобець Марина Лисинюк Технології перевірки фактів у протистоянні дезінформації сучасного інформаційного простору	149	Victoria Haludzina-Horobets Maryna Lysyniuk Fact-checking technologies against disinformation in the modern information space
Олександр Мотлях Сучасна державна інформаційна політика України у сфері масмедіа	156	Oleksandr Motliakh Modern state information policy of Ukraine in the mass media sphere

---

ІСТОРИЯ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА КНИГОВИДАННЯ
HISTORY OF JOURNALISM AND BOOK PUBLISHING

Олександр Галич Історія видавництва «Вік» у спогадах Сергія Єфремова	172	Oleksandr Halych History of the “Vik” publishing house in Serhii Efremov memories
Валентина Галич Автопередмови Оксани Забужко в парадигмі публіцистики	191	Valentyna Halych Oksana Zabuzhko's self-forewords in the paradigm of journalism
Марія Макарова Поширення книжкової продукції на Правобережжі та в Західній Україні у XVI–XVIII ст.	214	Mariia Makarova Distribution of book products on the Right Bank and in Western Ukraine in the 16th–18th centuries
Марія Бондар Українські кириличні стародруки через призму їх наукової каталогізації у XX–XXI ст.	232	Mariia Bondar Ukrainian Cyrillic Old Prints through the prism of their scientific cataloguing in the 20th–21st centuries

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КНИГОВИДАННЯ
THEORY AND PRACTICE OF BOOK PUBLISHING

Тетяна Решетуша Оксана Кушнір Інфографіка як засіб візуалізації у регіональній друкованій пресі (за матеріалами тернопільських видань)	250	Tetiana Reshetukha Oksana Kushnir Infographics as a means of visualization in the regional printed press (on the materials of Ternopil editions)

РЕКЛАМА ТА ПРОМОЦІЯ
ADVERTISING AND PROMOTION

Надія Подоляка
Книжкова полицка як засіб
промоції видань
у 20-ті рр. ХХ ст.

268

Nadiia Podoliaka
The bookshelf as a means
of publication promotion in the
20-ies of the twentieth century

ІНФОРМАЦІЙНА, БІБЛІОТЕЧНА І АРХІВНА СПРАВА
INFORMATION, LIBRARY AND ARCHIVAL AFFAIR

Надія Бачинська
Концептуальні основи розвитку
спеціальності «Інформаційна,
бібліотечна і архівна справа»

280

Nadiia Bachynska
Conceptual foundations
of the specialty "Information,
library and archival affairs"

Олег Сербін
Тетяна Ярошенко
Інформаційно-аналітичні центри
університетів та бібліотек:
виклики часу

293

Oleh Serbin
Tetiana Yaroshenko
Information and analytical centers
of universities and libraries:
challenges of time

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, ПОВІДОМЛЕННЯ
REVIEWS, REVIEWS, MESSAGES

Галина Дацюк
Як оживити архівні документи
журналістським пером

314

Halyna Datsiuk
How to revive archival documents
with a journalistic pen

Василь Чепурний
Про журналістику і журналістів
у час війни

321

Vasyl Chepurnyi
About journalism and journalists
during the war

Від головного редактора

Шановний читачу!

Є нагода на раз відійти від усталеного вже в нашому журналі класичного Передслова як короткого огляду соціально значущих тенденцій, ініціатив, подій, до появи яких причетні журналісти і журналістика.

Нагода ця — два своєрідні ювілеї «Українського Інформаційного Простору». Нехай не надто круглі в часовому вимірі, але знакові й, дозволю залучити ще одну вагому оціночну рису, — особні. І не лише для маленького редакційного гурту та для засновника, яким є Київський національний університет культури і мистецтв, а й цілої когорти набутих за короткий час справжніх друзів. Це передусім автори та однодумці, які представляють різні покоління українських і зарубіжних учених-гуманітаріїв, які є вихованцями різних наукових шкіл, але які однозначно поділяють декларовані редакцією програмні засади нового наукового періодичного видання.

На початку — кілька промовистих цифрових даних. Якщо перевести всі десять чисел журналу в наскрізну пагінацію сторінок, то таких вийде понад 2500. У вимірі обліково-видавничих аркушів маємо їх понад 210. Кількість надрукованих статей — близько 200.

Цікаво про географію оприлюднених наукових розвідок. Редакція налагодила тісні творчі контакти і залучила до співпраці дослідників-журналістикознавців, які мешкають у різних куточках світу, зокрема США, Великій Британії, Польщі, Литві, Болгарії, Німеччині. Щодо українських теренів, то, окрім Києва, наші автори працюють у закладах вищої освіти Львова, Запоріжжя, Чернівців, Черкас, Рівного, Тернополя, Вінниці, Івано-Франківська та інших крайових наукових центрів.

Пишаємося, що першими оприлюднили ексклюзивні статті відомих учених: Юрія

Бендера з Кембриджського університету (Велика Британія), академіка Івана Дзюби, професорів-українознавців Ярослава Калакури, Василя Яременка, Марини Палієнко, Мар'яна Житарюка та інших.

Розмаїта тематична палітра формується в сталі структурні підрозділи, головними з яких є: «Актуальні питання українського інформаційного простору», «Історія журналістики та книговидання», «Теорія і практика сучасної журналістики», «Видавнича справа та мережеві видання», «Зв'язки з громадськістю», «Реклама та промоція», «Інформація та документалістика». На постійно прописався в журналі рідкісний для наукових видань розділ «Публіцистика». Об'єднувальною парасолькою цих розділів слугують осучаснені редакційним дизайнером яскраві писанки. Адже й сама журналістика немислима без потужної групи художньо-публіцистичних жанрів, їхньої скорше емоційної та одухотворюючої потуги впливу на читача.

Звісно, перед читачем, який уперше візьме до рук примірник УІП чи відкриє його сторінки на мережевих платформах, постане питання: а в чому, власне, особність цього журналу, що різнить його від десятків і сотень інших наукових видань?

Спробую пояснити тезами.

Упродовж перших двох років випуску журнал упевнено пройшов процедури реєстрації та індексації в 14-ти міжнародних і національних науково-метричних базах даних і каталогах. Приємним бонусом стало отримання на початку 2019 року Сертифікату про включення УІП до авторитетної в західному світі бази даних Index Copernicus. А від сьомого числа, відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 15.04.2021 р. № 420 (додаток 3), журнал включено до переліку наукових фахових видань України за двома спеціальностями: 061 — «Журналістика» та 029 «Інформаційна, бібліотечна, архівна справа».

УІП — чи не єдиний науковий журнал в Україні, присвячений висвітленню проблематики української журналістики та інформації з їхніми відгалуженнями в сегментах видавничої справи та редагування, а також зв'язків з громадськістю та реклами у світовому контексті їх буття. Більше того, робить спроби звільнити національну журналістику з пут соціальних комунікацій, в яких вона опинилася; повернути те, на що національна журналістика заслуговує, — самодостатність, особність, перервану традицію місійності в творенні, поряд із літературою зрілої нації.

Засадничим у редакційній політиці є спроба відновити поганьблені в останні десятиліття класичні підходи до наукової діяльності в галузі журналістики та інформації: дух професіоналізму, дослідницької порядності, повнота і всебічність в опрацюванні емпіричного матеріалу, переконливість, логічність, україноцентричність ви-

кладу думок та самостійність висновків; це також бій лженауковим і схоластичним теоріям, що не мають стосунку до практики ЗМІ, оборона питома національної фахової термінології, захист її від засилля модної натепер іноземщини; і, звісно ж, категоричний заслін компліціям, запозиченням, будь-яким спробам плагіату.

Ще одна прикметна особливість ювіляра: журнал ілюстрований, друкується в кольорі. Особливо цінними з історичної точки зору є вміщені на його сторінках різні за типологією зображення на історичну тематику, добуті авторами з архівних тек. Для прикладу, вперше оприлюднена архівна справа в перекладі зі старої латини українською про українського першодрукаря Степана Дропана та його друкарню у Львові 1460 року. Або досі не друковані документи про українську еміграційну пресу з британських чи польських архівів. У такий спосіб уможливорюється розширення сфери побутування подібних оригінальних свідчень доби.

І насамкінець про умови публікації. Вони привабливі і дещо несподівані для всіх, хто з незмінним науковим сумлінням пише якісні наукові тексти на актуальні теми у відповідності з редакційною політикою журналу. Для таких вхід на шпальти часопису безкоштовний. Це стосується «своїх» і «чужих», маститих професорів і дослідників-початківців, зосібно й аспірантів та магістрів. Такий сталий і прозорий підхід — один із незмінних чинників іміджу і репутації організації-засновника.

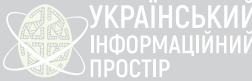
Отож, запрошую до співпраці. Разом творитимемо новітню історію фахового наукового журналу з твердим опертям на національну традицію та кращі набутки світової журналістики.

Микола Тимошик,
головний редактор
«Українського Інформаційного
Простору»

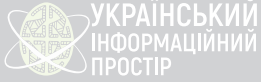

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПРОСТІР

СЬКИЙ
АЦІЙНИЙ

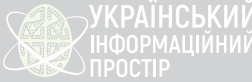

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПРОСТІР

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПРОСТІР

СЬКИЙ
АЦІЙНИЙ

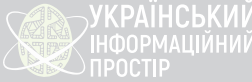

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПРОСТІР

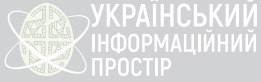

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПРОСТІР

СЬКИЙ
АЦІЙНИЙ

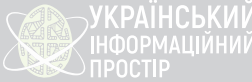

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПРОСТІР

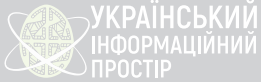

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПРОСТІР

СЬКИЙ
АЦІЙНИЙ

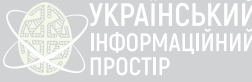

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПРОСТІР

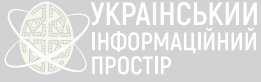

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПРОСТІР

СЬКИЙ
АЦІЙНИЙ

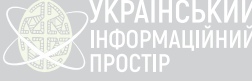

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПРОСТІР

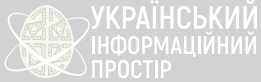

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПРОСТІР

СЬКИЙ
АЦІЙНИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПРОСТІР

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПРОСТІР

СЬКИЙ
АЦІЙНИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПРОСТІР

The editor's-in-chief address

Dear Reader!

There is an opportunity to move away from the already established in our journal's classic Preface as a brief overview of socially significant trends, initiatives, and events, to the emergence of which journalists and journalism are involved.

This occasion is two special anniversaries of the “Ukrainian Information Space”. Even if they are not too significant in the time dimension, but important and, let me add one more crucial evaluative feature, — individual. And not only for the small editorial team and the founder, which is the Kyiv National University of Culture and Arts, but also for a whole cohort of true friends acquired in a short time. These are primarily authors and like-minded people who represent different generations of Ukrainian and foreign humanities scientists who are students of different scientific schools but who clearly share the program principles of the new scientific periodical declared by the editorial board.

In the beginning — a few telling numbers. If you convert all ten journal issues into page pagination, there will be more than 2,500 pages. In terms of accounting and publishing sheets, we have more than 210 of them. The number of printed articles is about 200.

It is interesting about the geography of published scientific research. The editors have established close creative contacts and involved researchers-journalists who live in different parts of the world, including the USA, Great Britain, Poland, Lithuania, Bulgaria, and Germany. As for Ukrainian fields, in addition to Kyiv, our authors work in universities in Lviv, Zaporizhia, Chernivtsi, Cherkasy, Rivne, Ternopil, Vinnytsia, Ivano-Frankivsk, and other regional scientific centers.

We are proud to be the first to publish exclusive articles by famous scientists: Yurii Bender

from the University of Cambridge (Great Britain), academician Ivan Dziuba, Ukrainian studies professors Yaroslav Kalakura, Vasyl Yaremenko, Maryna Palienko, Marian Zhytariuk, and others.

A diverse thematic palette is formed into stable structural subdivisions, the main ones of which are: “Actual issues of Ukrainian information space”, “History of journalism and book publishing”, “Theory and practice of modern journalism”, “Publishing and online publishing”, “Public Relations”, “Advertising and promotion”, “Information and documentary”. The Publicism section, which is rare for scientific publications, was regularly published in the journal. Bright Easter eggs modernized by the editorial designer serve as a unifying umbrella for these sections. After all, journalism itself is unthinkable without a powerful group of artistic and journalistic genres, their rather emotional and spiritual power of influence on the reader.

Of course, the reader who picks up a copy of UIS for the first time or opens its pages on network platforms will have a question: what, exactly, is the uniqueness of this journal? What distinguishes it from dozens and hundreds of other scientific publications?

I will try to explain it with theses.

During the first two years of publication, the journal confidently passed the registration and indexing procedures in 14 international and national scientific and metric databases and catalogs. A pleasant bonus was the receipt at the beginning of 2019 of the Certificate of inclusion of the UIS in the Index Copernicus database, which is authoritative in the Western world. And from the seventh issue, following the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated April 15, 2021, No. 420 (Appendix 3), the journal is included in the list of scientific and specialized publications of Ukraine in two specialties: 061 — “Journalism and Information” and 029 “Information, library, archival affairs”.

UIS is almost the only scientific journal in Ukraine dedicated to covering the problems of Ukrainian journalism and information with their ramifications in the publishing and editing segments, as well as public relations and advertising in the global context of their existence. Moreover, it makes attempts to free national journalism from the shackles of social communications in which it found itself; to return what national journalism deserves — self-sufficiency, individuality, the interrupted tradition of mission in the creation, along with the literature of a mature nation.

Fundamental to the editorial policy is an attempt to restore the classical approaches to scientific activity in the field of journalism and information that have been disgraced in recent decades: the spirit of professionalism, research integrity, completeness, and comprehensiveness in the processing of empirical material, persuasiveness, logic, Ukrainian-centric presentation of opinions and independence of conclusions; it is also a fight against pseudo-scientific and scholastic theories that have no relation to the prac-

tice of mass media, the defense of specifically national professional terminology, its protection from the influence of currently fashionable foreign language; and, of course, a categorical ban on compilations, borrowing, any attempts at plagiarism.

Another notable feature of the jubilee: the journal is illustrated and printed in color. Particularly valuable from a historical point of view are the various types of images on historical subjects contained on its pages, extracted by the authors from archival files. For example, for the first time, an archival document translated from Old Latin into Ukrainian about the first Ukrainian printer Stepan Dropan and his printing house in Lviv in 1460 was made public. Or still unprinted documents about the Ukrainian émigré press from British or Polish archives. In this way, it is possible to expand the sphere of living of such original evidence of the era.

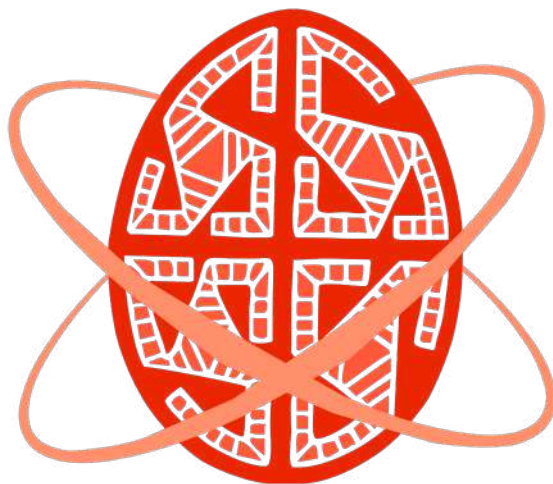
And finally, about the conditions of publication. They are attractive and somewhat unexpected for everyone who, with an unchanging scientific conscience, writes high-quality scientific texts on current topics under the journal's editorial policy. For such, entry to the journal's columns is free. This applies to "own" and "strangers", venerable professors and novice researchers, as well as post-graduate students and masters. Such a stable and transparent approach is one of the constant factors in the image and reputation of the founding organization.

So, I invite you to cooperate. Together, we will create the latest history of a specialized scientific journal with a strong reliance on national tradition and the best achievements of world journalism.

Mykola Tymoshyk,
Editor-in-Chief
of "Ukrainian Information Space"

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ**

ACTUAL ISSUES
OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

УДК 070:82–92

Жанри журналістики як науково-практична проблема: до провокації фахової полеміки теоретиків і практиків ЗМІ

Микола ТИМОШИК

д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтввул. Коновальця, 36
01133, Київ, Україна

nkin@ukr.net

ORCID 0000-0002-7011-3022

© Тимошик М., 2022

Стаття присвячена актуальній проблемі трактування ролі і місця жанрів у сучасній журналістиці.

Еклектика у визначенні основних груп жанрів та їх характерних ознак відбувається через нерозуміння низкою дослідників молодшої генерації особливостей теорії жанрів у різних школах журналізму. Якщо в журналістиці Західної Європи типовими формами викладу матеріалу для ЗМІ традиційно є жанри, то на американському континенті такими є літературні або стильові форми. І в першому, і в другому випадках важливим для професійної журналістики є достеменно знання законів цих жанрів, розуміння їхніх меж і причин взаємопроникнення елементів форм.

У різних країнах існує національна класифікація в жанрології, де кількість груп і видів жанрів може бути різною. Виходячи з цього, накладати усталену десь класифікацію на інший національний ґрунт не є доцільним. Не руйнуючи традицію й не створюючи штучно, заради схоластичної науки, нові жанри, важливо пізнати і творчо використати те краще, що є в кожній із тих шкіл.

У практиці української журналістики усталилися три жанрові групи (інформаційна, аналітична та художньо-публіцистична) з ієрархією підпорядкованих кожній із них конкретних жанрів. Доконечно важливим є не придумування нових жанрів, а обґрунтування їхніх різновидів у межах уже існуючих.

Журналістське розслідування в українському журналістикознавстві немає сенсу відносити до окремого жанру. Вже в самій назві цього поняття передбачена дія журналіста — складний, часто малодоступний, а то й небезпечний процес збору, аналізу та систематизації матеріалу. Результатом такої дії може стати або один, або серія аналітичних матеріалів, окрема стаття. Йдеться не про жанр, а про особливий вид (метод) журналістської діяльності.

Явище гібридизації літературних форм виникло в літературознавчій науці і журналістиці штучно нав'язане. Мода на поєднання різностильових текстів пов'язана не з вимогами часу, а з рівнем професіоналізму й амбіцій авторів. Тенденція приєднання до текстів в інтернеті різних посилань, зображень, інших інтерактивних форм, свідчать не про гібридизацію самих жанрів, а про комбіноване представлення теми, її доповнення.

Ключові слова: жанри журналістики, теорії жанрів, школи журналізму, літературні форми (стили), групи жанрів, інформаційні жанри, аналітичні жанри, художньо-публіцистичні жанри, журналістське розслідування, гібридні жанри.

JOURNALISM GENRES AS A SCIENTIFIC AND PRACTICAL PROBLEM: to professional polemics provocation of media theoreticians and practitioners

Mykola Tymoshyk

Doctor of Philology, Professor

Kyiv National University of Culture and Arts

36, Ye. Konovaltsia St., 01133, Kyiv, Ukraine

nkin@ukr.net

ORCID 0000-0002-7011-3022

The article is devoted to the topical problem of interpreting the role and place of genres in modern journalism.

Eclecticism in defining the main groups of genres and their characteristic features comes from a misunderstanding by a number of the younger generation researchers of the genre theory features in different journalism schools. If in Western European journalism, the typical forms of material presentation for the media are traditionally genres, then on the American continent, such are literary or stylistic forms. Both in the first and second cases, it is important for professional journalism to have a thorough knowledge of the laws of these genres and understand their limits and the reasons for the interpenetration of forms elements.

In different countries, there is a national classification of genres, where the number of groups and types of genres can be different. Based on this, it is not appropriate to impose a well-established classification on another national soil. Without destroying the tradition and creating artificially, for the sake of scholastic science, and new genres, it is important to know and creatively use the best that exists in each of those schools.

In the practice of Ukrainian journalism, three genre groups have been established (informative, analytical, and artistic-journalistic) with a hierarchy of specific genres subordinate to each of them. It is absolutely important not to invent new genres but to substantiate their varieties within the existing ones.

Journalistic investigation in Ukrainian journalism does not make sense to be classified as a separate genre. Already in the very name of this concept, a journalist's action is foreseen — a complex, often inaccessible, and even dangerous process of collecting, analyzing, and systematizing material. The result of such action can be either one or a series of analytical materials, a separate article. It is not about a genre but about a special type (method) of journalistic activity.

The phenomenon of literary forms hybridization that arose in literary science and journalism is artificially imposed. The fashion for combining texts of different styles is not related to the requirements of the time but the professionalism level and the authors ambition. The tendency to add various links and images of other interactive forms to the texts on the Internet is evidence not of the hybridization of the genres themselves but the combined presentation of the topic and its complement.

Keywords: *journalism genres, genres theories, journalism schools, literary forms (styles), groups of genres, informational genres, analytical genres, artistic and journalistic genres, journalistic investigation, hybrid genres.*

Постановка питання

Проблематика жанрів національної журналістики актуалізувалася в новочасну пору й потребує нагального обговорення передусім як у середовищі тих, хто має стосунок до викладання фахових дисциплін на факультетах і відділеннях журналістики українських вишів, так і журналістів-практиків, керівників ЗМІ. Причому з різних боків: і в конкретиці новочасного тлумачення жанрології як чоловічої складової журналістикознавчої науки, і сучасних тенденцій розвитку медійної галузі.

У цій статті *жанр* розглядається в широкому значенні цього терміна, який походить із французької і означає *рід, вид*. У конкретиці журналістики йдеться про нього і як про стійку форму існування того чи того тексту, і як про особливий стиль викладу зібраного автором фактажу, і як про умовний набір формальних і змістових особливостей (подібностей), довкола яких можна вирізняти тексти за окремими групами та легше оволодівати технікою їх написання.

Жанри існують незалежно від того, знає про них автор достеменно чи поверхово. Вони видозмінюються, набувають нових форм і залежно від рівня поступу журналістики в конкретному суспільному середовищі, також і майстерності творців, можуть або стрімко розвиватися, або зникати, або переходити на час до когорта неналежно за своєю творцями чи невитребуваних читачами (слухачами, глядачами).

Теорія журналістики, яка зазвичай покликана ретельно і зі знанням справи узагальнювати практику, завжди йти поруч із нею або й на пів кроку уперед. Втім, не відриваючись від реальності й не впадаючи в схоластику, така теорія може добре прислужитися набуттю навичок і умінь тими, хто вступає на непростий і відповідальний шлях універсального журналіста.

Ще два важливі застереження на початку цієї статті.

Перше. Тут не йдеться про щось раз назавжди усталене. У жодному разі наведені нижче класифікаційні ознаки наявних жанрових форм не треба сприймати так, як хімічну таблицю Менделєєва її користувачі. Адже маємо справу з журналістською творчістю, анатомію якої не можна розкласти за полицками чи вмістити в тісні рамки формул або схем.

Друге. Не йдеться і про механічне перенесення на інший національний ґрунт наукових напрацювань і практичного досвіду західних шкіл журналістики заради такої собі скороминущої моди всього лише на осучаснення термінів, а не по суті проблемного питання. Архіважливим є достеменно вивчення та вміле запозичення всього цього з метою накладання на нашу реальну практику кращого, що там є.

Ігнорування такими застереженнями неминуче призведе до зату-

манення ясності у вивченні теми, плутанини в термінах і поняттях, виправдання ганебного новочасного явища — так званої гібридизації жанрів та неминучим зниженням мотивації до навчання майбутніх «літописців сучасності».

Актуальність проблеми

Спонукою привернути увагу до означеної вище проблеми, зосібно у контексті еволюції побутування структурних одиниць тексту чи мовлення, об'єктивних видозмін його стилів слугують кілька чинників. З-поміж найголовніших виділю три.

Чинник перший. Більш ніж десятилітнє перебування на правах чужої родички в соціальних комунікаціях завело журналістикознавство у глухий кут. Як відомо, після буття під парасолькою філології, уся журналістика усередині 10-х років нового тисячоліття була переведена в новостворений науковий напрям волонтаристським методом — без обговорення із професійною спільнотою. За цей час змінилася не лише назва цього напрямку досліджень, а й їх серцевина. Хто із дослідників увійшов до цієї галузі знань з-під філологічного омофору, добре пам'ятає, що прерогативою аналізу теоретично-практичного аспекту розвитку журналістики, як відомо, були донедавна два важливі об'єкти:

а) текст та його буття в різних жанрах (видах, формах);

б) майстерність авторів таких текстів у живописанні «історії сучасності».

Сьогодні, під натиском новопридуманих теорій соціальних комунікацій та породжених ними різноманітних комунікаційних технологій, обшир такого аналізу, як бальзаківська шагренієва шкіра, до безміри звузився. Текстовий (читай також: зображальний, ефірний, мультимедійний) матеріал у різних його жанрах, формах, видах, типологічною спільністю чи й відмінністю (а це і є серцевина самої журналістики) через складність систематизації та осмислення емпірики опинився на узбіччі. Домінують теми досліджень, у яких власне творчої журналістики фактично немає. А є те, що насправді далеке від реальної практики ЗМІ загалом і організаційно-творчого процесу зокрема.

Чинник другий. Кардинальні зміни в типологічній розмаїтості самої журналістики за стрімкого розвитку цифрової епохи породили цілу низку цілковито нових технологій, засобів і способів виготовлення та поширення журналістського продукту. Йдеться про злиття (взаємне перетікання, взаємне проникнення) різних каналів передачі інформації — з одного боку, і комбіноване використання в одній цілості кількох засобів утілення творчого задуму (тексту, звуку, зображення, динамічного чи статичного відеоряду) — з іншого боку. Це об'єктив-

но викликало з'яву низки нових професійних компетенцій. А будь-що нове, звісно, прикликує нові поняття та терміни. У зрілому громадянському суспільстві з міцним законодавчим захистом державної мови поява таких термінів відбувається у відповідності з традиціями національного термінотворення: доцільність іноземного новоствору допускається лише за умови, коли в своїй мові немає питомого відповідника. У нас же це набрало форму агресивної, часом нічим не обґрунтованої, латинізації, що прийшла на зміну недавній, такій же агресивній, русифікації української мови. Особливо загрозливим це явище є для національної науки, освіти та й самої журналістики. Звідси — впровадження в науковий обіг не просто десятків, а таки сотень, термінів, понять, визначень, первинне значення яких часто не розрізняють ні студенти, ні самі викладачі. З-поміж таких — *конвергентність, кросмедійність, мультимедійність, діджитал-продакшенство, копірайтерство, спічрайтерство, едиторство* (і цей ряд можна продовжувати не на одну сторінку). Єдиний позитив цієї загрозливої тенденції у тому, що попри активне протискування таких логічно і мотиваційно необґрунтованих новотворів у наукових текстах, ствердження їх у лексиці практиків ЗМІ таки не спостерігається. Там віддавна, свідомо чи не свідомо, чинять спротив подібним теоретичним новаціям, не опертим на практику.

Чинник третій. Тривала в часі залежність і одностороння «підживленість» українського журналістикознавства здебільше з одного джерела — великодержавного російського — призвели до певної зашореності й застою в цьому напрямі досліджень. Будучи упродовж багатьох років усього лишень інтерпретаторами й передавачами теоретичних напрацювань офіційно визнаних «світил» із колишніх двох імперських центрів — москви і Петербурга (а іншого варіанту упродовж усієї більш ніж 80-літньої радянської пори й не дозволялося) — частина українських журналістикознавців і сьогодні перебуває у полоні нав'язаних звідти теорій, термінологічних визначень і рекомендацій, які в сотнях тисячах примірників різноманітних довідників, монографій, підручників і дотепер посідають бібліотечні полиці столичних, а ще більше — крайових університетів в обласних та районних центрах. І це фактично за найменшої можливості там передплачувати чи купувати відповідну наукову продукцію із-за західних теренів українського кордону. Якщо до цього додати приплив до нашого наукового цеху нового покоління дослідників, які захищали дисертації не з журналістики, але які отримали право, у відповідності з класифікатором наукових спеціальностей напряму «соціальні комунікації», викладати журналістику, то актуальність розчищення «авгієвих стаєнь» у вище означеній проблематиці є насправду на часі.

Завдання статті

Їх чотири:

1. Проаналізувати й оцінити сучасний стан української жанрології, причини різновекторності підходів дослідників до тлумачення природи, структури й особливостей жанрів функціонування журналістики.
2. З'ясувати в ретроспективі спільне й відмінне з проблематики теорії жанрів у різних західних школах журналістики в контексті практики української журналістики.
3. Довести помилковість віднесення журналістського розслідування до окремого жанру та аргументувати доцільність розглядати це явище як особливий вид (метод) журналістської діяльності, пов'язаний із підготовкою резонансних матеріалів.
4. З'ясувати причини появи явища гібридизації жанрів у теорії журналізму та довести необґрунтованість його виправдання.

Стан розробки проблеми

Почну з промовистого факту: упродовж кількох десятиліть (від кінця 50-х і аж до початку 90-х років) майбутні журналісти усього колишнього СРСР вивчали жанри журналістики за єдиним натоді «Справочником журналіста».

Як для засвоєння всіх історичних дисциплін еталоном на цілій одній шостій євро-азійської частини земної кулі слугувала зредагована Сталіним ще у 30-х роках «История ВКП(б)», так і для журналістики саме цей «Справочник» був настільним не лише для студентів журфаків, а й практиків центральної та місцевої преси, телебачення і радіомовлення. Не випадково наклад, скажімо, третього видання, за яким навчався автор цих рядків у 70-ті роки ХХ ст., складав сто тисяч примірників. Саме на його основі створений був єдиний підручник «Жанры советской печати», який у 1974 році був перекладений і виданий українською мовою видавництвом Політвидав України. Все, що виходило друком опісля, включаючи і розраховане на журналістів-практиків масове за накладом серійне видання у 80-х роках «Библиотеки журналиста», і змістове наповнення єдиного на всю Україну до середини 90-х років ХХ ст. наукового збірника «Журналистика: преса, радіо, телебачення» (Київський університет ім. Тараса Шевченка), базувалося на теоретично-практичних ідеологемах, застовбичених правлячою партією на сторінках того довідника як догма.

Від кінця 50-х років ХХ ст. у середовищі дуже вузького кола українських журналістикознавців починався несміливий процес ствердження української жанрології. Серед зачинателів цього напрямку досліджень радянської пори варто виділити найперше тих, хто створив перші для українських студентів-журналістів навчальні посібни-

ки, де проблематика жанрів посідала осібне місце. Отож: І. Прокопенко (1959) — про газетний репортаж, Д. Прилюк (1973) — про загальні риси журналістського твору та способи відображення в журналістиці, що було першим в Україні узагальнюючим посібником із журналістики, В. Качкан (1988) — про жанри публіцистики, П. Автомонов (1976) — про нарис як передовий жанр публіцистики, Ю. Ярмиш (1996) — про сатиричні жанри, О. Глушко (2006) — про журналістське розслідування.

Прикметна деталь. Автори перелічених вище посібників, за якими не одне покоління українських журналістів вчилося азам різних жанрових форм текстів, створювали такі видання після багатьох років праці у практичній журналістиці. Скажімо, Д. Прилюк (1973) та І. Прокопенко (1959) — на редакторських посадах у найтиражніших республіканських «Радянська Україна», «Сільські Вісті», П. Автомонов (1976) — власкором у львівській та харківській обласних газетах, Ю. Ярмиш (1996) та О. Глушко (2006) — головними редакторами республіканських молодіжних журналів «Піонерія» та «Вітчизна». Отож, вони достеменно знали зсередини тонкощі журналістської кухні з виготовлення того чи інформаційного чи аналітичного продукту. Знали й те, що з теорії слід передусім засвоювати студенту журфаку для набуття практичних навичок писати різні види текстів.

Із набутків новітнього часу.

Їх небагато. Виділяю чи не єдину в українському журналістикознавстві докторську дисертацію М. Висиленка (2006) з проблематики інформаційних та аналітичних жанрів друкованої періодики та видану на цій основі монографію. Можна на пальцях перерахувати навчальні посібники, що присвячені окремим жанрам журналістики або одній із груп. Передусім це історичний та теоретично-практичний екскурс у світ репортажу О. Бикової (2017), такий же екскурс у світ фейлетону та репортажу В. Павліва (2015, 2017) та добре синтезовані й припасовані до ЗМІ, здебільше із літературознавчого боку, погляди на жанри журналістики в системі друкованої періодики О. Гарачковської (2019).

Не вдаючись до глибшого аналізу оглянутих видань, варто назвати одну з характерних їхніх змістових особливостей: за винятком розвідки львівського публіциста В. Павліва, в інших досить помітна синхронізація теоретичних викладок із віддавна наявними в російській школі журналістики. Якщо мати на оці, що виданий у Москві 2000 року навчальний посібник А. Тертичного «Жанры периодической печати» (фактично є оновленою версією згадуваного вище «Справочника журналиста», і що теоретично-практичні напрацювання в цьому підручнику активно використовуються й досі в більшості українських вишів у час викладання «Жанрів журналістики», то хронічна залежність українських дослідників від позиції «старшого брата» і в цій проблематиці є явною. Принаймні, в цьому переконують проана-

лізовані автором цієї статті низка робочих програм таких вишів, де в основній літературі значаться саме ці російські «нетлінки».

Певним виправданням такому становищу може бути та обставина, що упродовж усіх підрадянських років українське журналістикознавство насильно утримувалося метропольним центром на короткому повідку. Однак, помітність тенденції і далі йти за «старшим братом» у цій питанні явно затягнулася. І з погляду сьогоднішнього часу, є недоречною.

Виклад основного матеріалу

Різновекторність підходів в оцінці жанрів

У редакційних кабінетах різноманітної сучасної української системи ЗМІ нині можна почути дві цілковито протилежні сентенції щодо потрібності чи недоцільності досконало оволодіти жанрами журналістики кожним творчим працівником. Одні категорично стверджують: головне — якість, читабельність матеріалу, а не дотримання вимог жанру; мовляв, я вже мало не класик, пишу що хочу і як хочу, головне, щоб споживачеві сподобалося. Інші, з не меншою переконливістю, опонують таким самовпевненим: мовляв, це професійне невігластво, яке нагадує будівельника без елементарних знань закономірностей побудови споруджуваного ним дому; такий довго не втримається, розвалиться.

Із власного багаторічного досвіду творчого спілкування з різними редакціями друкованих і мережних видань можу ствердити, що прихильників першої сентенції останнім часом помітно побільшало. Від них, здебільше молодих, ідуть і такі «посили»: пройшла ера однаковості викладання журналістики, коли в Україні було лише два факультети. Тепер їх багато і пора дбати про різні підходи, школи, осередки журналістикознавства, що нібито почали там формуватися.

Звісно, що дбати пора. І давно треба. Але. В цьому контексті виникає два актуальні запитання.

1. Про які різні школи журналістики в сучасних українських реаліях можна говорити, коли цю спеціальність від середини десятих років нового тисячоліття, зважаючи на стрімкий ріст нових медій у центрі і в кряях, відкривали в спішному порядку без розбору, і лиш ті, хто міг дати кругленькі «відкати» тодішньому міносвіту? Відкривали в усіх обласних та навіть низці районних центрів на базі не лише колишніх педінститутів, а й навіть училищ.

2. На які конкретні «здобутки» крайових шкіл журналістики можна орієнтуватися, коли ми з усіма наявними натеper по всій Україні катедрами журналістики (а їх уже близько сотні) не спромоглися створити бодай початкового корпусу підручників, посібників, хрестоматій із *головних нормативних фахових дисциплін?*

Назви фахових дисциплін у низці таких осередків підготовки журналістських кадрів змінюються чи не щороку, але толкової, доступно написаної для опанування початківцем без власного творчого доробку (а саме такими є переважна більшість нинішніх абітурієнтів, бажаючих вчитися «на журналіста») лектури, яку б не соромно було виставити для публічного використання, досі немає. Немає навіть підручника з історії української журналістики із всеохопним викладом матеріалу за хронологією та географією, з уведенням до нього колосального за обсягом, досі невідомого навіть дослідникам, фактажу з практики виживання і ствердження національного друкованого слова за умов кількастолітнього існування нації без власної держави. І навіть цінні багаторічні напрацювання Центру дослідження української преси при Національній бібліотеці ім. В. Стефаника у Львові, де упродовж кількох десятиліть за непростих матеріальних умов продукувалася кількатомна серія «Української журналістики в іменах», годі шукати в бібліотеках більшості таких «журналістикознавчих шкіл». У цьому контексті актуальними й на сьогодні є зболені слова відомого львівського журналістикознавця М. Присяжного. Написані майже 30 літ тому, а актуальність і гострота їх натеper ні на скільки не зменшилася: «... До сьогоднішнього часу не маємо повної, об'єктивної історії національної журналістики, не маємо достосованої до специфічного геополітичного положення України теорії журналізму, яка б відповідала, насамперед, національним інтересам» (Присяжний, 1993).

Упереджую аргументи когось із опонентів цих моїх полемічних запитань: за кордоном, мовляв, також немає єдиного підходу в питанні теорії журналістики загалом та її жанрів зокрема.

Так, немає. Але там є інше, чого вкрай бракує нам: напрацьований не одним поколінням дослідників і практиків серйозний науковий і навчальний багаж, національна традиція, поважний корпус популярно і з глибоким знанням справи праць маститих попередників, вірність і відданість їм усіма наступниками, хто приходить у цей фах. І то на вибір самого професора-лектора, без усіляких дозвільних грифів, які надавали (або не надавали) часто далекі від фаху міністерські бюрократи. Йдеться про доступний і широкий діапазон наукової, навчальної та методичної лектури, що дає можливість не зазубрювати часто абстрактні, не підтверджені практикою, теоретичні викладки, а щодень набувати ази професії та бути здатним ще зі студентської лави брати безпосередню участь у творенні якісної журналістики.

Теорії жанрів у різних школах журналізму: спільне й відмінне

Упродовж тривалого часу розвитку журналістики у старій Європі не існувало певних правил чи рекомендацій групувати матеріали, які готувалися до оприлюднення в газетах, пізніше в журналах, за пев-

ними спільними чи відмінними ознаками. У цеховому товаристві газетярів побутували прості й зрозумілі кожному поняття: розповіді короткі чи довгі, повідомлення людяні чи подієві. Йшлося здебільше про короткий чи детальний виклад на папері історії події, що відбулася. І виклад той залежав від рівня грамотності й здатності до «живописання» автора побачене чи почуте з чужих вуст швидко відтворити в рукописі для складання в друкарні.

Лише на початку ХХ ст. у нерясних ще натовді наукових публікаціях, присвячених журналістиці, з'являються поняття «літературні форми (стилі)», а значно пізніше — «жанри».

Цікаво, що «літературні форми» як типові види журналістського викладу, в значенні традиційних для нас жанрів преси, наміцно закріпилися у Північній Америці, а «жанротворення в журналістиці» стало активно стверджуватися в Західній Європі.

І ще на одній важливій відмінності варто наголосити.

Йдеться про різночитання змісту того чи того терміна із жанроутворюючого ряду. Є низка жанрів (замітка, репортаж, інтерв'ю), які в різних національних наукових школах журналістики набули однакових характеристик й належного місця в певних класифікаційних групах. Натомість низка інших тлумачиться по-різному. Так, у французькому журналістикознавстві знаходимо цілком несподіване для нас визначення, скажімо, *нарис*. Цей жанр тлумачиться там як «коротка стаття, зосереджена на фізичному описі та найбільш очевидних рисах головного героя» (Agnès, 2008).

Водночас класичне для нас розуміння *нарис* як художньо-публіцистичної оповіді про людину французи перекладають на такий жанр як *портрет*. У мемуарах багатьох перших творців української національної журналістики (Є. Чикаленка, М. Павлика, Б. Грінченка та ін.) можна часто зустріти поняття *фейлетон* в означенні будь-якої статті, що готувалася до друку, а не одного із жанрів художньої публіцистики.

На цій та подібних відмінностях варто застановитися детальніше, аби уникнути у подальшому плутанини та змістового зміщення акцентів у характеристиці тих чи тих жанрів. Щоб не розпорозуватися в докладностях, візьмемо для прикладу дві багато в чому різні школи журналістики: одну в Європі (французьку) та одну в Америці (США).

Європейська школа (на матеріалах Франції)

Журналістикознавці у Західній Європі досить довго шукали загальноприйнятні критерії, за якими можна було б просто й зрозуміло для новачків розрізняти тексти для преси за способом і манерою їх написання. Певний час вони тасували такі тексти на чотири колоди. Тобто, на чотири головні групи жанрів. Із подачі автора популяр-

ного в Франції «Підручника з журналістики» Іва Аньєса на початках це виглядало так:

— жанри сидячі і стоячі (до перших потрапили записка, замітка, огляд преси, резюме — це ті, які можна було оперативно готувати до друку, не виходячи зі свого письмового стола; до других — репортаж, звіт: це потребувало виходу «на люди»);

— жанри короткі і довгі (тут просто, все залежало від кількості рядків на газетній колонці; короткими вважалися замітка, відгук, записка, новина; довгими — «круглий стіл», колонка);

— жанри фактичні (репортаж, доповідь) і думки (інтерв'ю, редакційна стаття, «вільна трибуна»):

— жанри стандартні (замітка, резюме, інтерв'ю) і літературні (репортаж, хроніка, записка) (Agnès, 2008).

Згодом така дещо незвична класифікація зазнала суттєвих змін. Нині ж діапазон жанрів французької журналістики чи не найширший у Європі. Він включає 27 жанрових різновидів, які за низкою спільних ознак об'єднані у п'ять груп. Назвемо ці групи та перелічимо складники кожної.

1. Суто інформативні жанри: *коротка стаття, замітка, резюме, хроніка, огляд преси, інфографіка.*

2. Розповіді: *репортаж, портрет, некролог, доповідь, історична стаття.*

3. Дослідження: *аналіз, розслідування, досьє, резюме документа.*

4. Зовнішня думка: *інтерв'ю, «круглий стіл», вуличне опитування, «вільна трибуна, комюніке, пошта, цікаві сторінки (представлення кількох фрагментів із нової книги).*

5. Коментарі: *редакційна стаття, критика (останнє означення дуже схоже на наші рецензії — М. Т.), хроніка (огляд), замальовка (Agnès, 2008).*

Американська школа (на матеріалах США)

У США, як і в Канаді, на чому наголошувалося вище, майбутніх журналістів детально й багато вчать творчим навичкам оволодіння не жанрами, а формами журналістського твору. Особливої популярності серед студентів там набула друківана лектура, створена за цілковито відмінною від наших пострадянських підручників формою. Замість сухого, нудного стилю, викладеного довгими складнопідрядними реченнями у величезних абзацах за принципом «чим не зрозуміліше, тим науковіше», тамтешні автори підручників і посібників зазвичай головне викладають чітко сформованими тезами, в певних переліках із зазначенням цифр, без «утоплення» суті в копанці води. Для прикладу, так виглядають заголовки окремих параграфів: «23 складники журналістської майстерності», «10 підказок як краще пи-

сати до дитячих журналів», «7 ідей як описувати характер героя розповіді», «11 ключів до відкриття навичок захопливого опису події», «18 способів уникнення відмови в надрукуванні» тощо.

Це — з популярного навчального посібника Скотта Едельштейна (Edelstein, 1997) «1818 кроків до кращого писання». Скористаємося з даних цього практикуючого журналіста і вченого про головні різновиди журналістських текстів. Їх у США 20. Тут вони не об'єднуються в окремі групи, а подаються як цілковито автономні.

Перелічимо ці форми текстів та уявно порівняємо з нашою теорією жанрів: *новини* (news), *огляд* (feature), *аналітика* (analysis), *авторська думка* (opinion), *аналіз* (how-to), *розслідування* (investigation), *публіцистичний твір* (the inspirational piece), *спекуляції* (speculation), *інтерв'ю* (interview), *дискусія* (evaluation), *навчальний текст* (study), *від першої особи* (first-person narrative), *від третьої особи* (third-person narrative), *історії* (history), *огляд* (observations), *творча документалістика* (creative nonfiction), *резюме* (summary), *список* (list), *сатира* (satire), *пародія* (parody) (Edelstein, 1997, pp. 55–56.)

Інші школи в західній Європі

Велика Британія

Подібні американцям підходи до класифікації стилів викладу журналістських матеріалів простежуються в британському журналістикознавстві. Тут особливої уваги заслуговує популярно написаний класичний підручник Бріана Мак-Найра (McNair, 1994) «Новини і журналістика у Великій Британії».

Із новітніх розробок авторів, які в характеристиці журналістських матеріалів надають перевагу їх формам і стилям, варто виділити монографію Ангели Сміс та Міхаеля Хіггінса (Smith & Higgins, 2013) «Мова журналістики: багатожанровий ракурс». Специфіка різностильових публікацій тут здійснюється за головними видами журналістики: пресою, журнальною, радію та мережною.

Польща

Тенденція до вивчення видів та основних принципів побудови форм журналістських матеріалів помічаємо в сучасній Польщі. Так, у призначеній абітурієнтам, які вибирають спеціальність «Журналістика», книзі «Як стати журналістом» окремий розділ присвячений обговорюваній нині темі. Називається він «Журналістські форми — види та основні принципи» (Ściślak, 2007). З найпопулярніших у нинішніх польських ЗМІ тут виділені такі форми (по-нашому жанри): *новини* (news), *колонка* (felieton), *репортаж* (reportaż), *рецензія* (recenzja), *інтерв'ю* (wywiad), *публіцистика* (publicystyka).

Українська школа

Незважаючи на наявність значного числа кандидатів наук та десятки кафедр журналістики в усіх обласних і низці районних центрів нашої держави, досі ми все ще не маємо власної, української, журналістичнознавчої школи. В тому її розумінні, яка віддавна функціонує в кожній державній нації: самостійна, самодостатня, що стало життєвим, розвивається і стверджується з двох джерел: глибоко засвоєної і стало сповідуваної національної традиції та ефективного творчого запозичення набутоків таких шкіл із країн цивілізованого світу.

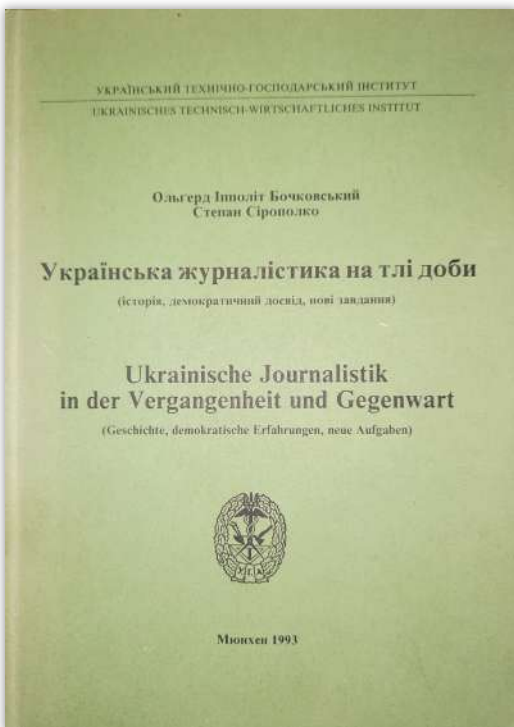
Багатолітня залежність від «старшого брата», обмеженість у виборі джерельної бази, не володіння на професійному рівні радянськими дослідниками-гуманітаріями іноземними мовами призвела до того, що загалом українська практична журналістика і її теоретичне обґрунтування та осмислення своїми дослідниками на материковій Україні й на чужині упродовж тривалого часу рухалися паралельно і фактично не перетиналися.

У чому відмінність цих двох рухів?

Причетні до пресо- та книготорення наші талановиті земляки з близьких і далеких діаспор, тримаючись вимощеної попередниками ще дорадянської доби особної української дороги, активно вбирали у свої дослідження передусім світовий досвід журналістики. Пресознавці ж радянської і пострадянської доби із завидною впертістю наслідували досвід і напрацювання передусім російської

(радянської) журналістики. У чергових переказах народжених у кабінетах московських ідеологів застарілих ідеологічних догм та заявлених теорій зустрічаємо з українського боку здебільше лиш легко впізнавані приклади з доморощеної преси на підтвердження тих теоретичних сентенцій.

Що ж до окремо взятої жанрології, яка в цій статті є спеціальним предметом розгляду, то із цілковитою впевненістю можна ствердити, що вона могла би бути цілковито іншою, якби вище означені дві групи українських пресознавців (діаспорних та радянських) могли пра-

цувати в тісній супрязі і взаємно збагачувати та доповнювати одна одну упродовж років.

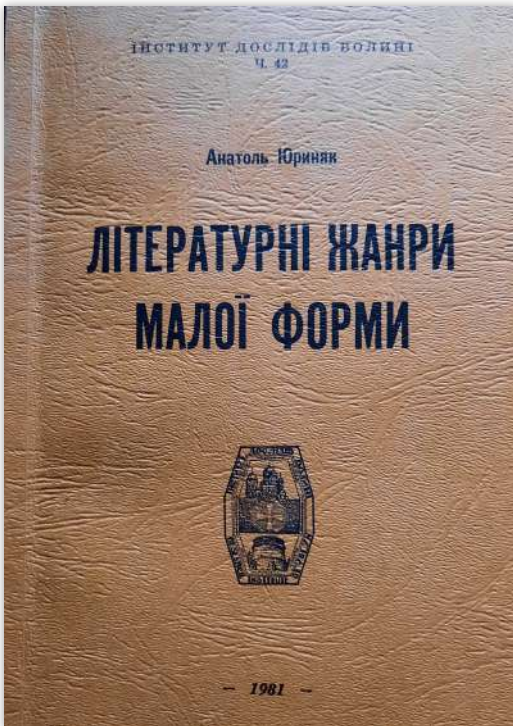
Сьогодні навіть дослідники старшої генерації, не кажучи вже про виховану на соціальних комунікаціях молоду наукову зміну, мало знають, що основи української жанрології, як і основи наукового журналізму загалом, із чіткою орієнтацією її на цивілізований світ, були розроблені не в Комуністичному інституті журналістики в Харкові, який створили там за вказівкою москви 1926 року, а на чужині. І першим за цю непросту справу взявся досі не пізнаний у себе вдома Ольгерд-Іполит Бочковський (1946) — видатний націолог, публіцист. У світі він вважається нині одним із авторитетних знавців теорії націй та національних відносин. Нашою ж науковою громадою ця особистість має бути достойно пошанованою й пізнаною передусім за перший український підручник *«Основи журналізму»*. Написана ще 1937 року на чужині, уперше видана мізерним накладом 1946-го в своєрідному центрі української політичної повоєнної еміграції німецькому Регенсбурзі, ще раз перевидана разом із другою частиною авторства С. Сірополка заходами Українського Вільного Університету в Мюнхені 1993 року з цінною післямовою М. Присяжного, — ця непересічна праця й дотепер фактично не помічена, не опрацьована сучасними українськими комунікаторами (Бочковський & Сірополко, 1993).

Ольгерд Бочковський

Зневаженою сучасною українською журналістикознавчою спільнотою є ще одна цеглинка про природну укоріненість нашого фаху в європейську традицію і штучну розірваність цієї традиції після 1917 року. Йдеться про видану Спільною українських журналістів Америки в американському Джерсі-сіті неповторного дослідження Ю. Тернопільського (1974) *«Українська преса з перспективи 150-ліття»*.

Варто навести ще одне поважне діаспорне дослідження з цієї проблематики, яке давно мало б збагатити сучасну українську журна-

лістикознавчу науку, натомість і досі про нього знає хіба що жменька вчених на материковій Україні. Йдеться про розвідку Анатолія Юриняка (справжнє прізвище — Юхим Кошельняк) «Літературні жанри малої форми» (Юриняк, 1981).

Цей фактично невідомий у сучасній Україні журналіст і вчений, родом із подільської Копачівки, який пройшов шлях від нічного коректора київської газети «Пролетарська Правда» до провідного журналіста знаних на весь світ вільнолюбивих «Українських Вістей» із німецького Ульма, другу половину свого життя досліджував малі текстові форми. І знову ж таки, як і його попередник Бочковський, — у контексті їхнього побутування на шпальтах преси і старої України, і тогочасної Європи та Америки. Його дослідження українського друкованого слова на тлі епох і відстаней (обсягом від 150

до 380 сторінок) виходили в Лос-Анджелесі й Чикаго, Буенос-Айресі та Вінніпезі. Але тут, з наших, його мало хто знає і ще менше, хто читає чи цитує. Бо обрана ним тематика досліджень для наших комунікаторів звісно «не модна» і зтяжка для засвоєння.

За браком місця у форматі даної статті залишу поза її берегами докладну характеристику розробленої майже 90 літ тому професором Бочковським моделі національної жанрології в журналістиці. Переконаний, що з когорти молодих наших дослідників, у професійних орієнтирах яких домінуватимуть поза всілякими кон'юнктурами незмінні «Три П» (професіоналізм, порядність, патріотизм), знайдуться ті, які в спеціальній розвідці детально проаналізують цю працю в конкретиці сьогодення. Тут лиш означу її схему, наголошуючи на тому, що всі теоретичні викладки і приклади нашого попередника базуються строго на теорії і практиці тогочасної журналістики Німеччини, Франції, США та Канади, але аж ніяк не росії.

В «Основах журналізму» Ольгерда Бочковського (1946) всі матеріали друкованих періодичних видань діляться на дві групи: *інформаційні* та *опінієтворчі*. Досі невідоме нашому загалу слово *опінія* вже є в новочасних українських словниках і означає громадську думку, мір-

кування, переконання. Отож, ідеться про суспільну свідомість, яку формують, звісно ж, не інформаційні матеріали (з їхніми простенькими запитаннями *що, де, коли*), а саме опінієтворчі, іншими словами — аналітичні (саме такі дають відповіді на запитання *як і чому*).

За яким ранжиром, у відповідності з цією теорією, матеріали сортуються до таких груп?

Головний критерій — *типові форми журналістського твору*. Власне те, що покладено в основу жанрового поділу американської теорії журналістики. Йдеться і про архітектонічну структуру майбутньої публікації, і про характерні особливості того чи того виду видання (газета, журнал, бюлетень, радіопередача чи кінохроніка, пізніше — телебачення).

У першій, інформаційній, групі таким критерієм відповідають (називаю терміни так, як їх подав Бочковський): *заметка, репортаж, звіт, хроніка, комюнікати пресових агентур, інтерв'ю*.

У другій, опінієтворчій, групі опинилися: *стаття, кореспонденція, рецензія, реферат*.

Дев'ятий розділ свого дослідження Бочковський (1946) присвятив аналізу двох жанрів — «фейлетону» і «часописному роману». Звісно, що сучасне розуміння цих понять є досить далеке від того змісту, яким наповнювалися вони в європейській журналістиці.

Фейлетон (feuilleton) дослівно з французької означає «аркуш». Тому-то тривалий час, за починанням від 1800 року «Journal de Debats», ним вважався аркуш-додаток до газети з цікавими історіями, переважно культурологічної тематики. Після того фейлетон пережив кілька похідних форм і став окремим жанром журналістики. Видозмінилася відтоді й така форма подачі журналістського тексту як *часописний роман*. Колись це були звичайні житейські історії, побудовані на суто документальній основі, з продовженням у кількох числах підряд. «Головна річ такої форми, — звертає автор увагу на традицію французької журналістики, — це вміння закінчити так кожне чергове його продовження, щоб воно викликало у читача якнайбільше напруження та інтерес до подальшого читання газети» (Бочковський, 1946, с. 89).

Анатоль Юриняк

Розглянувши коротку ретроспективу виникнення та розвою жанрології як складника журналістикознавчої науки в світі і Україні, доцільно окреслити тезами примірну картину того, що ми маємо нині з цієї проблематики на українському ґрунті.

Отож, українська система жанрів ЗМІ, яка історично склалася і доцільність якої обумовлена часом та рівнем наукових напрацювань, виглядає так.

Маємо три жанрові групи: *інформаційну, аналітичну, художньо-публіцистичну*. Кожна з цих груп об'єднує ті жанри, які визначаються схожістю з низкою формальних ознак (характер повідомлень, рівень інтерпретації, манера викладу, масштаби залученого фактажу тощо).

До групи інформаційних традиційно відносимо жанри, які виникли чи не першими: *заметка, репортаж, інтерв'ю, звіт*. Це головні. В науковій літературі можна зустріти й інші пропозиції помітно розширити цю групу за рахунок таких: пресреліз, некролог, опитування.

До групи аналітичних жанрів: *кореспонденція, коментар, стаття, рецензія, огляд, лист-звернення*. Окрім цих, деякі дослідники наділяють ознаками орних жанрів прогноз, версію, експеримент, сповідь, рекомендацію.

І насамперед, третя група — художньо-публіцистична. Жанри, які її формують, найскладніші для написання, але найблагородніші для тих, хто хоче не просто увійти в журналістику, а залишитися в ній. Це передусім *нарис, замальовка, есей, фейлетон, памфлет*. У розширеному переліку зустрічаємо: байку, гумореску, епіграму, пародію, дифірамб, шарж, усмішку, анекдот.

Незначне уточнення щодо позицій дослідників розширювати перелік жанрів у кожній із цих груп. Здається, в цьому немає нагальної потреби. Адже форми викладу складових тексту в жанрах-новотворах фактично нагадують ті, що вже віддавна прописалися в таких групах. Скажімо, елементи сповіді, рекомендації, версії легко вгадуються в уже усталених жанрах аналітичної групи: кореспонденціях, коментарях, оглядах, статтях. Не-

має ні найменшої потреби додавати до групи художньо-публіцистичних жанрів і байку, гумореску, епіграму, пародію, дифірамб, шарж, усмішку, анекдот. Адже це явне красне письменство, яке до документалістики не має прямого стосунку.

Навіщо ж ускладнювати новачкам галузі чітко засвоювати головне, апробоване часом?

Втім, довкола цього дискусії й не велися, такі пропозиції так і залишилися думками окремих дослідників.

Предметом же принципів дискусій у цій класифікації залишаються два поняття: *журналістське розслідування* та *гібридні жанри*.

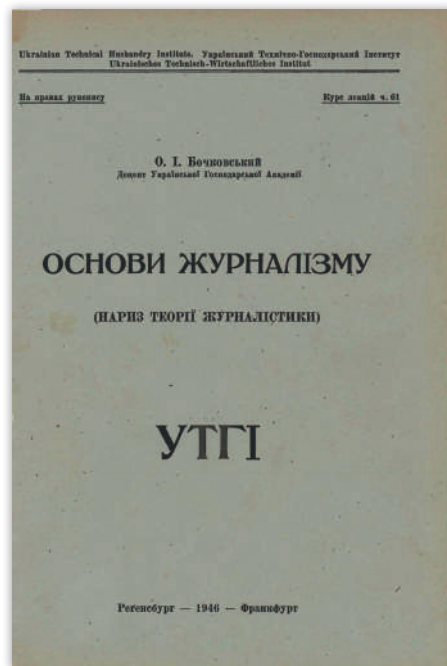
Журналістське розслідування: жанр, вид чи процес?

Не випадково назва цього підрозділу статті сформульована саме так. Бо щодо цього поняття маємо неабияку кількість розмаїтих, нерідко суперечливих один одному, тлумачень, пояснень, інтерпретацій. Особливо рясно їх на різних, ніким не контрольованих, мережних платформах, призначених для самостійного вивчення (списування, скачування) так званих рефератів, курсових, кваліфікаційних, якими нерідко користуються і викладачі фахових дисциплін із журналістики. Часто без посилань, перекрученими цитатами, неточностями.

Розмаїття розбалансованих визначень варто згрупувати на три блоки, де в кожному журналістське розслідування розглядається в трьох самостійних іпостасях:

- як жанр журналістики;
- як особливий вид журналістської діяльності (або метод), пов'язаний із підготовкою резонансних матеріалів;
- як ексклюзивний журналістський матеріал на важливу соціально значущу тему.

Кількісно найбільше прихильників першого блоку. Здається, з легкої руки російського автора «Жанров периодической печати» В. Тертичного наречення журналістського розслідування як самостійного жанру імponує і низці українських дослідників. Це зустрічаємо зокрема в працях киянина О. Глушка (2006), ужгородця Ю. Бідзілі (2007) та харків'янина І. Михайлина (2013).

Прикметно те, що в їхніх визначеннях це поняття подається якимось узагальнено, розпливчасто, еkleктично — і як самостійний жанр, і як жанр збірний, сполучений із низкою інших аналітичних жанрів, і, зрештою, як вид журналістської діяльності.

Спробуємо з'ясувати, що ж мається на увазі.

У словнику Ігоря Михайлина (2013): «Журналістське розслідування — метод збирання інформації, яку особа чи установа прагнуть приховати від оприлюднення, та жанр, у якому зібрану інформацію висвітлюють» (с. 86).

У словнику Ю. Бідзілі (2007): «Журналістське розслідування — складний журналістський жанр, який об'єднує елементи інтерв'ю, портрета, репортажу, хроніки тощо».

Як розібратися журналістові-початківцеві чи студентові журфаку в такому алогізмі визначень? Адже про журналістське розслідування тут ідеться одночасно як і про жанр, і про вид діяльності, і про метод збирання матеріалу.

Схоже на те, що така синтетична еkleктика не може не нагадувати художній твір, у якому автор вирішив застосувати елементи і новели, і повісті, і роману, і оповідання. Отож, маємо справу з так званим явищем гібридизації жанрів, до чого варто спеціально повернутися в окремому підрозділі цієї статті.

Прихильники ідеї вважати журналістське дослідження за окремий жанр апелюють до праць представників західного журналістикознавства. Слушна апеляція. Уважне знайомство з низкою праць західних авторів, зокрібно і тих, що перекладені в останні роки українською мовою, приводить до висновку, що однозначності в цьому питанні там також немає.

Візьмемо британську школу журналістики. Там віддавна вважають, що розслідування як спосіб пошуку, вивчення і збору матеріалу на гостро актуальні теми, має бути обов'язково властиве для діяльності будь-якого журналіста — незалежно від того, якого рівня аналітики матеріал він готує для медіа. Саме виходячи з такого усталеного твердження, автор популярного у Великій Британії підручника «Універсальний журналіст» Девід Рендол (2007) ставить перед собою запитання: що таке журналістське розслідування? І тут же відповідає: «Журналістське розслідування суттєво **відрізняється від інших видів журналістики** (виділення моє. — М. Т.) й має чотири характерні риси: власний пошук; розслідування тих правопорушень чи недбалства, щодо яких немає офіційних доказів; прагнення когось приховати інформацію; на кін поставлено багато» (с. 66).

Отож, британський автор розглядає журналістське розслідування не як жанр, а як вид професійної діяльності газетяра, радієника чи телевізійника, як специфічний спосіб збору ним матеріалу. Іншими

словами, ідеться про якісно вищий етап вивчення й, більше того, дослідження гостро актуальної теми, за результатами якого оприлюднюється цілий цикл публікацій у вигляді, звісно ж, не інформаційних матеріалів, а саме аналітичних статей. Як класичний приклад, Девід Рендол розповідає про історію одного з найгучніших у світі розслідувань, здійснених двома одержимими довести правду кореспондентів «Washington Post» Карла Бернстайна та Боба Вудворда, що отримала назву «Вотергейт». Розслідування це тривало від червня 1972 року упродовж двох років і призвело до гучної відставки президента США Річарда Ніксона. За цією серією публікацій, як відомо, було написано книжковий бестселер «Вся президентська рать» і знятий не менш гучний фільм.

У вперше виданому в Україні за сприяння Бюро нових незалежних держав Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Навчальному посібнику репортера», автором якого виступає Девід Еверетт — вашингтонський кореспондент агенції «Вільна преса Детройта» і водночас директор університету Джона Гопкінса, є цілий розділ із назвою «Журналістське розслідування». Однак у жодному його абзаці не йдеться, що це жанр журналістики. Навпаки, наголошується, що це — різновид журналістської діяльності, яка потребує багато часу. «Вона (діяльність журналіста. — М. Т.), — стверджує автор, — вимоглива і досить нудна, водночас може бути хвилюючою, цікавою і вдячною. Журналістське розслідування є не що інше, як з'ясування того, що людина, компанія або уряд приховують від суспільства» (Еверетт, 1999, с. 11). Більше того, Девід Еверетт (1999) виводить два види основних статей-розслідувань: один ґрунтується на особливих звинуваченнях із залученням однієї особи, фірми чи організації, другий стосується широкої тенденції із залученням усієї галузі, організації, країни.

Натомість у підручнику французького автора з журналістики Ів Аньєса зустрічаємо визначення цього поняття дещо суперечливим, розмитим і вразливим із точки зору з'ясування жанрових меж: «Розслідування — це журналістський жанр резюме, найповніший, найбільш вимогливий до автора... Під час його написання використовуються також техніки інших жанрів» (Agnès, 2008). Цей автор, до речі, відносить і розслідування, і подібні до нього, на його думку, аналіз, досє та резюме документу до окремої групи жанрів, якій дає назву «Дослідження».

І, нарешті про розслідування не як жанр, і не як вид діяльності, а як особний журналістський матеріал на соціально значущу тему. Такого тлумачення дотримується українська Вікіпедія: «Журналістське розслідування — ексклюзивний журналістський матеріал на важливу тему, яка може мати широкий суспільний резонанс, при цьому іс-

нують особи або структури, які намагаються приховати інформацію щодо цієї теми («Журналістське розслідування», 2022).

У підсумку маємо переконливі аргументи ствердити таке:

— журналістське розслідування в українському журналістикознавстві немає сенсу відносити до окремого жанру;

— вже в самій назві цього поняття передбачена дія журналіста — складний, часто малодоступний, а то й небезпечний процес збору, аналізу та систематизації матеріалу;

— результатом такої дії може стати або один або ціла серія аналітичних матеріалів, здебільше у вигляді статті.

Так чином, ідеться не про жанр, а про особливий вид журналістської діяльності (або метод), пов'язаний із підготовкою до оприлюднення в ЗМІ резонансних матеріалів.

Що таке гібридизація жанру і як до цього ставляться дослідники?

Насамкінець, про явище гібридизації жанрів, згадки про яке все частіше зустрічаються в працях сучасних дослідників журналістики.

Звідки взялося це явище?

Що за цим стоїть?

Наскільки виправдане воно в журналістських текстах?

Дискусії про змішування усталених родо-видових чи жанрових форм твору почалося за новітньої доби в літературознавчих колах. Сталося це на вістрі гострих дискусій про гендерні права, емансиповану самодостатню особистість, передусім жіночої статі, про необхідність руйнування усталених соціальних ієрархій. Багатовікова звичка наслідувати класику, традиції, досвід талановитих попередників стала все активніше витіснятися спробами усе більшого числа особистостей сповідувати принцип егоїстичного індивідуалізму, радикальної оригінальності.

На цій хвилі багато літераторів молодшої генерації стали відкрито заявляти, що літературні жанри, як консервні банки традиції, їх більше не цікавлять, що творчість не має ні меж, ні форм. Звідси — численні експерименти про...: найдовше речення, найбільший абзац, найоригінальнішу думку без жодного розділового знака, не редагований текст із ненормативною лексикою. Такий ряд дивних «оригінальностей» і лінгвістичних експериментів у новітній літературі можна продовжувати.

Як не дивно, до дискусії західних дослідників літератури про те, чому низка письменників стала свідомо порушувати структуру літературних жанрів, спричинилася творчістю відомої бразильської письменниці, уродженки України, Кларісі Ліспектор (1920–1977). Ця письменниця відома тим, що, з одного боку, «свідомо порушувала

правила пунктуації: один її роман починається з коми, а закінчується двокрапкою», а з іншого — «вважається такою, чию творчість складно зрозуміти» («Відзначили 100-річчя», 2020).

Виникає питання: а до чого тут журналістика?

Запитання суттєве. Адже загальновідомо, що в літературі править бал її величність вимисел. Сюжетна канва там може бути цілковито довільною і залежить від талану і міри фантазії автора. Інша справа в журналістиці, де вимисел апіорі не допустимий. Тут домінує цілковито інша природа творчості: вона базується на строгій документалістиці, на його величності факті та мірі коментування й інтерпретації його. І професійні журналісти досить добре справляються з різноманітними методами уведення та побутування добутого фактажу в різних жанрових утіленнях задуму.

І все ж про гібридизацію заговорили і журналістикознавці. Зосібно й у конкретиці жанрів журналістики. У монографії М. Василенка цьому присвячено немало місця (Василенко, 2006). Ця обставина, здається, стимулювала молодих українських дослідників, які прийшли в науку не з практичної журналістики, продовжити досліджувати це явище. Так, О. Голік (2007) убачає появу нових жанрових моделей і в аналітичній, і в інформаційній групі ЗМІ українських жанрів. Коментується це так зване явище міжжанрової взаємодії так: «З'являються нові синтетичні утворення, що **на вимогу часу** (виділення моє — М. Т.) віддзеркалюють реалії сучасних тенденцій розвитку ЗМК» (с. 16).

Слідом за О. Голік (2007) інша молода дослідниця О. Бикова (2017) поспішає зафіксувати в науці, як факт доконаний, тенденцію до збагачення жанрової палітри сучасної преси «ускладненими модифікаціями». Такими модифікаціями, на її думку, є: репортаж-інтерв'ю, репортаж-звіт, художній репортаж, аналітичний репортаж.

Як взірець, дослідниця наводить у своєму навчальному посібнику, призначеному для студентів факультетів журналістики, повний текст одного з таких жанрових новоутворень — репортаж-інтерв'ю Наталі Ротай (2009) «Ігор Щепотін: Беру сили в операційній», вміщений у газеті «Україна молода».

Щоби з'ясувати, на які «вимоги часу» з'являються такі гібриди і в чому їхня оригінальність, варто було прочитати цей матеріал, який претендує на новий жанр «репортаж-інтерв'ю».

У великому за обсягом матеріалі (на 11 книжкових шпальт) ідеться про один робочий день головного онколога України — адміністратора, практикуючого лікаря, вченого і людини. Хронометраж часу — від 7.45 ранку до дев'ятої вечора. Цей день і вирішила описати кореспондентка.

Прямо кажучи, тема далеко не нова і зовсім не оригінальна. Віддавна в пресі можна було прочитати про «один день» того чи того

героя-героїні публікації: на полі, на полонині, у фабричному цеху, в шахті, за кермом авто тощо. Цілий день його супроводжує кореспондент, весь час запитує, занотовує, спостерігає, набирається вражень. А за пару днів створює свою розповідь. Вона втілюється на газетній шпальті в різних формах. Здебільше така тема підходить і для репортажу, нарису, і для аналітичної статті. Інтерв'ю? Теж може бути. Однак для цього, здається, не потрібно було «мордувати» героя від світанкової до вечірньої зорі.

Що обрала авторка цього матеріалу?

Ні те, ні се. На шпальту авторка «оригінального задуму» виклала ретельно занотовану стенограму дня. Це те, що в професійній журналістиці вважається сирим матеріалом, але не текстом для публікації: як зустрілася з героєм на прохідній, як сіла в його машину, які питання задавала, як відбувалися операції, наради; що запитувала і що чула у відповідь. Найбільше місця в матеріалі займає діалог кореспондентки і героя (отож, матеріал більше тягнув на інтерв'ю). Все інше — не вартувало уваги й часу читача. Більше того, в тексті багато таких подробиць, які з етичної точки зору для публікації недоречні. Ось, скажімо, витяг із «живописання» кореспонденткою анамнезу хворої старої жінки, яку під час розмови оперував хірург і що оприлюднювати в принципі не можна:

У прямій кишці 80-річної пацієнтки виросла ракова пухлина, яка «закоркувала» отвір». У вересні в жінки був розрив пухлини. Тоді кал вийшов у живіт, почався перитоніт. Обласні онкологи врятували жінку від смерті, залишили пухлину в животі (видалити тоді не могли) і вивели стому — кишку на передню черевну стінку. А це значить, що у хворої відбувається некероване виділення газів і калу в спеціальний мішечок. Столичні спеціалісти збираються вирізати пухлину і реконструювати стому. З огляду на висновок анестезіологів, працювати буде нелегко (Бикова, 2017, с. 216).

За цим текстом подається частина інтерв'ю про те, що робити далі з цією немічною пацієнткою...

Коментарі тут, здається, зайві. Напрошуються кілька запитань.

Чи це є журналістика?

Про які «вимоги часу» та «потреби в нових синтетичних утвореннях» жанрів ідеться?

У чому суть різновиду жанру, який уже названо як «репортаж-інтерв'ю»?

Чи варто дослідникам узагальнювати, та ще й рекомендувати для вивчення юною зміною ті зразки, що мають прямий стосунок до елементарного непрофесіоналізму працівника газети і такого ж — секретаріату редакції, що таке пропускає до друку?

На жаль, у нашій журналістикознавчій науці такі оціночні посили в наукових статтях дуже поширені. Очевидно, через брак розуміння тонкощів самої «редакційної кухні».

Натомість, такі принципові оцінки медійних публікацій, які потрапляють під наукову обсервацію, недвозначно дають західні дослідники. Притому в категоричній формі.

Так, автор популярного в Німеччині навчального посібника «Новинна журналістика» Зігфрід Вайшенберг (2011) теж звертає увагу на появу так званих гібридних жанрів (форм). На переконання цього автора, якщо йдеться про друковані медіа, то така «журналістика без кордонів» своїми гібридними формами слугує насамперед задоволенню нарцисизму її авторів». І далі німецький дослідник продовжує свою думку: «Те, що відбувається, швидше викликає питання про професійну етику, ніж надає поштовхи професійному розвитку» (с. 78).

Інша річ, коли йдеться про мережні видання. Там, безумовно, текстові матеріали обростають низкою інтерактивних форм: посилання на адреси в інтернеті, різноманітні динамічні і статичні зображення, відеоряди. Але це не гібридизація жанрів. Замітка була й залишається будь-де заміткою, а інтерв'ю — інтерв'ю. Тут ідеться про гібридизацію в подачі теми, коли до інтерв'ю можуть бути приєднані посилання чи зображення: біографія чи цитати автора, знімки про нього, діаграми, статистика тощо. Але це різні речі і до гібридизації жанрів стосунку не мають.

Знівелювати надуману дослідниками-теоретиками проблему гібридизації жанрів допоможе й ось це міркування багатолітнього головного редактора заснованого у Мюнхені 1961 року легендарного українського місячника літератури, мистецтва, суспільного життя «Сучасність» Івана Кошелівця. Йдеться про його спробу в час написання мемуарів обійти закони конкретного жанру. Втім, вона об'єктивно не вдалася, про що й вважав за потрібне нагадати іншим авторам:

Спогади, як і кожен літературний жанр, мають безмежні можливості; важливе в них свідчення про добу автора. За це їх цінують... Він, цей жанр, і небезпечний. Небезпечне те, що розповідь у ньому ведеться від «я». А воно, «я», ревно пильнує, щоб не стати перед читачем у невідомому світлі, і, видно, трудно його перебороти, щоб бути безстороннім супроти самого себе... Щоб уберегтися від спокуси нарцисизму, я в пору переходу від туманних мрій до конкретного рішення писати спогади, поклав собі зовсім виключити розповіді про себе й писати тільки те, що довелося бачити в житті, про друзів і про людей, які чимось здаються мені вартими згадки й чимось запам'яталися. Падку мій! Жанри мають свої закони і вирішивши піти проти них,

я зазнав поразки з перших сторінок: не можна писати спогади, оми-нувши самого себе (Кошелівець, 1985, с. 10–11).

Висновки

1. В українському журналістикознавстві проблематика жанрів заго-стрилася з трьох причин: зміщення об'єкту і предмету досліджень у зв'язку з переведенням журналістики з філологічного крила до соці-альних комунікацій; зміни у типологічній розмаїтості журналістики за стрімкого розвитку засобів і способів виготовлення продукції для медіа; тривала в часі залежність і одностороння «підживленість» те-оретичних напрацювань здебільше з одного джерела — великодер-жавного російського.

2. Плутанина й еkleктика у визначенні основних груп жанрів та їх характерних ознак відбувається через нерозуміння низкою дослід-ників молодшої генерації особливостей теорії жанрів у різних шко-лах журналізму. Якщо в журналістиці Західної Європи типовими формами викладу того чи того матеріалу для ЗМІ традиційно є жанри, то на американському континенті такими є літературні або стильові форми. І в першому, і в другому випадках важливим для професійної журналістики є дотримання законів цих жанрів чи форм, розуміння їхніх меж і причин взаємопроникнення.

3. В окремих країнах існує національна класифікація в жанрології, де кількість груп і видів жанрів може бути різною. Виходячи з цього, накладати усталену десь класифікацію на інший національний ґрунт не є доцільним. Не руйнуючи традицію й не створюючи штучно, за-ради схоластичної науки, нові жанри, важливо пізнати і творчо вико-ристати те краще, що є в кожній із тих шкіл.

4. У практиці української журналістики усталилися три жанро-ві групи (інформаційна, аналітична та художньо-публіцистична) з ієрархією підпорядкованих кожній із них конкретних жанрів. Доко-нечно важливим є не придумування нових жанрів, а обґрунтування їхніх різновидів у межах уже існуючих.

5. Журналістське розслідування в українському журналісти-кознавстві немає сенсу відносити до окремого жанру. Вже в самій назві цього поняття передбачена дія журналіста — складний, часто малодоступний, а то й небезпечний процес збору, аналізу та система-тизації матеріалу. Результатом такої дії може стати або один або ціла серія аналітичних матеріалів, здебільше у вигляді статті. Так чином, ідеться не про жанр, а про особливий вид журналістської діяльності (або метод), пов'язаний із підготовкою до оприлюднення в ЗМІ резо-нансних матеріалів.

6. Явище гібридизації літературних форм виникло в літературоз-навчій науці і журналістиці воно штучно нав'язане. Поєднання ін-

терв'ю з репортажем чи нарису із фейлетоном, що стало зустрічатися в практиці журналістики, пов'язане не з вимогами часу, а з рівнем професіоналізму й амбіцій авторів. Те, що відбувається з текстовим матеріалом у мережних виданнях, до якого часто приєднуються посилання на інтернетні джерела, зображення, інші динамічні чи статичні інтерактивні форми, свідчать не про гібридизацію самих жанрів, а про комбіноване представлення теми, її доповнення чи увиразнення. І самим жанрам такі додавання не шкодять.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Автомонов, П. (1976). *Жанр переднього краю*. Радянський письменник.
- Бикова, О. (2017). *Репортаж: історія, теорія, практика*. Видавничий центр КНУКіМ.
- Бідзіля, Ю. (Ред.). (2007). *Словник журналіста: терміни, мас-медіа, постаті*. Закарпаття.
- Бочковський, О.-І. (1946). *Основи журналізму: нарис теорії журналістики*. Український технічно-господарський інститут.
- Бочковський, О.-І., & Сірополко, С. (1993). *Українська журналістика на тлі доби: історія, демократичний досвід, нові знання* (К. Костев & Г. Комаринський, ред.). Український технічно-господарський інститут.
- Вайшенберг, З. (2011). *Новинна журналістика* (В. Ф. Іванов, ред.). Академія української преси.
- Василенко, М. К. (2006). *Динаміка розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі* [Монографія]. Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Відзначили 100-річчя уродженки України, яка стала найвідомішою бразильською письменницею*. (2020, 16 грудня). Українська літературна газета. <https://cutt.ly/VBygdkW>
- Гарачковська, О. (2019). *Жанри журналістики в системі друкованих ЗМІ*. Видавничий центр КНУКіМ.
- Глушко, О. К. (2006). *Журналістське розслідування: історія, теорія, практика* (2-ге вид.). Арістей.
- Голік, О. (2007). Нові жанрові моделі української преси (на прикладі газети «День»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*, 17, 15–19.
- Еверетт, Д. (1999). *Навчальний посібник репортера*. IREX ПроМедіа.
- Журналістське розслідування. (2022, 21 червня). В *Вікіпедія* <https://cutt.ly/PByA76p>
- Качкан, В. (1988). *Жанри публіцистики*. Київ.
- Кошелівець, І. (1985). *Розмови в дорозі до себе: фрагменти спогадів та інші*. Сучасність.
- Михайлин, І. (Уклад). (2013). *Журналістика: Словник-довідник*. Академвидав.
- Павлів В. (2015). *Репортаж: між фактами та емоціями*. Видавництво Українського католицького університету.

- Павлів, В. (2017). *Журналістський фейлетон*. Видавництво Українського католицького університету.
- Прилюк, Д. (1973). *Теорія і практика журналістської творчості*. Вища школа.
- Присяжний, М. (1993). Про перервану тяглість і торжество справедливості (післяслово). В О.-І. Бочковський & С. Сірополко, *Українська журналістика на тлі доби: історія, демократичний досвід, нові знання* (с. 198–202). Український технічно-господарський інститут.
- Прокопенко, І. В. (1959). *Репортаж в газеті*. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
- Рендол, Д. (2007). *Універсальний журналіст* (М. Марченко, пер.). К.І.С.
- Ротай, Н. (2009, 4 лютого). Ігор Щепотін: Беру сили в операційній. *Україна молода*. <https://umoloda.kyiv.ua/number/1341/162/47299/>
- Тернопільський, Ю. Л. (1974). *Українська преса з перспективи 150-ліття*. Видавництво М. П. Коць.
- Юриняк, А. (1981). *Літературні жанри малої форми*. Вінніпег.
- Ярмиш, Ю. (1996). *Жанри сатиричної публіцистики*. ІСДО.
- Agnès, Y. (2008). *Manuel de journalisme. Ecrire pour le journal*. La Découverte.
- Edelstein, S. (1997). *1,818 Ways to Write Better & Get Published*. Writer's Digest Books.
- McNair, B. (1994). *News and Journalism in the UK*. Routledge.
- Ściślak, J. (2007). *Jak zostać dziennikarzem*. Astrum.
- Smith, A., & Higgins, M. (2013). *The Language of Journalism: A Multi-Genre Perspective*. Bloomsbury.

REFERENCES

- Agnès, Y. (2008). *Manuel de journalisme. Ecrire pour le journal* [Journalism Handbook. Write for the Newspaper]. La Découverte [in French].
- Avtomonov, P. (1976). *Zhanr perednoho kraiu* [Front Edge Genre]. Radianskyi pismennyk [in Ukrainian].
- Bidzilia, Yu. (Ed.). (2007). *Slovnyk zhurnalista: terminy, mas-media, postati* [Journalist's Dictionary: Terms, Mass Media, Figures]. Zakarpattia [in Ukrainian].
- Bochkovskyi, O.-I. (1946). *Osnovy zhurnalizmu: naryz teorii zhurnalistyky* [Fundamentals of Journalism: An Outline of the Theory of Journalism]. Ukrainskyi tekhnichno-hospodarskyi instytut [in Ukrainian].
- Bochkovskyi, O.-I., & Siropolko, S. (1993). *Ukrainska zhurnalistyka na tli doby: istoriia, demokratychnyi dosvid, novi znannia* [Ukrainian Journalism Against the Background of the Times: History, Democratic Experience, New Knowledge] (K. Kostev & H. Komarynskyi, Eds.). Ukrainskyi tekhnichno-hospodarskyi instytut.
- Bykova, O. (2017). *Reportazh: istoriia, teoriia, praktyka* [Reporting: History, Theory, Practice]. KNUKiM Publishing Center [in Ukrainian].
- Edelstein, S. (1997). *1,818 Ways to Write Better & Get Published*. Writer's Digest Books [in English].
- Everett, D. (1999). *Navchalnyi posibnyk reportera* [Reporter Training Manual]. IREX ProMedia [in Ukrainian].

- Harachkovska, O. (2019). *Zhanry zhurnalistyky v systemi drukovanykh ZMI* [Genres of Journalism in the System of Print Media]. KNUKiM Publishing Centre [in Ukrainian].
- Hlushko, O. K. (2006). *Zhurnalistske rozsliduvannia: istoriia, teoriia, praktyka* [Journalistic Investigation: History, Theory, Practice] (2nd ed.). Aristei [in Ukrainian].
- Holik, O. (2007). *Novi zhanrovi modeli ukraïnskoi presy (na prykladi hazety «Den»)* [New Genre Models of the Ukrainian Press (on the Example of the Newspaper «Den»)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Filolohiia*, 17, 15–19 [in Ukrainian].
- Kachkan, V. (1988). *Zhanry publitsystyky* [Genres of Journalism]. Kyiv [in Ukrainian].
- Koshelivets, I. (1985). *Rozmovy v dorozh do sebe: frahmenty spohadiv ta inshe* [Conversations on the Way to Yourself: Fragments of Memories and More]. Suchasnist [in Ukrainian].
- McNair, B. (1994). *News and Journalism in the UK*. Routledge [in English].
- Mykhailyn, I. (Comp.). (2013). *Zhurnalistyka: Slovnyk–dovidnyk* [Journalism: Dictionary-Reference]. Akademvydav [in Ukrainian].
- Pavliv V. (2015). *Reportazh: mizh faktamy ta emotsiiamy* [Reportage: Between Facts and Emotions]. Vydavnytstvo Ukraïnskoho katolytskoho universytetu [in Ukrainian].
- Pavliv, V. (2017). *Zhurnalistskyi feileton* [Journalistic Feuilleton]. Vydavnytstvo Ukraïnskoho katolytskoho universytetu [in Ukrainian].
- Prokopenko, I. V. (1959). *Reportazh v hazeti* [Report in the Newspaper]. Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].
- Pryliuk, D. (1973). *Teoriia i praktyka zhurnalistskoi tvorchosti* [Theory and Practice of Journalistic Creativity]. Vyscha shkola [in Ukrainian].
- Prysiashnyi, M. (1993). *Pro perervanu tiahlist i torzhestvo spravedlyvosti (pisliaslovo)* [About the Interrupted Suffering and the Triumph of Justice (afterword)]. In O.-I. Bochkovskiy & S. Siropolko, *Ukraïnska zhurnalistyka na tli doby: istoriia, demokratychnyi dosvid, novi znannia* [Ukrainian Journalism Against the Background of the Times: History, Democratic Experience, New Knowledge] (pp. 198–202). Ukraïnskyi tekhnichno-hospodarskyi instytut [in Ukrainian].
- Randall, D. (2007). *Universalnyi zhurnalist* [The Universal Journalist] (M. Marchenko, Trans.). K.I.S. [in Ukrainian].
- Rotai, N. (2009, February 4). *Ihor Shchepotin: Beru syly v operatsiinii* [Ihor Shchepotin: I'm Taking Strength in the Operating Room]. *Ukraina moloda*. <https://umoloda.kyiv.ua/number/1341/162/47299/> [in Ukrainian].
- Ściślak, J. (2007). *Jak zostać dziennikarzem* [How to Become a Journalist]. Astrum [in Polish].
- Smith, A., & Higgins, M. (2013). *The Language of Journalism: A Multi-Genre Perspective*. Bloomsbury [in English].
- Ternopil'skyi, Yu. L. (1974). *Ukraïnska presa z perspektyvy 150-littia* [The Ukrainian Press from the Perspective of the 150th Anniversary]. M. P. Kots Publishing House [in Ukrainian].
- Weishenberg, S. (2011). *Novynna zhurnalistyka* [News Journalism] (V. F. Ivanov, Ed.). Akademia ukraïnskoi presy [in Ukrainian].

Vasylenko, M. K. (2006). *Dynamika rozvytku informatsiinykh ta analitychnykh zhanriv v ukrainskii presi* [The Dynamics of the Development of Informative and Analytical Genres in the Ukrainian Press] [Monograph]. Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

Vidznachyly 100-richchia urodzhenky Ukrainy, yaka stala naividomishoiu brazylskoiu pysmennytseiu [The 100th Anniversary of a Native of Ukraine, Who Became the Most Famous Brazilian Writer, was Celebrated]. (2020, December 16). *Ukrainska literaturna hazeta*. <https://cutt.ly/VBygdkW> [in Ukrainian].

Zhurnalistske rozsliduvannia [Journalistic Investigation]. (2022, June 21). In *Wikipedia* <https://cutt.ly/PByA76p> [in Ukrainian].

УДК 316.7+327.2

Феномен культурної спадщини та її місце в сучасних міжнародних відносинах

Мирослава ПОПЛАВСЬКА

канд. юр. н., доц.

Київський національний університет культури і мистецтв

вул. Є. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна

poplavskaya.mira@gmail.com

ORCID 0000-0003-3765-1686

© Поплавська М., 2022

Мета статті — виявити місце та роль культурної спадщини в міжнародних відносинах на сучасному етапі розвитку соціокультурного простору, а також розглянути основні тенденції збереження та поширення всесвітньої культурної спадщини на міжнародному рівні. Методологія дослідження. Методологічною основою є міждисциплінарний підхід, який передбачає використання загальнонаукових методів пізнання, а також спеціальних (культурологічних, історичних, політологічних) методів до аналізу об'єкта дослідження. Застосовано системно-структурний метод для теоретичного розуміння видів всесвітньої культурної спадщини; порівняльно-історичний метод, який дозволяє відстежити трансформації місця і ролі всесвітньої культурної спадщини в контексті еволюції інформаційно-комунікаційних технологій, міжнародних відносин як міжкультурної діяльності та ін. Наукова новизна. Досліджено місце і значення всесвітньої культурної спадщини в міжнародних відносинах, зокрема у контексті її взаємозв'язку з дипломатією, в історичній ретроспективі і на сучасному етапі, на початку третього десятиліття XXI ст.; проаналізовано концепцію «м'якої сили» в контексті збереження та поширення культурної спадщини на міжнародному рівні; розглянуто сучасні перспективні напрямки і тенденції збереження всесвітньої культурної спадщини та ін. Висновки. Популяризація об'єктів культурної спадщини здатна позитивно вплинути на імідж держави на міжнародній арені, стати підтвердженням активної участі в процесі збереження світової спадщини.

Наприкінці 2010-х — на початку 2020-х рр. культурна спадщина посіла нове місце в системі міжнародних відносин, що пов'язано зі зростанням рівня включення культурного спадку в інші області міжнародного дискурсу (завдяки діям соціальних мереж та ЗМІ) та зростанням економічної і політичної могутності, якою користуються на міжнародній арені країни, курс розвитку яких спрямований на збереження природи. Культурний спадок стає більш важливим учасником багатобічних діалогів і, як таке, є частиною розширення дій в межах міжнародних відносин.

Ключові слова: культурна спадщина, міжнародні відносини, ЮНЕСКО, культура, культурна дипломатія, «м'яка сила».

CULTURAL HERITAGE PHENOMENON AND ITS PLACE IN MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

Myroslava Poplavska

PhD in Law, Associate Professor

Kyiv National University of Culture and Arts

36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133

poplavskaya.mira@gmail.com

ORCID 0000-0003-3765-1686

The purpose of the article is to reveal the place and role of cultural heritage in international relations at the current stage of the development of the socio-cultural space, as well as to consider the main trends in the preservation and distribution of world cultural heritage at the international level. Research methodology. The methodological basis is an interdisciplinary approach, which involves the use of general scientific methods of cognition, as well as special (cultural, historical, political) methods for the analysis of the research object. The system-structural method is applied for the theoretical understanding of the types of world cultural heritage; a comparative-historical method that allows you to trace the transformations of the place and role of world cultural heritage in the context of the evolution of information and communication technologies, international relations as an intercultural activity, etc. Scientific novelty. The place and significance of world cultural heritage in international relations, in particular in the context of its relationship with diplomacy, in historical retrospect and at the present stage, at the beginning of the third decade of the 21st century, have been studied; analyzed the concept of “soft power” in the context of preservation and dissemination of cultural heritage at the international level; modern perspective directions and trends of preservation of world cultural heritage, etc. are considered. Conclusions. The popularization of cultural heritage objects can positively influence the image of the state in the international arena, and become a confirmation of active participation in the process of preserving world heritage.

In the late 2010s — early 2020s, cultural heritage took a new place in the system of international relations, which is connected with the increasing level of inclusion of cultural heritage in other areas of international discourse (thanks to the actions of social networks and mass media) and the growth of economic and political the power used in the international arena by countries whose development course is aimed at preserving nature. Cultural heritage is becoming a more important participant in multilateral dialogues and, as such, is part of expanding actions within international relations.

Key words: cultural heritage, international relations, UNESCO, culture, cultural diplomacy, “soft power”.

Вступ

Всесвітня культурна спадщина стала індикатором державної політики країн світу, зайнявши належне місце в міжнаціональних стосунках, виступаючи інструментом політичного, культурного та економічного діалогу, відіграючи значну роль в сучасній геополітиці.

Дослідження різноманітних аспектів всесвітньої культурної спадщини, зокрема в контексті її впливу на культурний розвиток країн, посприяє напрацюванню наукової бази для подальшого динамічного розвитку міжнародних відносин на якісно новому підґрунті.

Аналіз публікацій засвідчує стійкий науковий інтерес вітчизняних дослідників до різноманітних аспектів розвитку міжнародних відносин на сучасному етапі. Одним із важливих напрямків наразі лишається напрямок, пов'язаний із проблематикою сучасних місця та ролі, а також збереження та тенденцій популяризації культурної спадщини на міжнародному рівні. Наприклад, Л. Приходько в статті «Збереження цифрової культурної спадщини — імператив XXI століття (за документами ЮНЕСКО і Європейського Союзу)» розглядає вирішення проблем збереження і удоступнення культурної спадщини в цифровій формі, а також європейський досвід створення інтегрованих цифрових інформаційних ресурсів культурної спадщини (2019); політику формування та збереження політико-культурної спадщини ЮНЕСКО, її інструменти та принципи в умовах сучасного суспільства аналізує О. Воляннюк у науковій статті «Роль міжнародної спільноти у збереженні політико-культурних цінностей» (2018); процесу збереження та охорони культурної спадщини як одному з нагальних напрямів діяльності Української держави в XXI ст. присвячено наукову публікацію В. Литовченко «Збереження і охорона культурної спадщини в сучасній Україні: внутрішні і зовнішні аспекти» (2014); окремі аспекти означеного питання розглядає О. Копієвська (2006), В. Малімон (2011) та ін.

Наукова новизна полягає в дослідженні місця і значення всесвітньої культурної спадщини в міжнародних відносинах, зокрема у контексті її взаємозв'язку з дипломатією, в історичній ретроспективі і на сучасному етапі, на початку третього десятиліття XXI ст.; аналізі концепції «м'якої сили» в контексті збереження та поширення культурної спадщини на міжнародному рівні; розгляді сучасних перспективних напрямків і тенденцій збереження всесвітньої культурної спадщини та ін.

Методологічною основою є міждисциплінарний підхід, який передбачає використання загальнонаукових методів пізнання, а також спеціальних (культурологічних, історичних, політологічних) методів до аналізу об'єкта дослідження. Застосовано системно-структурний метод для теоретичного розуміння видів всесвітньої культурної

спадщини; порівняльно-історичний метод, який дозволяє відстежити трансформації місця і ролі всесвітньої культурної спадщини в контексті еволюції інформаційно-комунікаційних технологій, міжнародних відносин як міжкультурної діяльності та ін.

Мета статті

Виявити місце та роль культурної спадщини в міжнародних відносинах на сучасному етапі розвитку соціокультурного простору, а також розглянути основні тенденції збереження та поширення всесвітньої культурної спадщини на міжнародному рівні.

Виклад основного матеріалу

Катастрофічні наслідки Першої світової війни як для суспільної свідомості, так і для пам'яток архітектури, стали тим контекстом, який змусив інтелектуальні еліти заснувати Лігу Націй, а в 1922 р. створити при ній «Міжнародну комісію з інтелектуального співробітництва». Саме ця організація провела Першу міжнародну конференцію зі збереження пам'яток архітектури в Афінах у 1931 р. (Olender, 2021, с. 134) та заклала основи напрямку збереження і поширення культурної спадщини.

Культурна спадщина — це «сукупність успадкованих сучасниками від попередніх поколінь культурних цінностей» (Кот, 2008). Основоположим у визначенні сучасних уявлень про культурну спадщину є:

— розуміння важливості і нагальності підтримки в суспільстві, яке динамічно розвивається, такого середовища проживання людини, в якому вона збереже зв'язок з природою і об'єктам культурної спадщини;

— осмислення того, що культурна спадщина є важливою умовою стійкого розвитку, набуття національної ідентичності, гармонічного розвитку особистості.

Переваги об'єктів, які включені до списку Всесвітньої культурної спадщини, відображені в Концепції зі збереження Всесвітньої і природної спадщини — найбільш ефективного інструменту світового масштабу з охорони природних та культурних об'єктів. Концепція культурної спадщини сформульована в ряді міжнародних правових актів — конвенцій, рекомендації та декларацій, ратифікованих більшістю країн світу.

Варто зауважити, що в Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» від 1972 р. не було сформульовано саме визначення культурної спадщини, проте представлено детальний опис об'єктів культурної спадщини за видами:

— пам'ятники (твори архітектури, монументальної скульптури та живопису, елементи або структури археологічного характеру, написи,

печерні домівки та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва або науки);

— ансамблі (групи ізольованих або об'єднаних будівель, архітектура, єдність або зв'язок з пейзажем, яких представляють видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва або науки);

— пам'ятки (діло рук людини або спільні твори людини та природи, а також зони, включно археологічні пам'ятки, які являють видатну універсальну цінність з точки зору історії, естетики, етнології або антропології) (Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, 1988).

Мистецтво, культура, природа є джерелами проникнення в сутність країни — особисті спостереження та безпосереднє перебування в місці, яке належить до всесвітньої культурної спадщини, настільки захоплює людину, що вона долучається до нової культури, стає її опосередкованим носієм. Завдяки процесу адаптації носія однієї культури до іншої, відбувається змішання, проникнення, збагачення, синтезування (інтеграція) націй та, як наслідок, їх краще взаєморозуміння, взаємсприйняття, взаємовплив і спільний розвиток як між окремими індивідуумами, так і між світовими соціумами та ін.

Внесення об'єктів культурного спадку певної держави до списку Всесвітнього спадку ЮНЕСКО — надзвичайно важливо для закріплення позицій країни на міжнародній арені, оскільки об'єкти культурного спадку сприяють: популяризації певних взірців даної держави, привернення до них міжнародної уваги; укріплення міжнародного статусу та іміджу регіону та держави, яким належить об'єкт всесвітнього спадку; роль туристичного потенціалу та туристичних потоків з різних країн і, як наслідок, зростання прибутку регіону та країни.

Варто зауважити, що популяризація об'єктів культурного і природного спадку країни розглядається передусім не як технічна процедура з внесення певних об'єктів до міжнародного переліку спадку, а як популяризація яскравих елементів національної культури, мистецтва, традицій, певного філософсько-світоглядного бачення, властивого конкретній країні чи регіону. Саме об'єкт культурного спадку є втіленням певних творчих концепцій та людського генія, який належить нації.

Збереження культурного спадку на сучасному етапі є викликом глобального масштабу і метою, заради досягнення якої світова спільнота повинна переглянути існуючі підходи та методи. Надання пріоритетного значення збереженню культурного спадку та міжкультурної комунікації в міжнародних відносинах відкриває широкі можливості для вирішення інших питань.

Сучасні дослідники наголошують на актуалізації питання про місце культурного спадку в суспільстві, в контексті соціальної ізо-

ляції, викликаній пандемією коронавірусу, що набула міжнародного масштабу, підтверджуючи необхідність розвитку зв'язку між спільним культурним спадком, загальнолюдськими цінностями і балансом між відмінностями. На думку Г. Мартінса (2020, с. 32), «коли ми говоримо про культурний спадок, виникає думка про речі з минулого, які незворотно приховані в таємному куточку колективної пам'яті». Оскільки цінність культурної, матеріальної та нематеріальної спадщини вимагає прийняття правди про події, позитивні та негативні, з метою передачі досвіду через «роботу пам'яті» (Martins, 2020, с. 28), саме це мотивує людину продовжувати її збереження. Відповідно, він акцентує на необхідності «заохочення культурного різноманіття, діалогу між культурами і соціальною згуртованістю, а також домінуючу роль спадку в міжнародних відносинах, від запобігання конфлікту до постконфліктного примирення або відновлення зруйнованого спадку» (Martins, 2020, с. 33–34).

Оперативність засобів масової інформації та соціальних мереж привнесла новий погляд на спадок в міжнародному масштабі. Новини та пости про пожежі в музеї Ріо-де-Жанейро або і соборі Нотр-Дам-де Парі, повинь у Венеції, іконоборські акції, здійснені в Мосулі або Баміані та інші катастрофи — лише деякі з прикладів, які посприяли набуттю культурним спадком нового місця в системі міжнародних відносин. Участь у збереженні культурного спадку стала більш помітною та значущою переважно завдяки діям соціальних мереж та ЗМІ, що призвело до безпрецедентного розширення присутності органів оцінки за столами переговорів з міжнародної політики. Окрім того, зростає політична та економічна могутність країн, розвиток яких безпосередньо пов'язаний зі збереженням довкілля.

Однією з провідних тенденцій сучасної політики і дипломатії є побудова міжнародних відносин на культурному підґрунті. Яскравим прикладом є Франція, в якій саме держава відіграє роль ключового координатора культурної дипломатії, відбувається активне фінансування культурних програм, а всі інструменти дипломатії об'єднані під егідою Міністерства культури та Міністерства закордонних справ. Розвиток і популяризація культурного спадку країни цілком відповідають таким цілям публічної дипломатії XXI ст., як:

- підвищення обізнаності про країну; формування позитивного іміджу країни, забезпечення розуміння ідей та переконань, характерних для держави;
- залучення людей в країну з метою туризму та навчання, популяризація її товарів як в країні, так і за її межами;
- залучення іноземних інвестицій та політичних союзників.

Важливу увагу приділено питанню повернення предметів матеріальної культури — неабияку роль в його вирішенні відіграють між-

народні організації та особисто президент Франції Е. Макрон. На сучасному етапі проблема повернення предметів культурного спадку вирішується не лише їх передачею в довічне користування, але й на тимчасовій основі або шляхом культурного обміну. На думку дослідників, реституція та репатріація передбачає зміну ставлення до сприйняття культурного спадку і головним в цьому процесі є його суспільна значущість (da Costa, 2021, с. 240).

Однією з сучасних тенденцій збереження та поширення культурного спадку на міжнародному рівні є, так звана, концепція «м'якої сили», розроблена на основі однойменної форми політичної влади, в основі якої закладено досягнення результатів засобами добровільної участі, симпатії та привабливості. Термін «м'яка сила» було введено в науковий обіг американським вченим, професором Гарвардського університету Дж. Наєм, який вперше використав його у праці «Покликання до лідерства: динамічна природа американської сили» («Bound to Lead: The Changing Nature of American Power») (Nye, 1990). Безпосередньо сама концепція «м'якої сили» не є інноваційною, оскільки її джерела простежуються ще в давньокитайській філософії, а в 30-ті рр. XX ст. на її основі італійським філософом А. Грамши було розроблено концепцію «культурно ідеологічної гегемонії», відповідно до якої культура однієї держави повинна популяризуватися за її межі завдяки діяльності сильної та впливової держави, яка прагне зміцнити власне положення за рахунок культурної експансії.

За Дж. Наєм, «м'яка сила» — це передусім мова країни та її культура, які надзвичайно важливі для міжнародних відносин, оскільки безпосередньо або опосередковано впливають на політичні стосунки та ділові зв'язки. Відповідно саме культурна дипломатія, у контексті спроможності впливати на події на міжнародному рівні завдяки іміджу країни та її репутації, позиціюється важливим інструментом просування «м'якої сили» (Святковська, 2017, с. 85). Дослідники стверджують, що найбільший вплив «м'якої сили» відбувається засобами масової культури, в тому числі, такими як інтернет (соціальні мережі) та телебачення (Савон, 2020, с. 113).

Серед іншого програми, розроблені на основі «м'якої сили», включають культурний обмін і фінансову підтримку діяльності в різноманітних сферах культури — дослідження, кіно, театр та ін. Водночас розробка даної концепції є тривалим процесом, який залежить від стосунків між державами, між державою і суспільством, а також вимагає матеріальних та сенсових внесків, залучення учасників, підтримки в середині країни та за її межами.

Нова реальність, в якій опинилося людство після пандемії коронавірусу репрезентує нові підходи до міжнародних відносин і, відповідно, культурного спадку та його збереження. Зокрема, найбільші

музеї світу зробили доступними цифрові ресурси про власні колекції, доступ до яких до пандемії був обмежений. ЮНЕСКО заохочує об'єкти всесвітньої спадщини та створює унікальні платформи, такі як Європейські дні всесвітньої спадщини, з метою надання людям можливості досліджувати всесвітню культурну спадщину знаходячись в будь-якому місці планети.

Актуальною тенденцією наразі є інноваційний підхід в роботі з цифровою культурою як об'єктом культурного спадку. Новий контекст міжнародних відносин пов'язаний з переходом у віртуальний світ та перенесенням в «не-буття» культурних реалій. На думку дослідників, бонусами цифрової освіти і науки як «ключового аспекту і першого кроку в побудові суспільства» (Rubio-Tamayo, Gertrudix, Gómez, 2021, с. 107) є численні переваги цифрового спадку, можливість використання віртуальної «м'якої сили», доступ до метаданих та ін.

Археологічні пам'ятки, музеї, культурні простори, міжнародні організації за збереження культурного спадку, національні держави, актори парадипломатії, вираження традицій, досвіду та способів ведення справ, дихотомія між інфляцією та руйнуванням культурного спадку, серед іншого, стали основою уявлень про спадок, які постійно змінювалися. Осмислення механізмів розуміння цього тематичного розширення посприяло формуванню нових оцінок культурного спадку на національному та міжнародному рівні.

На думку К. де Алмейда, «спадщина — це все, що має значення для культурного та фізичного життя людини і має сумнозвісну славу, сенс існування та утвердження різних спільнот і щоб існувати, має певним чином бути присутньою та жити» (Almeida, 1998, с. 23). Тобто культурний спадок не можна розглядати лише як заповідник і тим більше як спогад чи ностальгію за минулим, а радше як щось, що має бути частиною нового сьогодення.

Наразі культурна спадщина займає нове місце — вона є ефективним учасником міжнародних відносин в різноманітних масштабах, оскільки більше не є заповідником минулого, а знаходиться в теперішньому і має перспективні цінності.

Висновки

Популяризація об'єктів культурної спадщини здатна позитивно вплинути на імідж держави на міжнародній арені, стати підтвердженням активної участі в процесі збереження світової спадщини.

Наприкінці 2010-х — на початку 2020-х рр. культурна спадщина посіла нове місце в системі міжнародних відносин, що пов'язано зі зростанням рівня включення культурного спадку в інші області міжнародного дискурсу (завдяки діям соціальних мереж та ЗМІ) та зрос-

танням економічної і політичної могутності, якою користуються на міжнародній арені країни, курс розвитку яких спрямований на збереження природи. Культурний спадок стає більш важливим учасником багатобічних діалогів і, як таке, є частиною розширення дій в межах міжнародних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Воляннюк, О. (2018). Роль міжнародної спільноти у збереженні політико-культурних цінностей. *Наукові записки*, 3–4 (83–84), 97–107.
- Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (дата звернення: 12.10.2022).
- Копієвська, О. Р. (2006). Всесвітня культурна спадщина: регулювання міжнародним правом. *Держава і право*, 33, 25–30.
- Кот, С. І. (2008). Культурна спадщина. Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон — Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка». 568 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kulturna_Spadschina (дата звернення: 21.10.2022).
- Литовченко, В. В. (2014). Збереження і охорона культурної спадщини в сучасній Україні: внутрішні і зовнішні аспекти. Міжнародний науковий вісник *International Scientific Herald*, 8(27), 361–368.
- Малімон, В. І. (2011). Культурна політика держави як чинник реформування суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Нац. акад. держ. управління України при Президенті. Івано-Франківськ.
- Приходько, Л. Ф. (2019). Збереження цифрової культурної спадщини — імператив XXI століття (за документами ЮНЕСКО і Європейського Союзу). *Архіви України*, 2 (319), 67–92.
- Савон, К. В. (2020). Вплив політики «М'якої сили» на імідж держави. *Актуальні проблеми політики*, 66, 112–117.
- Святковська, Ю. Ю. (2017). «М'яка сила» як інструмент зовнішньої політики держави. *Наукові праці. Політологія*, 285, 83–87.
- Almeida, C. (1998). *Ferreira de. Patrimônio. O seu entendimento e a sua gestão*. Porto: Edições Etnos.
- da Costa, K. L. (2021). The Demand for Restitution of Cultural Heritage Through Relations Between Africa and Europe. In: Christofolletti R., Botelho M. L. (ed.). *International Relations and Heritage. Patchwork in Times of Plurality*. Springer Nature Switzerland AG. pp. 229–242.
- Martins, G. (2020). *Patrimônio cultural: realidade viva*. Lisboa: Fundação Francisco Manuel dos Santos.
- Nye, J. S. (1990). *Bound to lead: the changing nature of American power*. New York.
- Olander, M. (2021). «The Abyss of History is Deep Enough to Hold Us All» The Beginnings of the 1931 Athens Charter and the Proposition of the Notion of World Heritage. In: Christofolletti R., Botelho M. L. (ed.). *International Relations and Heritage. Patchwork in Times of Plurality*. Springer Nature Switzerland AG. pp. 129–150.

Rubio-Tamayo, J. L., Gertrudix, M., Gómez, H. (2021). Digital Culture and Digital Media as Heritage: Innovative Approaches in Interaction with Information and Scientific Communication in the Era of Massive Data and Immersive Interactive Technologies. New Contexts in International Relationships. In: Christofolletti R., Botelho M. L. (ed.). *International Relations and Heritage. Patchwork in Times of Plurality*. Springer Nature Switzerland AG. pp. 101–113.

REFERENCES

- Volianiuk, O. (2018). Rol mizhnarodnoi spilnoty u zberezhenni polityko-kulturnykh tsinnosti [The role of the international community in preserving political and cultural values]. *Naukovi zapysky*, 3–4 (83–84), 97–107 [in Ukraine].
- Konventsia pro okhoronu vsesvitnoi kulturnoi i pryrodnoi spadshchyny [Convention on the Protection of World Cultural and Natural Heritage]. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text [in Ukraine].
- Kopiiavska. O. R. (2006). Vsesvitnia kulturna spadshchyna: rehuliuвання mizhnarodnym pravom [World cultural heritage: regulation by international law]. *Derzhava i pravo*, 33, 25–30 [in Ukraine].
- Kot, S. I. (2008). Kulturna spadshchyna [Cultural heritage]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 5: Kon — Kiu / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: V-vo «Naukova dumka». 568 s. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kulturna_Spadschina [in Ukraine].*
- Lytovchenko, V. V. (2014). Zberezhennia i okhorona kulturnoi spadshchyny v suchasni Ukraini: vnutrishni i zovnishni aspekty [Preservation and protection of cultural heritage in modern Ukraine: internal and external aspects]. *Mizhnarodnyi naukovyi visnyk International Scientific Herald*, 8(27), 361–368 [in Ukraine].
- Malimon, V. I. (2011). Kulturna polityka derzhavy yak chynnyk reformuvannya suspilstva [Cultural policy of the state as a factor in reforming society]. Thesis. *Nats. akad. derzh. upravlinnia Ukrainy pry Prezidenti. Ivano-Frankivsk* [in Ukraine].
- Prykhodko, L. F. (2019). Zberezhennia tsyfrovoi kulturnoi spadshchyny — imperatyv KhKhI stolittia (za dokumentamy YuNESKO i Yevropeiskoho Soiuzu) [Preservation of digital cultural heritage is an imperative of the 21st century (according to UNESCO and European Union documents)]. *Arkhivy Ukrainy*, 2 (319), 67–92 [in Ukraine].
- Savon, K. V. (2020). Vplyv polityky «Miakoi syly» na imidzh derzhavy [The impact of the «Soft Power» policy on the image of the state]. *Aktualni problemy polityky*, 66, 112–117 [in Ukraine].
- Sviatkovska, Yu. Yu. (2017). «Miaka sya» yak instrument zovnishnoi polityky derzhavy [«Soft sia» as a tool of the state's foreign policy]. *Naukovi pratsi. Politolohiia*, 285, 83–87 [in Ukraine].
- Almeida, C. (1998). Ferreira de. Patrimônio. O seu entendimento e a sua gestão. Porto: Edições Etnos [in Portuguese].
- da Costa, K. L. (2021). The Demand for Restitution of Cultural Heritage Through Relations Between Africa and Europe. In: Christofolletti R., Botelho M. L. (ed.). *International Relations and Heritage. Patchwork in Times of Plurality*. Springer Nature Switzerland AG. pp. 229–242 [in English].

Martins, G. (2020). Patrimônio cultural: realidade viva. Lisboa: Fundação FranciscoManuel dos Santos. [in Portuguese].

Nye, J. S. (1990). Bound to lead: the changing nature of American power. New York [in English].

Olender, M. (2021). «The Abyss of History is Deep Enough to Hold Us All» The Beginnings of the 1931 Athens Charter and the Proposition of the Notion of World Heritage. In: Christofolletti R., Botelho M. L. (ed.). International Relations and Heritage. Patchwork in Times of Plurality. Springer Nature Switzerland AG. pp. 129–150 [in English].

Rubio-Tamayo, J. L., Gertrudix, M., Gómez, H. (2021). Digital Culture and Digital Media as Heritage: Innovative Approaches in Interaction with Information and Scientific Communication in the Era of Massive Data and Immersive Interactive Technologies. New Contexts in International Relationships. In: Christofolletti R., Botelho M. L. (ed.). International Relations and Heritage. Patchwork in Times of Plurality. Springer Nature Switzerland AG. pp. 101–113 [in English].

UDC 378.4:005

Modern management of higher education in the challenges of time

Tetiana HUMENIUK

DSc in Philosophy, Professor

Kyiv National University of Culture
and Arts36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv,
01133, Ukraine

ORCID 0000-0001-9210-6424,

t_gumenyuk@ukr.net

© Humeniuk T., 2022

In the modern theory of educational management, there is a rethinking of the essence of educational organizations and ways of their scientific representation. If earlier such organizations were considered as an object that is managed, today, leading concepts of educational management consider them as a kind of subject of management and self-government. The COVID-19 pandemic and the war in Ukraine have forever changed education: forms, methods, and thinking. According to the Ministry of Education and Science of Ukraine, as of July 2022, 2188 educational institutions suffered from bombing and shelling, 221 of them were completely destroyed. War is not only financial and material losses, but most importantly, it is the loss of human resources, including through military migration. According to the State Border Guard Service of Ukraine, from February 24 - June 3, 2022, more than 5.2 million people left Ukraine, the vast majority of whom are Ukrainian woman. According to the UN Refugee Agency, as of June 9, 2022, there are more than 4.9 million refugees in Europe who fled Ukraine because of the war, and, if the war continues for a long time, about 5 million people may not return to Ukraine: these are young, working-age people and children. The COVID-19 coronavirus pandemic has affected the education system around the world, leading to the mass closure of schools and universities. Almost all universities in the world have switched to online learning.

The purpose of the article is to study the realities of modern management of education and find ways to improve it in the challenges of time. Management in education is a set of principles, methods, organizational forms, and technological methods of managing the educational process aimed at improving its efficiency. Education management should be aimed primarily at human resources. At the same time, the following subsystems can be distinguished in the education management system, which is no less important: strategic development, research, informatization and computerization of higher education institutions, economic and production activities, international activities, social and educational work, administrative and economic activities, etc. Each of these subsystems performs several specific functions that reflect its content and is differently affected by the challenges of time. It is a detailed strategy of the university's response to the challenges of time that can ensure not only survival but also the development and strengthening of the university competitiveness. After the end of the war, it is necessary to revise the Roadmap for Change once again to update it using the proposed algorithm.

Keywords: war in Ukraine, roadmap for change, education management, COVID-19 pandemic.

СУЧАСНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ЧАСУ

Тетяна Гуменюк

д-р філос. н., проф.

Київський національний університет культури і мистецтв

вул. Коновальця, 36 01133, Київ, Україна

t_gumenyuk@ukr.net

ORCID 0000-0001-9210-6424

У сучасній теорії освітнього управління відбувається переосмислення сутності освітніх організацій, способів їх наукового уявлення. Якщо раніше такі організації розглядалися як об'єкт, яким керують, то сьогодні провідні концепції освітнього управління розглядають їх як своєрідний суб'єкт управління та самоврядування. Пандемія COVID-19 та війна в Україні назавжди змінили освіту: форми, методи, мислення. За даними Міністерства освіти і науки України на липень 2022 р. 2188 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, 221 з них зруйновано повністю. Війна — це не тільки фінансові та матеріальні збитки, а що найголовніше — це втрата людського ресурсу, у тому числі через воєнну міграцію. За даними Державної прикордонної служби України протягом 24 лютого — 3 червня 2022 року з України виїхали понад 5,2 млн осіб, переважна більшість яких є громадянками України. За даними Агентства ООН у справах біженців, станом на 9 червня 2022 року у країнах Європи перебувають понад 4,9 млн біженок, які покинули Україну через війну і, якщо війна триватиме досить тривалий час, в Україну можуть не повернутися близько 5 млн осіб: це люди молодого, працездатного віку та діти. Пандемія коронавірусної інфекції COVID-19 торкнулася системи освіти у всьому світі, що призвело до масового закриття шкіл та ЗВО. Переходу на онлайн форму навчання зазнали практично всі університети світу.

Метою статті є вивчення реалій сучасного менеджменту освіти та пошук шляхів її вдосконалення у викликах часу. Менеджмент в освіті — це комплекс принципів, методів, організаційних форм та технологічних прийомів управління освітнім процесом, спрямований на підвищення його ефективності. Менеджмент освіти має бути направлений, в першу чергу, на людські ресурси. Водночас у системі менеджменту освіти можна виділити такі підсистеми, які не менш важливі: стратегічний розвиток, науково-дослідна робота, інформатизація та комп'ютеризація ЗВО, економічна та виробнича діяльність, міжнародна діяльність, соціальна та виховна робота, адміністративно-господарська діяльність тощо. Кожна з цих підсистем виконує ряд специфічних функцій, що відображають її зміст і по-різному піддається впливу викликів часу. Всі вищенаведені аспекти враховані автором у розробленому Алгоритмі відповіді сучасного менеджменту освіти у викликах часу. Саме детально розроблена стратегія відповіді університету на виклики часу може забезпечити не просто виживання, а й розвиток та посилення конкурентоспроможності ЗВО. Після закінчення війни треба ще раз переглянути Дорожню карту змін задля її актуалізації, використовуючи запронований алгоритм.

Ключові слова: війна в Україні, дорожня карта змін, менеджмент освіти, пандемія COVID-19.

Analysis of recent research and publications. According to the Ministry of Education and Science of Ukraine, 2,188 educational institutions were damaged by bombing and shelling (Fig. 1), and 221 of them were completely destroyed (Fig. 2).

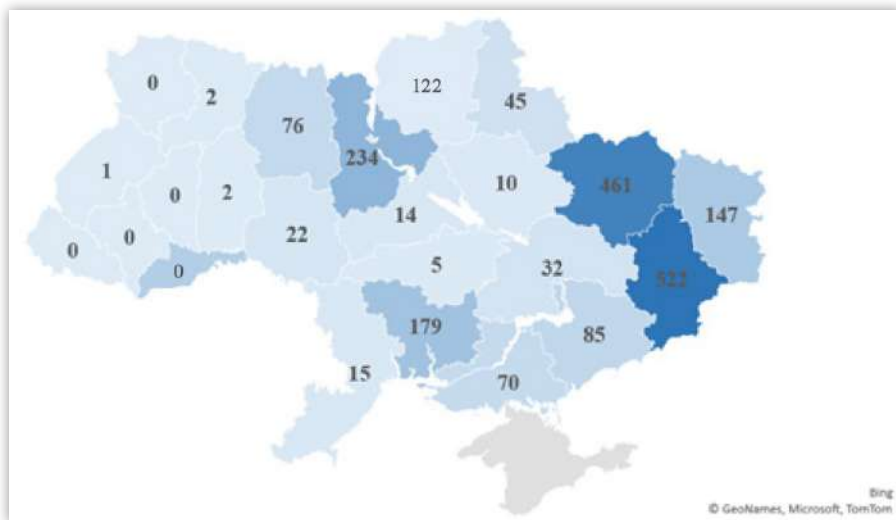

Figure 1 — The number of damaged educational institutions as a result of Russia's invasion of Ukraine (Ministry of Education and Science of Ukraine, n.d.)

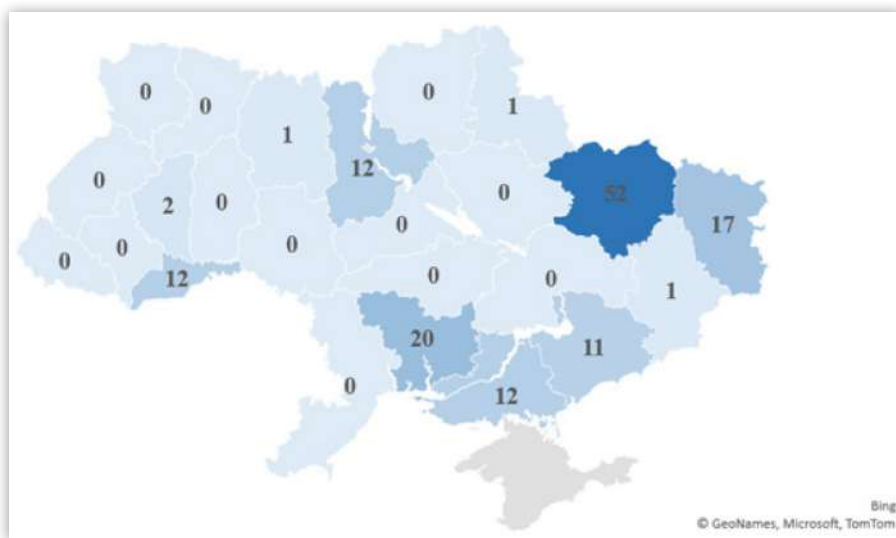

Figure 2 — The number of destroyed educational institutions as a result of Russia's invasion of Ukraine (Ministry of Education and Science of Ukraine, n.d.)

More than 40 higher education institutions were also relocated due to military operations (Fig. 3).

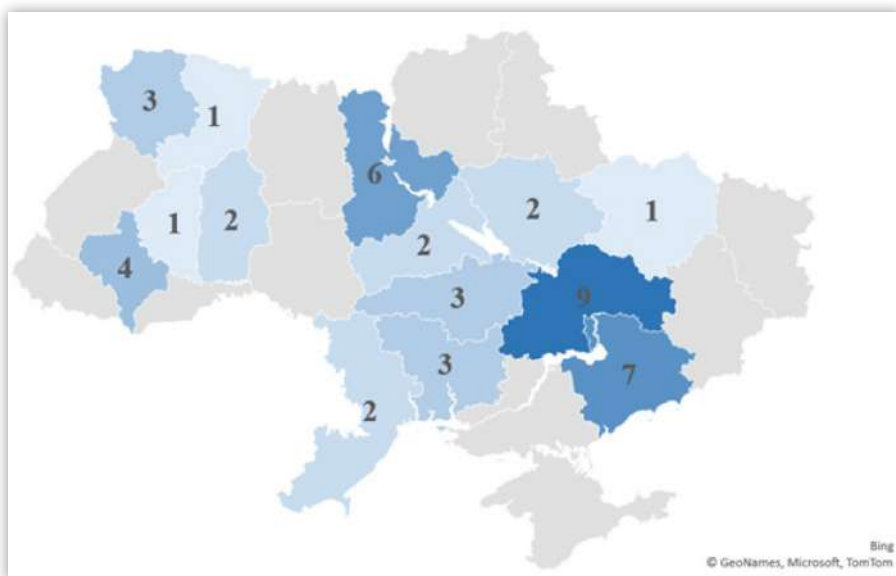

Figure 3 — The number of relocated universities (source: compiled by the author based on the data of UEDEBE (Unified State Electronic Database on Education, n.d.))

War is not only financial and material losses, but most importantly, it is a loss of human resources: due to military migration. According to the State Border Service of Ukraine (State Border Guard Service of Ukraine, 2022), over 5.2 million people left Ukraine between February 24 and June 3, 2022, the vast majority of whom are citizens of Ukraine. According to the UN Refugee Agency, as of June 9, 2022, there are more than 4.9 million refugees in European countries who left Ukraine due to the war (Operational Data Portal, 2022). According to the director of the Institute of Demography and Social Research, named after M.V. Ptukhy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ella Libanova, if the war continues for a long enough time, and 5 million people may not return to Ukraine: these are young people of working age and children (Libanova, 2022).

The pandemic of coronavirus infection COVID-19 has affected the education system around the world, which has led to the mass closure of schools and universities. Universities around the world were also closed for quarantine. Almost all universities in Ukraine switched to distance learning on March 16, 2020 (Ministry of Education and Science of Ukraine, 2020).

The closure of educational institutions has consequences of a similar nature regardless of country, time and culture. First, there is the issue of

supervision of children whose parents are engaged in work. The simplest solution of using babysitters may no longer work in light of the risks associated with the spread of the virus.

As a result of the closure of universities, the dormitories belonging to them are closed. So, all over the world, we see problems with housing for students who, for one reason or another, cannot return home. Part-time students also have problems with work and food since most of the businesses they work in are also closed due to quarantine rules.

Another essential problem is ensuring the continuity of education. Most of the world's countries are switching to distance learning in the form of radio broadcasts, online platforms and the broadcast of lessons through television.

The purpose of the article. The purpose of the paper is to study the realities of modern education management and find ways to improve it in the face of the challenges of the time.

The main part. Management in education is a complex of principles, methods, organizational forms and technological methods of managing the educational process aimed at increasing its effectiveness (Baibakova, 2011).

According to the Law of Ukraine "On Higher Education" (Verkhovna Rada of Ukraine, 2014), participants in the educational process at universities are:

- 1) scientific, scientific-pedagogical and pedagogical workers;
- 2) applicants of higher education and other persons studying in higher educational institutions;
- 3) practitioners who are involved in the educational process in educational and professional programs;
- 4) other employees of higher educational institutions (Verkhovna Rada of Ukraine, 2014).

Thus, education management should be directed, first of all, to human resources. At the same time, the following subsystems can be distinguished in the education management system, which are no less critical:

- strategic development,
- scientific research work,
- informatization and computerization of the university,
- economic and production activity,
- international activity,
- social and educational work,
- administrative and economic activity.

Each of these subsystems performs several specific functions that reflect its content and is differently affected by the challenges of time.

The strategic development management subsystem provides for strategic planning and management, development and implementation of pro-

grams and projects of strategic development of the university, determination of specific strategies at certain stages of organizational development, development and implementation of personnel strategy and identification of leading groups of influence and determination of strategies for interaction with them, analysis of external and internal university environment; identifying its strengths and weaknesses; development of a mechanism for monitoring the organizational development of universities. In post-war and post-war times, it is one of the most critical subsystems. Current challenges require revision and adjustment of the existing strategy.

The subsystem of higher education research management includes the planning and organization of scientific research in various fields of knowledge, the organization of scientific events (conferences, seminars, workshops), the management of professional development of scientific and pedagogical workers, the management of the work of postgraduate studies, doctoral studies and specialized academic councils, and the organization of publishing activities. Currently, funding for new scientific projects from the Ministry has been completely suspended, and financing of existing scientific topics has also been significantly reduced.

The subsystem of informatization and computerization management of higher education involves the development and implementation of the concept of the educational process and scientific activity, management of computer networks and ensuring access of teachers and students to various information resources of the IT technologies. It is one of the few subsystems that has won in the current conditions. First, the transition to online education required universities and teachers to use special programs (Google Class, Moodle, etc.), software products (Zoom, Telegram, Google Meet, etc.); many teachers have learned to use specific programs and services (Kahoot, Mentimeter, Jamboard, etc.) in classes to engage students more. Second, many research and educational bases opened up free access to their resources to support teachers during the military invasion. This subsystem is undoubtedly the future of education, so universities need to increase its use in the educational process.

The subsystem of managing economic and production activities is managing finances and accounting, conducting marketing research on the market of scientific and educational services, attracting additional financial resources, managing labour and wages; commercial activity. Management of this subsystem in current conditions is reduced to the maximum and optimal savings to release all possible additional financial resources.

The international activity management subsystem includes the creation of an organizational structure for the management of international relations, the management of international scientific and educational projects and academic programs, the development of scientific and pedagogical cooperation with foreign universities and global strategic partnerships, interac-

tion with international associations and university consortia; This system is also a win-win, as many countries and universities have provided additional opportunities for students, teachers, researchers and administrative staff, provided scholarships, grants for scientific research, and temporary employment. In the current realities, universities need to take advantage of the open opportunities of international mobility, establishing long-term partnership relations with foreign universities.

The social and educational work management subsystem provides for personnel management, development and implementation of social protection measures for university employees, creation and management of their motivation and stimulation system, and management of cultural and educational, recreational and sports mass work of student self-government bodies. This subsystem neither won nor lost in the current realities, but it is vital right now. Higher education institutions should pay attention to the social protection of university employees and students, as well as the creation and management of a system of their motivation and stimulation, primarily by providing the necessary conditions for work and study (online/offline/mixed).

Following Presidential Decree No. 266/2022 dated April 21, 2022, the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War has developed a plan of measures for the post-war recovery and development of Ukraine within the framework of 24 working groups. Proposals regarding priority reforms and strategic initiatives and draft legal acts, the adoption and implementation of which are necessary for the effective work and restoration of Ukraine in the war and post-war periods, including the restoration of education. According to the Materials of the working group “Education and Science” (Verkhovna Rada of Ukraine, 2014), the main problems that must be solved within the framework of the Recovery Plan in the direction of “Higher Education”:

- many educators and students have lost access to their place of work and study (have left or are under occupation). There is a risk of losing these people to the higher education system of Ukraine;

- a sufficiently high level of corruption, which includes the enrollment of academic disciplines for a specific benefit to teachers or other employees (bribery), and academic dishonesty (in fact, appropriation of intellectual property of others);

- insufficient level of internationalization of higher education of Ukraine into the world and, especially, the European system of higher education, barriers to attracting foreign teachers to teaching and international students to study or internship in Ukraine under exchange programs;

- despite the enormous positive aspects of external examinations (overcoming corruption and increasing inclusiveness when entering universities), this instrument needs reform because (A) a significant percentage

of applicants gain access to higher education bypassing complete external testing, and (B) external examinations force applicants to concentrate on specific limited skills, suppresses their creativity to solve more creative tasks; — the network of higher vocational education and vocational training of Ukraine is excessively enlarged and does not correspond to the financial capacity of the state to support it. At the same time, there is excellent resistance among educators to the optimization of the network of higher vocational education and vocational education and training. Also added is the problem of destroyed and displaced educational institutions;

— most higher education institutions and vocational schools have significant infrastructure difficulties: maintenance and renovation of educational facilities taking into account the needs for inclusiveness, construction of new modern buildings and dormitories, and obsolescence of laboratory research equipment. Added to this is the lack of accounting for the infrastructural losses of the university, which suffered as a result of the war; — the low level of financial autonomy of higher education institutions prevents them from promptly managing available funds and property, establishing their wage systems, conducting a flexible pricing policy for primary and additional educational and other services, and attracting investments from businesses and grants from foundations.

There is also a separate challenge of funding departmental higher education institutions to bypass the competitive field of the general distribution of state funding;

— there is no legal freedom to study on an autonomous educational trajectory in the country for an indefinite period. The duration of the educational program is strictly fixed in legislation, and social benefits (deferral from the army, discounts or scholarships, etc.) are tied to student status.

And highlight the key opportunities:

— internationalization of institutions of higher education (scientific institutions) through expanding opportunities to participate in international projects and programs of the EU and other countries, attracting foreign students and, teachers, researchers;

— support of the active part of the educational environment of progressive changes (Working Groups, n.d.).

Completion of the external examination was also simplified this year: a national multi-subject test was introduced — a simplified version of the external examination, completed once through a computer, the results are known immediately; to enter a contract for some economic specialties, it will be enough to submit a letter of motivation, it is not necessary to take an external examination. It is assumed that this year the number of entrants to Ukrainian educational institutions will decrease due to the departure of citizens abroad during the war, so officials are working to ensure that the national multi-subject test can be passed in the countries of the Europe-

an Union so that Ukrainian applicants have the opportunity to enter higher education institutions in Ukraine.

Thus, summing up the analysis of the current state of modern education management, we offer an algorithm for the response of higher education institutions to the challenges of time (Table 1).

Table 1
Algorithm of the response of modern education management to the challenges of time (source: proposed by the author)

Stage	Execution period	The goal of the stage	Tasks of the stage	Responsible	Indicators
Preparatory	2 months	Preparation of the university for changes	– creation of a working group (up to 10 people), which should include representatives of the top management (rector, vice-rector), directors (deans) of institutes (faculties), the quality department of higher education, a representative of the planning and financial department and others as necessary;	Newly created group "Promotion of changes"	Project of the Road Map of University Changes; Frameworks and standards of competence of all participants in the
			– determination of the trajectory of changes in the priority areas of change; – development of the framework and standards of competence of all participants in the educational process, as well as tools for their measurement;		educational process.
1 Stage.	5-6 months	Revising the university's strategy according to the challenges of the times	– analysis of the current state of the university by the Road Map Project; – development of a road map of university changes.	The group "Promotion of changes" and its appointed executors.	Road map (RM) of university changes;
2 Stage. Stage of subsystem changes	1-2,5 years	Changes in each subsystem	– implementation of planned changes according to the road map; – implementation of appropriate measures.	The group "Promotion of changes" and its appointed executors.	Compliance with the specified indicators

2.1	Strategic development management subsystem	– development and implementation of programs and projects of strategic development of the university following the RM;		
		– determination of specific strategies at certain stages of change and identification of the main groups of influence; – analysis of the external and internal environment of the university; identifying its strengths and weaknesses; – development of a mechanism for monitoring the organizational development of universities.	The group "Promotion of changes" and its appointed executors.	Compliance with the specified indicators
2.2	Subsystem of management of scientific and research work of universities	– analysis of the current situation of financing the scientific research of teachers and the practicality of their further implementation; – identification of financial reserves (redistribution of funds to more priority areas, involvement of		
		business in financing scientific developments); – feasibility analysis, planning and organization of scientific research by teachers, organization of scientific events (conferences, seminars, master classes); – management of advanced training of scientific and pedagogical workers.		
2.3	Informatization and computerization management subsystem	– formation of educational policy digitization according to the road map; – ensuring compliance with digital indexes readiness of all participants in the educational process with ways of systematically monitoring the state of all components of digitalization.		
2.4	Subsystem of management of economic and production activities	– identification of financial reserves; – redistribution of funds to more priority areas.		
2.5	International activity management subsystem	– activation of international cooperation; – active involvement of displaced workers in establishing cooperation.		

Therefore, it is precisely the detailed strategy of the university's response to the challenges of the time that can ensure the university's survival, development, and strengthening of competitiveness. After the war's end, it is necessary to review the Roadmap of changes once again to update it using the proposed algorithm.

Conclusions

The COVID-19 pandemic and the war in Ukraine fundamentally and permanently changed education at all levels; the pre-war state will never exist again. University management must understand that in any crisis, it is necessary to look for opportunities and ways to overcome the crisis. Currently, the most significant opportunity is the internationalization of higher education institutions through the expansion of opportunities for participation in international projects and programs with the involvement of foreign students and teachers, researchers.

REFERENCES

Baibakova, O. (2011). Suchasni pohliady na pedahohichniy menedzhment [Modern Views on Pedagogical Management]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Pedahohika. Sotsialna robota*, 23, 13–16 [in Ukrainian].

Libanova, E. (2022, June 9). *Cherez viinu z Ukrainy nazavzhdy mozhe emigruvaty do 5 milioniv liudei* [As a Result of the War, up to 5 Million People May Emigrate from Ukraine Forever]. *Espresso*. <https://espresso.tv/cherez-viynu-z-ukraini-nazavzhdi-mozhe-emigruvati-do-5-milyoniv-lyudey-ella-libanova> [in Ukrainian].

Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020, March 16). *Pro orhanizatsiini zakhody dlia zapobihannia poshyrenniu koronavirusu COVID-19* [On Organizational Measures to Prevent the Spread of the COVID-19 Coronavirus] (Order № 406). <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5e6/fac> [in Ukrainian].

Ministry of Education and Science of Ukraine. (n.d.). *Osvita pid zahrozoiu* [Education in Emergency]. Retrieved July 26, 2022, from <https://saveschools.in.ua/> [in Ukrainian].

Operational Data Portal. (2022). *Ukraine Refugees Situation*. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> [in English].

State Border Guard Service of Ukraine. (2022, May 24). *Z 24 liutoho prykordonnyky oformyly ponad 7,4 mln osib, yaki peretnuly kordon v obokh napriamkakh* [Since February 24, Border Guards have Processed More than 7.4 Million People Who Crossed the Border in Both Directions]. Facebook. <https://www.facebook.com/DPSUkraine/posts/pfbid038D1G5ie9WdN2ZCrgoCU85YRZhZh4TVNZNqasuRhWfa7gwHNerZ3VXi9e5qx1FFkRl> [in Ukrainian].

Unified State Electronic Database on Education (EDEBO). (n.d.). Retrieved July 26, 2022, from <https://info.edbo.gov.ua/> [in Ukrainian].

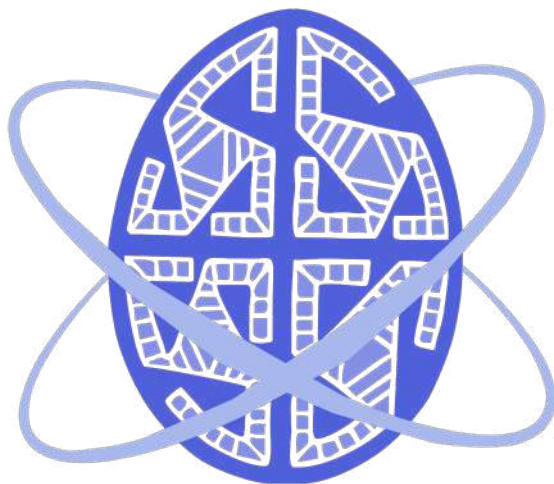
Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). *Pro vyshchu osvitu* [On Higher Education] (Law № 1556–VII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].

Working Groups. (n.d.). Government portal. <https://www.kmu.gov.ua/en/national-council-recovery-ukraine-war/working-groups> [in English].

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ЖУРНАЛІСТИКИ

THEORY AND PRACTICE
OF JOURNALISM

УДК 81'28:070(477)«364»

Мовні покручі всеукраїнських ЗМІ у період російського вторгнення

Ірина КОПИСТИНСЬКА

канд. філол. н., доц.

Прикарпатський
національний університет
імені В. Стефаникавул. Шевченка, 57, 76018, м.
Івано-Франківськ, Україна

iryna.kopystunsk@pnu.edu.ua

ORCID 0000-0002-1648-4025

© Копистинська І., 2022

У статті проаналізована проблема використання у мові персонажів всеукраїнських ЗМІ суржику і російськомовних фраз. Увага зосереджена на мові медіа у перші місяці повномасштабного російського воєнного вторгнення.

Авторка проаналізувала публікації сайту *gazeta.ua*, Української правди, Суспільне. Новини, Радіо Свобода. Основна увага зосереджена на матеріалах видання *gazeta.ua*, оскільки стаття є продовженням наукової теми про мовні покручі у Газеті по-українськи та журналі «Країна». Публікації інших названих медіа досліджувалися для порівняння мовної політики різних медіа.

Аналіз засвідчив, що у мові персонажів публікації *gazeta.ua* вживання суржику і російських фраз є невмотивованим і невиправданим. Адже не несе жодного експресивного навантаження. Натомість показує українця малоосвіченим, що не може вивчити навіть рідної мови.

На прикладі інших ЗМІ у статті показано методи, за допомогою яких можна уникати мовних покручів у фразах персонажів. Це, по-перше, переклад і редагування. По-друге, титрування, якщо йдеться про відеоматеріали. І по-третє, професійний дубляж з накладанням голосу.

Як висновок, зазначається, що сьогодні, коли Україна потерпає від повномасштабного вторгнення росії, будь-яке толерування у медіа мови окупанта, мовних покручів повинно бути неприпустимим. І йдеться, у першу чергу, вже навіть не про чистоту і культуру мови самих медіа, а про те, яку роль журналісти відіграють у процесі цієї великої боротьби за свою незалежність. Чи ми раз і назавжди відмежуємося від усього, що якимось чином пов'язує нас із ворогом, чи і надалі культивувати мемо меншовартісного малоосвіченого українця, який навіть мови рідної вивчити не спроможний.

Навпаки, саме ЗМІ повинні стати найбільшим і наймасовішим популяризатором української мови. Адже медіа мають усі можливості, виконуючи культурно-просвітницьку та освітню функції, вивести українську мову з рівня мови селян, на якому вона перебувала упродовж надзвичайно довгого періоду, на рівень елітарний. Саме тому з газетних шпальт, з теле- і радіоэфірів кожен герой, персонаж чи експерт повинен промовляти до нас добірною літературною мовою.

Ключові слова: ЗМІ, суржик, мовний покруч, мовна культура, повномасштабне вторгнення.

LANGUAGE TWISTS IN ALL-UKRAINIAN MASS MEDIA WITHIN THE TIME OF FULL-SCALE RUSSIAN INVASION

Ірина Копистунська

PhD in Philology; Associate Professor
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
57 Shevchenko St., Ivano-Frankivsk 76018 Ukraine
iryna.kopystunska@pnu.edu.ua
ORCID 0000-0002-1648-4025

The article analyzes the problem of the use of Russian-Ukrainian language mixture (surzhyk) and Russian-language phrases in the language of characters in all-Ukrainian mass media. Attention is focused on the media language in the first months of the full-scale Russian military invasion. The author analyzed gazeta.ua, Ukrainian Pravda, Suspilne. News and Radio Svoboda publications. The main focus is on gazeta.ua materials, as the article continues the scientific research about language twists in the "Gazeta.ua" newspaper and "Kraina" magazine. Publications of other named media were examined to compare the language policies of different media.

The analysis showed that in the language of the characters of gazeta.ua publications, the use of Russian-Ukrainian language mixture and Russian phrases is unmotivated and unjustified. After all, it does not have any significant impact. On the contrary, it shows the Ukrainian as poorly educated, unable to learn even native language.

Using the example of other mass media, the article shows methods by which you can avoid language twists in characters' phrases. This is, first of all, translation and editing. Secondly, titling, if we are talking about video materials. And thirdly, professional dubbing with voice overlay.

As a conclusion, it is noted that today, when Ukraine is suffering from a full-scale invasion of Russia, any tolerance of the occupier's language, language twists in the media should be unacceptable. And, first of all, it's not even about the purity and culture of the language of the media itself, but it's about the role, which journalists play in the process of this great struggle for our independence. We should distance ourselves once and for all from everything that somehow connects us with the enemy, otherwise, we will continue to cultivate an inferior, poorly educated Ukrainian who cannot even learn his native language.

On the contrary, the mass media should become the largest and most massive popularizer of the Ukrainian language. Since, the media have every opportunity, performing cultural and educational functions, to bring the Ukrainian language from the level of the peasants language, where it was for an extremely long period, to the elite level. That is why every hero, character or expert should speak to us in a selected literary language from newspaper pages, TV and radio broadcasts.

Keywords: mass media, Russian-Ukrainian language mixture (surzhyk), language twists, language culture, full-scale invasion

Актуальність теми

У часи повномасштабного вторгнення рф до України питання статусу української мови та використання її у всіх сферах життя набуває особливої гостроти. Адже саме мова була, є і буде ідентифікатором народу. Як свідчать дані шостого загальнонаціонального опитування «Мовне питання в Україні», проведеного групою «Рейтинг» 19 березня 2022 року, «рівень мовної самоідентифікації українців стабільно зростає» (Група Рейтинг, 2022). «Безпрецедентне єднання суспільства на тлі війни різко вплинули і на ставлення до статусу мови: сьогодні абсолютна більшість (83%) за те, щоб українська була єдиною державною мовою в Україні. (...) Перехід на українську у побуті відбувається еволюційно. Руйнування міфу про «братній народ», ізоляція росії від світового культурного та інформаційного контексту лише сприятимуть його пришвидшенню в українському суспільстві» (Група Рейтинг, 2022).

Про те, що мовна ситуація в Україні у період повномасштабної війни істотно змінюється на краще, свідчить і дослідження поширення української мови у соціальних мережах з початку війни. Його провів «Центр контент-аналізу» з 5 червня до 5 липня 2022 року, проаналізувавши 866 тисяч дописів «з поширених в Україні іноземних соціальних мереж Facebook, Twitter, Instagram, Youtube, TikTok, в тому числі й із заборонених, але дотепер використовуваних російських платформ — VK та ОК» (Центр контент-аналізу, 2022). Відповідно до результатів аналізу, «попри повномасштабну російську агресію, частка постів, написаних у соцмережах державною мовою, й надалі відчутно поступається за кількістю російськомовним дописам. Водночас порівняно з 2020 роком спостерігається істотне зростання прихильності до української мови — особливо з-поміж власників приватних акаунтів (...) російська мова втратила домінуюче становище в українському сегменті соціальних мереж. Якщо розглядати найпоширеніші платформи разом, то вона ще помітно переважає (37% постів українською мовою проти 63% російською). Втім, окремішній погляд на кожну платформу засвідчує різнобіжні мовні ідентичності користувачів (...) Facebook, Twitter та Instagram – показали порівняно з осінню 2020 року присутню українізацію користувачів. Якщо два роки тому частка дописів українською мовою коливалася в цих спільнотах у діапазоні 13–27%, то тепер сягнула двох третин (...) Разом з тим, війна (принаймні в короткостроковій перспективі) практично не вплинула на мовний режим Youtube і TikTok. Для українізації першого з них потрібні додаткові соціальні та/або законодавчі умови. Натомість другий виглядає найменш піддатливим на впливи ззовні й пов'язаний з комунікативною ситуацією в молодіжних та підліткових середовищах, змінювати яку можливо лише комплексно (Центр контент-аналізу, 2022).

Безперечно, покращенню мовної ситуації в Україні сприяв і мовний Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який регламентує використання державної мови у сфері друкованих засобів масової інформації, в мережі Інтернет та мови інтерфейсів комп'ютерних програм. Відтак, з 16 січня 2022 газети і журнали в Україні повинні виходити тільки українською. А з 16 липня мова вебресурсів та користувацьких інтерфейсів також повинна бути українською (Верховна Рада України, 2019).

Однак, досі занепокоєння викликають окремі ЗМІ, у яких, на нашу думку, саме через мовну легковажність, з'являються русизми, суржик і навіть повністю російськомовні фрази.

При цьому, мовну неохочість зустрічаємо не тільки у прямій мові персонажів публікацій, що пояснюються прагненням редакцій залишати їхні фрази нерередагованими. Часто покручі, неграмотно вжиті слова і відверті помилки бачимо у висловлюваннях і самих журналістів. Безумовно, такі тенденції негативно впливають як на сприйняття самого ЗМІ, так і на формування культурного рівня його аудиторії. Водночас, найгіршою ситуація видається у друкованих та інтернет-виданнях. Адже, якщо під час теле- чи радіоэфірив, особливо прямих, ми не можемо вплинути на культуру мовлення героїв, то у друкованих та онлайн-медіа тексти повинні проходити ретельне редагування перед публікацією.

Тут повністю погоджуємося із думкою професора Миколи Тимошика (2022), що «настала пора бити на сполох. Одна з ганебних тенденцій новочасної української журналістики — мовна безграмотність та суржикізація текстів — вийшла з усталених берегів. Особливо загрозливими метастазами ця хвороба полонила в останній час розмаїту за типологією інтернет-журналістику».

Тож питання культури і чистоти мови українських медіа залишається актуальним, особливо у часи повномасштабної російської агресії.

Стан розробки проблеми

Серед останніх досліджень, присвячених проблемі вживання суржику та загалом мовним стандартам ЗМІ, варто виокремити праці Т. Левченко (2019, 2020, 2021) та М. Тимошика (2022). Саме ці автори аналізують мову ЗМІ часів російсько-української війни. Зокрема, Т. Левченко спирається на публікації преси здебільшого 2014–2019 років, а М. Тимошик — періоду повномасштабного вторгнення.

Зокрема, у докторській дисертації Т. Левченко (2021) «Субстандартна лексика в мові засобів масової комунікації: стилістика і прагматика» третій розділ «Стилістичний потенціал суржикізмів у мові масмедіа» присвячено якраз аналізу функціонування суржику у мові засобів масової комунікації. Дослідниця констатувала, що «ви-

користання суржикових одиниць у мові засобів масової комунікації — постійне явище, що має на меті відтворити мовлення російськомовних чиновників, зросійщених громадян, жителів сільської місцевості. Однак такі засоби загалом засмічують, вульгаризують мову засобів масової комунікації» (Левченко, 2021).

Твердження дисертації Т. Левченко (2020, 2019) розкриває у кількохopusних для цієї статті публікаціях. Вона базує свій аналіз на матеріалах «України молоді», «Газети по-українськи», «Дня», «Сільських вістей» та інших ЗМІ, і зазначає, що «у сучасних українських засобах масової комунікації суржикізм частотні, адже автори статей не задумуючись використовують їх у своїх публікаціях. Більше того, за допомогою суржика відображають негативні процеси і явища, що відбуваються у суспільстві і доносять до читача відповідну думку про ті чи інші події» (Левченко, 2020). Тут варто погодитися із дослідницею у тому, що часто суржик у пресі вживається тоді, коли він несе негативну конотацію, або має на меті висміяти мовну недолугість героя публікації. Однак, мусимо констатувати, що не тільки у негативно-му контексті вживаються мовні покручі у сучасних медіа. Часто їхня поява є взагалі невмотивованою і невиправданою з будь-якої точки зору. І тут потрібні детальні дослідження і висновки, як позбуватися такого тривожного явища.

Окрім того, ця ж дослідниця аналізує суржик у мовленні героїв публікацій і розділяє його на тематичні групи: слова ввічливості, лексеми на позначення їжі, назви побутових речей, предметів повсякденного користування, особистих речей. Авторка доходить висновку, «що суржик використовують у всіх без винятку друкованих мас-медіа, у публікаціях різної тематики і різних жанрових ознак і, як засвідчує практика, позанормативну лексику в буквальному сенсі слова популяризують через пресу журналісти, коментатори, політики» (Левченко, 2019). І хоч авторка й констатує, що «розкутість у використанні мовних засобів сприяє не тільки емоційності та експресивності журналістського матеріалу, але й позначається на якості журналістського тексту — друкованого, аудійованого чи візуалізованого» (Левченко, 2019), дослідниця не пропонує шляхів виходу із цієї ситуації і не ставить питання про доцільність вживання суржика у мові персонажів.

Аналізуючи проблему безграмотності та суржикізації сучасної журналістики, М. Тимошик (2022) називає причини такого негативного явища. «Їх дві: негативний вплив на якість інформаційної сфери ринкової стихії та суцільна комп'ютеризація редакційно-видавничого процесу». Тут однозначно варто погодитися із думкою пана професора, що «на ці два чинники однозначно непрофесійно відреагували свого часу і служба менеджменту редакцій ЗМІ, і журналістська наука та освіта. Перша (практика журналістики) поспішила спрости-

ти процес підготовки тексту до оприлюднення, об'єднавши або й ліквідувавши задля економії або самостійні служби редакцій (скажімо коректорати), або важливі редакційні процеси (зчитування і вичитування журналістського тексту), або редакторські функції (скажімо, свіжоголового) (Тимошик, 2022). Маючи досвід журналістської співпраці з багатьма різними медіа, авторка цієї статті засвідчує, що не у всіх редакціях однаково серйозно ставлять до процесу редагування журналістських матеріалів. В окремих з них відсутні посади коректорів та літературних редакторів, або вчитка і правка відбуваються тільки у комп'ютері. Усе це, зрештою, призводить до зниження грамотності текстів і культури мови цих медіа.

Авторка пропонованої статті теж досліджувала проблему вживання суржику і російськомовних фраз в українських друкованих ЗМІ. Так, був проведений аналіз мовних покручів у «Газети по-українськи» за період 2005–2011 рр. та журналі «Країна» за період 2014–2018 років. Ці видання разом із сайтом gazeta.ua входять в один видавничий концерн — ТОВ «Видавничий дім Нова інформація». Результати були опубліковані в наукових журналах «Освіта регіону» (Копистинська, 2012) та «Український інформаційний простір» (Копистинська та ін., 2019). Зокрема, було проаналізовано доречність вживання суржику у мові персонажів. У результаті було виділено кілька форм використання мовних покручів у досліджуваних виданнях. Увага була зосереджена на суржику та російськомовних фразах у мові політиків, громадських діячів та інших відомих осіб, а також у мові простих українців; використання мовних покручів у різних регіонах. А також було виокремлено їх вживання на різних мовних рівнях — фонетичному, лексичному, морфологічному.

Дослідження засвідчило, що мова героїв «Газети по-українськи» була надзвичайно засміченою суржиком та русизмами. І газета не гребувала передавати мову героїв без редагування. Мовляв, передається життя і специфіка регіонів у живій мові. При цьому порушувалися освітня, просвітницька функції журналістики (Копистинська, 2012).

Аналіз журналу «Країна» по-суті, і починає тематику дослідження суржику на шпальтах ЗМІ у період російської військової агресії. Висновки з дослідження засвідчили, що у «Країні» суржику та русизмів поменшало, порівняно з «Газетою по-українськи». І хоча два аналізовані видання ведуть на своїх шпальтах активну державницьку політику, піднімаючи актуальні проблеми російсько-українського протистояння, все ж часте використання суржику у мові героїв публікацій призводить до зниження культурного рівня читачів.

Загалом, невирішеними залишаються питання, чому і досі, коли Україна протистоїть російській навалі, явище суржику, вульгарної

мішанини української і російської мови, залишається у мові мас-медіа таким поширеним і як же побороти це негативне явище.

Завдання статті

Простежити, чи ТОВ «Видавничий дім Нова інформація» переглянув свою мовну політику у період повномасштабного вторгнення рф до України. Цього разу дослідження продовжилося аналізом сайту gazeta.ua. Окрім того, для порівняння мовної політики в різних медіа, до аналізу долучила й декілька інших всеукраїнські ЗМІ, як-от, Українська правда, Суспільне, Радіо Свобода.

Отож *мета* пропонованої статті — проаналізувати проблему вживання мовних покручів у публікаціях сайту gazeta.ua та визначити доцільність їх використання у тексті. А також порівняти мовну політику цього медіа з іншими всеукраїнськими ЗМІ.

Виклад основного матеріалу

Проаналізовано публікації сайтів gazeta.ua та її ФБ-сторінки, сайту Суспільне. Новини і його ФБ-сторінки, ФБ-сторінки Радіо Свобода та сайт Українська правда за березень-квітень 2022 року. Увагу зосереджено на суржику і російськомовних фразах персонажів і виокремлено їх на різних мовних рівнях.

Аналіз засвідчив, що суржик та російськомовні фрази часто використовувалися у мові персонажів gazeta.ua.

Аналізований суржик можна розподілити за різними мовними рівнями — фонетичному, лексичному та морфологічному.

Розглянемо приклади.

Серед лексичних помилок найчастіше зустрічаємо дієслова, іменники, прислівники. Варто зазначити, що серед дієслів переважають слова на позначення воєнних дій, злочинів і трагедій:

- «**Убивали, насіловали, бомбили, грабили**) (Мицко, 2022b)
- «Сусідку **розорвало** на *часті*. Снаряд упав» — як живе Чернігів і приміські села після жорстоких бомбардувань (Мицко, 2022b)
- «... чи там не **замініровано** і чи розтяжок немає, — каже Володимир. — (...) Хотіли жінку його **ізнасілувать** (Мицко, 2022a)

Серед постійно вживаних дієслів, а не тільки у воєнний час, типовим суржиком є такі:

- У нас є перехват, як вони **слідкували** за моїм авто (Мамонова, 2022)
- **Ремонтірував** машинку в брата. (...) Не **рощитав** *время*, таксі не **смог** визвать (Стенько, 2022)
- А ми якраз **собирались** їхати (Стенько, 2022)

Типовими лексичними помилками у мові героїв публікацій є підміна українського слова повністю російським відповідником, що в результаті призводить до суцільного мовного суржику. Як-от:

- Кожний третій дім згорів **полностью** (Мицко, 2022b)
- **Рускій** заходив у хату з автоматом, розбивав телевізор та і все, що було», — розповів про долю малої батьківщини чернігівчанин Михайло Верех (Мицко, 2022b)
- «Наша Аня з чотирьох років займається художньою гімнастикою. У березні мала стати кандидатом у майстри спорту. **Обідно**, — додає мама.» (Копитко, 2022)
- «А значить, молоко, **творог**, сметана» (Железняк, 2022)
- «Сусідку **розорвало на часті**. Снаряд упав» — як живе Чернігів і приміські села після жорстоких бомбардувань (Мицко, 2022b)

У більшості з поданих вище прикладів бачимо, що людина, вживаючи суміш з українських та російських слів, все ж таки здебільшого послуговується українськими відповідниками. Однак, часто зустрічаємо приклади, коли переважають русизми. Як-от:

- Я **мастер** по ремонту **стіральних** машин. Не **рощитав время**, таксі не **смог** визвать. Тепер йду **домой пешком**, — виправдовується порушник. — На Кропивницьком **переулке** — **Нет**. Ви шо, подумали, я із «етіх»(...) Я **месний! Практически**. З Хорола (місто районного значення в 100 км від Полтави (Стенько, 2022)

Власне, якщо редакція поважного видання все ж хотіла у цьому показати справжню мову героя, чи не доцільніше було б залишити один єдиний мовний покруч і з вказівкою «продовжує говорити суржилом», далі подавати відредагований літературний варіант?

Серед фонетичних помилок у gazeta.ua бачимо ті, які схожі за звучання в обох мовах:

- **Хоть** сам і не дуже з міліцією дружив (Стенько, 2022)
- З **сепаратістов?** — сміється, показуючи некрасиві зуби. Бачить суворі погляді і перелякано вирячує очі. — Та ви **шо!** Я не такий, **не!** (...) а в **Полтаве** давно живу (Стенько, 2022)
- Село згоріло, хат понад **трасой** немає (Мицко, 2022b)
- У мене з собою **тоже** єсть **ігрушка**, — сіпає мене за руку молодша донька Світлани 9-річна Саша і показує зайця з довгими вухами (Копитко, 2022)
- Там сказали: «Ти, діду, старий. Нехер тобі **бігать**, хай молоді бігають» (Стенько, 2022)

В останньому прикладі бачимо не лише фонетичну помилку, а й вживання лайливої лексики, що також негативно відображається на культурі мови ЗМІ.

У наступному прикладі бачимо мовні покручі з суміші суржику та діалекту:

— Ми в **подвалі ж тут** жили, — проводить до дерев'яних воріт, за якими видно невелике приміщення, схоже на гараж. Стеля обвалилася, на підлозі лежать коробки, обгорілі дошки та шматок брезенту. — Стояла тут машина хлопців-**інтернетчиків**. Її розстрожило, роздавило в **дребезги**. Випускали ракети із Маковища **ілі** з Копилова, **рікашетом** до нас попало. **Тушили** вогонь довго, води **літров 300**, **наверно**, пішло (Мицко, 2022a)

З аналізованих текстів бачимо, що найбільше у мові персонажів зустрічаються саме лексичні та фонетичні помилки. А от морфологічних менше і вони, як правило, типові. До прикладу:

— «Убили наших людей і їздили **по тілах** танками тиждень-два» — як зараз живе Ірпінь (Мамонова, 2022).

Як бачимо у поданих прикладах, суржик не несе жодної експресивної функції і свідчить лише про низький культурно-освітній рівень персонажа публікації. А отже вживання суржику у цих текстах є абсолютно невмотивованим, а тому шкідливим для культури та чистоти мови ЗМІ. І не тільки для мови ЗМІ. Така тенденція є шкідливою і для культурного рівня читача, адже не спонукає його намагатися говорити краще, виправляти свої мовні помилки, а навпаки усталює у свідомості, що так можна, так добре.

При цьому, аби показати мовне каліцтво персонажа доцільно скористатися одним із шаблонів: «говорить ламаною українською», «говорить суржилом», «переходить на російську» тощо. А відтак передавати фрази літературною мовою, спонукаючи читача і самому позбуватися покручів у своєму мовленні. Адже «скалічена мова отупляє людину, зводить її мислення до примітиву. Адже мова виражає не тільки думку. Слово стимулює свідомість, підпорядковує її собі, формує. Суржик в Україні є небезпечним і шкідливим, позаяк паразитує на мові, що формувалась упродовж віків, загрожує змінити мову...» (Сербенська, 2002).

Таким чином українці в аналізованому ЗМІ виступають неграмотними, малоосвіченими, які не вміють розмовляти рідною мовою. Тут маємо і зворотний взаємозв'язок — медіа безпосередньо впливає на аудиторію, яка його споживає. Чи правильно чинить редакція, публікуючи мовні покручі і таким чином закріплює їх як мовну норму? Питання залишається риторичним.

Однак, в окремих випадках вживання русизмів може бути виправданим, коли фрази сповнені негативного змісту. Як-от, «руський мир», «их там нет тощо». До прикладу:

— «У березні опублікували міжнародну декларацію з богословською оцінкою ідеології **«русского мира»** (Княжич, 2022)

- «Мабуть, російським батькам особливо «незрозуміло», як їхні діти воюють в Україні, якщо Кремль офіційно декілька разів наголошував, що **«їх там нет»**, — зауважили в СБУ («Двічі на переду був», 2022)

Також варто зазначити, що вмотивованим могло би вважатися і вживання перефразованої мови відомих політиків, оскільки ЗМІ виконує функцію критики та контролю. Відтворюючи мовні покручі народних обранців чи інших високопоставлених осіб, медіа таким чином виносить на громадський осуд їхню неграмотність та мовну недолугість. І якщо ще у публікаціях «Газети по-українськи» та журналу «Країна» минулих років, які досліджувалися у попередніх наукових статтях, таких покручів у мові відомих людей було багато, то навесні 2022 року у gazeta.ua їх поменшало.

Щодо мови високопосадовців, покажемо, на нашу думку, є інтерв'ю Севгіль Мусаєвої з секретарем РНБО Олексієм Даніловим, опублікованим в «Українській правді». У прямій мові Данілова зустрічаємо багато русизмів. Навряд чи авторка інтерв'ю хотіла висміяти мовну недолугість посадовця у такій серйозній розмові. Швидше, на нашу думку, це нехтування нормами мови і легковажність редагування або його відсутність. Наведемо приклади:

- «Ми вважаємо, що вони **спасли 58 чоловік**»
- «Питання **по дестабілізації** нашої країни нікуди **не дівається**»
- «І командир вишикував **отряд**»
- «Я вже казав, як **самий старший**»
- «Це є одна із **самих потужних** зброй, які сьогодні є. Це наша земля, нам нема куди з неї **уходити**».
- «**Враг** підступний, **враг** непростий»
- «Була про концтабори, фільтраційні **лагеря**»
- «Хтось хоче **збігти**, хтось хоче якісь свої статки терміново **везти**» (Мусаєва, 2022).

Отже, як бачимо, із поданих прикладів, у тексті, опублікованому в «Українській правді», бракує вдумливого літературного редагування. Адже мовні покручі у відповідях секретаря РНБО лише спотворюють текст, при цьому жодного емоційного забарвлення не несуть. У таких випадках вживання суржику є неприпустимим.

Натомість хорошою практикою у ЗМІ є переклад російських фраз українською мовою. У тій же gazeta.ua бачимо і позитивну тенденцію, коли перехоплені розмови російських солдат зі своїми родичами подають у перекладі. До прикладу:

- «Тут треба через прокуратуру працювати. Бо я знаю, що строковиків забирають через прокуратуру. Навіть до мене підбігали,

- трусилися: дай-дай подзвонити батькові, він... вирішить питання, мене заберуть...», — розповідає російський солдат-строковик своїй матері» («Через великі втрати», 2022)
- «Там баба лежить якась... башка прострелена, лежить, сіпається. У голові дірка...» («Там баба лежить», 2022).

Водночас така тенденція витримана не у всіх публікаціях *gazeta.ua* про перехоплені розмови. Періодично зустрічаємо у текстах спочатку російську мову, а вже потім переклад. До прикладу:

- «Как позорные крысы бегали» — окупант розповів, як тікав від українських військових». (Тут же у цій статті усі інші репліки солдата перекладені — *I. K.*) «Ні в кого бажання немає, бойовий дух ні к чорту. Все через командування. Командування жодного. Навіть комбат не знає, яке у нас завдання» («Как позорные крысы», 2022). Але навіть і в цьому перекладі зустрічаємо помилку, що свідчить про не надто ретельний підхід до редагування текстів.

Показовими щодо підходу до правки російськомовних фраз чи суржику у мові персонажів є приклади текстів із сайту Суспільне. Новини (*suspilne.media*). У друкованих текстах на сайті суржик чи російські фрази відсутні. А у кепшн відео та відео-репортажах пряма мова героїв, у якій є покручі, у субтитрах супроводжується українським текстом. Тому слова персонажів, які звучать російською чи суржиком, одразу можна прочитати у текстовому варіанті українською мовою. До прикладу:

«Кожного дня *просинаєшся*, і це день *сурка*, а вони сидять і сидять», — це пряма мова мешканка Бучі, яка пережила окупацію російських солдатів. Водночас текстовий варіант: «Кожного дня *прокидаєшся* і це день *бабака*, а вони все сидять і сидять» (Васильченко, 2022).

Водночас, коли ця ж жінка, передаючи мову окупантів, переходить на російську, Суспільне. Новини перші дві фрази теж передає російською: «Вони: «Асвабаждать». Я говорю: «А от кого нас асвабаждать?» (Васильченко, 2022). Далі текстовий варіант уже передається у перекладі українською. У цьому контексті вважаємо допустимим використання російського слова «асвабаждать», яке ще й до того свідомо написано з помилками, адже саме у такому вигляді воно несе негативне забарвлення і передає ті емоції, які відчуває сьогодні український народ. Українське ж слово «визволяти» сприймається нами виключно з позитивної точки зору і асоціюється з визволенням Батьківщини від загарбників.

Ось інші приклади:

- Оригінальна пряма мова: «Ночами, коли я працювала, мені було скучно дивитися на тих орків. Ось такий чепчик виявився у мене благодаря війні». Текстові субтитри: «Ночами, коли я працювала, мені було нудно дивитися на тих орків. Ось такий чепчик у мене з'явився, завдяки війні (Суспільне, 2022b).
- Оригінальна мова: «Найголовніше, що боялися, що не можуть похоронити своїх рідних. Субтитри: «Найголовніше, що боялися, що не можуть поховати своїх рідних» (Суспільне, 2022a).

Героїня ще одного відео спілкується виключно суржиком. Оригінальна мова: «Я на вулицю вихажу, іду і бачу, він лежить. Його вивели на угол, на вулицю, поставили на коленки і в голову вистрілили». Суспільне передає субтитри виключно українською мовою: «Я на вулицю вихожу, йду і бачу, він лежить. Вивели за ріг на вулицю, поставили на коліна і в голову вистрілили» (Павлюк, 2022).

Регіональні філії Суспільного дотримуються такої ж мовної політики НСТУ і також у субтитрах перекладають суржик, русизми, російські фрази українською мовою. До прикладу, кепшн відео Суспільне. Тернопіль від 8 квітня. Оригінал: «Я їхала за рульом; нас спасло; фамілію, кусок». Субтитри: «Я їхала за кермом; нас врятувало, прізвисько, частину» тощо (Терлюк, 2022).

Або Суспільне. Карпати від 19 квітня «Дідусь із малятком. Історія порятунку». Оригінал: «Вона дітей спасла, маладец, еслі у неї штото случітсья, самолютьи, особенно, сфотографірує, стени, осколки, поболіли». Субтитри: «Вона дітей врятувала, молодець, якщо з нею щось станеться, літка, особливо, сфотографує, стіни, уламки, похворіли» (Полівчак & Марійчин, 2022).

У сюжеті Суспільного. Карпати «У медзаклади Франківщини евакуювали 156 пацієнтів» від 18 квітня бачимо теж саме редагування. Оригінальна мова персонажів: «Взриви, всьо время, в конце, апреля, кроваті, стіклом, МЧС». Субтитри: «Вибухи, весь час, в кінці, квітня, ліжка, склом, ДСНС» (Басалига & Захарук, 2022).

Схожу мовну політику субтитрування тексту українською мовою спостерігаємо і на Радіо Свобода. До прикладу, кепшн відео «Жителі Андріївки про окупацію» на ФБ-сторінці «Радіо Свобода» від 13 квітня: «Каже: вот смотрите, натовцов ми уже вибілі. Думаю, де ти бачив тих натовцев, придурок. А тоді каже: Осталось ещю бендеров вибьем і делаем сдесь референдум». Радіо Свобода титрує ці слова виключно українською. «Каже: «От дивіться, натовців ми вже вибили. А тоді каже: Зосталося ще бендерів вибити, робимо тут референдум» (Радіо Свобода, 2022a).

Ось інший приклад з Радіо Свобода — «Історія Світлани, яку на Київщині згвалтували окупанти» від 16 квітня. Оригінал: «В 9 часов ми

уже лягаємо спати з чоловіком. Оdkриваю. Стоїть три окупанта. Оцей же парень, що до нас приходив і ще двоє. 19 год йому було, давай мене мацати». Субтитри: «О 9 годині ми вже лягаємо спати з чоловіком. Відкриваю, стоїть три окупанта. Оцей же хлопець, що до нас приходив і ще двоє. 19 років йому було. Давай мене торкатися» (Радіо Свобода, 2022b).

В іншому відео Радіо Свобода від 9 березня «Я готова ризикнути своїм життям», розповідається про історію мариупольки, яка була за кордоном до війни і намагалася прорватися до окупованого Маріуполя до своїх дітей. Жінка говорить виключно російською мовою. Проте усю її пряму мову у тексті до відео передають виключно у перекладі українською (Радіо Свобода, 2022b).

Таких прикладів з Суспільного. Новини та Радіо Свобода багато. І у всіх випадках мовні покручі супроводжуються українським перекладом.

Попри те, субтитри — не єдиний вихід показати нормативне вживання мови. Навіть у відео та аудіоматеріалах можна уникати використання власне російської мови. Зокрема, доцільно скористатися професійним дубляжем із накладанням на оригінальний голос дубльованого перекладу. До такої практики за потреби вдаються в Івано-Франківській філії Суспільного, з якою співпрацює як редакторка радіо і авторка цієї статті.

Отож, навіть якщо у відеоматеріалах залишати мову героя оригінальною, то її можна протитрувати і показати, як правильно розмовляти. Таким чином таку практику ЗМІ можна вважати виправданою. Адже далеко не завжди у редакцій є можливість і час вдатися до професійного дубляжу. Однак для друкованих публікацій вважаємо неприпустимим залишати мовні покручі. Адже текст проходить спочатку авторське, а потім і редакційне редагування, тому потребує грамотного і літературного унормованого викладу.

Висновки

Мова завжди була, є і буде наріжним каменем національної самоідентифікації українців. Надто, коли Україна потерпає від повномасштабного вторгнення росії. Будь-яке толерування у медіа мови окупанта, мовних покручів повинно бути неприпустимим за таких обставин. І йдеться, у першу чергу, вже навіть не про чистоту і культуру мови самих медіа, а про те, яку роль ми, журналісти, відіграємо у процесі цієї великої боротьби за свою незалежність. Чи ми раз і назавжди відмежуємося від усього, що якимось чином пов'язує нас із ворогом, чи і надалі культивуватимемо меншовартісного малоосвіченого українця, який навіть мови рідної вивчити не спроможний.

Тож сьогодні саме ЗМІ повинні стати найбільшим і наймасовішим популяризатором української мови. Саме медіа мають усі можли-

вості, виконуючи культурно-просвітницьку та освітню функції, вивести українську мову з рівня мови селян, на якому вона перебувала упродовж надзвичайно довгого періоду, на рівень елітарний. Саме тому з газетних шпальт, з теле- і радіоефірів кожен герой, персонаж чи експерт повинен промовляти до нас добірною літературною мовою. Тільки так зможемо прищепити нашій аудиторії, що мова таки має значення.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Басалига, М., & Захарук, І. (2022, 18 квітня). *У медзаклади Франківщини евакуювали 156 пацієнтів з Донецької, Луганської та Житомирської областей*. Суспільне. <https://suspilne.media/230035-u-medzakladi-frankivsinii-evakuuvani-156-pacientiv-z-doneckoi-luganskoii-ta-zitomirskoi-oblastej/>
- Васильченко, В., Білецька, І., Стратонов, О., & Коваль, С. (2022, 15 квітня). *Ховались у підвалі дитсадочка в Бучі більше місяця та боялись розстрілів* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=6nAi83Twe0A&list=PL9aDK_7u4r7dxnRgxri_LwWx7GC_owr6r&index=693
- Верховна Рада України. (2019, 25 квітня). *Про забезпечення функціонування української мови як державної* (Закон № 2704–VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
- Група Рейтинг. (2022, 19 березня). *Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні*. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html
- «Двічі на передку був» — російські солдати-строковики шукають шляхи вирватись додому. (2022, 20 квітня). Gazeta.ua. https://gazeta.ua/articles/life/_dvichi-na-peredku-buv-rosijski-soldatistrokoviki-shukayut-shlyahi-virvatis-dodomu/1083467
- Железняк, А. (2022, 14 квітня). *Снарядом розірвало корову, люди поїли її рештки*. Gazeta.ua. https://gazeta.ua/articles/money-newspaper/_snaryadom-rozirvalo-korovu-lyudi-poyili-yiyi-reshtki/1082334
- «Как позорные крысы бегали» — окупант розповів, як тікав від українських військових. (2022, 29 березня). Gazeta.ua. https://gazeta.ua/articles/np/_kak-pozornye-krysy-begali-okupant-rozpoviv-yak-tikav-vid-ukrayinskih-vijskovih/1079128
- Княжич, Д. (2022, 19 квітня). *Доки не позбудемося москальщини, не буде нічого людського*. Gazeta.ua. https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_doki-ne-rozbudemosya-moskalschini-ne-bude-nichogo-lyudskogo/1083293
- Копистинська, І. (2012). Мовні покручі на сторінках української преси: прагнення бути ближчим до читача чи прояв інформаційної експансії (на прикладі «Газети по-українськи»? *Освіта регіону*, 1, 216–219.
- Копистинська, І., Качмар, В., & Говера, О. (2019). Проблема чистоти мови на сторінках всеукраїнської преси у період російської військової агресії (на прикладі журналу «Країна»). *Український інформаційний простір*, 1(3), 146–156.
- Копитко, В. (2022). «Чоловік думає, що путін на Україні не зупиниться» — як поляки допомагають українцям і що думають про війну. Gazeta.ua. <http://projects.gazeta.ua/dopomoha-polyakiv/1083442>

Левченко, Т. М. (2019). Суржик як засіб відтворення мовлення героїв публікацій у сучасних засобах масової комунікації. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*, 12, 112–116.

Левченко, Т. М. (2020). Суржик як засіб пейоративної оцінки у мові засобів масової комунікації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*, 85, 72–76. <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2020-85-11>

Левченко, Т. М. (2021). *Субстандартна лексика в мові засобів масової комунікації: стилістика і прагматика* [Автореферат дисертації доктора філологічних наук, Волинський національний університет імені Лесі Українки]. <https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Levchenko-avtoreferat.pdf>

Мамонова, Г. (2022, 11 квітня). *«Убили наших людей і їздили по тілах танками тиждень-два» — як зараз живе Ірпінь*. *Gazeta.ua*. https://m.gazeta.ua/articles/reportage/_ubili-nashih-lyudej-i-yizdili-po-tilah-tankami-tizhdendva-yak-zaraz-zhive-irpin/1081613

Мицко, Л. (2022а, 28 квітня). *«Кадировці зносили все на світі. Їхали і стріляли всіх» — як Макарів і Мотижин оговтуються після звіств росіян*. *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/reportage/_kadirovci-znosili-vse-na-sviti-ihali-i-strilyali-vsih-yak-makariv-i-motizhin-ogovtuyutsya-pislya-zvirstv-rosiyan/1084768

Мицко, Л. (2022б, 20 квітня). *«Сусідку розорвало на часті. Снаряд упав» — як живе Чернігів і приміські села після жорстоких бомбардувань*. *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/reportage/_susidku-rozorvalo-na-chasti-snaryad-upav-yak-zhive-cernigiv-i-primiski-sela-pislya-zhorstokih-bombarduvan/1083130

Мусаєва, С. (2022, 22 квітня). *Олексій Данілов: росія розпадеться ще при нашому житті*. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/04/22/7341267/>

Павлюк, О. (2022, 17 квітня). *Будинок підірвали, чоловіка розстріляли — історія жінки з Бучі*. *Суспільне*. <https://suspilne.media/229513-budinok-pidirvali-colovika-rozstrilali-istoria-zinki-z-buci-suspilne-ludi/>

Пагулич, Р. (2022, 15 квітня). *Жінка про згвалтування окупантами: історія з Київщини* [Відео]. *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/video-zgvaltuvannia-viyna/31803812.html>

Полівчак, Р., & Марійчин, Г. (2022, 19 квітня). *Дідусь із малатком. Історія порятунку родини Платових*. *Суспільне*. https://suspilne.media/230463-didus-iz-malatom-istoria-poratunku-rodini-platovih/?fbclid=IwAR0WITkrIjyk3R1gyO3DRsB_KHKQ5htpjwC-nZkt2LSqXKKWdH8knCGmHQ

Радіо Свобода. (2022а, 13 квітня). *Жителі Андріївки про російську окупацію* [Відео]. *Facebook*. https://facebook.com/story.php?story_fbid=6337339062948115&id=359429071842&eav=AfY1nZSvA0w4iMTsiMwk3KSW9tQLkr9jEbUsAt9jVZZ5OdyakuNRV5hJNv_ijsqSubU&paipv=0&_rd

Радіо Свобода [@radiosvoboda]. (2022б, 9 березня). *«Я готова ризикувати своїм життям»: ця жінка намагається прорватися до своїх дітей та матері на околицю Маріуполя, який перебуває в оточенні російських військових* [Відео]. *Twitter*. <https://mobile.twitter.com/radiosvoboda/status/1501543951572119556>

Радіо Свобода. (б.р.). *Головна* [Сторінка Facebook]. *Facebook*. Взято 14 жовтня, 2022 року з <https://www.facebook.com/radiosvoboda.org>

- Сербенська, О. (2002). Суржик: «низька мова», безлад чи мовна патологія. В *Мовні конфлікти і гармонізація суспільства, матеріали наукової конференції* (с. 89–93). Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
- Стенько, О. (2022, 31 березня). «Над головою пролетів літак і десь бахнуло. Зрозумів — щось відбувається»: як добровольці зі зброєю захищають Полтаву. *Gazeta.ua*. https://m.gazeta.ua/articles/reportage/_nad-golovoju-proletiv-litak-i-des-bahnulo-zrozumiv-schos-vidbuvayetsya-yak-dobrovolci-zi-zbroyeju-zahischayut-poltavu/1079314
- Суспільне. (2022a, 20 квітня). *Бородянка в окупації — розповідь місцевої мешканки* [Відео]. Facebook. <https://www.facebook.com/suspilne.news/videos/1166317380860095>
- Суспільне. (2022b, 12 квітня). *Працівниця ЧАЕС провела у полоні військових рф майже чотири тижні* [Відео]. Facebook. https://www.facebook.com/suspilne.news/videos/290247976605123/?extid=CL-UNK-UNK-UNK-AN_GK0T-GK1C&ref=sharing
- «Там баба лежить, сіпається. У голові дірка» — СБУ задокументували страшний злочин. (2022, 17 квітня). *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/life/_tam-baba-lezhit-sipayetsya-u-golovi-dirka-sbu-zadokumentovali-strashnij-zlochyn/1082925
- Терлюк, І. (2022, 8 квітня). *Поблизу Тернополя живе переселенка з Бучі, яка втратила чоловіка і була поранена*. Суспільне. <https://suspilne.media/226509-poblizu-ternopola-zive-pereselenka-z-buci-aka-vtratila-colovika-i-bula-poranena/?fbclid=IwAR262ufVal04G-834WhSWv1oLELz08vVsjoXVuk1ij-VVMi9F0usnzPEwYv0>
- Тимошик, М. (2022, 6 травня). *Безграмотність та суржикізація журналістики як тривожна тенденція*. Детектор медіа. <https://detector.media/blogs/article/198928/2022-05-06-bezghramotnist-i-surzhykizatsiya-zhurnalistyky-yak-tryvozhna-tendentsiya/>
- Центр контент-аналізу. (2022). *Українська мова у соцмережах*. <https://cutt.ly/zBY53Tb>
- Через великі втрати окупанти не можуть продовжувати війну без строковиків — перехоплена розмова*. (2022, 20 квітня). *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/life/_cerez-veliki-vtrati-okupanti-ne-mozhut-prodovzhuvati-vijnu-bez-strokovikiv-perehoplена-rozmova/1083503

REFERENCES

- Basalyha, M., & Zakharuk, I. (2022, April 18). *U medzklady Frankivshchyny evakuiuvaly 156 patsientiv z Donetskoj, Luhanskoj ta Zhytomyrskoi oblasti* [156 Patients from Donetsk, Luhansk and Zhytomyr Regions were Evacuated to Medical Facilities in the Frankiv Region]. *Suspilne*. <https://suspilne.media/230035-u-medzkladi-frankivsini-evakuovali-156-pacientiv-z-doneckoi-luganskoj-ta-zitomirskoi-oblastej/> [in Ukrainian].
- Center for Content Analysis. (2022). *Ukrainska mova u sotsmerezakh* [Ukrainian Language in Social Networks]. <https://cutt.ly/zBY53Tb> [in Ukrainian].
- Cherez velyki vtraty okupanty ne mozhut prodovzhuvaty viinu bez strokovykyv — perekhoplена rozmova* [Due to Heavy Losses, the Occupiers Cannot Continue the War Without Conscripts — Intercepted Conversation]. (2022, April 20). *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/life/_cerez-veliki-vtrati-okupanti-ne-mozhut-prodovzhuvati-vijnu-bez-strokovikiv-perehoplена-rozmova/1083503 [in Ukrainian].

«Dvichi na peredku buv» — rosiiski soldaty-strokovyky shukaiut shliakhy vyrvatys dodomu [«I've Been to the Front Line Twice» — Russian Veteran Soldiers are Looking for Ways to Escape Home]. (2022, April 20). *Gazeta.ua*. <https://gazeta.ua/articles/life/dvichi-na-peredku-buv-rosijski-soldatistrokoviki-shukayut-shlyahi-virvatis-dodomu/1083467> [in Ukrainian].

«Kak pozornye krysy begali» — okupant rozpoviv, yak tikav vid ukraïnskykh viiskovykh [«How Shameful Rats Ran» — the Occupier Told How He Flew from the Ukrainian Military]. (2022, March 29). *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/np/_kak-pozornye-krysy-begali-okupant-rozpoviv-yak-tikav-vid-ukrayinskih-vijskovih/1079128 [in Ukrainian].

Kniazhych, D. (2022, April 19). *Doky ne pozbudemosia moskalschyny, ne bude nichoho liudskoho* [Until we Get Rid of Muscovites, there will be Nothing Human]. *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_doki-ne-pozbudemosiya-moskalschini-ne-bude-nichogo-lyudskogo/1083293 [in Ukrainian].

Kopystynska, I. (2012). Movni pokruchi na storinkakh ukraïnskoï presy: prahnennia buty blyzhchym do chytacha chy proïav informatsiïnoi ekspansii (naprykladi «Hazety po-ukraïnsky»)? [Language Twists on the Pages of the Ukrainian Press: The Desire to be Closer to the Reader or a Manifestation of Information Expansion (on Example «Newspapers in Ukrainian»)?]. *Osvita rehionu, 1*, 216–219 [in Ukrainian].

Kopystynska, I., Kachmar, V., & Hovera, O. (2019). Problema chystoty movy na storinkakh vseukraïnskoï presy u period rosiïskoï viiskovoï ahresii (na prykladi zhurnalu «Kraina») [The Problem of Cleanliness Languages on the Pages of the All-Ukrainian Press During the Period of Russian Military Aggression (on the Example of Kraina Magazine)]. *Ukrainian Information Space, 1*(3), 146–156 [in Ukrainian].

Kopytko, V. (2022). «Cholovik dumaie, shcho Putin na Ukraini ne zupynytsia» — yak poliaky dopomahaiut ukraïntsiam i shcho dumaiut pro viinu [«The Man thinks that Putin will Not Stop in Ukraine» — How the Poles Help the Ukrainians and what They Think About the War]. *Gazeta.ua*. <http://projects.gazeta.ua/dopomoha-polyakiv/1083442> [in Ukrainian].

Levchenko, T. M. (2019). Surzhyk yak zasib vidtvorennia movlennia heroïv publikatsii u suchasnykh zasobakh masovoï komunikatsii [Surzhyk as a Means of Reproducing the Speech of Heroes of Publication in Modern Mass Media]. *Research Journal of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series: Philology (Linguistics), 12*, 112–116. <https://doi.org/10.24919/2663-6042.12.2019.189258> [in Ukrainian].

Levchenko, T. M. (2020). Surzhyk yak zasib peioratyvnoï otsinky u movi zasobiv masovoï komunikatsii [Surzhyk as a Means of Pejorative Assessment in the Language of Mass Communication]. *Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Philology, 85*, 72–76. <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2020-85-11> [in Ukrainian].

Levchenko, T. M. (2021). *Substandartna leksyka v movi zasobiv masovoï komunikatsii: stylistyka i prahmatyka* [Substandard Vocabulary in the Language of Mass Communication: Stylistics and Pragmatics] [Abstract of DSc Dissertation, Lesya Ukrainka Volyn National University]. <https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Levchenko-avtoreferat.pdf> [in Ukrainian].

Mamonova, H. (2022, April 11). «Ubyly nashykh liudei i yizdyly po tilakh tankamy tyzhden-dva» — yak zaraz zhyve Irpin [«They Killed Our People and Drove Over their Bodies with Tanks for a Week or Two» — How Irpin Lives Now]. *Gazeta.ua*. https://m.gazeta.ua/articles/reportage/_ubili-nashih-lyudei-i-yizdili-po-tilah-tankami-tizhdendva-yak-zaraz-zhive-irpin/1081613 [in Ukrainian].

Musaieva, S. (2022, April 22). *Oleksii Danilov: Rosiia rozpadetsia shche pry nashomu zhytti* [Oleksiy Danilov: Russia will Fall Apart in Our Lifetime]. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/04/22/7341267/> [in Ukrainian].

Mytsko, L. (2022a, April 28). «Kadyrovtsi znosyly vse na sviti. Yikhaly i strilialy vsikh» — yak Makariv i Motyzhyn ohovtuiutsia pislia zvirstv rosiian [«The Kadyrovites Destroyed Everything in the World. They Drove and Shot Everyone» — How Makariv and Motyzhyn Recover After the Atrocities of the Russians]. *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/reportage/_kadirovci-znosili-vse-na-sviti-ihali-i-striliali-vsikh-yak-makariv-i-motizhin-ogovtuyutsya-pislya-zvirstv-rosiyan/1084768 [in Ukrainian].

Mytsko, L. (2022b, April 20). «Susidku rozorvalo na chasti. Snariad upav» — yak zhyve Chernihiv i prymiski sela pislia zhorstokyykh bombarduvan [«The Neighbor was Torn Apart. A Shell Fell» — How Chernihiv and Suburban Villages Live After the Brutal Bombings]. *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/reportage/_susidku-rozorvalo-na-chasti-snaryad-upav-yak-zhive-vernigiv-i-primiski-sela-pislya-zhorstokih-bombarduvan/1083130 [in Ukrainian].

Pahulych, R. (2022, April 15). *Zhinka pro zgvaltuvannia okupantamy: istoriia z Kyivshchyny* [A Woman About Being Raped by the Occupiers: A Story From the Kyiv Region] [Video]. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/video-zgvaltuvannia-viyna/31803812.html> [in Ukrainian].

Pavliuk, O. (2022, April 17). *Budynok pidirvaly, cholovika rozstrilialy — istoriia zhinky z Buchi* [The House was Blown Up, the Man was Shot — the Story of a Woman from Buchi]. *Suspilne*. <https://suspilne.media/229513-budinok-pidirvali-colovika-rozstriliali-istoria-zinki-z-buci-suspilne-ludi/> [in Ukrainian].

Polivchak, R., & Mariichyn, H. (2022, April 19). *Didus iz maliatkom. Isteriia poriatunku rodyny Platovykh* [Grandfather with a Baby. The Story of the Rescue of the Platon Family]. *Suspilne*. https://suspilne.media/230463-didus-iz-malatkom-istoria-poriatunku-rodini-platovih/?fbclid=IwAR0WITkrIjyk3R1gyO3DRsB_KHKQ5htjpwC-nZKt2LScqXKKWdH8knCGmHQ [in Ukrainian].

Radio Svoboda [@radiosvoboda]. (2022b, March 9). «Ia hotova ryzykuvaty svoim zhyttiam»: tsia zhinka namahaietsia prorvatysia do svoikh ditei ta materi na okolytsiu Mariupolia, yakyi perebuvaie v otochenni rosiiskyykh viiskovyykh [«I'm Ready to Risk My Life»: This Woman Tries to Break Through to Her Children and Mother on the Outskirts of Mariupol, Which is Surrounded by the Russian Military] [Video]. *Twitter*. <https://mobile.twitter.com/radiosvoboda/status/1501543951572119556> [in Ukrainian].

Radio Svoboda. (n.d.). *Home* [Facebook page]. *Facebook*. Retrieved October 14, 2022, from <https://www.facebook.com/radiosvoboda.org> [in Ukrainian].

Radio Svoboda. (2022a, April 13). *Zhyteli Andriivky pro rosiisku okupatsiiu* [Residents of Andriivka About the Russian Occupation]. [Video]. *Facebook*. https://facebook.com/story.php?story_fbid=6337339062948115&id=359429071842&eav=AfY1nZSvA0w4iMTsiMwk3KSW9tQLkr9jEbUsAt9jVZZ5OdyakuNRV5hNv_ijsqSUBU&paipv=0&_rdr [in Ukrainian].

Radio Svoboda. (n.d.). *Holovna* [Home] [Facebook Page]. *Facebook*. Retrieved October 14, 2022, from <https://www.facebook.com/radiosvoboda.org> [in Ukrainian].

Rating Group. (2022, March 19). *Shoste zahalnonatsionalne opytuvannia: movne pytannia v Ukraini* [The Sixth Nationwide Survey: The Language Issue in Ukraine]. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html [in Ukrainian].

- Serbenska, O. (2002). Surzhyk: «nyzka mova», bezlad chy movna patolohiia [Surzhyk: «Low Speech», Disorder or Speech Pathology]. In *Movni konflikty i harmonizatsiia suspilstva* [Language Conflicts and Harmonization of Society], Proceedings of the Scientific Conference (pp. 89–93). Publishing and Printing Center «Kyivskyi Universytet» [in Ukrainian].
- Stenko, O. (2022, March 31). «Nad holovoiu proletiv litak i des bahnulo. Zrozumiv — shchos vidbuvaietsia»: yak dobrovoltsi zi zbroieiu zakhyshchaiut Poltavu [«A Plane Flew Overhead and There was a Bang Somewhere. Got It — Something is Happening»: How Volunteers with Weapons Defend Poltava]. *Gazeta.ua*. https://m.gazeta.ua/articles/reportage/_nad-golovoyu-proletiv-litak-i-des-bahnulo-zrozumiv-schos-vidbuvayetsya-yak-dobrovolci-zi-zbroyeyu-zahischayut-poltavu/1079314 [in Ukrainian].
- Suspilne. (2022a, April 20). *Borodianka v okupatsii — rozpovid mistsevoi meshkanky* [Borodianka in Occupation — the Story of a Local Resident] [Video]. Facebook. <https://www.facebook.com/suspilne.news/videos/1166317380860095> [in Ukrainian].
- Suspilne. (2022b, April 12). *Pratsivnytsia ChAES provela u poloni viiskovykh RF maizhe chotyry tyzhni* [An Employee of the Chernobyl Nuclear Power Plant Spent Almost four Weeks in the Captivity of the Russian Military] [Video]. Facebook. https://www.facebook.com/suspilne.news/videos/290247976605123/?extid=CL-UNK-UNK-UNK-AN_GKOT-GK1C&ref=sharing [in Ukrainian].
- «Tam baba lezhyt, sipaietsia. U holovi dirka» — SBU zadokumentuvaly strashnyi zlochyn [«The Woman is Lying There, Twitching. There is a Hole in the Head» – the SBU Documented a Terrible Crime]. (2022, April 17). *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/life/_tam-baba-lezhit-sipayetsya-u-golovi-dirka-sbu-zadokumentuvali-strashnij-zlochyn/1082925 [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2022, May 6). *Bezghramotnist ta surzhykizatsiia zhurnalistyky yak tryvozhna tendentsiia* [Illiteracy and Surrealization of Journalism as an Alarming Trend]. *Detektor media*. <https://detector.media/blogs/article/198928/2022-05-06-bezghramotnist-i-surzhykizatsiya-zhurnalistyky-yak-tryvozhna-tendentsiya/> [in Ukrainian].
- Vasylchenko, V., Biletska, I., Stratonov, O., & Koval, S. (2022, April 15). *Khovalys u pidvali dytsadochka v Buchi bilshe misiatsia ta boialys rozstriliv* [They Hid in the Basement of a Kindergarten in Bucha for More than a Month and were Afraid of Being Shot] [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=6nAi83Twe0A&list=PL9aDK_7u4r7dxnRgxrl_LwWx7GC_owr6r&index=693 [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2019, April 25). *Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi* [On Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language] (Law № 2704–VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> [in Ukrainian].
- Zhelezniak, A. (2022, April 14). *Snariadom rozirvalo korovu, liudy poily yii reshtky* [A Cow was Torn Apart by a Shell, People Ate its Remains]. *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/money-newspaper/_snaryadom-rozirvalo-korovu-lyudi-poyili-yiyi-reshtki/1082334 [in Ukrainian].

УДК 316.774:355.01(470:477)«2022»

Прямоефірна інформаційна війна та російсько-українська війна 2022-го на медійному плацдармі

Богдан СИНЧАК

аспірант

Київський університет культури

вул. Д. Дорошенка, 20,
01042, Київ, Україна

bsynchak@gmail.com

ORCID 0000-0002-8186-5692

© Синчак Б., 2022

Актуальність дослідження забезпечується нагальним суспільним резонансом довкола російсько-української війни 2022, що розгорнулася на медійному плацдармі до початку повномасштабного російського вторгнення в Україну. Про цю проблематику тоді регулярно публікували матеріали всі українські популярні видання, та безліч закордонних. Такий ажіотаж довкола російсько-українського військового загострення привертає увагу дослідників інформаційних війн. Відштовхуючись від потенціалу та розвитку сучасних масмедіа в дослідженні це протистояння ідентифіковано як перша війна «в прямому ефірі». Особливість саме цієї інформаційної війни полягає в тому, що в ній одразу беруть участь представники низки країн. З одного боку Україна, США, Велика Британія, ЄС, НАТО та інші небайдужі союзники, з іншого росія та опосередковано Білорусь. Основною науковою проблематикою в контексті дослідження цієї інформаційної війни є прямоефірний режим її функціонування та його особливості. У процесі дослідження визначено конфронтаційні елементи інформаційної війни на фоні російсько-української військової кризи 2022, ідентифіковано фактичні ознаки реалізації росією «4D»-стратегії та «4F»-формули в інформаційній війні проти України. Дослідження особливостей перебігу першої війни «в прямому ефірі» є інструментом для оцінки специфіки деструктивного впливу на суспільну свідомість. Мета дослідження полягає у визначенні специфіки довоєнної (до повномасштабного вторгнення) російсько-української військової кризи на медійному плацдармі. У процесі роботи використано методи порівняння та синтезу. Перший застосовується в розрізі паралелей між «Холодною війною» та сучасним інформаційним протистоянням, а також під час характеристики конфронтаційних елементів її функціонування. Методом синтезу виділено фактичні ознаки реалізації росією потужних медійних інструментів гібридної війни.

Результати дослідження кремлівської пропагандистської інформаційної стратегії реалізованої до повномасштабного вторгнення в Україну, в порівнянні із даними інших суміжних досліджень наступних періодів російсько-української інформаційної війни, можуть слугувати орієнтирами для дослідників щодо кращого розуміння особливостей поширення російського деструктивного інформаційного впливу.

Ключові слова: війна в прямому ефірі, російсько-українська гібридна війна, інформаційна війна, війна 2022, військова напруга в Україні.

LIVE INFORMATION WAR AND THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR OF 2022 ON THE MEDIA BASE

Bohdan Synchak

PhD student

Kyiv University of Culture

20, D. Doroshenka St., 01042, Kyiv, Ukraine

bsynchak@gmail.com

ORCID 0000-0002-8186-5692

The urgency of the study is ensured by the urgent public response to the Russian-Ukrainian crisis of 2022, which unfolded on the media bridgehead before the beginning of a full-scale Russian invasion of Ukraine. Currently, all popular Ukrainian publications and many foreign ones regularly publish materials on this issue. Such excitement around the Russian-Ukrainian military escalation attracts the attention of researchers of information wars. Based on the potential and development of modern mass media in the study, this confrontation was identified as the first war “live”. The peculiarity of this information war is that it is immediately attended by representatives of several countries. On the one hand, Ukraine, the United States, Great Britain, the EU, NATO, and other indifferent allies, on the other, Russia, and indirectly Belarus. The main scientific issue in the context of the study of this information war is the live mode of its operation and its features. The study identified the confrontational elements of the information war against the background of the Russian-Ukrainian military crisis of 2022 and identified the actual signs of Russia's implementation of the “4D” strategy and “4F” formula in the information war against Ukraine. The study of the peculiarities of the first war “live” is a tool for assessing the specifics of the destructive impact on public consciousness. The purpose of the study is to determine the specifics of the pre-war (before the full-scale invasion) Russian-Ukrainian military crisis on the media bridgehead. In the process of work methods of comparison and synthesis were used. The first is used in the context of parallels between the Cold War and the modern information confrontation, as well as in characterizing the confrontational elements of its functioning. The method of synthesis highlights the actual signs of Russia's implementation of powerful media tools of hybrid warfare.

The results of the study of the Kremlin's propaganda information strategy implemented before the full-scale invasion of Ukraine, in comparison with the data of other related studies of the subsequent periods of the Russian-Ukrainian information war, can serve as guidelines for researchers to better understand the features of the spread of Russian destructive information influence.

Keywords: live war, Russian-Ukrainian hybrid war, information war, military crisis 2022, military tension in Ukraine.

Актуальність теми

До початку повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого, український і міжнародний медіапростір із кінця 2021, початку 2022 р. заповнила інформація різного штаму про можливе вторгнення росії в Україну, та пов'язані із цим події. Ця інформаційна картина, на прикладі українського досвіду, здатна відобразити загрозу реалізації імперських намірів росії щодо інших країн. Внаслідок цього з часом на шпальтах масмедіа сформувався певний щоденний інформаційний блок щодо нової російсько-української війни. Про цю проблематику наразі публікують матеріали всі українські популярні видання, натомість за кордоном із різних боків цю тематику регулярно висвітлювали: «Politico», «Foreign Policy», «New York Post», «The Washington Post», «The Guardian», «Reuters», «NBC News» та багато інших. Такий ажіотаж довкола російсько-українського військового загострення привертає увагу дослідників інформаційних війн. Очевидним є те, що гучне занепокоєння заходу наростаючою ескалацією військ довкола українських кордонів є свого роду превентивними заходами, що являються частиною повномасштабного інформаційного протистояння, котре відбувається «в прямому ефірі». Особливість саме цієї інформаційної війни полягає в тому, що в ній одразу беруть участь представники низки країн. З одного боку, Україна, США, Велика Британія, ЄС, НАТО та інші небайдужі союзники, з іншого росія та опосередковано Білорусь. Основною науковою проблематикою в контексті дослідження цієї інформаційної війни є прямиоефірний режим її функціонування та його особливості. Завдяки сучасним медіатехнологіям, масова суспільна свідомість, котра і є цільовою сферою реалізації інформаційного впливу, піддається атакам в онлайн режимі. У масмедіа інформація про небезпеку вторгнення набуває піку напруженості в моменти поширення ймовірних дат наступу, або окреслення часового діапазону у межах кількох днів, тижнів, чи місяців. Дослідження особливостей перебігу першої війни «в прямому ефірі» слугуватиме інструментом для оцінки специфіки деструктивного впливу на суспільну свідомість.

Стан розробки проблеми

Український досвід підходів до дослідження явища інформаційної війни налічує широкий спектр напрямів, що охоплюють проблемні кути цього спрямування. Наприклад, науковці С. Савченко та О. Караман (2021) виділяють проблематику «кіберсоціалізації молоді в умовах інформаційної війни росії проти України». За їхніми словами, небезпечними для молоді в інформаційному просторі є «замовчування і спотворення історичних фактів, нав'язування чужих ідей, цінностей, зниження значущості подій, знецінення досягнень та заміна позитивних образів реальних героїв вигаданими неісную-

чими зразками» та ін. Це сигналізує про важливість уваги до питань впливу медіапростору на молоде покоління. Л. Ковальська та Ю. Бойко (2021) окреслюючи «трансформацію інформаційної війни в історичній ретроспективі» ідентифікують досліджуване явище як «скупність політичних, економічних, соціальних та правових дій, які охоплюють інформаційний простір супротивника». Автори зауважують, що з настанням цифрової епохи «виросла кількість інформаційних конфліктів, які перейшли в Інтернет площину». Такі постулати характеризують специфіку вплетення нової реальності у повсякдення. О. Письменний та Д. Кашперська (2021) вважають, що «сьогодні питання впливу російської консцієнтальної війни проти України на процес інформаційного протиборства в соціальних мережах є найменш дослідженим, а зброя ментальної інформаційної війни найменш контрольована». Такі висновки підтверджують актуальність дослідження наслідків впливу першої війни «в прямому ефірі». Серед зарубіжних авторів, у контексті дослідження заявленої проблематики, окремої уваги заслуговують праці, що окреслюють інформаційне протиборство заходу та росії. Наприклад, К. Р. Riehle (2021) зауважує, що можливо заходу «доведеться чекати, поки росія вистрілить собі в ногу достатньо разів, щоб вона більше не користувалася довірою у світі». Однак за його словами «росія не здатна зруйнувати демократичне суспільство, суспільство може зробити це тільки з собою». Отже, акцент у цьому протистоянні стоїть на внутрішніх кризових чинниках кожної країни, які за допомогою інформаційного впливу активізує росія. О. Fridman, V. Kabernik, та F. Granelli (2021) у праці «Інформаційні операції: від Першої світової війни до епохи Twitter» відзначають, що в «XX столітті інформаційні операції стали центральними у війні». При характеристиці майбутнього інформаційних операцій автори акцентують на винятковості впливу інформаційних технологій на суспільно-політичні процеси. Р. Seib (2021) оцінюючи роль журналістики в сучасних інформаційних війнах наголошує на «важливості поширення медіаграмотності для запобігання зловживання інформацією», за його словами лише так ми «можемо претендувати на перемогу над дезінформацією». Результати розгляду останніх публікацій українських та зарубіжних авторів свідчать про тенденційну увагу до проблематики інформаційних війн загалом, та безпосередньо до російсько-українського, і російсько-західного інформаційного протиборства. Проте дослідження згаданих авторів не дають комплексну оцінку новій, ідентифікованій у дослідженні війні «в прямому ефірі», адже період її загострення припадає на початок 2022 р. Саме тому, мета дослідження полягає у визначенні довоєнної (до повномасштабного вторгнення) специфіки російсько-української війни на медійному плацдармі.

Завданнями статті є вивчення специфіки прямоєфірного інформаційного протистояння в контексті: ідентифікації конфронтаційних елементів поширюваних через масмедіа; виявлення фактичних ознак реалізації росією комплексних маніпулятивних технологій інформаційної війни; характеристики глобальної конфронтації між Заходом та рф, та локальної між Україною та рф.

Виклад основного матеріалу

Наразі Україна перебуває в епіцентрі першої інформаційної війни «в прямому ефірі» між росією та Заходом. Фактично вона є еволюціонованою версією «холодної війни», що «тривала з 1946 до 1989 р. та передбачала економічну, ідеологічну, і політичну конфронтацію між Сходом (СРСР) та Заходом (США)» (Шурхало, 2019). За аналогією до своєї попередниці схожість у напрямках впливу доповнюється лише інструментами — сучасними масмедіа, ІТ-технологіями та каналами миттєвого доступу громадськості до інформації, що дає підстави кваліфікувати її як війну в прямому ефірі. За допомогою психологічного тиску на українське суспільство, країна-агресор намагається дестабілізувати внутрішню ситуацію в Україні. За словами голови Ради Національної безпеки та оборони О. Данілова, «дестабілізація всередині країни — це ситуація № 1. Без внутрішньої дестабілізації зробити якісь неприємності для нашої країни вони (рф) не зможуть» (Павлюк, 2022). Основним шляхом для реалізації наведеної ситуації є потужна хвиля інформаційного впливу в рамках війни «в прямому ефірі». Основні інформаційні приводи початку 2022 року, пов'язані із проблематикою наростання військового загострення, є свідченнями нової інформаційної війни між росією та Заходом. Україна є фактичним приводом цього протистояння, умовною картою, яку два табори розігрують на геополітичній арені. Україна при цьому має власні національні інтереси, вони реалізуються в розрізі боротьби за євроінтеграцію та членство в НАТО, що згідно з даними актуальних соціологічних опитувань відповідає інтересам українського народу, зокрема станом на кінець 2021 р. «62% українців підтримують вступ до ЄС, а 58% до НАТО» (Москаленко, 2021). На фоні цього протистояння розгортається інформаційна війна «в прямому ефірі», котра має особливу специфіку (див. Рис. 1).

На Рис. 1 наведено приклад алгоритму функціонування окремих елементів діючої інформаційної війни «в прямому ефірі». Основним суттєвим «аргументом» (елементом примусу) з боку росії є ескалація регулярних військ та озброєння на кордонах з Україною «у обсязі 75% звичайних сил» (Said-Moorhouse, et al., 2022). Натомість Захід колективно надає Україні військову допомогу у вигляді сучасного оборонного озброєння. Наразі США, Велика Британія, Литва та Естонія активно підтримують українську армію. До них планують долу-

Рис. 1. Конфронтаційні елементи інформаційної війни на фоні російсько-української військової кризи 2022

читися Латвія, Чехія і Канада. Лише «Німеччина блокує постачання зброї на допомогу Україні» (Баркар, 2022). Такі дії виступають контраргументом в цій інформаційній війні. Ще одним конфронтаційним елементом є заклики росії «не розширювати НАТО на схід та не брати Україну до Альянсу» та інші безглузді по відношенню до суверенної незалежної країни вимоги (Сітнікова, 2022). Ці закиди примушують Захід мобілізуватися довкола вже колективної європейської проблеми, яку генсек НАТО Є. Столберг охарактеризував як «нову нормальність». За його словами з боку росії це зазіхання на «право кожної країни визначати своє майбутнє, право союзників у НАТО захищати одне одного» («Тепер це — нова», 2022). Таким чином, у цій «прямоефірній» інформаційній війні підвищуються ставки до світового безпекового рівня, а не лише українського. Загальним базисом, що на медійному плацдармі супроводжує російсько-українську війну 2022 є методологія ведення росією інформаційного протистояння. Ще у 2018 р. її озвучив держсекретар Міністерства інформаційної політики А. Біденко — «4D»-стратегія: dismissing, distorting, distracting, dismaying (заперечення, спотворення, дезорієнтація, залякування), у поєднанні з дезінформаційною «4F»-формулою: fake news, fake media, fake experts, fakeevents (фейкові новини, медіа, фальшиві експерти і події)» («У Варшаві держсекретар», 2018). Під час подій кінця 2021, початку 2022 рр., що супроводжуються ескалацією російських військ на

українських кордонах ці прийоми використовуються в новій інформаційній війні «в прямому ефірі», вони націлені проти українського суспільства (див. Рис. 2 та 3).

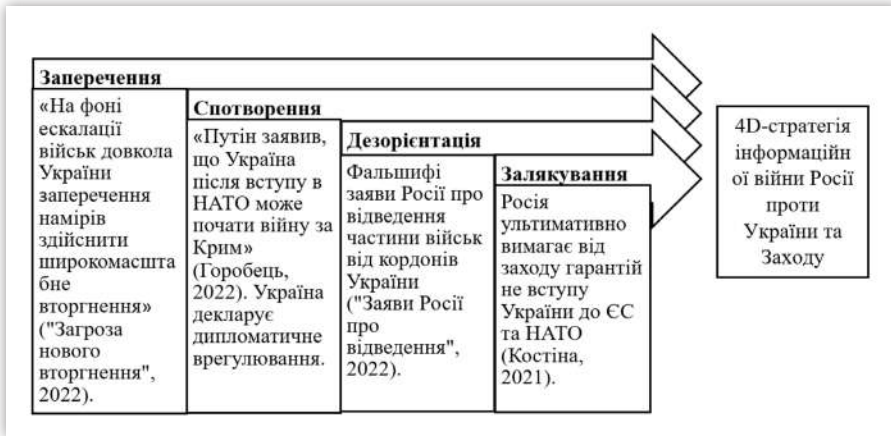

Рис. 2. Фактичні ознаки реалізації Росією «4D»-стратегії в інформаційній війні проти України

На Рис. 2 наведено фактичні ознаки реалізації в інформаційній війні проти України та Заходу першого умовного блоку впливу на суспільну свідомість — «4D»-стратегії. Запропоновані приклади ілюструють планомірне продукування інформації, що з різних сторін доповнює цілісну картину інформаційного плацдарму деструктивного інформаційного впливу. Усі чотири елементи «4D»-стратегії присутні у беспрецедентному акті порушення суверенітету та територіальної цілісності України — визнанні росією «незалежності» окупованих територій Донецької та Луганської обл. У промові президента рф в. путіна від 21.02.22 р., *заперечується* факт народного виборення незалежності та легітимність чинної влади (після 2014 р.), *спотворюється* історичне минуле, зокрема словами «сучасна Україна повністю створена росією через відторгнення частини її історичних територій, і в мешканців ніхто нічого не питав», ці та інші тези носять *дезорієнтивний* характер, до *залюкування* треба віднести прямі погрози, зокрема заяви про «готовність показати, що означає для України справжня декомунізація», та слова про те, що «відповідальність за можливе продовження кровопролиття на совісті керівного режиму в Україні» (Крамар & Ткачук, 2022). Доповненням означених елементів виступає умовна «4F»-формула, котра підсилює ефект наведеної стратегії (див. Рис. 3).

На Рис. 3 наведено фактичні ознаки реалізації в інформаційній війні проти України другого умовного блоку впливу на суспіль-

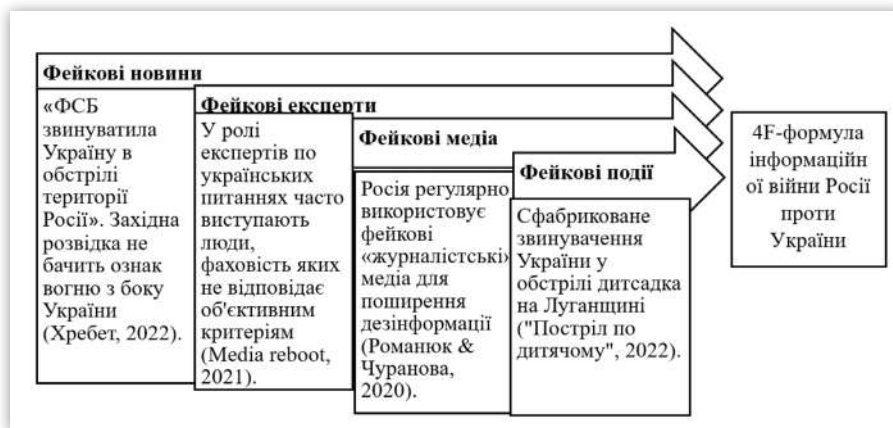

Рис. 3. Фактичні ознаки реалізації Росією «4F»-формули в інформаційній війні проти України

ну свідомість — «4F»-формули. Усі продемонстровані на Рис. 1, 2, та 3 стратегії інформаційного протидіювання мають на меті вплинути на суспільну свідомість. Однак згадані на початку «економічна, ідеологічна, і політична конфронтація» мають низку наслідків, що по різному впливають на геополітичні процеси, в епіцентрі яких знаходиться Україна. Це обумовлено насамперед невизначеними реаліями перспектив розвитку держави у політичному та ідеологічному руслах. З одного боку, згідно з реформованою політикою Україна декларує своє прагнення до вступу в ЄС та НАТО, тим самим висловлює багаторічне прагнення консолідуватися із цивілізованим світом. Однак наразі чітких гарантій щодо успішної інтеграції в лави західних союзників та партнерів немає. З іншого боку, радянське минуле та історична спадщина прив'язує Україну до російського геополітичного сьогодення, від якого вже майже десятиліття не вдається позбутися українському народу. Питання ментальних цінностей є визначальним в російсько-українському питанні, адже Євромайдан та Революція гідності 2013–2014 рр. («Євромайдан (Майдан)», б.р.), стали загальним свідченням консолідації українського суспільства в бік європейських ціннісних орієнтирів, що суперечить сталій для РФ імперській ідеології тоталітаризму і деспотизму. Економічний складник наслідків інформаційної війни наразі є найболючішою для економіки України. «2–3 мільярди доларів щомісяця втрачає Україна через загострення російської агресії» (Сітнікова, 2022). Ця сума включає багатофакторні ризики для інвесторів, страхових компаній, туризму та ін. відгалужень наповнення економіки, що перебувають в групі ризику у зв'язку із російсько-українською війною 2022 р. Натомість Захід «підготував нові санкції щодо Росії у разі її вторгнення в Україну, вони включають

закриття доступу рф до іноземного капіталу та заходи щодо «Північного потоку-2». Однак цивілізований світ сподівається на мирне врегулювання військового конфлікту (Гончаров, 2022).

Сукупність прийомів, реалізованих в «прямоефірній» інформаційній війні завдяки можливостям масмедіа, миттєво впливає на суспільну свідомість, це несе основну загрозу повномасштабного деструктивного впливу на суспільство. На противагу цьому органи державної влади докладають зусилля щоби запобігти дестабілізації, котра і є кінцевою метою інформаційних атак. Численні брифінги, перемовини із представниками союзних країн, їх військова та економічна допомога, і багато інших сприятливих факторів дають змогу інформаційно зміцнити державу на тлі наростаючої ескалації довкола України. Нагадаємо, що у цьому процесі періодичне завищення ступеню загрози є превентивними діями для консолідації заходу, та інструментом позбавлення потужності можливих атак внаслідок поінформованості. Однак планомірні інформаційні провокації з боку російської пропаганди й досі залишаються головним інструментом перманентного зовнішнього тиску із детермінованими часовими рамками.

Висновки

У процесі визначення специфіки довоєнної (до початку повномасштабного російського вторгнення) російсько-української військової кризи 2022 на медійному плацдармі ідентифіковано конфронтаційні елементи інформаційної війни на фоні зовнішньої ескалації російських військових довкола України (див. Рис. 1). Рівень розвитку сучасних масмедіа забезпечує миттєвий вплив підготовленої інформації на суспільну свідомість, саме тому цю інформаційну війну означено як перше такого роду протистояння, що відбувається в прямому ефірі. Зовнішня стратегія ведення цієї інформаційної війни підтверджується фактичними ознаками реалізації росією «4D»-стратегії (див. Рис. 2) та посиленням її ефекту за допомогою втілення «4F»-формули (див. Рис. 3). Сукупність планомірних інформаційних дій із боку росії зумовлює глобальну конфронтацію між Заходом та рф, та локальну між Україною та рф. Ці дії свідчать про намагання дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію в Україні та Європі до моменту фактичного нападу. Саме так п'ята колона діє на територіях, на які має намір напасти. У рамках запобігання наслідкам деструктивного ефекту на медійному плацдармі повинна розгортатися злагоджена інформаційна протидія. Інструменти внутрішньої дестабілізації є цільовими для такого роду інформаційного протистояння, тому досягненню цього треба перешкоджати найбільше. Явище першої інформаційної війни в прямому ефірі на фоні російсько-української військової кризи 2022 (до повномасштабного нападу) потребує подальшої уваги з боку дослідників цього спрямування.

СПИСОК ВІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Баркар, Д. (2022, 22 січня). *Військова допомога Україні. Які країни надають зброю і хто блокує постачання?* Радіо Свобода. <https://cutt.ly/DVzaGV9>
- Гончаров, К. (2022, 4 лютого). *ЄС підготував нові санкції щодо РФ у разі нападу на Україну.* Deutsche Welle. <https://cutt.ly/KVcBAIE>
- Горобець, Х. (2022, 1 лютого). *Путін заявив, що Україна після вступу в НАТО може почати війну за Крим.* Новинарня. <https://cutt.ly/gVcnoBp>
- Євромайдан (Майдан)*. (б.р.). Deutsche Welle. Взято 21 лютого, 2022 року з <https://cutt.ly/fVcRUS3>
- Загроза нового вторгнення росії. Усі новини станом на 15:00 понеділка.* (2022, 21 лютого). Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-zahroza-viynu/31703318.html>
- Заяви росії про відведення військ «фальшиві» — США.* (2022, 17 лютого). BBC News Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60412871>
- Ковальська, Л., & Бойко, Ю. (2021, 26 листопада). Трансформація інформаційної війни в історичній ретроспективі. В *Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень*, матеріали першої Всеукраїнської науково-практичної конференції (с. 23–25). Донецький національний університет імені Василя Стуса.
- Костіна, І. (2021, 3 грудня). *Погрози РФ та кримський наступ України: як Київ та Москва билися на полях ОБСЄ.* Європейська правда. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/12/3/7131114/>
- Крамар, О., & Ткачук, Б. (2022, 1 лютого). *Путін визнав самопроголошені «ЛНР» та «ДНР» та відкрито погрожує Україні. Що він сказав?* Громадське. <https://hromadske.ua/posts/putin-viznav-samoprogolosheni-lnr-ta-dnr>
- Москаленко, Ю. (2021, 11 листопада). *Більшість українців висловилися за вступ України до НАТО та ЄС — опитування.* Дзеркало тижня. <https://cutt.ly/xVzr4pH>
- Павлюк, О. (2022). *Данілов: «Повномасштабного наступу росії не буде. Можуть бути негаразди, ми до цього готові».* Суспільне. <https://cutt.ly/wVc1Nvz>
- Письменний, О. О., & Кашперська, Д. О. (2021, 24 червня). Консцієнтальна війна як передтеча інформаційної війни. В *Актуальні проблеми забезпечення національної безпеки держави*, тези науково-практичної конференції (с. 127–129). Інститут управління державної охорони України.
- Постріл по дитячому садку в Станиці Луганській міг бути завданий із Хряцівки — Truth Hounds.* (2022, 18 лютого). Радіо Свобода. <https://cutt.ly/5VcEB7d>
- Романюк, В., & Чуранова, О. (2020, 22 вересня). *Україна в інформаційному просторі росії та Білорусі: основні наративи.* Інститут масової інформації. <https://cutt.ly/sVcQ3sf>
- Савченко, С. В., & Караман, О. Л. (2021). Кіберсоціалізація молоді в умовах інформаційної війни росії проти України. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 3(1), 1–5. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-1-13-4>
- Сітнікова, І. (2022, 17 лютого). *Росія відреагувала на відповідь США щодо «гарантій безпеки».* Громадське. <https://cutt.ly/lVzshDU>
- Сітнікова, І. (2022, 21 лютого). *В Офісі президента розповіли, скільки щомісяця*

втрачає Україна через загрозу російського вторгнення. Громадське. <https://cutt.ly/9VcVPOl>

«Тепер це — нова нормальність»: генсек НАТО про російську загрозу. (2022, 16 лютого). Українська правда. <https://www.prawda.com.ua/news/2022/02/16/7324275/>

У Варшаві держсекретар МІП озвучив формулу російської дезінформаційної кампанії — «4 F». (2018, 19 березня). Детектор медіа. <https://cutt.ly/8Vzf5e7>

Хребет, О. (2022, 21 лютого). ФСБ звинуватила Україну в обстрілі території росії. Пропаганда показала відео. Дзеркало тижня. <https://cutt.ly/UVcQaqE>

Шурхало, Д. (2019, 17 листопада). 30-річчя завершення Холодної війни: росія прагне реваншу. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/30276674.html>

Fridman, O., Kabernik, V., & Granelli, F. (Eds.). (2021). *Info Ops: From World War I to the Twitter Era*. Lynne Rienner Publishers.

Media reboot. (2021, 19 січня). Як фейкові експерти просувають пропаганду [Відео]. Ukraine Crisis Media Center. <https://uacrisis.org/uk/yak-fejkovi-eksperty-prosuvayut-propagandu>

Riehle, K. P. (2021). Winners and Losers in Russia's Information War. *Intelligence and National Security*, 36(7), 1057–1064. <https://doi.org/10.1080/02684527.2021.1877405>

Said-Moorhouse, L., Haq, S. N., Ravindran, J., Alfonso, F., Vera, A., Regan, H., & Lendon, B. (2022). *The Latest on the Ukraine-Russia Crisis*. CNN. <https://cutt.ly/8VzpNfh>

Seib, P. (2021). *Information at War: Journalism, Disinformation, and Modern Warfare*. Wiley.

REFERENCES

Barkar, D. (2022, January 22). *Viiskova dopomoha Ukraini. Yaki krainy nadaiut zbroiu i kto blokuie postachannia?* [Military Aid to Ukraine. Which Countries Provide Weapons and Who Blocks the Supply?]. Radio Svoboda. <https://cutt.ly/DVzaGV9> [in Ukrainian].

Fridman, O., Kabernik, V., & Granelli, F. (Eds.). (2021). *Info Ops: From World War I to the Twitter Era*. Lynne Rienner Publishers [in English].

Honcharov, K. (2022, February 4). *YeS pidhotuvav novi sanktsii shchodo RF u razi napadu na Ukrainu* [The EU has Prepared New Sanctions Against the Russian Federation in Case of an Attack on Ukraine]. Deutsche Welle. <https://cutt.ly/KVcBAIE> [in Ukrainian].

Horobets, Kh. (2022, February 1). *Putin zaiavyv, shcho Ukraina pislia vstupu v NATO mozhe pochaty viinu za Krym* [Putin Said that After Joining NATO, Ukraine May Start a War Over Crimea]. Novynarnia. <https://cutt.ly/gVcnobp> [in Ukrainian].

Khrebet, O. (2022, February 21). *FSB zvyuvatyly Ukrainu v obstrili terytorii Rosii. Propahanda pokazala video* [The FSB Accused Ukraine of Shelling Russian Territory. Propaganda Showed the Video]. Dzerkalo tyzhnia. <https://cutt.ly/UVcQaqE> [in Ukrainian].

Kostina, I. (2021, December 3). *Pohrozy RF ta krymskyi nastup Ukrainy: yak Kyiv ta Moskva bylysia na poliakh OBSIe* [Threats of the Russian Federation and Ukraine's Crimean Offensive: How Kyiv and Moscow Fought on the Fields

of the OSCE]. *Yevropeiska pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/12/3/7131114/> [in Ukrainian].

Kovalska, L., & Boiko, Yu. (2021, November 26). Transformatsiia informatsiinoi viiny v istorychnii retrospektyvi [The Transformation of Information Warfare in Historical Retrospect]. In *Prykladni aspekty suchasnykh mizhdystyplinarnykh doslidzhen* [Applied Aspects of Modern Interdisciplinary Research], Proceedings of the First All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (pp. 23–25). Vasyl Stus Donetsk National University [in Ukrainian].

Kramar, O., & Tkachuk, B. (2022, February 1). *Putin vyznav samoproholosheni «LNR» ta «DNR» ta vidkryto pohrozhuie Ukraini. Shcho vin skazav?* [Putin Recognized the Self-Proclaimed «LPR» and «DPR» and Openly Threatens Ukraine. What he Said?]. *Hromadske*. <https://hromadske.ua/posts/putin-viznav-samoproholosheni-lnr-ta-dnr> [in Ukrainian].

Media reboot. (2021, January 19). *Yak feikovi eksperty prosvaiut propahandu* [How Fake Experts Promote Propaganda] [Video]. Ukraine Crisis Media Center. <https://uacrisis.org/uk/yak-feikovyi-eksperty-prosvaiut-propahandu> [in Ukrainian].

Moskalenko, Yu. (2021, November 11). *Bilshist ukraintsiv vyslovylysia za vstup Ukrainy do NATO ta YeS — opytuvannia* [The Majority of Ukrainians Spoke in Favor of Ukraine's Accession to NATO and the EU — Survey]. *Dzerkalo tyzhnia*. <https://cutt.ly/xVzr4pH> [in Ukrainian].

Pavliuk, O. (2022). *Danilov: «Povnomashtabnoho nastupu Rosii ne bude. Mozhut buty neharazdy, my do tsoho hotovi»* [Danilov: «There will be no Full-Scale Russian Offensive. There May be Trouble, We are Ready for It»]. *Suspilne*. <https://cutt.ly/wVc1Nvz> [in Ukrainian].

Postril po dytiachomu sadku v Stanytsi Luhanskii mih buty zavdanyi iz Khryashchivky — Truth Hounds [The Shot at the Kindergarten in Stanytsia Luhanska Could have Been Fired from Khryashchivka — Truth Hounds]. (2022, February 18). *Radio Svoboda*. <https://cutt.ly/5VcEB7d> [in Ukrainian].

Pysmennyi, O. O., & Kashperska, D. O. (2021, June 24). *Konstsientialna viina yak peredtecha informatsiinoi viiny* [Conscientious War as a Precursor to Information War]. In *Aktualni problemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky derzhavy* [Actual Problems of Ensuring the National Security of the State], Abstracts of Papers of the Scientific and Practical Conference (pp. 127–129). Instytut upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy [in Ukrainian].

Riehle, K. P. (2021). *Winners and Losers in Russia's Information War*. *Intelligence and National Security*, 36(7), 1057–1064. <https://doi.org/10.1080/02684527.2021.1877405> [in English].

Romaniuk, V., & Churanova, O. (2020, September 22). *Ukraina v informatsiinomu prostori Rosii ta Bilorusi: osnovni naratyvy* [Ukraine in the Information Space of Russia and Belarus: Main Narratives]. Institute of Mass Information. <https://cutt.ly/sVcQ3sf> [in Ukrainian].

Said-Moorhouse, L., Haq, S. N., Ravindran, J., Alfonso, F., Vera, A., Regan, H., & Lendon, B. (2022). *The Latest on the Ukraine-Russia Crisis*. *CNN*. <https://cutt.ly/8VzpNfh> [in English].

Savchenko, S. V., & Karaman, O. L. (2021). *Kibersotsializatsiia molodi v umovakh informatsiinoi viiny Rosii proty Ukrainy* [Cybersocialization of Youth Under Russia's Information Warfare Against Ukraine]. *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 3(1), 1–5. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-1-13-4> [in Ukrainian].

Seib, P. (2021). *Information at War: Journalism, Disinformation, and Modern Warfare*. Wiley [in English].

Shurkhalo, D. (2019, November 17). *30-richchia zavershennia Kholodnoi viiny: Rosiia prahne revanshu* [30th Anniversary of the End of the Cold War: Russia Seeks Revenge]. Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/30276674.html> [in Ukrainian].

Sitnikova, I. (2022, February 17). *Rosiia vidreahuvala na vidpovid SSHa shchodo «harantii bezpeky»* [Russia Reacted to the US Response Regarding «Security Guarantees»]. Hromadske. <https://cutt.ly/IVzshDU> [in Ukrainian].

Sitnikova, I. (2022, February 21). *V Ofisi prezydenta rozpovily, skilky shchomisiatsia vtrachaie Ukraina cherez zahrozu rosiiskoho vtorhnennia* [The President's Office Revealed How Much Ukraine Loses Every Month Due to the Threat of Russian Invasion]. Hromadske. <https://cutt.ly/9VcVPOL> [in Ukrainian].

«Teper tse — nova normalnist»: hensek NATO pro rosiisku zahrozu [«Now this is the New Normal»: The NATO Secretary General on the Russian Threat]. (2022, February 16). *Ukrainska pravda*. <https://www.ppravda.com.ua/news/2022/02/16/7324275/> [in Ukrainian].

U Varshavi derzhsekretar MIP ozvuchyv formulu rosiiskoi dezinformatsiinoi kampanii — «4 F» [In Warsaw, the State Secretary of the Ministry of Foreign Affairs Announced the Formula of the Russian Disinformation Campaign — «4 F»]. (2018, March 19). Detektor media. <https://cutt.ly/8Vzf5e7> [in Ukrainian].

Yevromaidan (Maidan) [Euromaidan (Maidan)]. (n.d.). Deutsche Welle. Retrieved February 21, 2022, from <https://cutt.ly/fVcRUS3> [in Ukrainian].

Zahroza novoho vtorhnennia Rosii. Usi novyny stanom na 15:00 ponedilka [The Threat of a New Russian Invasion. All News as of 3pm Monday]. (2022, February 21). Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-zahroza-viyny/31703318.html> [in Ukrainian].

Zaiavy Rosii pro vidvedennia viisk «falshyvi» — SSHa [Russia's Statements About the Withdrawal of Troops are «False» — the USA]. (2022, February 17). BBC News Ukraina. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60412871> [in Ukrainian].

УДК 655.3.066.11:676.22–027.33(477)

Екотенденції в українському книговиданні

Наталя РОМАНЮК

канд. н. із соц. комунік.

Київський столичний
університет імені Бориса
Грінченкавул. Левка Лук'яненка, 13-Б,
04212, м. Київ, Україна

n.romaniuk@kubg.edu.ua

ORCID 0000–0002–9225–2955

© Романюк Н., 2022

У статті досліджено екологічні тенденції в українському книговиданні. Авторка пропонує розглядати їх у таких напрямках: дизайнерський, змістовий, маркетинговий, післямаркетинговий, організаційний. Дизайнерський напрям більше відображає матеріальний аспект природи книги: це використання кольорів та елементів, які асоціюються із чистотою, природою; друк, що пройшов сертифікацію FSC або на папері із вторсировини тощо. Змістовий напрям більше акцентує увагу на інформаційному аспекті природи книг: дедалі частіше у видавничому портфелі українських видавців з'являються книжки на екотематику різного цільового та читачького призначення (пізнавальні і художні видання для дітей, навчальні видання для школярів і студентів, художні видання для дорослих, науково-популярні і наукові видання, видання для дозвілля і популярні видання. Серед них як оригінальні видання, створені українськими авторами українською мовою, так і переклади з різних мов. Маркетинговий напрям відображає, як використовуються характеристики, що асоціюються з екологічністю, для просування книжки, її логістики: використання актуальних тем, що стосуються відповідального споживання, збереження лісів та водойм, змін клімату та ін. у прямій та опосередкованій рекламі. Післямаркетинговий етап настає по тому, як книжка опинилася у споживача (буккросинг та інші способи повторно-го використання книги). Організаційний напрям демонструє, як налагоджений видавничий процес («зелений офіс» та інші елементи відповідального споживання під час виробництва). Також авторка пропонує теми для подальших досліджень: зокрема проаналізувати різні сегменти видавничої продукції; нові технології і підходи в книжковому екодизайні; вплив війни на можливості екологічного виробництва книг в Україні; особливості впровадження концепції «зеленого офісу» в українських видавництвах за нормальних умов та в умовах війни і пандемії тощо.

Ключові слова: екокіта, екологічна література, екотренди у видавничій справі, FSC, цілі сталого розвитку, зелений офіс, Україна.

ECOTRENDS IN UKRAINIAN BOOK PUBLISHING

Nataliia Romaniuk

Borys Hrinchenko Kyiv University
13 B, Levka Lukjanenka St., Kyiv, 04212, Ukraine
e-mail n.romaniuk@kubg.edu.ua
ORCID 0000-0002-9225-2955

The eco trends in Ukrainian book publishing are investigated in the article. The author suggests considering them in the following aspects: design, content, marketing, post-marketing, and organization. The design aspect reflects the material aspect of the book's origin: the use of the colors and elements associated with purity, nature; FSC printing or use of recycled paper, etc. The aspect of the content focuses on the book's origin informational aspect. Currently, Ukrainian publishers have more books on eco-thematics of various targets and readerships (non-fiction editions and literary fiction for children, educational editions for schoolchildren and students, literary fiction for adults, popular non-fiction and scientific editions for adults, and popular publications). Among them are original publications created by Ukrainian authors in the Ukrainian language, as well as translations from various languages. The marketing aspect reflects how characteristics associated with environmental friendliness are used to promote the book and its logistics: the use of relevant topics related to responsible consumption, preservation of forests and water bodies, climate change, etc., in direct and indirect advertising. The post-marketing stage occurs after the book has ended up with the consumer (bookcrossing and other ways of reusing the book). The organizational aspect shows how the publishing process is configured ("green office" and other elements of responsible consumption during production). The author also suggests topics for further research: in particular, to analyze various segments of publishing products; new technologies and approaches in book sustainable design; the impact of the war on the possibilities of ecological production of books in Ukraine; peculiarities of the implementation of the "green office" concept in Ukrainian publishing houses under normal conditions and conditions of war and pandemic, etc.

Keywords: ecobook, ecological literature, ecotrends in publishing, FSC, sustainable development goals, green office, Ukraine.

Актуальність проблеми

Серед 17 глобальних цілей сталого розвитку, визначених ПРООН до 2030 року, шість стосуються збереження ресурсів нашої планети. Це чиста вода, відновлювальна енергія, відповідальне споживання, боротьба зі зміною клімату, збереження морських екосистем і збереження екосистем суші. Щоб їх реалізувати, має бути взаємодія і відповідальність на рівні країн, підприємств й окремих людей. Видавці можуть долучитися до цих цілей принаймні із двох боків: по-перше, як відповідальний бізнес, що оптимізує процеси виробництва, використовує сировину, безпечну для довкілля, враховує весь цикл існування створюваного продукту тощо; по-друге, як бізнес, що може впливати на формування цінностей читачів, видаючи книжки, які висвітлюють проблеми довкілля та способи їх вирішення. В останні роки помітні кроки окремих видавців в обох напрямках, але вони ще не є ні системними, ні дослідженими й описаними. Разом з тим, помітно зацікавленість темою екології як у професійних колах, так і серед звичайних громадян, зокрема й підлітків та молоді (скажімо, у десятці найбільш обговорюваних новинних міток у соціальній мережі Twitter, була #ClimateStrike (всесвітня акція проти кліматичних змін)).

Стан розробки теми

Серед наукових робіт, які найближче стосуються теми нашої статті, є публікація О. Грабчак та Л. Куценко (2019): на прикладі кількох книжок видавництва «Ранок» і «Рідна мова» вони показали, як еко-тренди проявляються у тематиці та використанні паперу із вторсировини. Тематичні огляди книжок більше представлені у масмедіях та в навколоскопичних блогах (О. Була, Л. Войтович (2020), М. Горбач, Т. Петренко (2018), Н. Романюк (2020), Х. Содомора). Про починання у сфері екологічного книговидання на прикладі кількох українських видавців писала авторка сайту «Читомо» Л. Войтович (2020). Вона торкнулася таких аспектів, як зелений офіс, друк на переробленому папері, видавничу продукцію із сертифікатом FSC. Описуючи екодизайн книжок, ми зверталися до дисертаційного дослідження О. Орлової (2003) «Екологічний фактор формоутворення в дизайні» та науково-методичного видання за редакцією В. Свірка та ін. (2016) про екологічне проектування в дизайнерській діяльності. Однак два останні дослідження стосуються дизайну загалом і не акцентують увагу власне на книговиданні. Тож тема екологічних тенденцій у книговиданні є новою серед практиків видавничої справи і малодослідженою в науковій спільноті.

Завдання статті

Отже, враховуючи актуальність теми та її висвітлення на сьогодні, у цій статті ми ставимо перед собою три завдання:

- визначити основні напрями екотенденцій у книговидаванні;
- окреслити, як кожна з них проявляється під час створення книжкових видань в Україні;
- запропонувати теми для подальших досліджень екотрендів у видавничій справі.

Виклад основного матеріалу

Щоб виділити окремі аспекти екотенденцій, передусім звернімося до розуміння того, що книжка має подвійну природу (Тимошук, 2006):

- 1) як матеріальний предмет, що має свою форму і конструкцію;
- 2) як носій зафіксованої інформації, образів і цінностей її творців.

Це потрібно для того, щоб розрізнити, які саме характеристики вкладають видавці у поняття «екокіта», «екологічна кіта», «екосерія» тощо. На сьогодні бачимо таке явище, коли частина «еко» додається і до тієї видавничої продукції, яка має окремі характеристики матеріальної конструкції, і до тематики (при цьому форми не стосуються), й обох разом. Водночас, окремі аспекти екологічності можуть не враховуватися.

Пропонуємо розглядати прояви екотенденцій у книговидаванні у таких напрямках:

- дизайнерський (відображає перший аспект природи кіти — матеріальний);
- змістовий (переважно відображає другий аспект природи кіти — інформаційний);
- маркетинговий (враховує, як використовуються характеристики, що асоціюються з екологічністю, для просування кітки, її логістики тощо);
- післямаркетинговий (настає по тому, як кітка опинилася у споживача, власне книговидавання стосується опосередковано, але все ж потребує нашої уваги);
- організаційний (як налагоджений видавничий процес: «зелений офіс» та інші елементи відповідального споживання).

Дизайнерський напрям

Дизайн на етапі проектування проявляється в тому, наскільки продуманий макет кіти, як то ефективне використання простору, наявність однієї чи більшої кількості кольорів, добір кольорів, які асоціюються з екологією (зелений, блакитний, білий).

Також він враховує друк та післядрукарські процеси: який папір використовується (целюлозний, макулатурний, вибілений чи невибілений); вид покриття чи його відсутність (ламінація, лакування (зокрема ультрафіолетове), тиснення фольгою, використання синтетичних папірних матеріалів тощо).

На думку авторів видання «Дизайнерська діяльність: екологічне проектування», найбільш наближене англійське значення терміну

«**екодизайн**» — «*sustainable design*» («з англ. *Sustainable* — прийнятний, раціональний, стійкий, життєвий, обґрунтований і т. ін.) означає «життєздатне проектування» (Свірко та ін., 2016). І додають: «Очевидно, що прямий переклад слова *Sustainable* (а так і *Sustainability*) не вповні відповідає нашим уявленням про екологічне насичення терміну. Натомість, семантично переклад відбиває здатність трьох основних системних явищ (планета — соціум — економіка) існувати разом в єдиному контексті» (Свірко та ін., 2016). Такий дизайн передбачає оцінку усього циклу існування продукту («*life cycle assessment*»), а не закінчується лише на доставці товару в магазини. Термін «*sustainable design*» також можна співвіднести із Цілями сталого розвитку (з англ. *The Sustainable Development Goals*).

О. Орлова (2003) виділяє напрями в проектуванні, які можна узагальнити поняттям «екодизайн», вони включають ефективне матеріаловкладення; енергоефективність; довговічність; можливість утилізації (с. 14).

У публікації «18 Tips for Environmentally Conscious Publishing» (Cullen, 2007) видавці радять, які рішення уже можна застосовувати для свідомого видавництва (поради базуються на тому, що вони ввели у своїх видавництвах). Поради присутні як загальні (як то зробити «зелену» політику видавничої компанії), так і ті, що стосуються різних етапів виробництва: редакційна підготовка, поліграфічне відтворення, маркетинг та ін. Серед порад, що стосуються поліграфічного відтворення — максимально використовувати вторинний папір і, за наявності, — папір, сертифікований FSC (Forest Stewardship Council, організацією, що визнана в охоронній спільноті як найкращий стандарт практики управління лісами).

В Україні першу книжку за **стандартом FSC** надрукувала харківська друкарня «Юнісофт» на замовлення дитячого видавництва Італії у 2018 році тиражем у десять тисяч примірників («В Україні вперше», 2018). Такий сертифікат надають у тому випадку, коли під час виробництва, окрім дотримання стандартів якості, не були порушені екологічні норми (зокрема деревина має бути з лісу, який відновлюють після вирубки) і права людини. Першою друкованою (не книжковою) продукцією маркованою логотипом FSC були інформаційні роздаткові матеріали однойменної організації («В Україні надруковано», 2017).

Серед українських видавництв, у видавничому портфелі яких є книги, надруковані за стандартом FSC, — «Рідна мова». Усі їхні книжки на екотему надруковані за цією технологією, а станом на 2020 рік майже 80% художньої літератури мали блок, надрукований за технологією FSC (Войтович, 2020). Однак, як наголошує Л. Войтович (2020), в інших видавництвах запровадити стандарт FSC у свою роботу до-

силь складно: сертифікат дорого обходиться друкарні, а видавців, що замовляють такий друк — мало, бо він коштує в середньому на 50% більше.

Загострення війни росії в Україні у 2022 ще більше ускладнило екологічне виробництво, зокрема й друк. Як оприлюднили на офіційному сайті FSC, через неможливість забезпечувати виконання вимог FSC стандартів та роботи аудиторів на територіях, охоплених військовим конфліктом, сертифікати на таких територіях призупинили. Список українських підприємств, які мають такий сертифікат, можна перевірити на *FSC Certificate Public Dashboard*. З таблиці видно, що станом на 14 серпня 2022 року ліцензія, видана «Юнісофту», призупинена (друкарня розміщена у Харкові і кілька місяців узагалі не працювала). У контексті цього хочемо звернути увагу, що в Україні на територіях поза межами зон військового конфлікту сертифікація залишається. Тоді як у росії відповідні сертифікати призупинені, а в Білорусі анульовані.

Ще однією альтернативою може бути **друк на папері із переробленої сировини**: як зі звичайної макулатури, так із комбінованої упаковки (типу Tetra Pak). Першою книгою з переробленої упаковки Tetra Pak стала енциклопедія «Подорож до дивовижного світу тварин» Анни Клейборн і Брендана Кірні (видавництво «Ранок»). Папір для книг з переробленої сировини виготовляється на Зміївській паперовій фабриці. Частина книжок друкується на макулатурному папері (зокрема видання для дітей із серій «Екоквест» і «Екокнига»).

Змістовий напрям

Якщо у книжці яскраво прослідковується екологічна тематика (як то захист довкілля загалом, кліматичні зміни, поводження з ресурсами і відходами, відповідальне споживання, життя рослин і тварин та їх захист, гармонійне життя в місті або селі тощо), йдеться про екологічну літературу.

Екологічні проблеми можуть поставати:

— як основна тема книжки (читацьке призначення може варіюватися від дошкільника до дорослого фахового читача) — переважно бачимо це у нон-фікшн літературі (за винятком наймолодших читачів, де навіть пізнавальні видання часто подані як художній твір);

— як одна із сюжетних ліній у художньому виданні, одна із проблем, висвітлених у наук-попі для дорослих або пізнавальній літературі для дітей.

Види видань для втілення художньої літератури можуть бути різними.

За цільовим призначенням:

— пізнавальні видання для дітей (Нурія Рока, Роса М. Курко. Три «П». Повторне використання, помірність, переробка. Навчальна кни-

га — Богдан, 2013; Еріка Файві, Білл Славін. Сміттєва революція. По-рушуючи круговерть марнотратства. Ранок, 2019);

— художні видання для дітей (Тімоте де Фомбель. Тобі Лолнесс. Час майстрів, 2016; Зої Такер. Грета і Гіганти. КМ-БУКС, 2019);

— навчальні видання для школярів і студентів (Екологія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Фоліо, 2014; Гусельникова І. А. Основи екології 2 клас. Робочий зошит. Ранок, 2020);

— художні видання для дорослих (Грета Тунберг та ін. Наш дім у вогні. Book Chef, 2018);

— науково-популярні видання (Томас Гілланд Еріксен. Сміття і люди. Ніка-Центр, 2016; Наомі Кляйн. Змінюється все. Капіталізм проти клімату. Наш формат, 2016; Шивельбуш Вольфганг. Речі і люди. Есей про споживання. Ніка-Центр, Видавництво Анетти Антоненко, 2018; Беа Джонсон. Дім — нуль відходів. Рідна мова. 2019);

— наукові видання (Ле Руа Ладюрі, Е. Коротка історія клімату: від середньовіччя до наших днів: Бесіди з Анушкою Васак. Ніка-Центр, 2009; Грем Макстон, Йорген Рандерс. У пошуках добробуту. Керування економічним розвитком для зменшення безробіття, нерівності та змін клімату. Rabulum, 2017);

— видання для дозвілля і популярні видання (Марі Кондо. Викинь мотлох із життя! Мистецтво прибирання, яке змінить вас назавжди. КСД, 2016; Галина Булгакова. Екокнига. Зберегти ліс. Ранок, 2017; Галина Булгакова. Екокнига. Зберегти місто. Ранок, 2017).

За мовою:

— оригінальні видання, створені українськими авторами (Галина Ткачук. Книжка про сміття. ВСЛ, 2019; Маріанна Бойко. 104 дні без поліетилену. Віхола, 2020);

— перекладні видання (Аліс Пантермюллер. Лотта та її катастрофи. Тварини, рятуйтеся! Школа, 2017).

Як зазначає у книжковому огляді Т. Петренко (2018), «екологічна тема в літературі набуває поширення ще за часів романтизму. Певно, головний текст на цю тему — «Уолден, або життя в лісі» Генрі Торо. Автор описав у цій книзі свій досвід життя в лісі у власноруч збудованій хижі. У загальних рисах ця історія доводить, що життя поза матеріальними благами й надлишками цивілізації є корисним і гармонійним». З дорослої художки авторка виділяє «Дюну» Френка Герберта, у якій проблемі знищення й відновлення екосистеми однієї планети присвячено істотну частину книжки. Серед дитячої еколітератури яскравими прикладами називає фентезі «Тобі Лолнесс» Тімоте де Фомбеля та «Айван, великий і неповторний» Кетрін Еплгейт.

Маркетинговий напрям

Говорячи про маркетинг у контексті екологічних тенденцій, ми звертаємо увагу на те, які посилюються використовуються у просуванні

продукції: у промоції (в елементах видання, які нагадують про екологічність, у прямій рекламі, під час презентацій тощо), в логістиці (яке упакування передбачене: паперове чи пластикове, нове чи вторинне. за замовчуванням чи за вимогою), у загальному позиціонуванні себе на ринку як екологічно свідомої компанії тощо.

Наприклад, під час Книжкового Арсеналу у 2018 році провели акцію «Дерева за книги», коли за кожну куплену книжку читач опосередковано садив дерево в Карпатських лісах (Клебан, 2018).

Коли йдеться про більш дружню до природи упаковку товарів, то це зачіпає два аспекти діяльності компанії: і маркетинговий (бо допомагає відповідним чином позиціонуватися на ринку, і організаційний (бо йдеться також про організацію внутрішніх процесів).

Організаційний напрям

Понад десять років у світі поширюється концепція управління організаціями офісного типу «**зелений офіс**». Її мета — раціонально використовувати ресурси і зменшувати негативний вплив на довкілля. У 2012 році концепція трансформувалася у стандарт СОУ. ОЕМ 08.036.067:2012 Зелений офіс. Екологічні критерії та метод оцінювання життєвого циклу. «Впровадження стандарту мало також на меті запобігти можливим маніпулюванням зеленим трендом серед компаній і запровадити єдиний підхід для оцінювання екологічних характеристик та результативності діяльності організацій» («Зелений офіс», б.р.). Стандарт універсальний, його можна застосовувати для будь-яких організацій офісного типу, зокрема й для видавництва. Основні критерії такі: «збереження енергії, води; раціональне використання ресурсів; сталі закупівлі; обмеження вмісту небезпечних для довкілля та здоров'я людини речовин у матеріалах і засобах, що використовуються для забезпечення функціонування офісу; зменшення утворення та ефективне управління відходами» («Зелений офіс», б.р.).

В українських видавництвах поки впроваджуються лише елементи цієї концепції. Л. Войтович у 2018 році дослідила, як українські видавництва роблять свої офіси «зеленими». Багато з них здавали використаний папір на переробку, до цього мотивували як екологічні, так і економічні мотиви. Зокрема, це «Ранок», «Наш Формат», «Навчальна книга — Богдан», «Видавництво Старого Лева», «Рідна мова», «Vivat», «Ніка-Центр», «КМ-Букс» та інші (Войтович, 2020). Окремі видавництва налагодили сортування й інших видів сміття. «Наприклад, «Ранок» тісно співпрацює зі Зміївською паперовою фабрикою і всі паперові стаканчики, пакування з-під молока та соку відразу направляє на переробку. У «Рідній мові» в офісі відмовилися від використання одноразового посуду, культуру сортування почали впроваджувати в життя офісу в «Нашому форматі» (Войтович, 2020).

Сьогодні бути екологічно свідомим, дружнім до природи тощо — це тренд, тому його використовують і як *greenwashing*, українською ми б назвали це зеленим окомилуванням. У такому разі екодіяльність більшою мірою направлена на використання економічних та інших благ, ніж справді на ощадливе використання ресурсів планети. Однак у багатьох випадках важко зрозуміти, які основні мотиви первинні. Виготовлення, реалізація, користування, утилізація містять сотні чи навіть тисячі процесів, точно вирахувати, скільки ресурсів використано, дуже складно. Скажімо, досі дискутують про те, яка книжка екологічніша: друкована чи електронна. Для такого вимірювання зокрема використовують таку міру, як вуглецевий слід: він складається із прямих та опосередкованих викидів.

Післямаркетинговий напрям

Під цим напрямом екотенденцій ми маємо на увазі побутування книжки після того, як її придбали. Це лише опосередковано стосується книговидання, але прямо культури читання та відповідального споживання. Тут ми відповідаємо на питання, чи є книжка товаром для одноразового прочитання, чи передається з рук у руки (один із принципів відповідального споживання — повторне використання (reuse); як бережно з нею поведуться тощо.

На частину цих запитань ми спробували відповісти у статті «Життя книги після придбання: результати опитування» (Романюк, 2020). Стаття базувалася на результатах опитування, у якому взяв участь 221 респондент. Зокрема, ми з'ясували, що 43% респондентів окрім нових купують і вживані книжки, майже третина опитаних робить це рідко, а близько четвертини — не купують таких (Романюк, 2020, с. 6). Публічними бібліотеками часто користується до 15% опитаних, а близько трьох четвертих респондентів не відвідують їх або роблять це вкрай рідко. Понад половини анкетованих іноді перечитує книжки з приватної бібліотеки (Романюк, 2020, с. 7). Майже 95% опитаних готові ділитися з іншими усіма книгами зі своєї бібліотеки або окремими виданнями. Тоді як позичити книгу у знайомих можуть близько половини опитаних. Звернімо увагу, що анкетування проводилося серед аудиторії, яка читає значно більше, ніж у середньому по Україні. Також важливо, що ці питання ми досліджували наприкінці 2019 року — до пандемії COVID-19 та до початку повномасштабної війни росії в Україні (тож нині відповіді могли б різнитися).

До післямаркетингового напрямку можна віднести також проекти й ініціативи на зразок буккросингу. До прикладу, на клапанах у книжках видавництва «Лабораторія» розміщені звернення, у яких читачів просять не викидати книжку, якщо після прочитання вона втратить товарний вигляд, а віддати її на буккросинг або здати на переробку.

Висновки

Екотренди в українському книговиданні проявляються у таких напрямках: дизайнерський (використання кольорів та елементів, які асоціюються з чистотою, природою; друк, що пройшов сертифікацію FSC або на папері із вторсировини); змістовий (присутність у видпортфелі українських видавців дедалі більшої кількості книжок на екотематику різного цільового та читацького призначення); маркетинговий (використання актуальних тем, що стосуються відповідального споживання, збереження лісів та водойм, змін клімату тощо у прямій та опосередкованій рекламі); організаційний (запровадження елементів «зеленого офісу»); післямаркетинговий (буккросинг та інші способи повторного використання книги).

Ми не претендуємо на повноту викладу проблеми. Просимо сприймати її як запрошення до діалогу та до змін у практиці. На найближчу перспективу вважаємо за необхідне дослідити тему ширше і глибше. Зокрема проаналізувати різні сегменти видавничої продукції; нові технології і підходи в книжковому екодизайні; вплив війни на можливості екологічного виробництва книг в Україні; особливості впровадження концепції «зеленого офісу» в українських видавництвах за нормальних умов та в умовах війни і пандемії тощо.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- В Україні вперше надрукували книжку за стандартом FSC.* (2018, 2 листопада). Читомо. <http://www.chytomo.com/v-ukraini-vpershe-nadrukuvaly-knyzhku-za-standartom-fsc/>
- В Україні надруковано першу поліграфічну продукцію з логотипом FSC.* (б.р.). Forest Stewardship Council. Взято 30 грудня, 2019 року з <https://ua.fsc.org/ua-ua/newsroom/id/115>
- Войтович, Л. (2020, 22 квітня). *Видавці еколітератури: турбуються про довкілля чи ловлять хайп?* Читомо. <https://chytomo.com/vydavtsi-ekoliteratury-turbuiutsia-pro-dovkillia-chy-lovliat-khajp/>
- Грабчак, О. В., & Куценко, Л. В. (2019). Екокниги як нова тенденція сучасного книговидання. *Масова комунікація у глобальному та національному вимірах*, 12, 97–100. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3549495>
- Зелений офіс.* (б.р.). Взято 18 серпня, 2022 з. <https://www.ecolabel.org.ua/zelenyi-ofis>
- Клебан, Ю. (2018, 10 жовтня). *Книжкові інновації: опера, висока кухня та ліс у Карпатах.* Читомо. <http://www.chytomo.com/knyzhkovi-innovatsii-opera-vysoka-kukhnia-ta-lis-u-karpatakh/>
- Кравець, П. (2022, 18 квітня). *В Україні продовжує діяти FSC сертифікація.* Forest Stewardship Council. <https://ua.fsc.org/ua-uk/newsfeed/v-ukraini-prodovzhue-diyati-fsc-sertifikaciya>
- Орлова, О. О. (2003). *Екологічний фактор формування в дизайні* [Автореферат дисертації кандидата мистецтвознавства, Харківська державна академія дизайну і мистецтв].

- Петренко, Т. (2018, 12 квітня). *Номо Urbanus дитлиту: 5 книжок про захист довкілля*. Читомо. <http://archive.chytomo.com/issued/homo-urbanus-ditlitu-5-knizhok-pro-zaxist-dovkillya>
- Романюк, Н. (2020). Життя книги після придбання: результати опитування. *Вісник Книжкової палати*, 3, 5–9. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.3\(284\).5-9](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.3(284).5-9)
- Свірко, В. О., Бойчук, О. В., Голобородько, В. М., Рубцов, А. Л., Кардаш, О. В., & Чемакіна, О. В. (Ред.). (2016). *Дизайнерська діяльність: екологічне проектування*. Український науково-дослідний інститут дизайну та ергономіки.
- Тимошик, М. (2006). *Книга для автора, редактора, видавця* (2-ге вид.). Наша культура і наука.
- Cullen, Ch. D. (2007, December 1). *18 Tips for Environmentally Conscious Publishing*. Book Business. <https://cutt.ly/BBwYUJz>
- #ThisHappened in 2019. (2019, December 9). Twitter. https://blog.twitter.com/en_us/topics/insights/2019/ThisHappened-in-2019.html
- United Nations Development Programme. (2017, October 1). *Цілі стало розв'язку: Національна доповідь 2017*. <https://cutt.ly/1BwQPwM>

REFERENCES

- Cullen, Ch. D. (2007, December 1). *18 Tips for Environmentally Conscious Publishing*. Book Business. <https://cutt.ly/BBwYUJz> [in English].
- Hrabchak, O. V., & Kutsenko, L. V. (2019). Ekoknyhy yak nova tendentsiia suchasnoho knyhovydannia [Eco Books as a New Trend in Modern Book Publishing]. *Mass Communication in Global and National Dimensions*, 12, 97–100. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3549495> [in Ukrainian].
- Kleban, Yu. (2018, October 10). *Knyzhkovi innovatsii: opera, vysoka kukhnia ta lis u Karpatakh* [Book Innovations: Opera, High Kitchen and Forest in the Carpathians]. Chytomo. <http://www.chytomo.com/knyzhkovi-innovatsii-opera-vysoka-kukhnia-ta-lis-u-karpatakh/> [in Ukrainian].
- Kravets, P. (2022, April 18). *V Ukraini prodovzhuie diiaty FSC sertyfikatsiia* [FSC Certification Continues in Ukraine]. Forest Stewardship Council. <https://ua.fsc.org/ua-uk/newsfeed/v-ukraini-prodovzhue-diyati-fsc-sertifikaciya> [in Ukrainian].
- Orlova, O. O. (2003). *Ekolohichniy faktor formoutvorennya v dyzaini* [Ecological Factor of Formation in Design] [Abstract of PhD Dissertation, Kharkiv State Academy of Design and Arts] [in Ukrainian].
- Petrenko, T. (2018, April 12). *Homo Urbanus dytlitu: 5 knyzhok pro zakhyst dovkillia* [Homo Urbanus Ditolite: 5 Environmental Protection Books]. Chytomo. <http://archive.chytomo.com/issued/homo-urbanus-ditlitu-5-knizhok-pro-zaxist-dovkillya> [in Ukrainian].
- Romaniuk, N. (2020). Zhyttia knyhy pislia prydbannia: rezultaty opytuvannia [How Does a Book Live After Buying: The Results of the Survey]. *Bulletin of the Book Chamber*, 3, 5–9. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.3\(284\).5-9](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.3(284).5-9) [in Ukrainian].
- Svirko, V. O., Boichuk, O. V., Holoborodko, V. M., Rubtsov, A. L., Kardash, O. V., & Chemakina, O. V. (Eds.). (2016). *Dyzainerska diialnist: ekolohichne proektuvannia*

[Design Activity: Ecological Design]. Ukrainskyi naukovo-doslidnyi instytut dizainu ta erhonomiky [in Ukrainian].

#ThisHappened in 2019. (2019, December 9). Twitter. https://blog.twitter.com/en_us/topics/insights/2019/ThisHappened-in-2019.html [in English].

Tymoshyk, M. (2006). *Knyha dlia avtora, redaktora, vydavtsia* [Book for the Author, Editor, Publisher] (2nd ed.). Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].

United Nations Development Programme. (2017, October 1). *Tsili staloho rozvytku: Natsionalna dopovid 2017* [Sustainable Development Goals: 2017 Baseline National Report]. <https://cutt.ly/1BwQPwM> [in Ukrainian].

V Ukraini nadrukovano pershu polihrafichnu produktsiiu z lohotypom FSC [The First Printing Products with the FSC Logo are Printed in Ukraine]. (n.d.). Forest Stewardship Council. Retrieved October 3, 2022, from <https://ua.fsc.org/ua-ua/newsroom/id/115> [in Ukrainian].

V Ukraini vpershe nadrukuvaly knyzhku za standartom FSC [In Ukraine, the FSC Book was Published for the First Time]. (2018, November 2). Chytomo. <http://www.chytomo.com/v-ukraini-vpershe-nadrukuvaly-knyzhku-za-standartom-fsc/> [in Ukrainian].

Voitovych, L. (2020, April 22). *Vydavtsi ekoliteratury: turbuiutsia pro dovkillia chy lovliat khaip?* [Ecolitteral Publishers: Are Worried About the Environment or Catching Haype?]. Chytomo. <https://chytomo.com/vydavtsi-ekoliteratury-turbuiutsia-pro-dovkillia-chy-lovliat-khajp/> [in Ukrainian].

Zelenyi ofis [Green Office]. (n.d.). Retrieved August 18, 2022, from <https://www.ecolabel.org.ua/zelenyi-ofis> [in Ukrainian].

УДК 070:303.62]:[316.774:004:070

Есе в художній публіцистиці: нові стильові конструкції

Оксана ГАРАЧКОВСЬКА
д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтв

м. Київ, Україна

garachkovskaoksana@gmail.com

ORCID 0000-0001-8599-6430

© Гарачковська О., 2022

У статті досліджено жанр есе в художній публіцистиці, розглянуто дефініцію та жанрові особливості. Жанр есе нині є одним із найпопулярніших художньо-публіцистичних жанрів. Однак, досі ще немає чіткої дефініції есе.

З'ясовано, що окремі зразки есе можуть бути представленими у формі стислих, лапідарних думок (почасти без літературної обробки, однак незрідка — у вигляді відшліфованих афоризмів) як результат духовного осмислення, тонкого спостереження й відчуття. Предметом аналізу в жанрі есе виступає весь світ, матеріал для роздумів автора може бути найрізноманітнішим (конкретна життєва обставина, газетна публікація, світлина, художній фільм, спектакль, виставка, інформаційне повідомлення тощо), вибір сюжету залежить винятково від автора, і завдання твору. Як особлива комунікативна стратегія у друкованих ЗМІ, есеїзм перебуває на межі перетину двох протилежних тенденцій у сучасній українській публіцистиці: схильності до знеособлення журналістських матеріалів та інтересу до індивідуального унікального досвіду (публіцистика думок).

Зроблено висновок про те, що жанр есе сьогодні є проявом нових тенденцій в українській художній публіцистиці. Актуалізація вивчення текстів такого типу значно розширює усталені жанрові конструкції в журналістиці. Прикметними особливостями есе як жанру художньої публіцистики є наявність у творах, що його ідентифікують, конкретної теми, котра почасти вирішується в серії текстів; особистісний характер рецепції ключової проблеми та її осмислення; розповідь від першої особи; тонко переплетений жанровий мікст мемуару, рецензії, біографії, філософського роздуму; довільна композиція та обсяг; спонтанність і невимушеність нарації; активне використання зображувально-виражальних засобів (тропів і стилістичних фігур). Стиль есе відрізняється образністю, афористичністю, парадоксальністю. Емоційно-експресивна забарвленість есе сприяє популяризації творів цього жанру серед широкого кола читачів і насамперед покращує рецепцію та аналіз оприлюднених текстів. Жанр есе може слугувати своєрідним культурним маркером для збірного портрета сучасного українського інтелектуала.

Ключові слова: есей, художня публіцистика, художньо-публіцистичні жанри, друковані ЗМІ, есеїстика, жанрологія.

ESSAY IN LITERARY JOURNALISM: NEW STYLE CONSTRUCTIONS

Oksana Harachkovska

Doctor of sciences (Philology), Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
garachkovskaoksana@gmail.com
ORCID 0000-0001-8599-6430

The article studies the essay genre in literary journalism, and considers the definition and genre features. The essay genre is currently one of the most popular fiction and non-fiction genres. However, there is still no clear definition of an essay.

It has been found that individual essay samples can be presented in the form of concise, lapidary thoughts (partly without literary processing but often in the form of polished aphorisms) as a result of spiritual reflection, subtle observation, and feeling. The analysis subject in the essay genre is the whole world, the material for the author's reflection can be very diverse (specific life circumstance, newspaper publication, photo, feature film, performance, exhibition, informational message, etc.), the plot choice depends solely on the author and the work task. As a special communicative strategy in print media, essay writing is on the verge of crossing two opposite trends in modern Ukrainian journalism: the tendency to depersonify journalistic materials and interest in individual unique experiences (opinion journalism).

It has been concluded that today the essay genre is new trends manifestation in Ukrainian literary journalism. Updating the study of this type texts significantly expands the established genre structures in journalism. Notable features of the essay as a genre of literary journalism are the presence of a specific topic in the works that identify it, which is partly resolved in a series of texts; the personal nature of the reception of the key problem and its comprehension; first-person narration; finely interwoven genre mix of memoir, review, biography, philosophical reflection; arbitrary composition and volume; spontaneity and ease of narration; active use of visual and expressive means (tropes and stylistic figures). The essay style is characterized by imagery, aphorism, and paradox. The emotional and expressive coloring of the essay contributes to the popularization of works of this genre among a wide range of readers and, above all, improves the reception and analysis of published texts. The essay genre can serve as a kind of cultural marker for a collective portrait of a modern Ukrainian intellectual.

Keywords: *essay, literary journalism, literary and journalistic genres, print mass media, essay writing, genreology.*

Актуальність теми

Характерною ознакою художньо-публіцистичних жанрів є те, що в них поєднується художність та публіцистичність. Художність — це образне відображення дійсності, моделювання подій або ситуацій, що відбулися, або придуманих подій. Публіцистичність виражається насамперед у присутності документальності, у пафосі та тенденційності оповіді, у допустимості тільки домислу, але не вигадки. Конкретний, документальний факт у цих жанрах ніби відходить на задній план, поступаючись місцем авторській думці, враженню автора від факту, його оцінці. Науковці розглядають есе у площині літератури та журналістики як публіцистичний жанр, художньо-публіцистичний жанр, позажанрове та наджанрове роздумування-писання тощо. Стрижневою рисою есею дослідники визнають «нелінійність думки, критико-гіпотетичну настанову, пошукову спрямованість, самообґрунтування авторської індивідуальності, релятивістську основу світогляду есеїста, невизначеність, інтелектуальне й духовне переживання, суб'єктивізацію явищ культури, внутрішнє переживання автора, прямолінійність вираження авторської інтенції, інтимність і голос, звернений до уявної аудиторії» (Сільман, 2019).

Стан розробки проблеми

Питанням виникнення, становлення, розвитку та функціонування есею присвячені праці М. Бахтіна, Т. Бовсунівської, Н. Бернадської, Н. Копистянської, Т. Кушнірової, з лінгвістики тексту І. Гальперіна та журналістикознавчі праці Т. Добросклонської А. Животка, В. Здоровеги, Г. Почепцова, Є. Прохорова, І. Рогозіної.

Наукові розвідки українських журналістикознавців (М. Балаклицький, Н. Іванова, С. Квіт, Н. Мирошкіна, Ю. Нестеренко, Ю. Осадча, К. Сільман, М. Тимошик, О. Ципоруха, С. Шебеліст, Г. Швець та інші) та західних дослідників (американський теоретик Джофрі Гартман, австрійський літературознавець Пітер Ваклав Цімер, німецький літературознавець Георг Станічек, американський іспаніст Томас Мермалл та ін.) присвячені як теорії жанру загалом, так і окремим аспектам творчості есеїстів.

Завдання статті: дослідити синергетичну природу та жанрові особливості есею у художній публіцистиці.

Виклад основного матеріалу

Есей нині є одним із найпопулярніших художньо-публіцистичних жанрів. Однак, досі ще немає чіткої дефініції есе. «Літературознавча енциклопедія» подає таке визначення: «Есе (франц. *essai*, букв.: *спроба, начерк*) — прозовий твір із довільною композицією, якому властива белетризація зафіксованих індивідуальних вражень, асоціацій чи інформації, отриманої з різних галузей знань, несистематичне поєднання філософських, літературно-критичних, науково-популярних,

іноді специфічно наукових елементів. Стиль есе зазвичай характеризується яскравою образністю, суб'єктивністю, поєднанням різнорідних елементів, афористичністю, побутовістю мовлення» (Літературознавча енциклопедія, 2007: 347).

І жанр, і назва жанру «есе» з'явилися у Франції наприкінці епохи Відродження. Французьке слово *essai* походить від латинського *exagium*, означає «зважувати», «перевіряти», «випробовувати». Позначають цим словом прозові публіцистичні твори середнього обсягу з виразною авторською позицією.

У 1580 році Бордо Мішель Монтень з Бордо — «батько» європейського есе — надрукував літературну працю під назвою «Les Essais»: «Досліди». В своєму творі «Досліди» Монтень звертається до власної персони, вибираючи її в якості «предмета» дослідження.

Своїм книгам, опублікованим у 1597, 1612 і 1625 роках, англійський філософ Френсіс Бекон уперше в літературі Великобританії дав англійську назву *essays*. Інший його співвітчизник — поет і драматург Бен Джонсон уперше використав слово есеїст (англ. *essayist*) у 1609 році.

Цікаво, що подібний жанр з'явився також у зовсім іншому культурному ареолі, в Японії, у Х ст., під назвою — «дзуйхіцу» (Українська літературна енциклопедія, 1990: 34). Цей жанр веде свій родовід від китайського «суйбі» (Українська літературна енциклопедія, 1990), що означає «слідами пензля». Розбудовувачкою жанру дзуйхіцу в Японії вважають Сей Сьонагон — фрейліну імператорського двору, яка назвала свій твір «Записки в ліжку». Головне місце в книзі займають думки і спостереження, які по-новому розкривають звичні речі, явища, події доволишнього життя — від нічного візиту коханця, до краєвиду гір, палаців, природних явищ, комічних пригод, рис людей, думок, відчуттів, віршованих експромтів тощо.

Сучасні теоретики жанрології визначають есе передусім за моментами його жанрової нетривкості. Так, М. Епштейн зауважує: «Есе — частково є признанням, як щоденник, частково міркуванням, як стаття, частково оповіддю, як оповідання. Це жанр, який лише і тримається своєю принциповою позажанровістю. Варто йому знайти повну відвертість, щиросердність інтимних переживань — і він перетворюється на сповідь або щоденник. Достатньо захопитися логікою міркування, діалектичними переходами, процесом народження думки — і перед нами стаття або зображення подій. Достатньо впасти в оповідну манеру, зображення подій, що розвиваються за законами сюжету, — і мимоволі виникає новела, розповідь, повість» (Епштейн). За М. Епштейном, есеїстика заповнює собою ту галузь літератури, яка характеризується незавершеністю, оскільки на відміну від інших жанрів, вона не має ідеалу досконалості.

Як особлива комунікативна стратегія у друкованих ЗМІ, есеїзм перебуває на межі перетину двох протилежних тенденцій у сучасній українській публіцистиці: схильності до знеособлення журналістських матеріалів та інтересу до індивідуального унікального досвіду (публіцистика думок).

Українська дослідниця Т. Бовсунівська кваліфікує есе як «прозовий твір невеликого обсягу і вільної композиції, що виражає індивідуальні враження і міркування з конкретного приводу або питання і явно не претендує на вичерпну відповідь. Це нове, суб'єктивно забарвлене слово про що-небудь, має філософський, історико-біографічний, публіцистичний, літературно-критичний, науково-популярний або белетристичний характер» (Бовсунівська, 2008: 431).

На думку Т. Лямзіної, есе — це жанр, що має безпосередню близькість з науковою, публіцистичною та художньою літературою, однак не належить цілком до жодної з них. З огляду на його перебування в зоні «літературного пограниччя», ідентифікація того чи іншого твору з жанром есе здебільшого викликає щоразу певний сумнів, оскільки розмаїтий спектр функцій, що виконує есе, дає змогу відносити до цього жанру будь-які тексти з неясково вираженою жанровою приналежністю. Приміром, з літературою науковою есе зближує його тематика, що залучає в свою орбіту всі об'єкти думки насамперед гуманітарних дисциплін: філософії, естетики, теорії, історії літератури та літературної критики, політології тощо. Однак есеїстичний кут зору до об'єкта значно відрізняється від наукового пріоритетною роллю особистості адресанта. Остання цілком визначає принципи аналізу об'єкта, тобто є головним структуроутворювальним чинником жанру есе. Окрім цього, для означеного жанру показовим є специфічний зв'язок із простором і часом, загострена актуалізованість, у якій виражається спорідненість есеїзму й публіцистики, а також експресивність та образність (ступінь її автономності, глибини, оригінальності й узагальнювальної сили зумовлює більший чи менший арсенал використаних художніх засобів при створенні есе). Провідна роль особистості автора визначає здатність есе полемізувати із традиційним трактуванням та пропонувати у результаті аналізу свою «версію» об'єкта, що претендує на універсальність.

Український журналістикознавець В. Здоровега висловлює думку, що жанр есе є продуктом західної цивілізації, яка йде від Аристотеля та Плутарха, а витоки нарису перебувають у візантійській культурі з її життями святих.

Інший дослідник М. Балаклицький кваліфікує жанр есе як невеликий за обсягом прозовий твір гнучкої композиції, що подає особистий погляд адресанта із заявленої теми. Науковець наводить такі жанротвірні ознаки текстів, що належать до жанру «есе»:

- 1) особистісний характер мотивації, сприйняття й висвітлення предмета зображення, що дозволяє побачити нове в знайомому;
- 2) специфічний спосіб репрезентації предмета мовлення за допомогою асоціативно-емоційної структурної основи;
- 3) можливість виходу в загальнокультурний контекст фонових знань адресата;
- 4) невимушеність потоку мовлення — вільна асоціативна композиція» (Балаклицький, 2007).

Характерною жанровою ознакою для есе також є розмитість, або розпливчатість авторського «я», що не ідентифікується прямо як предмет оповіді у тексті. Власне остання ознака відрізняє жанр есе від близькоспоріднених із ним. теж орієнтованих на саморозкриття жанрів, а саме: автобіографії, щоденника, сповіді. Вони мають істотні відмінності: зокрема, автобіографія розкриває авторське «я» крізь призму минулого; щоденник — у процесі становлення адресанта як духовної особистості, тобто, здебільшого у сучасності; сповідь — у напрямку майбутнього. В есе також можуть бути представлені вкраплення всіх означених вище жанрів. Однак специфіка ідентифікації авторського «я» в есе полягає в тому, що воно присутнє тут не як безперервна в оповіді тема, а лише як вкраплення в оповідь.

Як бачимо, у переважній більшості наукових дефініцій есе виокремлюється особистісний характер сприйняття і «етюдного» вирішення теми, прагнення автора до самовираження, вільна композиція та невимушеність розповіді.

Сучасні зарубіжні дослідники есе — Х. Волкер «Англійське есе та есеїсти», Д. Друрі «Різновиди есе», Д. Пристлі «Минуле і сучасне жанру есе», Р. Майзл «Головні властивості есе» та ін. — виокремлюють такі специфічні особливості жанру:

- 1) підкреслено індивідуальну позицію автора, індивідуальний погляд, суб'єктивність у зображенні предмета, явища, події тощо;
- 2) розмаїтий змістовно-тематичний спектр — від науки до белетристики (однак при цьому матеріалом твору стають лише екзистенційно забарвлені враження і роздуми автора — результат самоаналізу);
- 3) вільну композицію;
- 4) стиль, орієнтований на побутову, розмовно-невимушену мову.

Українська дослідниця Т. Бовсунівська до означених вище специфічних жанрових особливостей есе додає такий: «Заголовок есе не знаходиться у прямій залежності від теми: окрім віддзеркалення змісту роботи, він може бути відправною точкою в роздумах автора, виражати відношення частини і цілого» (Бовсунівська, 2008: 432).

Інші науковці, зокрема В. Галич, Т. Шевченко, небезпідставно пропонують розглядати есе (есеї) як метажанрове утворення. Безпереч-

но, згадані нами та багато інших дослідницьких роздумів з приводу синергетичної природи есе мають право на існування. Проте всі вони, на наш погляд, так чи інакше акцентовані на особливостях жанру есе в жанровій палітрі художньої літератури. Натомість есе (есеї) з огляду на продуктивність його побутування в сучасних українських інтернет-виданнях і в друкованих ЗМІ необхідно досліджувати й крізь призму жанрової парадигми художньої публіцистики, зорієнтованої на злободенні потреби й запити суспільства.

Отже, есе в художній публіцистиці — це текст, що втілює насамперед естетичний досвід адресанта, набутий внаслідок накопичення естетичних переживань упродовж його комунікації з адресатом. Почасти цей набутий досвід «починає затьмарювати основну творчість митця, саме в ній він починає реалізовуватися повною мірою» (Шевченко, 2019: 318). У європейському письменстві було чимало таких випадків. Скажімо, французькі літератори М. Еліаде, Г. Марсель та інші здобули визнання у своїй країні і у світі якраз завдяки художній публіцистиці, зокрема есеїстичній творчості. Так само й українські письменники Ю. Андрухович, Оксана Забужко, Галина Пагутяк, М. Сидоржевський, О. Ірванець та інші в останні роки здебільшого виступають як есеїсти, попри те, що широкий читацький загал знає їх передусім як поетів, прозаїків чи драматургів.

Варто зауважити, що жанру есе притаманні три форми композиційної побудови: *лінійний тип* (поступове розгортання думок «на очах читача», своєрідна публічна медитація); *циклічний тип* (перелік різноманітних суджень або фактів, що підтверджують одне судження); *фрагментарний тип* (стислі думки, тонкі спостереження, відчуття).

За специфічними особливостями композиції та стильового забарвлення есе цей жанр поділяють на відповідні види: *філософське есе*, *історико-біографічне*, *публіцистичне*, *літературно-критичне* та *белетристичне*. Д. Пристлі виокремлює *оповідне*, *драматичне*, *поетичне есе*, *есе-переконання* та «*есеїстичне есе*» (спроба аргументації та переконання, коли автор звертається до читача, як оратор до аудиторії) (Priestley, 1969: 298).

Аналіз сучасних журналістських публікацій засвідчує факт розширення частки есеїстичних текстів у різних видах ЗМІ, насамперед у друкованих; посилення есеїзму як знакового маркера публіцистичної розповіді. Журналістикознавці пояснюють це, зокрема, удосконаленням комунікативних стратегій, що концентруються на взаєминах автора з аудиторією, посиленням особистісного начала в сучасному інформаційному полі. Зіграла в цьому неабияку роль і демократизація українського суспільства, яка відкрила для журналістів широкі можливості для самовираження.

Висновки

Жанр есе сьогодні є проявом нових тенденцій в українській художній публіцистиці. Актуалізація вивчення текстів такого типу значно розширює усталені жанрові конструкції в журналістиці.

Предметом аналізу в жанрі есе виступає весь світ, матеріал для роздумів автора може бути найрізноманітнішим (конкретна життєва обставина, газетна публікація, світлина, художній фільм, спектакль, виставка, інформаційне повідомлення тощо), вибір сюжету залежить винятково від автора, і завдання твору.

Як особлива комунікативна стратегія у друкованих ЗМІ, синергетичний есеїзм перебуває на межі перетину двох протилежних тенденцій в українській публіцистиці: схильності до знеособлення журналістських матеріалів та інтересу до індивідуального унікального досвіду (публіцистика думок).

Прикметними особливостями есе як жанру художньої публіцистики є наявність у творах, що його ідентифікують, конкретної теми, котра почасти вирішується в серії текстів; особистісний характер рецепції ключової проблеми та її осмислення; розповідь від першої особи; тонко переплетений жанровий мікст мемуару, рецензії, біографії, філософського роздуму; довільна композиція та обсяг; спонтанність і невимушеність нарації; активне використання зображувально-виражальних засобів (тропів і стилістичних фігур).

Стиль есе відрізняється образністю, афористичністю, парадоксальністю. Емоційно-експресивна забарвленість есе сприяє популяризації творів цього жанру серед широкого кола читачів і насамперед покращує рецепцію та аналіз оприлюднених текстів. Окремі зразки есе можуть бути представленими у формі стислих, лапідарних думок (почасти без літературної обробки, однак незрідка — у вигляді відшліфованих афоризмів) як результат духовного осмислення, тонкого спостереження й відчуття.

Жанр есе може слугувати своєрідним культурним маркером для збірного портрета сучасного українського інтелектуала.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Балаклицький, М. А. (2007). Есе як художньо-публіцистичний жанр: Метод. матеріали для студ. зі спец. «Журналістика». Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
- Бовсунівська, Т. В. (2008). Основи теорії літературних жанрів : [монографія]. Київ: ВПЦ «Київський ун-т».
- Гарачковська, О. О. (2019). Жанри журналістики в системі друкованих ЗМІ. Київ : Видавничий центр КНУКіМ.
- Літературознавча енциклопедія (2007): У 2 т. Т. 1. Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія».

Сільман, К. В. (2019). Есей як жанр на перетині літератури та журналістики: дис.... канд. філол. наук за спец. 10.01.01. Чорноморський нац. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв.

Тимошик, М. С. (2010). *Книга для автора, редактора, видавця*. Наша культура.

Українська літературна енциклопедія (1990): В 5 т. — Т. 2. Д-К [відп. ред. І. О. Дзеверін та ін.] Київ : Головна редакція укр. рад. енциклопедії ім. М. П. Бажана.

Шевченко Т. (2019). Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця ХХ — початку ХХІ ст.: [монографія]. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго.

Эпштейн М. Эссе об эссе. URL: http://www.emopy.edu/INTELNET/esse_esse.html

Priestley John. Essays of five decades. Selected and with a pref. by Susan Cooper / John Priestley. London: Heinemann, 1969. 310 s.

REFERENCES

Balaklytskyi, M. A. (2007). Ese yak khudozhno-publitsystychnyi zhanr: Metod. materialy dlia stud. zi spets. «Zhurnalistyka». Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina.

Bovsunivska T. V. (2008). Osnovy teorii literaturnykh zhanriv: [monohrafiia]. Kyiv: VPTs «Kyivskiy un-t».

Harachkovska, O. O. (2019). Zhanry zhurnalistyky v systemi drukovanykh ZMI [Genres of Journalism in the System of Print Media]. KNUKiM Publishing [in Ukrainian].

Literaturoznavcha entsyklopediia (2007): U 2 t. T. 1. Avt.-uklad. Yu. I. Kovaliv. Kyiv: VTs «Akademiia».

Silman K. V. (2019). Esei yak zhanr na peretyni literatury ta zhurnalistyky: dys.... kand. filoloh. nauk za spets. 10.01.01. Chornomorskyi nats. un-t im. Petra Mohyly. Mykolaiv.

Tymoshyk, M. S. (2010). *Knyha dlia avtora, redaktora, vydavtsia* [A Book for the Author, Editor, Publisher]. Nasha kultura [in Ukrainian].

Ukrainska literaturna entsyklopediia (1990): V 5 t. — T. 2. D-K [vidp. red. I. O. Dzeverin ta in.] Kyiv: Holovna redaktsiia ukr. rad. entsyklopedii im. M. P. Bazhana.

Shevchenko T. (2019). Eseiistyka ukrainskykh pysmennykiv yak fenomen literatury kintsia KhKh — pochatku KhKhI st.: [monohrafiia]. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho.

Эпштейн М. Эссе об эссе. URL: http://www.emopy.edu/INTELNET/esse_esse.html

Priestley John. Essays of five decades. Selected and with a pref. by Susan Cooper / John Priestley. — London: Heinemann, 1969. 310 s.

УДК 070:004.77]:82–92

Дефініційна полеміка в сфері інтернет-журналістики щодо понять «жанр» і «формат» у сучасному інформаційному просторі

Олена ГРОЗНА
асист.

Київський національний
університет імені Тараса
Шевченка

Київ, Україна

hrozna@knu.ua

ORCID 0000–0003–2278–3109

© Грозна О., 2022

Дослідження присвячено темі функціонування традиційних жанрів журналістики в сучасному інформаційному медіапросторі та аналізу їх кореляції з форматами інтернет-журналістики та формами подачі контенту. Метою дослідження є виявлення дефініційних суперечностей понять «жанр», «форма» та «формат», виокремлення їх особливостей та відмінностей, а також обґрунтування коректності та до речності використання зазначених термінів у сучасному журналістичкознавстві та в системі соціальних комунікацій загалом. Основним завданням є аналіз понятійного апарату та визначення моделі його правильного використання.

При розгляді проблеми стає зрозумілим, що в інтернет-журналістиці присутня класична жанрова палітра, вона лише набула ознак конвергентності, нових форм та форматів подачі. Це спричинює нагальну потребу у детальному термінологічному аналізі та подальшому глибшому дослідженні.

У процесі дослідження виявлена плутанина у дефініційній системі та розумінні особливостей жанрів, форм і форматів подачі контенту. Проаналізовано використання понять «жанри журналістики», «форми», «формати» в наукових працях дослідників-журналістичкознавців. Запропоновано новий підхід до вживання вищезазначених термінів в інтернет-журналістиці.

У цій науковій розвідці зроблена спроба довести, що всі сучасні «нові жанри» є кореляцією традиційних, і доцільніше їх було б визначати як формати подачі інформації. Результатом дослідження стали виокремлення дефініцій «жанр», «форма», «формат»; схарактеризований та описаний їх взаємозв'язок, а також для прикладу проаналізовані такі сучасні формати подачі інформації як онлайн-репортаж та мультимедійний лонгрід. Зроблений висновок, що традиційний жанр був і залишається усталеною формою. Його прояви з різними комбінаціями у вигляді нових форматів інтернет-журналістики не впливають на суть традиційного жанру. Тому в інтернет-комунікації доцільніше було б вживати термін «формати інтернет-журналістики» та «форми подачі контенту».

Ключові слова: жанр, форма, формат, журналістські жанри, інтернет-журналістика, лонгрід, онлайн-репортаж.

DEFINITION POLEMIC IN THE SPHERE OF INTERNET JOURNALISM REGARDING THE CONCEPTS OF “GENRE” AND “FORMAT” IN THE MODERN INFORMATION SPACE

Olena Hrozna

Assistant

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, Ukraine

hrozna@knu.ua

ORCID 0000–0003–2278–3109

This research is devoted to the topic of traditional genres of journalism functioning in the modern communicative media space and analysis of their correlation with internet journalism formats and content submission forms. The purpose of the study is to identify the definitive contradictions of the concepts “genre”, “form” and “format”, to highlight their features and differences, as well as to substantiate the correctness and appropriateness of using these terms in modern journalism and the system of social communications in general. The main task of the article is to analyze the conceptual apparatus and determine the model of its correct use.

When considering the problem, it becomes clear that Internet journalism has a classic genre palette. It has only acquired signs of convergence, new forms, and presentation formats. This causes an urgent need for a detailed terminology analysis and further in-depth research.

During the research, confusion in the definitional system and understanding of the features of genres, forms, and formats of the content presentation was revealed. The use of the concepts “genres of journalism”, “forms”, and “formats” in the scientific works of journalistic researchers is analyzed. A new approach to the use of the above terms in Internet journalism has been proposed.

This research attempted to prove that all modern “new genres” are correlations of traditional ones, and it would be more appropriate to define them as information presentation formats. The result of the study was the definition of “genre”, “form”, and “format”; their relationship is characterized and described, as well as examples of modern formats of information submission such as online reporting and multimedia longread are analyzed. It is concluded that the traditional genre was and remains an established form. Its manifestations with various combinations in the form of new formats of intranet journalism do not affect the essence of the traditional genre. Therefore, in Internet communication, it would be more appropriate to use the term “formats of internet journalism” and “forms of content submission”.

Keywords: genre, form, format, journalistic genres, Internet journalism, longread, online reporting.

Актуальність проблеми

Журналістика наразі знаходиться у стані трансформації, спричинених значним технологічним прогресом; технології вийшли за межі звичайного персонального комп'ютера і посіли ключове місце в повсякденному житті людини. Практикам журналістики необхідно виступати нові шляхи представлення інформації та залучення уваги аудиторії для того, щоби залишатись актуальними та життєздатними на медіаринку, що активно розвивається. Обтяжені застарілими виробничими процесами та стереотипним представленням про роботу журналістики як медіа, сучасні ЗМІ не використовують технічний і комунікаційний потенціал технологій повною мірою. Це народжує потребу в осучасненні журналістської діяльності з урахуванням сучасних тенденцій. Однією із таких тенденцій є суттєва зміна форматів подачі інформації, що спричиняє ряд проблем.

У сучасному медійному науковому дискурсі наявна проблема у дефініційному апараті жанру і формату в інтернет-журналістиці: стрімкий розвиток журналістських матеріалів і поява нових сучасних і цифрових платформ публікацій контенту спричинили плутанину у термінологічній системі та розумінні особливостей жанрів, форматів подачі контенту. Частина дослідників сучасного журналістикознавства виокремлюють нові жанри журналістики серед сучасного інтернет-контенту. Водночас навіть при поверхневому розгляді проблеми стає зрозумілим, що в інтернет-журналістиці присутня класична жанрова палітра, вона лише набула ознак конвергентності, нових форм та форматів подачі. Це спричинює нагальну потребу у детальному термінологічному аналізі. У цій науковій розвідці зроблена спроба довести, що всі сучасні «нові жанри» є кореляцією традиційних, і доцільніше їх було б визначати як формати подачі інформації.

Мета дослідження

Метою статті є виявлення дефініційних суперечностей в українському журналістикознавстві щодо вживання термінів «жанр», «формат», «форма» та виокремлення їх особливостей та відмінностей, а також обґрунтувати коректність та доречність використання зазначених термінів та дефініцій у сучасному журналістикознавстві та в системі соціальних комунікацій.

Завдання:

1. Виявити дефініційні суперечності в українському журналістикознавстві щодо вживання термінів «жанр», «формат», «форма» та чітко виокремити їх особливості та відмінності.
2. Схарактеризувати, структурувати наявні відомості про жанри. Знайти відповідність між формами/форматами і жанрами.
3. Запропонувати модель правильного використання термінологічного апарату.

Стан розробки проблеми

Спроби виокремити жанри і форми подачі інформації були здійснені низкою вчених. Так, О. М. Деяк-Якобишин (2015) намагалась впорядкувати форми журналістики, виокремивши: форми видів журналістики загалом; форми окремих видів журналістики; форми публіцистичного твору; форми збирання фактажу майбутнього твору та форми представлення фактажу.

Значна частина науковців досліджувала нові форми інтернет-комунікації лише в аспекті вебтехнологій, структури повідомлення, форми подачі тощо. Зокрема, можна виокремити наукові розвідки О. В. Ситника (2015a, 2015b), який досліджував форми і формати подачі мережного контенту крізь призму композиційно-графічної моделі, наявних вебтехнологій у медіа. Розглядав різні структурні моделі подачі інформації в контексті розвитку інформаційно-комунікаційних каналів. У своїх роботах науковець стверджує, що від способу подачі контенту, оформлення, візуалізації, а також його структури і послідовності викладу матеріалу можна впливати на зацікавленість аудиторії до контенту, відповідно пропонує для досягнення необхідного ефекту різні комбінації форм, жанрів, технологій.

Співвідношення термінів «жанр» і «формат» у своїй роботі розглядали О. Ванівська, О. Малиновська та Р. Преснер (2018). Автори у своїй роботі доводять, що терміни «жанр» і «формат» не є синонімічними, оскільки вони позначають різні за змістом поняття, окреслюють різні реалії та належать до різних лінгводослідницьких сфер: «жанр» — термін лінгвостилістики, «формат» — термін комунікативістики.

Дослідження «інтернет-жанрів» також проводили такі вчені, як А. Захарченко (2014), І. Тонкіх (2017), Є. Цимбаленко та К. Соколова (2013), В. Садівничий, які у своїх наукових розвідках аналізували інтернет-журналістику як комунікативну сферу; вели дискусію щодо кардинальної зміни формату подачі контенту та характеризували новоутворені жанри і формати.

Виклад основного матеріалу

Традиційні жанри журналістики були виокремлені та описані багатьма журналістикознавцями. Жанри є усталеним типом творів, що не зазнавав суттєвих змін. Проте із розвитком та появою нових онлайн-технологій, цифровізацією суспільства та процесами конвергентності в медіа докорінно змінюються звички медіаспоживання суспільства. Інтернет стає суттєвою частиною життя аудиторії, відбувається перехід на смартфони, кількість споживаної інформації зростає в геометричній прогресії. Смартфон як інструмент користування інтернетом збільшує споживані потоки інформації, змушуючи аудиторію проводити багато часу за екраном. Аудиторія переходить від довгого, вдумливого читання до «сканування», активно розвива-

ється ефект кліпового мислення — сприйняття інформації стає фрагментарним і опосередкованим. Така зміна медіаспоживання призводить до того, що традиційні жанри, виокремлені науковцями, структуровані та вивчені — вже мають набагато менший відсоток залучення та утримання уваги теперішньої аудиторії. Під впливом технологій традиційні жанри трансформуються, модифікуються і підлаштовуються до потреб онлайн-аудиторії.

Для подальшого дослідження варто розділити поняття жанру, форми і форматів подачі інформації. Термін «жанри журналістики» неодноразово згадувався у працях видатних журналістикознавців: В. Здорогеги (2008), О. Тертичного, А. Москаленко (1998), Д. Григораша (1974) та багатьох інших. За словами І. Л. Михайлина, жанр — це певним чином окреслений зміст, що «відшукав» найбільш зручну форму для свого втілення (Михайлин, 2011). **Жанри журналістики** — це стійкі форми або типи журналістських творів, об'єднаних схожими змістовними та формальними ознаками (Григораш, 1974). При цьому **формальні та стилістичні ознаки жанру є незмінними**, незважаючи на форму їх відтворення.

В. Здорогега (2008) визначав жанр як один із елементів форми журналістського твору, що завжди визначається задумом, змістом і роллю, яку виконує. Разом із тим, і А. Москаленко (1998) у своїй праці назвав жанр предметом формотворення матеріалу і способом відображення теми, що характеризується спільністю логіко-композиційних ознак. Опрацювавши літературу з журналістикознавства зі згадуванням форми в контексті журналістики, можемо запропонувати таке визначення форми: під **формою** розуміємо вид, побудову, структуру, зовнішнє вираження предмету чи явища, обумовлене його змістом. Оскільки жанри журналістики мають змістово-формальну структуру, доцільно також виокремити форму жанру — тобто набір композиційних та стильових прийомів, в які входить, окрім іншого, і структура твору.

З визначенням терміну «формат» в контексті журналістикознавства є певні труднощі. Якщо поняття «жанр» і «форма» чітко визначені в працях багатьох дослідників, то поняття формат є відносно новим, і зустрічається в працях в контексті технологічної типології ресурсів (файлів), платформи (вебформат) чи виду (тревел-журналістика), а також як принцип та концепція подачі інформації (медіаформат). У процесі глибокого дефініційного аналізу наявних наукових здобутків, можемо сформулювати таке визначення: **формат** — це сукупність відмінних рис, що визначаються формою подачі відомостей, манерою викладу, підбором тем тощо; обмеження, що накладаються на спосіб розташування і представлення даних тощо. У контексті нашої статті говоримо про формат представлення інформації,

тобто концепцію і спосіб подачі контенту, який може різнитись у залежності від платформи публікації контенту або інших технологічних особливостей.

Співвіднесення творів до певних жанрів сформувалися історично на основі конкретних жанрових ознак. В основі цих ознак завжди лежить об'єкт відображення (конкретний життєвий матеріал, що лягає в основу журналістського твору і трансформується в найбільш вдалий для цього жанр), призначення виступу (мета, яку ставить перед собою журналіст — проінформувати, проаналізувати або розкрити ті чи інші тенденції з використанням художньої образності), масштаб дійсності (широта охоплення, масштабність узагальнення) та особливості літературно-стилістичних засобів вираження задуму (особливості і доцільність використання мовностилістичних прийомів) (Здорова, 2008). Такі ознаки формують три групи жанрів: інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні.

Вищезазначені автори у своїх працях дискутують щодо багатьох питань історичного формування жанрового поділу; при цьому вважають, що жанри в журналістській творчості існують об'єктивно, тобто незалежно від бажань практиків і думок теоретиків і сходяться у визначенні жанрів як великих груп текстів, які наділені спільними ознаками.

Сучасні науковці формують цілу низку так званих новостворених жанрів, хоча вони не відповідають вимогам жанрової одиниці. Зміна лише однієї зі складових жанроутворення (зміст і форма) не призводить до формування нового жанру, а лише надають їм нового формату подачі чи форми.

На думку У. Лешко (2018), інтернет-журналістика є одночасно продовженням традиційної журналістики та новою формою універсального мультимедіа зі своїми жанрами та формами подачі. На відміну від друкованих видань, теле- та радіо, де простежується досить чітке визначення жанрів, в онлайн-журналістиці спостерігається синтез жанрових форм. Частково погоджуємося з науковицею, інтернет-журналістику дійсно можна розглядати як продовження традиційної, але не у вигляді синтезу жанрових форм. На нашу думку, в умовах журналістської діяльності відбувається процес конвергенції жанрових форм, об'єднання (синергія) різножанрового контенту, але нові жанри при цьому не утворюються. В інтернет-контенті так само прослідковується чітке використання певних жанрів, суттєво змінюється лише формат подачі під впливом мережних або вебтехнологій. Синергія контенту призвела до нової, більш вдалої форми подачі та взаємодії з контентом.

Розглянемо до прикладу інформаційні матеріали в різних видах медіа. На думку Б. Потятинника (2010), традиційні медіа мають про-

сторово-часові обмеження при публікації контенту — обмеження стосуються часу ефіру, розміру газетної шпальти, часу виходу матеріалу в світ тощо. Автор вважає, що такі обмеження часто призводять до злиття жанрів — наприклад, в інформаційному газетному матеріалі можуть міститись різні жанри і жанрові форми — репортаж, коментар, інформація тощо. Природа ж онлайн-видань та особливості подачі інформації в мережі не сприяють злиттю жанрів, а навпаки, стимулюють нове жанрове розмежування. На першому рівні сприйняття інформації реципієнт прагне коротких інформаційних повідомлень, заголовків, виносков. Перейшовши за посиланням, читач отримує окремі різножанрові матеріали: розширену інформацію, аналітичну статтю, інтерв'ю, відеорепортаж тощо. Наочно таке розмежування можна зустріти у сучасних українських ЗМІ. Візьмемо до прикладу новину на сайті «Українська правда»: «Зеленський у зверненні запевнив, що все під контролем: закликав олігархів повернутися» (Карловський, 2022). У першому абзаці можемо бачити коротку інформацію про подію. Другий абзац — джерело новини. У третьому абзаці подається пряма мова, у четвертому — деталі, що доповнюють попередній абзац. Ще два абзаци з аналогічною структурою. Нижче бачимо власне відео, яке є інформаційним приводом. Після відео подається бекграунд інформації з підбіркою різножанрових матеріалів з інформацією, яка передувала події (серед них інформаційні та аналітичні матеріали). Отже, в одному інформаційному матеріалі є чітке виокремлення різних інформаційних жанрів: замітка, розширена інформація, коментар, інтерв'ю. Подібне розмежування є на багатьох інших інтернет-ресурсах (Громадське, Фокус тощо). Такий формат оформлення і подачі текстового матеріалу свідчить про необхідність аудиторії отримувати різножанрові матеріали, серед яких — інформаційні і аналітичні — на одному екрані, здійснивши всього один клік. Також додаткове і поглиблене структурування текстових і аудіовізуальних матеріалів свідчать про потребу інтернет-аудиторії в спрощеному та інстинктивно зрозумілому споживанні інформації (читач розуміє, що знайде саме в кожному матеріалі).

На думку А. Захарченка, традиційні групи жанрів так само часто використовуються в мережі, як і в традиційних медіа. Кардинальних змін зазнала лише форма подачі журналістських матеріалів. Утім, А. Захарченко (2014) виділяє нові жанри, що зародились у мережі — блог, мікроблог у мережі Twitter та стрім з місця подій. Є. Цимбаленко та К. Соколова (2013) називають твітинг одним із основних жанрів інтернет-ЗМІ. «Репортаж в онлайн-журналістиці може бути трансформований до безперервного постингу коротких інформаційних повідомлень з місця подій у соціальних мережах. Він є синтезом трансформованих інформаційних повідомлень (зокрема твітів), тра-

диційного звіту, традиційного репортажу з елементами аналітичних та, в окремих випадках, художньо-публіцистичних жанрів. Водночас, В. Садівничий (2015) виділяє дві групи жанрів: що перейшли від традиційної журналістики (інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні) та ті, що трансформувались у нові, як-от: вебогляд, веб-новина, онлайн-хроніка, онлайн-репортаж, мультимедійна стаття, онлайн-галерея, подкаст тощо.

На нашу думку, популярний сьогодні медіаформат «твіттер-репортажу» містить класичні жанри репортажу, повідомлення та звіту, обмежені обсягом у 240 символів, що увиразнюється лише обсягом повідомлення, а не змістом, формою чи форматом. Відмінними є лише стилістичні особливості, з оглядом на інтернет-комунікацію та жанрову синергію — традиційні жанри, як правило, представлені одним видом, у нових же форматах все частіше зустрічаємо поєднання декількох жанрів. Також у даному прикладі відмінним є обмеження формату за розміром, що зумовлено особливостями медійної платформи, на якій опубліковано формат. Такий формат не обов'язково має бути представлений у соціальній мережі Twitter, а може бути використаний і в медіа і мати назву «онлайн-репортаж». Наприклад, під час Революції Гідності різні медіа публікували інформацію про події на майдані у вигляді репортажів із хронологією: День жалоби. Онлайн («День жалоби. Онлайн», 2014).

І. Тонкіх (2017) стверджує, що мультимедійність як специфічна ознака інтернет-медіа стає головним фактором жанрових трансформацій: майже усі традиційні жанри журналістики у мережі мають мультимедійний формат, що значно розширює їх можливості. Так, авторка вважає, що поняття «мультимедійна історія» або «лонгрід» відносяться не до жанру, а швидше до формату, у якому синтезуються різні жанри журналістики і поєднується вербальний та аудіовізуальний контент.

Лонгрід є яскравим прикладом кросмедійного і мультимедійного формату онлайн-журналістики. Мультимедійний лонгрід може мати різні складники (різножанровий текст, інтерв'ю, фото, відео аудіо тощо), які динамічно змінюються в залежності від виду лонгріду, або мати різні комбінації, що унеможлиблює статику, притаманну жанрам. Для прикладу проаналізуємо лонгрід від ІА «Уніан» «Зимова Олімпіада-2022: все, що потрібно знати про головну спортивну подію» (Кордон, б.р.). Обсяг пропонованого лонгріду відповідає стандартній довжині текстів лонгріду у 2 тисячі слів (Мацишина, 2017). За структурою також спостерігаємо класичну для лонгріду структуру — вербальний контент межує з аудіовізуальним (інфографіка, фото, відео тощо). У структурі лонгріду можемо бачити:

1. Лід із коротким описом нижчевикладеного матеріалу.

2. Рубрикацію у вигляді підзаголовків на обкладинках (Талісмани, медалі, учасники; Олімпіада у фактах та цифрах; Україна на Олімпіаді-2022).

3. Основний текст, що представлений такими жанрами: інформаційні матеріали (звіт, подієвий репортаж) та аналітичні (елементи проблемної та аналітичної статей, хроніка).

4. Багатий аудіовізуальний ряд, представлений фотографіями спортсменів, світлинами з місця подій, відеозаписом із підготовки до Олімпіади і численними інфографіками.

Таким чином, використовуючи жанрову та аудіовізуальну синергію, авторці вдалось розкрити доволі складну для сприйняття через велику кількість даних і цифр тему, подаючи інформацію жваво і утримуючи увагу читача. Обраний формат розповіді створив так званий «ефект присутності», що є основною стильовою особливістю лонгріду за допомогою традиційних засобів: подача матеріалу через подію, деталізація, застосування художньої образності задля стимулювання глибокого сприйняття теми через емоційний вплив на читача (апелювання до патріотизму, вболівання за Україну тощо) (Харитоненко, 2019).

Висновок

Серед сучасних журналістикознавців все частіше можна почути про формування «нових жанрів журналістики», пов'язаних із новою сферою комунікації, такого як інтернет. Процеси конвергенції об'єднали в один медійний продукт (одну кросмедійну форму) раніше розрізнені комунікаційні системи, об'єднуючи як форми (відео, текст, фото, графіка тощо), так і жанри (інтерв'ю, репортаж, статтю, замітку тощо). Однак комбінація цих складників може бути різною, тому вона не може формувати нову усталену форму (жанр).

Результатом нашого дослідження стало виокремлення дефініцій «жанру», «форми» і «формату». Встановлено, що жанром є усталений тип твору, що склався історично і має спільні змістово-формальні ознаки. Із цього випливає, що форма є невіддільною частиною жанру, і означає набір композиційних та стильових прийомів, в які входить, окрім іншого, і структура твору. Складнішим для визначення виявився термін «формат» у контексті журналістикознавства. Провівши глибокий дефініційний аналіз наукової літератури, визначаємо «формат» як спосіб представлення інформації в залежності від платформи публікації контенту або технологічних особливостей контенту. Однак, у зв'язку із динамічним розвитком технологій і принципів подачі контенту це питання потребує подальшого глибокого вивчення.

У статті були проаналізовані два популярні сьогодні медіаформати — мультимедійний лонгвід та онлайн-репортаж. У процесі емпіричного аналізу публікацій у медіа, було виявлено, що такі форма-

ти не можна називати «новими жанрами журналістики», адже кожен із них має певний набір традиційних жанрів з їх характерними змістово-формальними ознаками. Водночас такі формати мають різні складники (текст, аудіо, відео, зображальний матеріал), які динамічно змінюються: це унеможливорює статику, притаманну жанрам.

Отже, можна зробити висновок, що традиційний жанр був і залишається усталеною формою. Його прояви з різними комбінаціями у вигляді нових форматів інтернет-журналістики не впливають на суть традиційного жанру. Тому в інтернет-комунікації доцільніше було б живити термін «формати інтернет-журналістики» та «форми подачі контенту».

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Ванівська, О. М., Малиновська, О. Л., & Преснер, Р. Б. (2018). Структурно-функціональна організація форуму як одного із жанрових форматів web-комунікації. In *Science, research, development. Philology, sociology and culturology* (No. 3, pp. 31–37). Diamond trading tour.
- Григораш, Д. (1974). *Журналістика у термінах і виразах*. Вища школа.
- День жалоби*. Онлайн. (2014, 20 лютого). Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/02/20/7015036/>
- Деяк-Якобишин, О. М. (2015). *Колумністика як феномен персоналізованої журналістики (на прикладі творчого доробку Вільяма Коннора)* [Дисертація кандидата соціальних комунікацій, Київський національний університет імені Тараса Шевченка].
- Захарченко, А. (2014). *Інтернет-медіа*. Крок. https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/281622/mod_resource/content/1/Internet-media_Zakharchenko.pdf
- Здоровага, В. Й. (2008). *Теорія і методика журналістської творчості* (3-тє вид.). ПАІС.
- Карловський, Д. (2022, 14 лютого). *Зеленський у зверненні запевнив, що все під контролем: закликав олігархів повернутися*. Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/14/7323998/>
- Кордон, В. (б.р.). *Зимова Олімпіада-2022: все, що потрібно знати про головну спортивну подію*. УНІАН. Взято 4 жовтня, 2020 з <https://www.unian.ua/longrids/zumova-olimpiada-2022-v-pekinii/>
- Крецу, І. Н, Гузун, М., & Василик, Л. (2015). *Підручник з крос-медіа*. Schiller Publishing House.
- Лешко, У. (2018). Типологія жанрів інтернет-журналістики: теоретичні аспекти. *Вісник Львівського університету*, 44, 246–253.
- Мацішина, І. (2017). Структура мультимедійного сторітелінгу (на прикладі лонгріду). В В. Е. Шевченко (ред.), *Кросмедіа: контент, технології, перспективи* (с. 149–158). Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Михайлин, І. Л. (2011). *Основи журналістики* (5-е вид.). Центр учбової літератури.

- Москаленко, А. (1998). *Теорія журналістики*. Експрес-об'ява.
- Потятинник, Б. (2010). *Інтернет-журналістика*. ПАІС.
- Ситник, О. В. (2015а). Комунікативність композиційно-графічної моделі мережевого медіа як умова створення інформаційно-діяльнісного простору здійснення комунікації. *Наукові записки Інституту журналістики*, 58, 140–147.
- Ситник, О. В. (2015b). Становлення новинних порталів як новітньої платформи українського медіапростору. *Вісник книжкової палати*, 5(226), 45–48.
- Тонкіх, І. (2017). *Інтернет-журналістика. Жанри в інтернеті*. ЗНТУ.
- Харитоненко, О. (2019). Сучасні українські лонґриди як територія творчого пошуку журналістів. *Журналістика*, 17–18(42–43), 92–107.
- Цимбаленко, Є., & Соколова, К. (2013). Трансформація журналістських жанрів (на прикладі інтернет-медіа). *Інформаційне суспільство*, 17, 80–83.

REFERENCES

- Cretu, I. N., Guzun M., & Vasylyk, L. (2015). *Pidruchnyk z kros-media* [Crossmedia and Quality Journalism]. Schiller Publishing House [in Ukrainian].
- Deiak-Yakobyshyn, O. M. (2015). *Kolumnistyka yak fenomen personalizovanoi zhurnalistyky (na prykladi tvorchoho dorobku Viliama Konнора)* [Columnism as a Phenomenon of Personalized Journalism (on the Example of the Creative Work of William Connor)] [PhD Dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv] [in Ukrainian].
- Den zhaloby. *Onlain* [Day of Mourning. Online]. (2014, February 20). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/02/20/7015036/> [in Ukrainian].
- Hryhorash, D. (1974). *Zhurnalistyka u terminakh i vyrazakh* [Journalism in Terms and Expressions]. *Vyshcha shkola* [in Ukrainian].
- Karlovskiy, D. (2022, February 14). *Zelenskyi u zvernenni zapevnyv, shcho vse pid kontrolem: zaklykav oliharkhiv povernutysia* [In His Address, Zelensky Assured that Everything is under Control: He Called on the Oligarchs to Return]. *Ukrainska Pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/14/7323998/> [in Ukrainian].
- Kharytonenko, O. (2019). Suchasni ukrainski lonhridy yak terytoriia tvorchoho poshuku zhurnalistiv [Contemporary Ukrainian Longreads as a Territory for Creative Search for Journalists]. *Zhurnalistyka*, 17–18(42–43), 92–107 [in Ukrainian].
- Kordon, V. (n.d.). *Zymova Olimpiada-2022: vse, shcho potribno znaty pro holovnu sportyvnu podiiu* [Winter Olympics 2022: Everything You Need to Know about the Main Sporting Event]. UNIAN. Retrieved October 4, 2020, from <https://www.unian.ua/longrids/zymova-olimpiada-2022-v-pekini/> [in Ukrainian].
- Leshko, U. (2018). Typolohiia zhanriv internet-zhurnalistyky: teoretychni aspekty [The Classification of Genres of Internet Journalism: Theoretical Aspects]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 44, 246–253 [in Ukrainian].
- Matsyshyna, I. (2017). Struktura multymediinoho storitelinhu (na prykladi lonhridu) [The Structure of Multimedia Storytelling (on the Example of a Longread)]. In V. E. Shevchenko (Ed.), *Krosmedia: kontent, tekhnolohii, perspektyvy* [Crossmedia: Content, Technologies, Perspectives] (pp. 149–158). Institute of

- Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
- Moskalenko, A. (1998). *Teoriia zhurnalistyky* [Theory of Journalism]. Ekspres-obiava [in Ukrainian].
- Mykhailyn, I. L. (2011). *Osnovy zhurnalistyky* [Fundamentals of Journalism] (5th ed.). Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Potiatynnyk, B. (2010). *Internet-zhurnalistyka* [Internet Journalism]. PAIS [in Ukrainian].
- Sytnyk, O. V. (2015). Komunikatyvnist kompozytsiino-hrafichnoi modeli merezhevoho media yak umova stvorennia informatsiino-diialnisnoho prostoru zdiisnennia komunikatsii [Communicative Compositional and Graphic Model of Network Media as a Condition for Creation of Field for Communicative Activity Space of Communication Implementation]. *Scientific notes Institute of journalism*, 58, 140–147 [in Ukrainian].
- Sytnyk, O. V. (2015). Stanovlennia novynnykh portaliv yak novitnoi platformy ukrainskoho mediaprostoru [Development of News Portals as the Newest Platform of the Ukrainian Media Space]. *Bulletin of the Book Chamber*, 5(226), 45–48 [in Ukrainian].
- Tonkikh, I. (2017). *Internet-zhurnalistyka. Zhanry v interneti* [Internet Journalism. Genres on the Internet]. ZNTU [in Ukrainian].
- Tsybalyenko, Ye., & Sokolova, K. (2013). Transformatsiia zhurnalistykykh zhanriv (na prykladi internet-media) [The Transformation of Journalistic Genres (the Case Study of Internet Media)]. *Information society*, 17, 80–83 [in Ukrainian].
- Vanivska, O. M., Malynovska, O. L., & Presner, R. B. (2018). Strukturno-funktsionalna orhanizatsiia forumu yak odnogo iz zhanrovnykh formativ web-komunikatsii [Structural and Functional Organization of the Forum as One of the Genre Formats of Web Communication.]. In *Science, research, development. Philology, sociology and culturology* (No. 3, pp. 31–37). Diamond trading tour [in Ukrainian].
- Zakharchenko, A. (2014). *Internet-media* [Internet Media]. Krok. https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/281622/mod_resource/content/1/Internet-media_Zakharchenko.pdf [in Ukrainian].
- Zdoroveha, V. Y. (2008). *Teoriia i metodyka zhurnalistyky* [Theory and Methodology of Journalistic Creativity] (3rd ed.). PAIS [in Ukrainian].

УДК 070.42–043.83–047.22:[378.016:070

Інноваційні методи формування компетентностей майбутніх журналістів

Галина ПРИСТАЙ

канд. н. із соц. комунік.

Прикарпатський національний
університет імені Василя
Стефаника

вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-
Франківськ, Україна

galuna1803@gmail.com

ORCID 0000–0002–1728–288X

© Пристай Г., 2022

Статтю присвячено дослідженню особливостей запровадження проєктних методів навчання майбутніх журналістів та результатам експериментальної перевірки їх ефективності в освітньому процесі. Наведено приклади актуальності сучасного формату викладання навчальних дисциплін «Газетно-журнальне виробництво», «Видавничий менеджмент» та «Видавнича справа» здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності «Обі Журналістика». Аналізується досвід запровадження проєктних методів навчання студентів на кафедрі журналістики Факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за 2018–2021 рр., запропоновано авторське бачення нової концепції навчального процесу. Наведено результати опитування студентів і роботодавців щодо результативності формування загальних та фахових компетентностей майбутніх журналістів на основі проєктних методів навчання.

У праці проаналізовані студентські друковані проєкти спеціальності «Журналістика» Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника: книжковий проєкт «Поміж текстом» та періодичний проєкт, в межах яких на практичних заняттях майбутні журналісти навчаються писати матеріали в різних жанрах журналістики, формувати записані взяті особисто інтерв'ю з громадськістю краю та фахівцями медіа.

Окреслено та обгрунтовано фактами, що самостійно створені й наповнені газети, журнали і книжки майбутніми журналістами мотивують їхню пізнавальну активність у сучасному навчальному процесі, розвивають самостійність у дослідницькій діяльності, а набуті інтерактивні практичні навички та фахові компетентності обов'язково знадобляться у майбутній професії.

У статті надано покликання на інтернет-ресурс, власне, за яким можна ознайомитися зі студентськими друкованими виданнями та інноваційними проєктами.

Ключові слова: журналістська освіта, проєктні методи навчання, компетентнісний підхід, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

INNOVATIVE METHODS OF FUTURE JOURNALISTS' COMPETENCES FORMATION

Halyna Prystai

PhD in Social Communications

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

57, Shevchenko St., 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

galuna1803@gmail.com

ORCID 0000-0002-1728-288X

The article is devoted to the peculiarities research of the project methods introduction of teaching future journalists and the experimental testing results of their effectiveness in the educational process. Examples of the relevance of the modern format of teaching the disciplines “Newspaper and Magazine Production”, “Publishing Management” and “Publishing” to applicants for the first (bachelor’s) level of higher education in the specialty “061 Journalism” are provided. The experience of introducing project methods of teaching students at the Department of Journalism of the Faculty of Philology of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University for 2018–2021 is analyzed, and the author’s vision of a new concept of the educational process is proposed. The results of a survey of students and employers on the effectiveness of general and professional competencies formation of future journalists based on project teaching methods are presented.

The paper analyzes the student printed projects of the “Journalism” specialty of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University: the book project “Between the text” and the periodical project, within which future journalists learn to write in various journalism genres, to form personally recorded interviews with the public of the region and media specialists.

It is outlined and substantiated by the facts that self-created and filled newspapers, magazines, and books by future journalists motivate their cognitive activity in the modern educational process, develop independence in research activities, and the acquired interactive practical skills and professional competencies will be necessary for the future profession.

The article refers to an Internet resource where you can get to know student publications and innovative projects.

Keywords: *journalistic education, project teaching methods, competence approach, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.*

Актуальність проблеми

Євроінтеграційний поступ вищої освіти України зумовлює впровадження інноваційних методів викладання фахових дисциплін, спрямованих на формування у здобувачів освіти цілісної системи загальних та професійних компетентностей, наявність яких забезпечить їх затребуваність і конкурентоспроможність на міжнародному ринку праці. Постійне підвищення вимог роботодавців до рівня підготовки випускників в умовах ринкової конкуренції призводить до необхідності формувати у майбутніх випускників не лише комплекс фахових знань, а й уміння застосувати їх на практиці, а також ініціативність, високу адаптивність до змін, креативність, підприємливість, комунікативність, відповідальність, здатність працювати в команді. Нові вимоги до рівня підготовки фахівців вимагають від науково-педагогічних працівників університетів запровадження інноваційних методів навчання, які підвищують мотивацію студентів до поглибленого опанування знань та навичок майбутньої сфери професійної діяльності, стимулюють їх пізнавальну і творчу активність, сприяють формуванню системи затребуваних роботодавцями компетентностей. Особливо гостро це завдання стоїть нині перед викладацьким складом кафедр журналістики українських університетів, оскільки їх місія — підготовка якісно нового покоління журналістів, здатних гідно реалізовувати функцію «четвертої влади» у вільному демократичному суспільстві.

Тим часом переважна більшість викладачів кафедр журналістики продовжує віддавати пріоритет традиційним методам викладання фахових дисциплін, нехтуючи можливостями сучасних освітніх технологій. Це актуалізує проблему дослідження, присвяченого розкриттю інноваційного та освітнього потенціалу проектних методів навчання. Тим більше, що нині ці методи є надто популярними в європейській освітній традиції: на бакалаврському рівні вищої освіти престижні університети протягом двох останніх семестрів організують навчання через участь у проектній діяльності, коли студенти в складі міждисциплінарних команд працюють із зовнішніми партнерами над виконанням реальних виробничих завдань.

Стан розробки проблеми

Потужний інноваційний потенціал проектних методів навчання розкрито в працях багатьох науковців, зокрема О. Галана (2018), М. Гальченко (2018) та ін. Але специфіка застосування цих методів у журналістській освіті не знаходить належного висвітлення в публікаціях фахівців. У працях І. Михайлина, Б. Потятиника (2008), М. Тимошика (2008, 2021) розглядаються загальні виклики та проблеми модернізації медіаосвіти, сучасні формати підготовки фахівців для медіаринку України (Крупій, 2020). Так, у виданні «Ме-

діакомпас: путівник професійного журналіста» експерти Інституту масової комунікації зазначають, що журналістика — одна з тих професій, яку потрібно опановувати все життя. Світ змінюється, і нам потрібно пристосовуватись до нових викликів. Дослідники наголошують: «Ми віримо у високі ідеали і честь професії журналіста. Ми віримо, що постійне навчання й обговорення існуючих проблем української журналістики — правильний шлях для її розвитку» (Чулівська та ін., 2016).

Дослідженню проблем медіаосвіти присвячена значна кількість публікацій доктора філологічних наук, професора М. Тимошика. Науковець є учасником багатьох міжнародних тренінгів й визначає інноваційні методи викладання в західних школах журналістики (Тимошик, 2021). Цінним в аспекті нашого дослідження є посібник «Історія одного журналістського курсу в мемуарах, щоденниках, інтерв'ю, замальовках, записках, есеях, документах, світлинах», який характеризує особливості підготовки журналістів, що віддані обраній професії все життя (Тимошик, 2008).

Вчений О. Чишевич (2020) у своїй праці «Система професійних компетенцій журналіста» обґрунтував значущість компетентнісного підходу в системі підготовки сучасних журналістів. Автор зазначив, що для журналістської освіти важливий його практично спрямований характер, що дозволяє формувати професійну компетентність майбутніх працівників медіа.

Проблему підвищення якості підготовки фахівців для сучасних медіа порушують автори наукової праці «The System of Media Critics in the Journalistic Environment in Postmodern Conditions» Н. Marchuk, G. Prystai, S. Khorob, N. Marchuk, та N. Shoturma (2021). Однак загалом теоретико-організаційні та дидактичні засади запровадження інноваційних методів викладання спецдисциплін майбутнім журналістам залишаються недостатньо висвітленими у фахових виданнях.

Завдання статті

Визначити інноваційний потенціал проектних методів навчання та специфіку їх впровадження в медіаосвіті.

Методи дослідження

Основними методами дослідження є компетентнісний підхід, порівняльний аналіз, контент-аналіз змісту фахових освітніх компонент зі спеціальності «Журналістика», соціологічні методи (інтерв'ювання, анкетування), метод прогнозування.

Виклад основного матеріалу

Одним із актуальних завдань національної вищої школи у цифровізованому суспільстві є підготовка високоосвічених, конкурентоздатних спеціалістів, зокрема фахівців медіаринку. Журналіст є важливим суб'єктом сфери соціальних комунікацій, збирачем, ви-

робником і передавачем інформації. Щороку університети, в складі яких є журналістські факультети та спеціальності, випускають нових репортерів, редакторів, коректорів, операторів, фотокореспондентів тощо. Представники медіа ринку, як головні стейкхолдери підготовки фахівців, нині активно допомагають викладачам ЗВО окреслювати свої очікування від випускників, формулювати нові вимоги до їх фахового рівня. Оскільки провідними тенденціями функціонування сучасних медіа є конвергентність, кросмедійність та мультимедійність, нині особливо цінують журналістів, які легко і без опору адаптуються до змін, оперативно опановують новітні технології, швидше за інших вбачають корисні тренди розвитку медіасфери та генерують креативні ідеї.

Професія журналіста унікальна не лише тим, що йому треба бути ерудитом у багатьох галузях, не лише ризикованістю при виконанні професійних функцій, творчою наснагою та психологічною напругою, а й визначною роллю в комунікативному процесі. З одного боку, медіафахівець є комунікантом, який через засіб масової інформації здатен своєю творчістю та громадською позицією впливати на маси, а з іншого боку, в редакційному колективі він вступає у взаємозв'язок з колегами та керівництвом, які впливають на формування його особистісних та фахових якостей. Все це накладає на працівників масмедіа додаткові функції та завдання, пов'язані з особливостями журналістики як базової галузі соціальних комунікацій.

Цифровізація суспільства та стрімкий розвиток редакційно-видавничого бізнесу викликали появу нових спеціальностей у штатному розкладі сучасних ЗМІ, істотно розширивши перелік професійних журналістських компетентностей. Нині на медіаринку потрібні такі інноваційні професії як рерайтер, колумніст, бренд-менеджер, копійрайтер, проект-менеджер, а також фахівці зі знаннями нової редакції правопису української мови — коректори, літературні редактори та ін. Працівникам мультимедійних ЗМІ майбутнього потрібні будуть додаткові вміння, які не під силу роботу чи комп'ютерній програмі. Умовою конкурентоздатності сучасного журналіста є мультифункціональність: здатність виконувати функції редактора, кореспондента, фотожурналіста, коректора; вміння створювати друковані та електронні видання.

На думку фахівців, журналістика — це одночасно наука, ремесло і мистецтво, тому в процесі підготовки журналістів важливо застосовувати нестандартні підходи для забезпечення балансу знань і практичних навичок під час навчання. Про високу соціальну відповідальність та креативність журналістського фаху свідчить перелік професійних компетентностей, які зафіксовано в освітньо-професійній програмі «Журналістика» підготовки здобувачів першого (бака-

лаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності «Журналістика» Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника: «здатність продуктивно використовувати здобуту міждисциплінарну освіту для роботи в інформаційній сфері та організації ефективних суспільних комунікацій; здатність виконувати всі фахові виробничі та творчі операції в засобах масової інформації, організаційно-технічні роботи, пов'язані з підготовкою матеріалу до друку чи передачі в ефір (макетування, монтаж); здатність виконувати професійну діяльність на основі законів маркетингу (вивченням мас-медійного ринку), менеджменту та економіки й організації мас-медійної справи; здатність аналізувати, оцінювати, редагувати, готувати до друку/ефіру авторські текстові, аудіо- й аудіовізуальні, мультимедійні матеріали; здатність застосовувати знання редакційно-видавничого процесу та його основних етапів; здатність використовувати знання з менеджменту для підвищення прибутковості діяльності різних ЗМІ» (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2016).

Важливою умовою підвищення ефективності освітнього процесу сучасного університету є поєднання різних форматів його організації. Максимально стимулювати пізнавальну активність і самостійність майбутніх журналістів допомагають інтерактивні методи навчання, які доповнюють дидактичні можливості традиційних лекційних, семінарських і практичних занять. Це доведено на досвіді впровадження в процесі викладання навчальних дисциплін «Газетно-журнальне виробництво», «Видавничий менеджмент» та «Видавнича справа» таких інноваційних форм проведення занять як навчальні тури й екскурсії, творчі лабораторії, зустрічі з відомими журналістами, майстер-класи від членів НСЖУ, навчальні колоквиуми. Подібні форми роботи зі студентами сприяють глибшому розумінню ними теоретичного матеріалу, закріплюють практичні навички аналізу періодичних видань та журналістських матеріалів, розвивають самостійність у навчальній і дослідницькій діяльності, а також є тим тренінгом, що готує студентів до проходження виробничої практики в редакціях регіональних ЗМІ.

Так, на початковому етапі навчання обираються ознайомчі об'єкти — редакції місцевих газет та видавництв регіону. Зазначені екскурси завжди плануються в межах вищенаведених дисциплін «Газетно-журнальне виробництво», «Видавничий менеджмент» та «Видавнича справа». Такий формат занять дає можливість ознайомити студентів з основами пресової журналістики, розкрити специфіку діяльності журналістів у редакції друкованого ЗМІ, охарактеризувати структуру таких медіа, репрезентувати етапи роботи над створенням друкованого видання.

Досягненню синергії у засвоєнні студентами необхідних теоретичних знань та формуванні важливих практичних навичок щодо продукування нових, творчих журналістських ідей сприяє проведення виїзних занять зі студентами в друкарнях і видавництвах, поїздки на форуми видавців, всеукраїнські та регіональні книжкові фестивалі. На таких заходах кожен студент може стати суб'єктом неформальної освіти через фахове спілкування з менеджерами-видавцями, авторами книжок, участь в автограф-сесіях, тренінгах, майстер-класах, семінарах, конференціях; організацію в цьому просторі власної журналістської події, презентацію авторського друкованого продукту на певній локації.

Зважаючи на основні завдання навчальної дисципліни «Газетно-журнальне виробництво», серед яких засвоєння специфіки повного циклу редакційної підготовки, додрукарських, друкарських та післядрукарських виробничих процесів для різних типів друкованих ЗМІ, найефективнішою формою проведення занять є створення проєкту студентської газети/журналу та випуск їх пілотного номера. Участь у розробці студентського проєкту — підготовки одного випуску друкованої газети, журналу або альманаху — сприяє формуванню цілісної системи загальних та фахових компетентностей, здатностей до командної роботи, самоорганізації та самонавчання.

Про ефективність запровадження проєктних методів навчання свідчить досвід реалізації студентами 1-го курсу спеціальності «Журналістика» під керівництвом старшої викладачки кафедри Галини Пристай успішних видавничих проєктів. В рамках цих періодичних проєктів студентами у 2017 р. видано два перші журнали — «Alium» та «Ferias», у 2018 р. — сформовано вже шість надзвичайно цікавих журнальних видань різноманітної тематики («Абищиця», «La Vie», «GoSport» та інші). Зокрема, в цих журналах розміщені неординарні авторські матеріали студентів про події з життя Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, культурно-мистецьке та спортивне життя Івано-Франківська, цікаві статті, есе, вистави, рецензії на книги, огляди, фільми, інтерв'ю з талановитими і знаними особистостями тощо. Головна редакторка студентського журналу «La Vie» Роксолана Бабій під час презентації в університеті друкованих проєктів підкреслила їх особливість. «Журнал «La Vie» — це погляд молодого покоління на місто Івано-Франківськ. Для кожного читача журнал є корисним, адже він має змогу виробити свою сентенцію щодо міста», — зазначила студентка. Студент, головний редактор журналу «GoSport» Степан Пенкалюк відмітив, що це видання очевидно не для широкої аудиторії, оскільки основне його наповнення складають аналітичні статті, інтерв'ю, які стосуються виятково трьох видів спорту, а саме: хокею, футболу та кіберспорту.

Звідси, відповідно, й назви рубрик, а також тематичні таблиці, ілюстрації й два постери (хокейної команди «Pittsburgh Penguins» та збірної України з футболу). Для людей, які не захоплюються спортом, журнал, на його думку, може стати своєрідним «першим кроком до зацікавлення». Адже тут, окрім публіцистики, є ще й вікторини та цікаві факти.

Зазначимо: у 2019 р. майбутніми працівниками медіа створено нових шість інтерактивних журналів, а в 2020 р. — чотирнадцять авторських журнальних проєктів («COMPASS», «Starfall», «Sorano», «Blossom», «Neoteric», «Перезавантаження», «KinoTime», «Записник хікки», «Boiling point», «Generation Z», «Journalist Новий подих у сфері», «Elit», «VLOG TEAM» та «ДИМ ІЖІ»). Тематика сформовани студентами-першокурсниками журналів надзвичайно різноманітна, наближена до інтересів та захоплень кожного автора. Під час роботи над власними журнальними проєктами студенти самостійно вибирали назви видань, рубрики, тематику матеріалів, створювали дизайн, виконували верстку та літературне редагування.

Під час онлайн-презентації результатів проєкту майбутні журналісти ділилися враженнями про роботу над створенням перших власних друкованих видань та розповідали про особливості своїх проєктів. Зокрема, журнал «Generation Z» адресований молоді Івано-Франківська, а видання «SORANO» розраховане на представників різних вікових категорій, на його сторінках можна знайти чимало корисної та цікавої інформації про культуру та її різновиди. Творча команда видання «Записник хікки» зробила акцент на культурі Японії. Як зауважив під час онлайн-презентації один із авторів редакційної групи, це був цінний практичний досвід з можливістю реалізувати свої креативні ідеї. Так, у студентських журналах «Starfall» і «KinoTime» зібрано інформацію про захопливі фільми та мультфільми 2020 року. Перший номер видання «NEOTERIC» висвітлює матеріали про найсучасніші події в Івано-Франківську, у рубриках журналу «Відомі люди ІФ», «За межами», «Між іншим» можна дізнатися багато цікавого, нового та актуального про наш обласний центр, зазначив творчий колектив журналу. Цікаві рубрики та авторські студентські світлини міста Івано-Франківська — це «родзинка» презентованого журналу «Перезавантаження». Його автори зазначили, що скласти єдину цілісну концепцію журналу було непросто, адже кожен із співавторів мав своє бачення та ідею, але командна робота сприяла досягненню мети.

У 2021 році студенти продовжували брати участь у видавничих проєктах, створивши та презентувавши сім авторських журнальних видань: «Words for everyone», «Franko City», «Leader Майбутнього» «Wawe-traditions», «Sport time», «Travel Ukraine», «Wanderer». Журнали

студентів різнотематичні, кожен по-своєму креативний та цікавий. Варто підкреслити, що під час роботи над власними журнальними проєктами студенти-автори самостійно вибирали назви видань, рубрики, тематику матеріалів, створювали дизайн, виконували верстку та літературне редагування.

Працюючи над журналом, студенти зрозуміли, що кожен з них прагне творчо підходити до вирішення професійних завдань, заохалися в майбутню професію, яка дозволяє виявити креативні здібності та реалізувати спільні ідеї, випробувати себе в ролі авторів, редакторів, коректорів.

Так, головна редакторка видання студентка Христина Тодорук підкреслювала, що набутий практичний досвід є дуже цінним, оскільки в процесі створення журналу потрібно було задіяти всі свої організаторські та творчі здібності, а також використати знання, отримані в процесі вивчення навчальної дисципліни «Газетно-журнальне виробництво».

На практичних заняттях з цієї дисципліни протягом 2018–2021 рр. було сформовано двадцять дев'ять студентських журнальних видань різної тематики. У вищезазначених випусках журналів у різних жанрах журналістики опубліковано близько 600 підготовлених студентами матеріалів. Передували цьому відвідини ними різних культурно-мистецьких заходів та подій краю, зустрічі з цікавими особистостями тощо. Зокрема, під час роботи над журнальним проєктом студенти-автори мали чудову нагоду поспілкуватися із заслуженим журналістом України Романом Фабрикою; прикарпатською журналісткою, власним кореспондентом газети «Експрес» Сабіною Ружицькою; журналісткою, громадською діячкою Іриною Шалкітене; заслуженим журналістом України Богданом Кучером та іншими діячами культури, освіти, журналістики. Фахівці-практики ділилися зі студентами своїм професійним досвідом та давали поради, як готувати цікавий і змістовний медіапродукт (Пристай, 2021).

Необхідно наголосити, що до 2017 року студентами-журналістами інституту філології, на той час, видавалася газета РАКУРС-ІФ. У номерах газети друкувалися матеріали про студентське життя, новації університету, інтерв'ю з науковцями, викладачами, новини для абітурієнтів тощо.

Неодноразово майбутні журналісти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника на виїзних практичних заняттях ознайомлювалися з фондом відділу книгозберігання Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки, зокрема фондами раритетних та рукописних видань, авторськими фондами місцевих краєзнавців, письменників, митців. Впродовж 2017–2021 рр. під час першого семестру навчального року студен-

ти ознайомлювалися з примірниками періодичних видань періоду 1939–1940 рр., аналізували газети і журнали ХХ–ХХІ ст., визначали, які типи видань переважають на сучасному етапі в інформаційному просторі. Загалом ознайомлення з фондами книгозбірень, рукописами та раритетними виданнями надихає студентів на аналіз архівних джерел, породжує нові ідеї щодо створення власних видань, матеріалів, сюжетів, репортажів тощо. Такий сучасний, інноваційний формат роботи зі студентами на цій спеціальності сприяє глибшому розумінню ними теоретичного матеріалу, закріпленню практичних навичок аналізу періодичних видань та журналістських матеріалів, розвиває самостійність у навчанні та науково-дослідницькій діяльності.

Наголосимо, що проведення практичних та семінарських занять у змішаному форматі є продуктивним для студентів-журналістів. А суть активних сучасних методів навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії його учасників. Студент і викладач у такому випадку постають рівноправними суб'єктами навчання, рефлексують із приводу того, що вони роблять, знають і вміють. Інтерактивне навчання сприяє формуванню відповідних навичок і вмінь, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії, вчить майбутніх журналістів бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, приймати продумані рішення.

Зазначимо: друкарство, видавнича справа — це те, з чим багато хто із майбутніх журналістів буде тісно пов'язаний упродовж своєї професійної діяльності. Тому їм важливо бути обізнаними з технологічними процесами, що відбуваються в друкарнях. Необхідно підкреслити, що в межах курсу «Газетно-журнальне виробництво» для студентів спеціальності «Журналістика» Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника впродовж 2017–2021 рр. було організовано виїзні практичні заняття, під час яких майбутніх журналістів ознайомлювали з особливостями друку фахівці івано-франківських видавництв «Ярина» та «Місто НВ». Від спеціалістів-практиків студенти дізнавалися про особливості організації роботи у видавництвах, закріплювали знання з лекційних занять про офсетну друкарську машину, лазерний друк, різнограф, наочно спостерігали, як відбувається верстка друкованого продукту. Варто наголосити, що екскурсії в редакції різних ЗМІ мають вагомe значення для формування професійних компетентностей студентів, оволодіння ними прикладними засадами журналістської діяльності.

Таким чином, вищенаведений формат системного підходу до вивчення журналістських дисциплін сприяє глибшому розумінню майбутніми фахівцями медіапростору теоретичного матеріалу, закрі-

плює практичні навички аналізу інформаційних текстів, розвиває самостійність у навчальній і дослідницькій діяльності, а також є потужним тренінгом, що готує студентів до майбутньої виробничої практики, де вони вже виконуватимуть функції журналіста.

Великі резерви для запровадження інноваційних методів навчання мають навчальні дисципліни «Видавнича справа» та «Видавничий менеджмент», які спрямовані на формування у майбутніх журналістів системи знань та навичок щодо специфіки застосування інструментів та технологій менеджменту у видавничій діяльності. В умовах підвищення конкуренції на сучасному медійному ринку майбутні керівники ЗМІ мають навчитися застосовувати отримані знання в процесі розв'язання конкретних виробничих проблем, набуті здатностей приймати обґрунтовані управлінські рішення не лише у звичних, а й у нестандартних виробничих ситуаціях.

З цією метою в межах вивчення означених курсів для студентів кафедри журналістики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника організовуються зустрічі та майстер-класи з журналістами-практиками, які щедро діляться власним професійним досвідом з майбутніми колегами. Фахівці-медійники розповідають студентам про специфіку роботи в редакціях друкованих ЗМІ, у книжкових видавництвах на посадах літературних редакторів та коректорів тощо. Таке живе спілкування з досвідченими професіоналами дає можливість студентам отримати цінні поради, перейняти кращі практики кваліфікованих працівників медіасфери.

Досліджуючи інноваційні форми та методи формування компетентностей майбутніх журналістів у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, зауважимо, що напередодні Дня журналіста України 6 червня 2019 року студенти-журналісти створили та презентували свій перший друкований видавничий проєкт «Поміж текстом: журналісти для журналістів». Проєкт започаткований у рамках вивчення навчальних дисциплін «Видавничий менеджмент» та «Видавнича справа». У ньому взяли участь студенти 3-го та 5-го курсів. Перший випуск книжки «Медіасфера Прикарпаття» був приурочений до Дня журналіста. Наголосимо: мета видавничого проєкту — на практиці вдосконалити вміння студентів писати, формувати, редагувати та укладати збірки своїх матеріалів. Важливо, що на практичних заняттях такого нового формату майбутні журналісти навчаються працювати в команді. Перший випуск видання містив 50 цікавих інтерв'ю з журналістами Прикарпаття, а також зі студентами, які роблять перші професійні кроки у медійній сфері. Цінно, що ця студентська книжка сформована з журналістських матеріалів про людей, які завжди залишаються за кадром. Перший випуск книжки містить чотири розділи:

— Сила і авторитет професійного слова: думки журналістів-фахівців.

— Відверто про журналістику: погляди молодих спеціалістів.

— Юні в професії: студенти про журналістику.

— Слово від інтерв'юерів.

Доцільно відмітити, що станом на 1 січня 2022 року студентами впродовж трьох років (2018–2022 рр.) у межах реалізації проєктної діяльності видано три випуски книжок та зафіксовано 120 інтерв'ю з фахівцями засобів масової інформації Прикарпаття і вихідцями з цього краю. Студенти на практичних заняттях самі впорядковували видання: придумували назви, розділи, дизайн, розшифровували взяті інтерв'ю, писали та редагували журналістські тексти. А ще відвідували видавництва, редакції, друкарні; цікавилися перебігом набору їх книжок. Це був неабиякий практичний досвід для студентського творчого колективу. Ідея проєкту належить старшій викладачці кафедри журналістики кандидатці наук з соціальних комунікацій Галіні Пристай. Ще раз зазначимо: його започаткували 2018 року в рамках викладання навчальних дисциплін «Видавничий менеджмент» та «Видавнича справа».

Наголосимо: другий випуск книжки друкованого проєкту виданий за кошти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. У цьому виданні впорядковано та систематизовано 58 інтерв'ю, взяті студентами 3-го й 5-го курсів спеціальності «Журналістика» у професійних медійників, які щодня втамовують «інформаційний голод» мільйонів людей. Студенти-укладачі цього випуску зазначають, що кореспонденти з нами всюди: у смартфонах, на телеекранах, на папері й навіть у навушниках. Тому другий випуск їх видання має назву «Кухня журналістики Прикарпаття» та відкриває знайомі всім імена відомих журналістів в іншому світлі. На сторінках книжки висвітлено фахове зростання не тільки працівників медіапростору Івано-Франківщини, а й тих вихідців із Прикарпаття, які ризикнули спробувати свої сили за межами рідного краю.

Доцільно відмітити, що третій випуск студентського видавничого проєкту «Поміж текстом: журналісти для журналістів» (2021 р.) має свою «родзинку». У ньому майбутні журналісти вирішили змінити початкову концепцію видання і збагатити його різними журналістськими жанрами, тож поряд з уже традиційними інтерв'ю в книжці вміщено есе, історії та нариси про журналістів і журналісток, які суттєво розширили межі уявлень про цю професію, втіливши їх у нову ідею та обкладинку. Треба зазначити, що у збірці висвітлено не тільки фахові біографії, а й поради і переживання відомих франківських журналістів та юних акул пера.

Провівши дослідницький експеримент з упровадження інноваційного формату практичних занять та опитування серед студентів-журналістів, ми отримали цікаві думки і коментарі щодо ефективності проведення інтерактивних форм з вищенаведених навчальних курсів. Студенти поділилися враженнями від процесу створення перших власних видань, для яких вони стали не лише проєктом із втілення в життя нових ідей, а й набуттям цінного досвіду командної роботи, вмінням знаходити оптимальні та компромісні рішення і можливістью вкотре переконатися в правильності обраного фаху.

Так, на думку укладачки книжки студентки Христини Турак, вони створювали видання про людей, які завжди залишаються за кадром. Журналісти постійно розповідають про когось, пишуть про щось, висвітлюють сотні подій на день. У цих безперервних потоках інформації вони не звертають уваги на те, що їхні історії — не менш унікальні, захоплюючі та цікаві. Дизайнерка першого випуску книжки студентка Оксана Бундзяк підкреслювала, що завдяки участі у видавничому проєкті вона вдосконалила свої вміння в галузі дизайну та опанувала роботу в команді, навчилася досягати компромісів й обирати найкращі ідеї.

Створена студентами книжка про журналістів «Поміж текстом» вміщує інтерв'ю не лише з досвідченими журналістами, а й із початківцями. Серед них — Юлія Токарук, яка працює кореспонденткою зовсім недовго. Проте, розповідає, хотіла поділитися своїм досвідом у військовій журналістиці.

Таким чином, наведені вище свідчення студентів — учасників командних проєктів — це підтвердження ефективності застосування означених методів навчання, які є інструментом розвитку креативності, комунікативності, критичного мислення, потужним тренінгом для здобуття необхідних практичних навичок, адже тут студенти виступають не тільки як журналісти, а й як коректори, редактори, фотокореспонденти, видавці, дизайнери. Тобто вони вчать не тільки писати, а й формувати, редагувати, укладати свої тексти, супроводжуючи їх відповідним фотоматеріалом. І, звичайно, робота над таким проєктом формує суто людські якості, такі необхідні в цій царині: самостійність, відповідальність, комунікабельність.

Підкреслимо: кожного року на презентації видавничих студентських проєктів збираються не тільки журналісти, про яких писали студенти, а й представники регіональних ЗМІ: ТРК «Вежа», «UA: Карпати», «Галичина», «Галка», «Типовий Франківськ». Так, на презентацію першого випуску видавничого студентського проєкту, яка відбулася 2019 року в залі Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, завітали журналісти, які є героями презентованого видання, та запрошені гості. З

вітальним словом до майбутніх журналістів звернулися, зокрема, голова Івано-Франківської обласної організації НСЖУ Лілія Боднарчук, пресекретар нашого університету секретар первинної організації Прикарпатського університету НСЖУ Богдана Засідко; професор кафедри журналістики Ганна Марчук. Вони підкреслили вагомість та актуальність студентського друкованого видання і побажали кафедрі журналістики Факультету філології успіхів у реалізації нових ідей. Журналісти та науковці відмітили, що це нова спеціальність у виші, яка динамічно розвивається, щоб встигнути за всіма викликами часу, тож викладачі та студенти ініціюють багато проєктів, які дозволяють їм набувати необхідних знань та умінь. Також друковані видання в рамках студентського проєкту є доброю платформою для розвитку студентів, їхнього становлення і безпосереднього знайомства з тими, хто сьогодні творить українську журналістику.

Відповідальний секретар Івано-Франківської обласної організації НСЖУ, секретар НСЖУ, заслужений журналіст України Вікторія Плахта підкреслила важливість модернізації вмінь та навичок сучасного редактора і репортера, оновлення переліку журналістських професій та компетентностей. Також знана журналістка наголосила про значимість такого проєкту, який дає студентам можливість спілкуватися з професіоналами засобів масової інформації, переймати в них досвід, прислуховуватися до порад та заявляти про себе. На завершення стейкхолдерка вручила кафедрі Подяку Національної спілки журналістів України та побажала успіхів у підготовці майбутніх фахівців журналістської сфери.

Підготовка видавничого проєкту мотивує студентів кожного наступного курсу змінювати розділи та вдосконалювати концепцію. У майбутніх виданнях очікується понад 200 інтерв'ю журналістів, буде модернізовано й дизайн видання, оскільки у перших випусках студенти-видавці використовували тільки портретні фото. Без сумніву, ще раз варто наголосити, що створення та поширення власної книги для студентів — це можливість популяризувати професію журналіста, розповісти про переваги та недоліки професії, навчитися не тільки писати, а й редагувати, вдосконалювати текст.

Аналізуючи проведені дослідження (опитування, коментарі, виступи стейкхолдерів, журналістів, викладачів), можна стверджувати, що майбутні журналісти і роботодавці зацікавлені у проєктних методах проведення занять, які дають великий фаховий досвід та формують необхідні загальні й фахові компетентності. Так, результатом започаткованого студентського видавничого проєкту «Поміж текстом: журналісти для журналістів» стало проведення студенткою-журналісткою Анастасією Бегей власної наукової розвідки для бакалавр-

ського дослідження і створення рекламного буктрейлера на прикладі виданих книжок. Цінно також, що, створюючи буктрейлер, студентка опанувала технології зйомки відео та його монтажу у відповідних комп'ютерних програмах.

Реалії цифровізованого суспільства ставлять перед освітянами нові вимоги та завдання. Успішною умовою їх виконання є перш за все висококваліфікований кадровий потенціал. Доцільно зазначити, що 17 листопада 2021 р. студенти кафедри журналістики Факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника під керівництвом старшої викладачки Галини Пристай взяли участь у п'ятому онлайн-курсі з десяти вебінарів «У фокусі — КРИМ», які започаткувала та реалізовувала Національна спілка журналістів України у партнерстві з Європейською федерацією журналістів. Порушена Національною спілкою журналістів України тема на вебінарі «У фокусі — КРИМ» про досвід та методіку висвітлення проблем окупованого Криму, а також представлена інформація від спікерів і медіатренерів — це чергова корисна нагода викладачам і студентам спеціальності «Журналістика» набуті нових компетентностей, почути правду про реальні події в Криму та про незаконні проекти проти України в Криму загалом. На онлайн-курсі студенти отримали цінні поради від журналістів та голови НСЖУ Сергія Томіленка щодо технологій застосування журналістського інструментарію для привернення уваги суспільства до важливих політичних проблем. На думку учасників вебінару, онлайн-курс допоміг краще зрозуміти ситуацію на окупованому Кримському півострові, адже її часто замовчують, а також отримати нові знання про надзвичайно складну та небезпечну діяльність журналістів у часи збройної боротьби України з росією». «Незважаючи на те, що я була присутня тільки на одній зустрічі з десяти, можу відмітити, що почута інформація вже допомагає мені потрохи розуміти ситуацію в Криму, тому я планую і надалі бути слухачкою цього вебінару. Це, безперечно, важливо для мене не тільки як для майбутньої журналістки, а й як для громадянки України», — прокоментувала студентка кафедри журналістики Соломія Данилюк. А 28 червня 2021 р. голова Національної спілки журналістів України Сергій Томіленко відзначив кафедру журналістики Факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника цінною нагородою — «Дипломом партнера» та Подячним листом за співпрацю.

Отже, зворотний зв'язок зі здобувачами в процесі організації освітнього процесу дозволяє встановити стан ефективності та результативності проведення занять, виявити ступінь зацікавленості та задоволеності студентів від різних форм та методів навчання.

Висновки

1. Таким чином, багаторічний досвід впровадження проектних методів навчання в процесі викладання фахових дисциплін зі спеціальності «Журналістика» дозволяє довести їх високу ефективність щодо формування системи загальних та професійних компетентностей, зокрема здатностей: управління медійними та видавничими проектами; правильно розставляти пріоритети, управляти робочими процесами на основі принципів планування і тайм-менеджменту; шукати односторонців, стояти на чолі команди, координувати людей, вести за собою, мотивувати і брати на себе відповідальність за спільні рішення.

2. Унікальність проектного методу навчання полягає в його кросплатформності, яка дозволяє зробити наскрізним увесь цикл формування компетентностей: від засвоєння фахових знань, набуття навичок — до вироблення емоційно-оцінного ставлення до процесів та результатів пізнання та опанування професії, вміння працювати в команді, результативно комунікувати та знаходити оптимальні шляхи вирішення нестандартних виробничих ситуацій.

3. Дуже цінно, що саме під час проектної діяльності найкраще виховується культура професійного спілкування, удосконалюються лідерські якості особистості, її управлінські компетентності, які виявляються в здатності брати на себе відповідальність за колектив та результати його діяльності, позитивному ставленні до членів команди, підтримці цінностей корпоративної культури, прагненні до вдосконалення себе та інших.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Галан, О. М. (2018). Формування медіакомпетентності в процесі вивчення суспільних дисциплін. *Молодий вчений*, 12.1(64.1), 21–24.

Гальченко, М. С. (2018). Інноваційна освіта в методології сучасних постнекласичних практик. *Гілея*, 128(1), 294–298.

Крупій, В. В. (2020, 15 квітня). Авторська радіопрограма як платформа для обговорення соціальних проблем. В *Професійна підготовка фахівців у галузі журналістики, реклами та PR*, матеріали I Всеукраїнської інтернет-конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених (с. 43–48). Маріупольський державний університет.

Потятиник, Б. (2008, 21 липня). *Вимирання старих медій скасовується*. Медіакритика. <https://www.mediakrytyka.info/novi-tehnologii-media/vumyrannya-starykh-mediy-skasovuyetsya.html>

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. (2016). *Освітньо-професійна програма журналістики. Перший (бакалаврський) рівень*. <https://cutt.ly/DV5ilba>

Пристай, Г. І. (2021, 20–22 травня). Проектна діяльність ВНЗ як один із напрямів набуття студентами фахових компетентностей. В *Інформація*,

комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі, матеріали Четвертої міжнародної наукової конференції (с. 298–300). Видавничий центр КНУКіМ.

Тимошик, М. С. (2008). *Історія одного журналістського курсу в мемуарах, щоденниках, інтерв'ю, замальовках, записках, есеях, документах, світлинах*. Наша культура і наука.

Тимошик, М. С. (2021). Як звільнити журналістську освіту з пут теорій масової комунікації: до проблеми викладання фахових дисциплін на факультетах журналістики українських університетів. *Український інформаційний простір*, 1(7), 31–68. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233877](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233877)

Чишевич, О. І. (2020, 7 лютого). Система професійних компетенцій журналіста. В *Актуальні проблеми науки та освіти, матеріали XXII підсумкової науково-практичної конференції* (с. 139–140). Маріупольський державний університет. http://mdu.in.ua/Nauch/Konf/2020/zbirka_aktualni_problemi_nauki_ta_osviti_2020.pdf

Чулівська, І., Голуб, О., Кабачій, Р., Романюк, О., & Головенко, Р. (2016). Вступ. В *Медіакомпас: путівник професійного журналіста* (с. 5). Софія–А.

Lasswell, H. D. (1960). The Structure and Function of Communication in Society. In W. Schramm (Ed.), *Mass Communications: A Book of Readings* (pp. 117–130). University of Illinois Press.

Manovich, L. (2001). *The Language of New Media*. MIT Press.

Marchuk, H., Prystai, G., Khorob, S., Marchuk, N., & Shoturma, N. (2021). The System of Media Critics in the Journalistic Environment in Postmodern Conditions. *Postmodern Openings*, 12(1), 141–151. <https://doi.org/10.18662/po/12.1/251>

May, Ch. (Ed.). (2002). *Key Thinkers for the Information Society*. Routledge.

MediaSapiens. (2016, 27 квітня). *Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція)*. Детектор медіа. <https://cutt.ly/iV7VHc7>

Merholz, P. (2002, May 17). *Play With Your Words*. Peterme. <http://www.peterme.com/archives/00000205.html>

REFERENCES

Chulivska, I., Holub, O., Kabachii, R., Romaniuk, O., & Holovenko, R. (2016). Vstup [Introduction]. In *Mediakompas: putivnyk profesiinoho zhurnalista* [Mediacompass: A Professional Journalist's Guide] (p. 5). Sofiia–A [in Ukrainian].

Chyshevych, O. I. (2020, February 7). Systema profesiinykh kompetentsii zhurnalista [System of Professional Competencies of a Journalist]. In *Aktualni problemy nauky ta osvity* [Actual Problems of Science and Education], Proceedings of the 22nd final Scientific and Practical Conference (pp. 139–140). Mariupol State University. http://mdu.in.ua/Nauch/Konf/2020/zbirka_aktualni_problemi_nauki_ta_osviti_2020.pdf [in Ukrainian].

Halan, O. M. (2018). Formuvannia medikompetentnosti v protsesi vyvchennia suspilnykh dystsyplin [Formation of Medical Competence in the Process of Studying Social Disciplines]. *Young Scientist*, 12.1(64.1), 21–24 [in Ukrainian].

Halchenko, M. S. (2018). Innovatsiina osvita v metodolohii suchasnykh postneklasychnykh praktyk [Innovative Education in the Methodology of Modern

Post-Classical Practices]. *Hileia*, 128(1), 294–298 [in Ukrainian].

Krupii, V. V. (2020, April 15). Avtorska radioprohrama yak platforma dlia obhovorennia sotsialnykh problem [The Author's Radio Program as a Platform for Discussing Social Problems]. In *Profesiina pidhotovka fakhivtsiv u haluzi zhurnalistyky, reklamy ta PR* [Professional Training of Specialists in the Field of Journalism, Advertising and PR], Proceedings of the 1st All-Ukrainian Internet Conference of Higher Education Applicants and Young Scientists (pp. 43–48). Mariupol State University [in Ukrainian].

Lasswell, H. D. (1960). The Structure and Function of Communication in Society. In W. Schramm (Ed.), *Mass Communications: A Book of Readings* (pp. 117–130). University of Illinois Press [in English].

Manovich, L. (2001). *The Language of New Media*. MIT Press [in English].

Marchuk, H., Prystai, G., Khorob, S., Marchuk, N., & Shoturma, N. (2021). The System of Media Critics in the Journalistic Environment in Postmodern Conditions. *Postmodern Openings*, 12(1), 141–151. <https://doi.org/10.18662/po/12.1/251> [in English].

May, Ch. (Ed.). (2002). *Key Thinkers for the Information Society*. Routledge [in English].

MediaSapiens. (2016, April 27). *Kontsepsiia vprovadzhennia mediaosvity v Ukraini (nova redaktsiia)* [Concept of Implementation of Media Education in Ukraine (New Edition)]. Detektor media. <https://cutt.ly/iV7VHc7> [in Ukrainian].

Merholz, P. (2002, May 17). *Play With Your Words*. Peterme. <http://www.peterme.com/archives/00000205.html>

Potiatoryk, B. (2008, July 21). *Vymyranntia starykh medii skasovuietsia* [The Extinction of Old Media is Reversed]. Mediakrytyka. <https://www.mediakrytyka.info/novi-tehnologii-media/vymyranntia-starykh-mediy-skasovuyetsya.html> [in Ukrainian].

Prystai, H. I. (2021, May 20–22). Proiektna diialnist VNZ yak odyn iz napriamiu nabuttia studentamy fakhovykh kompetentnosti [Project Activities of Higher Educational Institutions as one of the Areas of Acquisition of Professional Competences by Students]. In *Informatsiia, komunikatsiia ta upravlinnia znanniamy v hlobalizovanomu sviti* [Information, Communication and Knowledge Management in a Globalized World], Proceedings of the Fourth International Scientific Conference (pp. 298–300). KNUKiM Publishing Center [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. S. (2008). *Istoriia odnogo zhurnalistytskoho kursu v memuarakh, shchodennykh, interviiu, zamalovkakh, zapyskakh, eseiakh, dokumentakh, svitlynakh* [The History of One Journalism Course in Memoirs, Diaries, Interviews, Sketches, Notes, Essays, Documents, Photographs]. *Nasha kultura i nauka* [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. S. (2021). Yak zvilnyty zhurnalistytsku osvitu z put teorii masovoi komunikatsii: do problemy vykladannia fakhovykh dystsyplin na fakultetakh zhurnalistyky ukrainskykh universytetiv [How To Release Journalism Education From the Hobbles of Mass Communication Theory: To the Problem of Teaching Professional Disciplines at the Faculties of Journalism of Ukrainian Universities]. *Ukrainian Information Space*, 1(7), 31–68. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233877](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233877) [in Ukrainian].

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. (2016). *Osvitno-profesiina prohrama zhurnalistyky. Pershyi (bakalavrskiy) riven* [Educational and Professional Journalism Program. First (Bachelor) Level]. <https://cutt.ly/DV5ilba> [in Ukrainian].

УДК 007: 070.13(477)(075)

Технології перевірки фактів у протистоянні дезінформації сучасного інформаційного простору

Вікторія

ГАЛУДЗИНА-ГОРОБЕЦЬ

канд. мистецтвознавства, доц.

Київський національний

університет культури і мистецтв

м. Київ, Україна

ORCID 0000-0002-0757-6665

torrygal@ukr.net

Марина ЛИСИНЮК

д-р філософії, доц.

Київський національний

університет культури і мистецтв

м. Київ, Україна

ORCID 0000-0002-0870-2176

marina_lysnyuk@ukr.net

© Галудзіна-Горобець В.,

Лисинюк М., 2022

Сучасна журналістика характеризується мультимедійністю та динамікою, що загалом віддзеркалює зміни усіх аспектів суспільно політичного життя. Інформаційний простір — це ідеальна платформа для поширення маніпулятивної, неправдивої інформації. За таких умов перевірка фактів стає одним із засобів протистояння інформаційним загрозам та маніпуляціям. Тому є потреба теоретичного осмислення й усвідомлення його спроможності у боротьбі з викривленням інформації. Інформаційні війни, масштабне поширення фейкових новин, замовних матеріалів продукують необхідність верифікації інформації, яка може врятувати від гуманітарної кризи. Таким чином, питання розвитку журналістики в контексті цивілізаційного розвитку суспільства набуває особливої актуальності.

У статті охарактеризовано перевірку фактів (в англійській мові це явище називається фактчекінгом) як метод, виокремлено типологічні ознаки, з'ясовано значення цієї методики у формуванні сучасного інформаційного простору. Незважаючи на практичне використання, вона недостатньо досліджена українськими науковцями. Перевірка фактів відбувається за певними правилами. Її об'єктами стають публічні промови, заяви, обіцянки, які містять факти та документальну інформацію. Також у поле зору потрапляють суспільні наративи, опубліковані матеріали в масмедіа. Наголошено, що масове поширення навмисно неправдивої інформації спричинило появу антитренду фейків. Про це свідчить діяльність у світі більш ніж 120 відповідних ресурсів, які наразі генерують дослідження експертних засобів масової інформації.

Зроблено висновок, що в умовах переповнення медійного простору інформаційними спекуляціями, журналістам потрібно послуговуватися різноманітними онлайн-інструментами для встановлення достовірності контенту, а не тільки орієнтуватися на загальні правила верифікування повідомлень. Метод перевірки фактів застосовується в багатьох країнах світу, адже цей метод є неупередженим, проводиться за чіткими правилами та має індивідуальні напрацювання практичного характеру.

Ключові слова: фейки, перевірка фактів, журналістика, верифікація, ЗМІ, масмедіа, інформаційний простір.

FACT-CHECKING TECHNOLOGIES AGAINST DISINFORMATION IN THE MODERN INFORMATION SPACE

Victoria Galudzina-Horobets

PhD in Art History, Associate Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
Kyiv, Ukraine
ORCID 0000-0002-0757-6665
torrygal@ukr.net

Maryna Lysynyuk

Doctor of Philosophy, Associate Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
Kyiv, Ukraine
ORCID 0000-0002-0870-2176
marina_lysynuk@ukr.net

Modern journalism is characterized by multimedia and dynamics, which generally reflects changes in all aspects of socio-political life. The information space is an ideal platform for spreading manipulative, false information. Under such conditions, fact-checking becomes one of the means of countering informational threats and manipulations. Therefore, there is a need for theoretical understanding and awareness of its ability to combat information distortion. Information wars, large-scale distribution of fake news, commissioned materials produce the need to verify information that can save from a humanitarian crisis. Thus, the question of the development of journalism in the context of the civilizational development of society becomes especially relevant.

The article characterizes fact-checking as a method of fact-checking, identifies typological features, and clarifies the importance of fact-checking in the formation of the modern information space. Despite its practical use, fact-checking has not been sufficiently studied by Ukrainian scientists. The question of distinguishing the meaning and use of such terms as fact-checking, fact-checking, and verification is relevant. Implementation of fact-checking takes place according to certain rules. Public speeches, statements, promises that contain facts and documentary information are the objects of verification. Social narratives, published materials in the mass media also fall into the field of fact-checking. It was emphasized that the mass distribution of intentionally false information caused the emergence of an anti-trend of fakes. This is evidenced by the activity of more than 120 fact-check resources in the world, which currently generate research by expert mass media.

It was concluded that in the conditions of overflowing media space with informational speculations, journalists need to use various online tools to establish the credibility of content, and not just focus on the general rules for verifying messages. Fact-checking as a fact-checking method is used in many countries of the world, because this method is impartial, is carried out according to clear rules and has individual training of a practical nature.

Keywords: fakes, fact-checking, journalism, verification, media, mass media, information space.

Актуальність теми

Стрімкий розвиток сучасного інформаційного простору супроводжується перенасиченням та викривленням повідомлень ЗМІ. Сучасна журналістика характеризується мультимедійністю та динамікою, що загалом віддзеркалює зміни усіх аспектів суспільно-політичного життя. Інформаційний простір — це ідеальна платформа для поширення маніпулятивної, неправдивої інформації. За таких умов перевірка фактів стає одним із засобів протистояння інформаційним загрозам та маніпуляціям. Тому є потреба теоретичного осмислення й усвідомлення його спроможності у боротьбі з викривленням інформації. Інформаційні війни, масштабне поширення фейкових новин, замовних матеріалів продукують необхідність верифікації інформації, яка може врятувати від гуманітарної кризи. Таким чином, питання розвитку журналістики в контексті цивілізаційного розвитку суспільства набуває особливої актуальності.

Стан розробки проблеми

Науковці, досліджуючи поширення фейкової інформації, звертали увагу на питання її типології, походження та впливу на громадську думку. Відзначимо напрацювання українських науковців Г. Почепцова, М. Кіци. В аспекті фактчеку фейки розглядав О. Гороховський, відповідно, спираючись на свій професійний досвід у цій сфері, він виокремлює основну мету, яку ставлять перед собою маніпулятори: продукування різних наративів, формування лояльного ставлення до певних осіб, ідеалізація чогось, поширення змодельованих образів конкретних осіб, ідей чи організацій, нагнітання напруги та панічних настроїв населення, насадження потрібного погляду з допомогою викривлення дійсних фактів, дискредитація когось або чогось (Гороховський, 2017).

Метод перевірки фактів (у науковій літературі вже починає стверджуватися його латиномовний відповідник-калька *фактчекінг*), незважаючи на практичне використання, недостатньо досліджений українськими науковцями. У своєму дослідженні Ю. Полтавець розглядала технологічні особливості фактчекінгу. Його роль щодо формування у медіакористувачів критичного мислення досліджувала Ю. Кияшко. Проте, бракує досліджень класифікації цього методу, фактчекінгу, джерел його використання та впливу на аудиторію.

Завдання статті — схарактеризувати фактчекінг як метод перевірки фактів, виокремити типологічні ознаки, з'ясувати його значення у формуванні сучасного інформаційного простору.

Виклад основного матеріалу

Термін перевірка фактів (фактчекінг), що функціонує в масмедіа, продукує численні обговорення та дискусії. Попри те, що фактчекінг

активно розвивається у практичній площині, він потребує теоретичного осмислення науковцями.

Ю. Кияшко вважає, що фактчекінг — це перевірка політичного контенту на достовірність та наявність маніпуляцій. Ю. Полтавець фактчекінг характеризує як інструмент, з допомогою якого можна перевірити риторику політичних діячів щодо неточностей, популізму, брехні.

Очільник проєкту «БезБрехні» О. Гороховський пропонує тлумачення фактчекінгу як яскравого засобу демонстрації реальної компетентності політиків та чиновників. Автор акцентує увагу на тому, що, використовуючи факти лише із відкритих джерел, ті, хто займаються фактчекінгом, уникають звинувачень у заангажованості та суб'єктивності (Гороховський, 2017).

Актуальним є питання розрізнення за значенням і вживанням таких термінів як фактчекінг, перевірка фактів, верифікація.

Досі не вщухають дискусії щодо використання в українській мові терміна фактчекінг, оскільки це англіцизм, який активно ввійшов до термінології засобів масової інформації. Відбувається це внаслідок глобалізаційних процесів, а використання запозичень, на думку окремих дослідників, полегшує комунікацію та порозуміння на міжнародному рівні.

Натомість, українська мовознавиця І. Фаріон зазначає, що слово фактчекінг належить до новоанглізмів та досить міцно вже вкорінилося у нашій мові, утворивши низку слів: фактчекер, фактчекінговий проєкт фактчекінгова організація тощо. Потреба вживання цього англіцизму нульова і його треба замінити на український відповідник — перевірка фактів, — зазначає І. Фаріон (Фаріон, 2021).

Щодо терміна «верифікація», то і у Вікіпедії, і в низці наукових статей він кваліфікується як попередня перевірка даних перед оприлюдненням матеріалу у ЗМІ, спрямовану на усунення будь-яких неточностей для того, щоб не нашкодити репутації масмедіа. При цьому зазначається, що результатом верифікації є доказ того, що факт, який перевіряли, достовірний.

Реалізація перевірки фактів відбувається за певними правилами. Наприклад, фактчекери не будуть перевіряти заяви та промови, в яких містяться припущення, суб'єктивні думки, судження, роздуми, а також тези, спрямовані на перспективу. Об'єктами перевірки стають публічні промови, заяви, обіцянки, які містять факти та документальну інформацію. Також у поле зору фактчекінгу потрапляють суспільні наративи, опубліковані матеріали в масмедіа. Ранжування того, що перевірятиме фактчекінг, а що ні, ґрунтується на тому, чи можна спростувати або підтвердити об'єкт дослідження з допомогою інформації з відкритих даних. Фактчекери обирають для пере-

вірки промови, які були виголошені суб'єктами під час телерадіограм, тобто «наживо», а також мітингів, конференцій, засідань тощо. До джерел дослідження також відносяться і повідомлення, які опубліковані на особистих сторінках у соцмережах чи в блогах (Гороховський, 2017).

Масове поширення навмисно неправдивої інформації спричинило появу антитренду фейків. Про це свідчить діяльність у світі більш ніж 120 фактчек-ресурсів, які наразі генерують дослідження експертних засобів масової інформації. Функціонує також Міжнародна мережа фактчекерів інституту Poynter зі штабквартирою у США. Показовим є функціонування в українських медійних реаліях фактчек-ресурсів «Без Брехні», VoxCheck, StopFake, «Дослівно», «Слово і діло».

Аналізуючи тренд фактчеку, О. Гороховський наголошує: «Фейки можуть мати вигляд і коментарів під реальними новинами, і особистих думок, наприклад, якоїсь активної групи у соцмережах чи відомого блогера. Такі канали просування та поширення фейку спрямовані на надання неправдивому факту інформаційної ваги, впровадження його до різних каналів впливу, аби досягти якомога більшої кількості кінцевих споживачів цієї інформації» (Гороховський, 2017). Погоджуючись із твердженням О. Гороховського, варто зауважити, що саме соціальні мережі стали середовищем активного поширення фейкових новин, адже мова йде про міжособистісне спілкування та довіру до контенту без сумніву та попередньої перевірки. Відповідно фейки в інформаційному просторі — це не лише новина інформація, а й повідомлення, які виникають у результаті.

Проектом «БезБрехні» опубліковано методологію, якою автори керуються під час роботи: 1) моніторинг інформаційного поля щодо наявності вірусного контенту в соціальних мережах та на ресурсах, де найчастіше зустрічаються фейкові та маніпулятивні повідомлення; 2) виявлення контенту, який може містити фейки, маніпуляції та інші викривлення дійсності; 3) аналіз фахівцем виокремленого повідомлення, за яким розмежовуються факти від суджень, виявлення прихованого змісту; 4) пошук відкритих джерел, з допомогою яких оцінюються обрані факти та встановлюється, наскільки вони достовірні; 5) обрання оптимальної форми подачі даних (графіки, таблиці, схеми тощо); 6) безпосереднє верифікування матеріалу (перевірка використаних джерел та даних, перевірка щодо наявності суб'єктивної думки автора, перевірка винесеного вердикту та перевірка наявності помилок та мовних огріхів у тексті); 7) завершальний розгляд та затвердження матеріалу керівником проекту; 8) відстеження реакції аудиторії на опублікований матеріал з метою покращення роботи та вдосконалення проекту («БезБрехні»). Наведена методологія проведення фактчекінгу є вичерпною та виправданою щодо практичного застосування.

Висновки

Отже, в умовах перепоповнення медійного простору інформаційними спекуляціями, журналістам потрібно послуговуватися різноманітними онлайн-інструментами для встановлення достовірності контенту, а не тільки орієнтуватися на загальні правила верифікування повідомлень. Фактчекінг як метод перевірки фактів застосовується в багатьох країнах світу, адже цей метод є неупередженим, проводиться за чіткими правилами та має індивідуальні напрацювання практичного характеру.

Фейкова журналістика стала реальністю інформаційного простору України, в той же час, антитрендом, на боротьбу із яким обстали сучасні фактчек-ресурси. Потреба їхніх експертних досліджень не викликає сумнівів, адже серед аудиторії в інтенсивному інформаційному потоці та постійному інформаційному шумі виникає зворотний ефект — перенасичення інформацією. Фактчек, який за короткий проміжок часу став перевіреним і впливовим інструментом розслідувань, має стати одним із стратегічних напрямів журналістики та потребує подальших наукових розвідок в Україні з огляду на тенденції цифрової доби.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

«БезБрехні». URL: <https://without-lie.info/category/projects/> (дата звернення: 26.10.2022).

Гороховський О. М. (2017). Фактчек як тренд розслідувань: можливості та перспективи. Дніпро: Ліра. 133 с.

Кіца М. О. (2016). Фейкова інформація в українських соціальних медіа: поняття, види, вплив на аудиторію. Наукові записки [Української академії друкарства]. № 1. С. 281–287.

Миколаєнко, А. Ю. (2019). Фейкова журналістика в Україні як елемент сучасної шоу-цивілізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціальні комунікації»*, (14), 4–8.

Романюк А. (2018). Як сотні медіа в гонитві за кульовими блискавками запустили фейк. URL: <https://detector.media/infospace/article/140132/2018-08-14-yak-sotni-media-v-gonitvi-za-kulovimibliskavkami-zapustili-feik/> (дата звернення: 26.10.2022).

Фаріон І. (2021). Слово Просвіти. ПРОТИАНГЛІЗМ від Ірини ФАРІОН. 24. ФАКТЧЕКІНГ. URL: <http://slovoprosivity.org/2021/03/29/protyanhlizm-vid-iryny-farion-24-faktchekinh/> (дата звернення: 30.10.2022).

Nimmo B. Anatomy of an Info-War: How Russia's Propaganda Machine Works, and How to Counter It. URL: <https://www.stopfake.org/en/anatomy-of-an-info-war-how-russia-s-propaganda-machine-worksand-how-to-counter-it/> (дата звернення: 26.10.2022).

REFERENCES

- «BezBrehkni». URL: <https://without-lie.info/category/projects/> (data zvernennia: 26.10.2022).
- Horokhovskiy O. M. (2017). Faktchek yak trend rozsliduvan: mozhlyvosti ta perspektyvy. Dnipro: Lira. 133 s.
- Kitsa M. O. (2016). Feikova informatsiia v ukrainskykh sotsialnykh media: poniattia, vydy, vplyv na audytoriiu. Naukovi zapysky [Ukrainskoi akademii drukarstva]. № 1. S. 281–287.
- Mykolaienko, A. Yu. (2019). Feikova zhurnalistyka v Ukraini yak element suchasnoi shou-tsyvilizatsii. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia «Sotsialni komunikatsii», (14), 4–8.
- Romaniuk A. (2018). Yak sotni media v honytvi za kulovymy blyskavkamy zapustyly feik. URL: <https://detector.media/infospace/article/140132/2018-08-14-yak-sotni-media-v-gonitvi-za-kulovimiblyskavkami-zapustili-feik/> (data zvernennia: 26.10.2022).
- Farion I. (2021). Slovo Prosvity. PROTYANHLIZM vid Iryny FARION. 24. FAKTChEKINH. URL: <http://slovoprosvity.org/2021/03/29/protyanhlizm-vid-iryny-farion-24-faktchekinh/> (data zvernennia: 30.10.2022).
- Nimmo B. Anatomy of an Info-War: How Russia's Propaganda Machine Works, and How to Counter It. URL: <https://www.stopfake.org/en/anatomy-of-an-info-war-how-russia-s-propaganda-machine-worksand-how-to-counter-it/> (data zvernennia: 26.10.2022).

УДК 316.774:070]321.01'06(477)

Сучасна державна інформаційна політика України у сфері масмедіа

Олександр МОТЛЯХ

д-р юридичних н., проф.

Київський національний
університет культури і
мистецтв

вул. Є. Коновальця, 36

01133, Київ, Україна

motlyah27@gmail.com

ORCID 0000-0002-6135-9952

© Мотлях О., 2022

Дослідження присвячено системному аналізу державної інформаційної політики України у сфері засобів масової інформації. З'ясовано, що масмедіа покликані правдиво, відкрито, всебічно, повно і доступно відображати реалії сьогодення життя України й українців у співвідношенні з міжнародною спільнотою. Відображено взаємозв'язок діяльності державної інформаційної політики України та сферою засобів масової інформації, зокрема. Запропоновано конкретні шляхи вирішення проблемних питань у діяльності масмедіа з метою підняття через них престижу держави з виходом на міжнародний інформаційний простір. Зроблено і обґрунтовано висновки щодо проблематики розглянутого питання, які системно відбивають мету і завдання викладеного наукового дослідження. Основний їх посыл зосереджено на тому, що вітчизняна державна інформаційна політика у сфері засобів масової інформації має бути спрямована на утвердження свободи слова та її демократичних засад, суверенітету та інформаційної безпеки України, зміцненню і розвитку інформаційної інфраструктури. Зроблено акцент на тому, що державна інформаційна політика має забезпечувати взаємозв'язок із політикою в економічній, соціальній, культурній, освітній та правовій сферах, сприяти духовній і моральній інтеграції українського суспільства й водночас надавати допомогу виходу нашої держави у світовий інформаційний простір із збереженням власного суверенітету та національної ідентичності.

Ключові слова: державна інформаційна політика України, засоби масової інформації, масмедіа, міжнародний інформаційний простір.

MODERN STATE INFORMATION POLICY OF UKRAINE IN THE MASS MEDIA SPHERE

Oleksandr Motliakh

Doctor of Law, Professor,
honored lawyer of Ukraine
Kyiv National University of Culture and Arts
36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133
motlyah27@gmail.com
ORCID 0000-0002-6135-9952

The study is devoted to the systematic analysis of the state information policy of Ukraine in the mass media field. It was found out that the mass media are called to truthfully, openly, comprehensively, fully and accessibly reflect the realities of the present life of Ukraine and Ukrainians concerning the international community. The interrelation between the activities of the state information policy of Ukraine and the sphere of mass media, in particular, is reflected. Specific ways of solving problematic issues in the activities of the mass media to raise the prestige of the state through them with access to the international information space were proposed. The conclusions on the problems of the issue under consideration are made and substantiated, which systematically reflect the purpose and objectives of the scientific research. Their main message is focused on the fact that the national state information policy in the field of mass media should be aimed at establishing freedom of speech and its democratic principles, sovereignty, and information security of Ukraine, strengthening and developing of information infrastructure. The emphasis is placed on the fact that the state information policy should ensure the interconnection with the policy in the economic, social, cultural, educational, and legal spheres, promote spiritual and moral integration of Ukrainian society and at the same time assist our country in entering the world information space while preserving its sovereignty and national identity.

Keywords: state information policy of Ukraine, mass media, information industry, international information space.

Актуальність проблеми

Однією з необхідних умов формування і розвитку інформаційного суспільства для будь-якої держави світу визнається успішне і продуктивне виробництво й розповсюдження кожною з них конкурентоспроможного інформаційного продукту. Побудова і розвиток єдиного інформаційного суспільства є надважливим завданням і для України. Вона уособлює собою специфіку культурних, духовних, національних та історичних традицій народів, що населяють і проживають на її території.

Сучасний стан суспільного розвитку нашої країни, з урахуванням ситуації воєнної агресії росії та її впливу на український, а також світовий інформаційний простір, потребує посилення ролі держави у процесі забезпечення доступу громадян України до оперативної, об'єктивної інформації, гарантування захисту національного інформаційного простору від негативних інформаційних впливів.

Назагал, державна інформаційна політика у сфері засобів масової інформації забезпечується за допомогою дій, які за сутністю є комплексом цілеспрямованих організаційних і правових заходів, що впливають на об'єкт управління (певний державний інтерес), в результаті чого досягається необхідний для суспільства позитивний результат.

Стан української інформаційної індустрії потребує запровадження новацій з боку держави та її владних інституцій, які мають суттєво вплинути на розвиток вітчизняних засобів масової інформації.

Стан розробки проблеми

Аналізу основних напрямів державної інформаційної політики в Україні присвячено праці цілої низки українських дослідників, зокрема: О. Голобуцького, Є. Захарова, С. Зуєва, Р. Калюжного, Н. Корніловської, О. Крюкова, Д. Мельника, О. Орлова, В. Стеклова, В. Степанова, В. Цимбалюка, І. Чижа, В. Шамрая, Ю. Шемшученка та ін. Питанню, пов'язаному із дослідженням державної інформаційної політики, у яких частково торкалися проблематики сфери інформаційної індустрії, присвячені праці І. Арістова (2000), І. Березовської (2014), В. Негодченка (2016), О. Сосніна (2001), М. Пахніна (2018), В. Пожуєва (2010) та ін. Проте означені дослідження висвітлювали здебільшого завдання держави щодо формування та реалізації державної інформаційної політики без окреслення її проблемних аспектів у сфері масмедіа, що сформувало актуальність досліджуваного нами питання та його предмет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій українських фахівців у сфері засобів масової інформації свідчить про те, що натепер засади державної інформаційної політики закріплені різними нормативно-правовими актами, доступ громадськості до яких є відкритим. Проте, більш глибокого дослідження потребують питання аналізу основних напрямів їх правового забезпечення.

Нові соціально-економічні умови, що реально формуються в процесі провадження в Україні низки законодавчих та інших реформ, перебуваючи у взаємозв'язку з різними суб'єктами державного управління владою, обумовлюють необхідність адекватної зміни методів, форм і технології щодо реалізації державної інформаційної політики.

Методологічним підходом до реформування системи державної інформаційної політики, яка забезпечується за допомогою дій, є комплексним питанням у вирішенні проблеми інформаційної взаємодії між громадськістю і владою. Назагал, вони мають формувати конкретну стратегічну мету, а саме: сприяти розвитку влади демократичного типу, орієнтованої на суспільство як споживача її послуг. При тому засобом регуляції відносин між владою та поширюваною інформацією має слугувати право, що стримує невпорядковані процеси як однієї, так і іншої сторони, у спосіб забезпечення взаємних стимулів та обмежень. Як показує сучасна практика, юридичний спосіб регуляції такого роду відносин є найбільш ефективним і прийнятним для більшості членів суспільства. Він менше схильний до перекручування змісту викладеної інформації і є загальновідомим та зрозумілим. Тому першочергова увага державної влади, політичних об'єднань і наукової громадськості повинна бути звернена до вирішення проблеми розробки концептуальних основ державної інформаційної політики і формування інформаційного законодавства України з урахуванням головних особливостей сучасного етапу розвитку української державності.

Завдання статті

У межах піднятого проблемного питання ставиться за мету провести системний аналіз державної інформаційної політики в Україні із визначенням її стратегічних напрямів у поліпшенні ситуації щодо українських засобів масової інформації. Виклад матеріалу статті передбачає вирішення таких завдань:

- провести систематизацію розвитку державної політики у сфері засобів масової інформації із розмежуванням їх на умовних шість періодів;
- розкрити концептуальні напрями розвитку державної інформаційної політики України у діяльності ЗМІ;
- визначити коло проблемних питань, які на теперішній час існують у цій сфері;
- надати пропозиції щодо успішної реалізації державної інформаційної політики України з метою вирішення проблемних питань галузі.

Виклад основного матеріалу

Аналізуючи хід формування та розвитку державної політики України у сфері ЗМІ, доходимо думки про те, що вона практично протягом

усього періоду існування УРСР була своєрідним засобом пропаганди. Масмедіа не вважалася самостійним гравцем у діяльності українського політичного процесу, оскільки завжди перебувала підзвітною й підконтрольною державній владі та її владним інституціям, водночас відіграла певну відведену їй роль. Існуюча радянська авторитарна система використовувала пресу, радіо і телебачення у своїх цілях, тим самим під кутом своєрідної пропаганди впливала на свідомість пересічних довірливих громадян. Тогочасні демократичні суспільні прояви в журналістиці були обмежені й здебільшого поставали як опозиційні. Розвал Радянського Союзу дав можливість звільнитися засобам масової інформації від пресингу, який гнітив їх розвиток і не давав можливості відстоювати власної позиції й поширювати свободу слова в масах. Суттєві перетворення відбулися в медіасфері України із здобуттям нею незалежності й вибору вектору власного розвитку як правової європейської і цивілізованої держави (Карпенко, 2019).

Не простими для нас були і залишилися дотепер роки незалежності, особливо зараз, коли Україна боронить свою територію від загарбницьких воєнних дій, нав'язаних нам російською федерацією, в якій зброєю стала не тільки військова техніка, а й друковане слово. Інформація, що подається в соціум через масмедіа, інтернет-ресурси, інші інформаційні канали додала своєї ваги, бо стала більш затребуваною і впливовою. Українська держава, як ніколи раніше, відчула потребу у засобах масової інформації та їх значущості у боротьбі з глобальним злом, що нав'язується і поширюється нашим північним сусідом. Беззаперечно можна стверджувати, що сучасне масмедіа перетворюється у важливий інформаційний ресурс державної політики України, на яку покладається велика надія у питанні подальшого розвитку нашої країни. Однак це зовсім не означає, що засоби масової інформації були бездіяльні до теперішнього часу. Вони в унісон з молододою демократичною державою Україною перебудовувалися і рухалися, набираючи відповідних обертів, завойовували авторитет свого читача, глядача і слухача. Назагал, більш як тридцятирічний відлік часу життєдіяльності нашої країни як суверенної, демократичної і правової, дає нам підстави для проведення аналізу розвитку державної політики у сфері засобів масової інформації із розмежуванням їх на умовних шість періодів.

Перший бере початок від Акту проголошення незалежності (1991 р.) і до 1995 року, якого визначають як період стихійного або ж хаотичного плюралізму.

Другий — датується з 1995 до 1999 рр. — період зародження нової формації, який відрізнявся від прямого керування засобами масової інформації, що було за радянської доби, до опосередкованого пли-

ву, хоча, насправді, цей процес виокремлювався тільки формальними ознаками демократичного регулювання медіасфери.

Третій — визначається часовими рамками, починаючи від президентських виборів 1999 року та референдуму 2000 року до виборів Президента України у 2004 році. Він ознаменується як маніпулятивний період, оскільки засоби масової інформації стали частиною бізнес інтересів можновладців і бізнесменів.

Четвертий — відраховується від 2005 року до 2009 й визначається як період наближення державної інформаційної політики України у сфері засобів масової інформації до кращих європейських стандартів.

П'ятий — датується 2010–2013 рр. як період розшарування курсу державної інформаційної політики в діяльності медіасфери між євроазійським та європейським векторами розвитку української держави.

Шостий бере початок від 2014 року і діє дотепер як курс інтенсивного інтегрування державної інформаційної політики України, у сфері інформаційної індустрії в напрямі кращих європейських стандартів життя людини.

Стан українського сьогодення засвідчує, що натепер наша держава поступово переходить від індустріального суспільства до інформаційного. В унісон розвивається й сучасна державна інформаційна політика України, яка здійснюється в умовах, коли концепція інформаційного суверенітету знаходиться на етапі свого активного, системного і послідовного формування. Можна з впевненістю констатувати, що на даний час в Україні відбуваються глибокі соціально-економічні та політичні перетворення, які передбачають перехід нашої держави від адміністративно-планового управління до ринкової економіки. Зрозуміло, що це не може бути успішно реалізовано без одночасної якісної зміни інформаційного середовища, з його переходом до відкритого суспільства і прозорістю в роботі державної влади та її державних інституцій. Для забезпечення такої взаємодії, насамперед, необхідні постійний інформаційний обмін між владою і народом, а також створення відкритого простору, без якого неможливо формування демократичного громадянського суспільства. Однак, цей процес не настільки швидкий, як би нам хотілося, адже відбувається зміна формування відносин суспільства з державою на основі дотримання демократичних принципів, таких як:

- верховенство права;
- гарантування прав людини та її пріоритет над правами держави;
- конституційне обмеження влади більшості над меншістю;
- усталеністю інформаційного впливу між центром і регіонами;
- уникненням будь-яких проявів «інформаційного сепаратизму»;

будь-яких спроб руйнування єдиного інформаційного простору країни, загальнодержавної інфраструктури й системи національних інформаційних ресурсів тощо.

Слід врахувати й те, що нові соціально-економічні умови та відносини, які вибудовуються в суспільстві, реально формуються в процесі проведення надважливих реформ, та обумовлюють необхідність адекватної зміни застосовуваних владою методів, форм і технологій державного управління, у тому числі і в системі інформаційної політики.

Варто наголосити, що інформаційна галузь належить до стратегічних інтересів будь-якої країни, і потребує особливої уваги та зосередженості, що додає їй більшу актуальність як складової державної інформаційної політики. Як відомо, на розвиток і захист інформаційного середовища та створення позитивного іміджу своїх країн, світові розвинені держави виділяють чималі кошти. У нас же ця галузь упродовж десятиліть фінансувалася за остаточним принципом, що впливало на її якість роботи та на процес розвитку цієї індустрії. Тому зараз нам, як ніколи, потрібно піднімати інформаційну галузь України і застосовувати конкретні дії у питанні відновлення й розбудови інформаційного середовища, водночас приводити національне законодавство у відповідність зі світовими нормами.

Загальновідомо, що проведення державної інформаційної політики неможливе без розвинутої індустрії інформаційних послуг, що надаються в будь-якому куточку нашої країни (*Махова, Луцька, 2019*).

Аналізуючи концептуальний напрям розвитку державної інформаційної політики України, перш за все, хотілося б відзначити пріоритетне значення для цих цілей розвитку системи вищої освіти, а також необхідність посилення ролі держави в процесі стимулювання розвитку досліджень і розробок у високотехнологічних галузях, які мають стати стимулами для економічного зростання в регіонах, що не мають у своєму розпорядженні достатніх сировинних ресурсів. У зв'язку з цим вбачаємо за необхідне приділити найсерйознішу увагу організації регіональних технопарків, технополісів та інших видів організацій, які сприяють залученню трудових ресурсів у високотехнологічні галузі економіки, що пов'язані, зокрема, із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій.

Назагал, проведення вдалої державної інформаційної політики означає:

- розвиток громадянського суспільства;
- забезпечення конструктивного діалогу між державою й масмедіа, владою та суспільством;
- визнання основ гласності, відкритості інформації для громадян і захист їх інформаційних прав;

- орієнтація головних компонентів інформаційного простору на забезпечення вільного обігу достовірної інформації, втілення в життя конституційного права на доступний пошук, одержання, виробництво інформації та її поширення;
- підвищення довіри суспільства до влади та державних інституцій;
- налагодження ефективних взаємин України з іншими провідними країнами світу (*Даніл'ян, 2016*).

Державна інформаційна політика має бути незалежною від тимчасових факторів, особистих уподобань та уявлень будь-кого, адже від рівня керованості національним інформаційним простором залежить стан політичної, економічної, оборонної та інших складових безпеки України.

Така політика є важливою частиною зовнішньої і внутрішньої політики нашої країни й охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства. Беззаперечно, ця галузь має бути цілісною, концептуально вивіреною та перспективною. На жаль, але далеко не всі високопосадовці, що обіймають відповідні посади у секторі державної влади, усвідомлюють важливість потреб нагального врегулювання галузі інформаційної політики. Вони не до кінця розуміють, що провідниками є і залишаються засоби масової інформації, які взяли на себе відповідальність за дотримання національних інтересів України. Також не придають належного значення тому, що для побудови розвиненого інформаційного суспільства як органічного сегмента глобального інформаційного співтовариства забезпечення пріоритетного розвитку інформаційних ресурсів та інфраструктури, впровадження новітніх інформаційних технологій, захисту національних моральних і культурних цінностей, забезпечення конституційних прав на свободу слова та вільний доступ до інформації необхідно насамперед удосконалити державну інформаційну політику (*Іванченко, 2015*).

Більше того, задля успішної реалізації державної інформаційної політики повинні бути закладені основи розв'язування таких суттєвих завдань, як:

- формування єдиного інформаційного простору України та його входження у світовий інформаційний простір;
- забезпечення інформаційної безпеки особистості, суспільства й держави;
- формування демократично орієнтованої масової свідомості;
- становлення галузі інформаційних послуг;
- розширення правового поля регулювання суспільних відносин, у тому числі пов'язаних із одержанням, поширенням і використанням інформації.

Державна інформаційна політика повинна сприяти як розвитку зв'язків центру з регіонами, так і зміцненню цілісності країни. Вона має уособлювати собою сукупність цілей, що відображають національні інтереси України в інформаційній сфері, стратегічних напрямів їх завдань і систему, що реалізує заходи (Дубас, 2004).

Глибоко переконані, що ця важлива ділянка державотворення буде ефективною тільки за умови, якщо вона матиме комплексний, системний характер і, безумовно, залишатиметься відкритою й прозорою для своїх громадян, спрямованою на узгодження їх інтересів, а також назагал суспільства й держави.

Головна стратегічна мета у цій галузі має полягати у:

- забезпеченні переходу України до нового етапу її розвитку;
- подальшій розбудові інформаційного суспільства;
- входженні нашої країни у світове співтовариство.

Державна інформаційна політика має бути орієнтована на ефективне використання та захист єдиного національного інформаційного простору. Свою діяльність вона повинна ґрунтувати на базовому положенні, а саме: національному інформаційному просторі, який є сукупністю відносин і продуктів інформаційної діяльності, що функціонують у рамках єдиного правового поля з метою задоволення інформаційних потреб особи, суспільства та держави засобами масової інформації, іншими інформаційними ресурсами.

Слід врахувати, що національний інформаційний простір є багаторівневою системою, який охоплює різноманітні сфери, і складається з організаційної, адміністративної, творчої, матеріально-технічної структур та відображає рівень соціокультурного розвитку суспільства. Держава виступає гарантом суверенітету і цілісного функціонування єдиного національного інформаційного простору, відповідно до національних інтересів України, завдань внутрішньої та зовнішньої політики, яка здійснює управління інформаційною сферою.

Назагал державна інформаційна політика у сфері засобів масової інформації має бути спрямована на:

- утвердження свободи слова та її демократичних засад, суверенітету й інформаційної безпеки України, зміцненню і розвитку інформаційної інфраструктури;
- забезпечувати взаємозв'язок із політикумом в економічній, соціальній, культурній, освітній і правовій сферах;
- сприяти виходу нашої держави у світовий інформаційний простір, при цьому Україна має зберігати свій суверенітет, автономність і національну самобутність (Литвиненко, 2016).

Державна політика в цій сфері діяльності має залишатися основою для функціонування актуальної, своєчасної і достовірної інформації.

ції — реалізації права людини на її пошук, отримання, передачу та використання.

З урахуванням того, що інформаційна галузь належить до стратегічних інтересів будь-якої країни, відповідно від її рівня керованості національним інформаційним простором залежить стан та безпекові складові. Під керованістю розуміється сучасний рівень управління галуззю, що зумовлений, насамперед, гармонізацією національного законодавства щодо інформаційної сфери з міжнародно-правовими нормами, європейськими стандартами та національними традиціями.

Для побудови в Україні розвиненого інформаційного суспільства, як органічного сегмента глобального інформаційного співтовариства, необхідно насамперед удосконалити державну інформаційну політику в сфері засобів масової інформації. Це відповідатиме пріоритетному розвитку інформаційних ресурсів та інфраструктури, впровадженні новітніх інформаційних технологій, захисту національних моральних і культурних цінностей, забезпеченню конституційних прав на свободу слова та вільного доступу громадян до інформації. Для порівняння на початковому етапі реалізації державної політики щодо розбудови інформаційного середовища в Україні було засновано майже тисячу телерадіоструктур різних форм власності й різних масштабів сфери дії — від загальнонаціональних до мікрорайонних. Єдиним володарем ефіру були державні телерадіокомпанії на відміну від сьогодні, де перевагу отримали недержавні телерадіоструктури, які швидко досягли вагомих успіхів у рейтинговому змаганні за телеглядача та радіослухача. Натепер в Україні функціонують близько 800 телерадіостанцій, у тому числі 28 державних (дані станом на 2019 рік) (*Красноступ, 2019*).

В Україні немає незалежних засобів масової інформації у класичному розумінні — вони мають представництва як від органів влади, політичних партій, комерційних чи бізнесових груп, окремих олігархів. Розвиток більшості недержавних засобів масової інформації відбувся за рахунок технічної й професійної бази телебачення, радіо та видавництва, що були створені на державні кошти. Однак, на жаль, в Україні більшість масмедіа суспільно-політичного спрямування є фінансово неспроможні до свого повноцінного розвитку. Виняток становлять ті, що отримують інвестиції від українських чи закордонних магнатів, у результаті чого інвестори мають можливість формувати програмну політику підконтрольних їм засобів масової інформації, що не завжди узгоджується з державними інтересами.

Варто зазначити, що на даний час в інформаційному просторі України склалася не зовсім сприятлива ситуація. Окремі сектори (друковані засоби масової інформації, книговидання, бібліотечний,

архівний та кінематографічний комплекси) національного інформаційного простору не зовсім відповідають стандартам розвинених країн, зазнають подальшого скорочення й навіть ліквідації. Суттєво непокоїть ситуація в галузі друкованих засобів масової інформації. Порівняно з нормами ЮНЕСКО в нашій країні майже на 40 відсотків менше від мінімальної для цивілізованої країни кількість джерел інформації (100 прим. газет на рік на 1000 осіб) населення. В Україні цей показник становить тільки 62 відсотків (*Дрешпак, 2018*).

Серед майже з 11,5 тисяч зареєстрованих друкованих видань реально виходить тільки половина. Ще гірша ситуація з регіональними масмедіа. Про них чиновники починають згадувати тільки під час виборчих кампаній, коли задобрюють пересічних українців черговими нездійснюваними обіцянками.

Не кращий стан із книговидавничою справою, хоча вона є однією із складових державної інформаційної політики, спрямованої на задоволення інформаційних, культурних та освітніх потреб нашого суспільства. Натепер в Україні діють понад 1,5 тисячі видавничих організацій, різного типу видавництв та книгорозповсюджувачів і близько 2 тисяч поліграфічних підприємств (*Божкова, 2019*).

Частина з цього масиву видає російськомовну продукцію, що є неприпустимим особливо зараз, коли відбувається цільова підривна інформаційна політика й агресивні дії російської федерації в нашій країні.

Більш захищеним серед інформаційної сфери діяльності є глобальна система Інтернет. Ця мережа в Україні останніми роками використовується значно ширше й виявляє стійку тенденцію до зростання, однак далеко ще не досягла рівня провідних держав світу. Її зростання є характерним здебільшого для мегаполісів, великих міст, на відміну від невеликих містечок, селищ чи сіл. Громадяни нашої країни черпають нагальну для себе інформацію з мережі Інтернет, правдивість якої є доволі сумнівною, часто не перевіреною і навіть недостовірною. Відповідальність за її поширення практично ніхто не несе, бо не завжди можна встановити авторство викладеного матеріалу. Вкотре наголошуємо, акцент потрібно ставити на офіційних, перевірених інформаційних джерелах, де за кожними оприлюдненими даними є конкретні особи від автора матеріалу до випускового чи шеф-редактора. Таким виданням потрібно в Україні давати зелене світло і піклуватися про їх постійний і стабільний розвиток. Зокрема, для того, щоб українська інформаційна індустрія розвивалася й досягала міжнародних стандартів, треба створити їм сприятливі умови, насамперед шляхом зменшення податкового навантаження.

Як показує світова практика, на стан будь-якої інформаційної сфери суттєво впливає і рівень політичної боротьби в країні. При цьому

інформаційне суспільство може розглядатися як продовження революції індустріального й постіндустріального суспільства, де спостерігається швидке зростання секторів створення та споживання інформації, що перетворюється на один із найважливіших ресурсів, поряд з енергетикою та корисними копалинами. За ступенем споживання цього стратегічного ресурсу нині у світі оцінюється ступінь розвитку країни, її економічний та політичний потенціал. Варто врахувати те, що зміст сучасних завдань державної інформаційної політики впливає з нових політичних і соціально-економічних умов розвитку країни й накопиченого досвіду реалізації окремих заходів державної політики в галузі створення, поширення й використання інформації та світового досвіду здійснення інформаційної політики у розвинутих державах. Тому основними завданнями державної інформаційної політики України має бути:

- створення розвиненого інформаційного середовища;
- модернізація інформаційної інфраструктури;
- розвиток інформаційних і телекомунікаційних технологій;
- ефективне формування і використання національних інформаційних ресурсів та забезпечення вільного доступу до них;
- розвиток незалежних масмедіа і забезпечення громадян суспільно вагомою інформацією;
- сприяння міжнародному співтовариству в інформаційній сфері та утвердження інформаційного суверенітету України (*Декларація принципів, 2015*).

Також має бути цілеспрямоване пропагування діяльності нашої держави, її курсу й формування цінностей і патріотизму у громадян, що забезпечуватиметься через засоби масової інформації.

Однією з неодмінних умов формування національного інформаційного простору є комплексна та ефективна протекціоністська політика держави, головним завданням якої повинно залишатися стимулювання, а також створення відповідних масмедіа і забезпечення їх стійкого розвитку.

Державна інформаційна політика має адекватно і динамічно відображати весь комплекс інтересів та пріоритетів суспільства в інформаційній сфері, що змінюються в процесі його життєдіяльності. Більше того, вона повинна визначати темпи і рівень його розвитку, а також право займати гідне місце у світовому співтоваристві. У найближчій перспективі саме державна інформаційна політика буде визначати стратегічний курс української держави щодо створення багатопартійного світу в Європі з урахуванням національних інтересів. У зв'язку з цим в Україні проводяться системні соціально-економічні та політичні перетворення, орієнтовані на побудову правової демократичної держави з ринковою економікою, реалізація яких не може

бути успішно проведеною без одночасної якісної зміни інформаційного середовища, орієнтованого на перехід до інформаційно відкритого суспільства й діяльності прозорої державної влади.

Висновки

1. Аналіз формування державної політики України у сфері засобів масової інформації дав можливість їх систематизувати і згрупувати в кілька умовних періодів, кожний з яких уособлює певний процес життєдіяльності нашої держави залежно від стану її розвитку, політичних, економічних, соціальних та інших чинників.

2. Розвиток державної інформаційної політики України у діяльності засобів масової інформації визначив свої основні концептуальні напрями, пріоритетом яких є:

- орієнтація головних компонентів інформаційного простору на забезпечення вільного обігу достовірної інформації;
- втілення в життя конституційних прав людини на доступний пошук, одержання, виробництво інформації та її поширення;
- підвищення довіри суспільства до влади та державних інституцій.

3. Стан української національної журналістики демонструє низку проблемних питань, які заважають її інтенсивному розвитку, як того вимагають сучасні реалії часу, а саме:

- більшість масмедіа суспільно-політичного спрямування є фінансово неспроможні до свого повноцінного розвитку;
- окремі сектори (друковані засоби масової інформації, книговидання, бібліотечний, архівний та кінематографічний комплекси) національного інформаційного простору не зовсім відповідають стандартам розвинених країн світу і зазнають подальшого скорочення й навіть ліквідації;
- частина друкованих засобів видається мовою агресора, що тим самим здійснює підривну інформаційну політику проти суверенітету та цілісності України.

4. З метою реалізації подальшої успішної діяльності державної інформаційної політики України у сфері ЗМІ мають бути створені відповідні умови для:

- побудови в Україні розвиненого інформаційного суспільства як органічного сегмента глобального інформаційного співтовариства, що відповідатиме пріоритетному розвитку інформаційних ресурсів та інфраструктури, впровадженні новітніх інформаційних технологій, захисту національних моральних і культурних цінностей, забезпеченню конституційних прав на свободу слова та вільного доступу громадян до інформації;
- виходу нашої держави у світовий інформаційний простір із збереженням Україною власного суверенітету, автономності та національної самобутності.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Карпенко В.О. (2019). Інформаційна політика та безпека, *Київ: Нора-Друк*, 211.
- Махова Ю. А., Луцька А. І. (2019). Сутність та головні напрямки державної інформаційної політики України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 1, 27–33
- Даніл'ян, В. О. (2016). Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально–філософський аналіз): *дис. канд. філос. наук: 09.00.03 / Вадим Олегович Даніл'ян*, Харків, 200.
- Іванченко Ю.М. (2015). Сутність, головні напрями та способи державної інформаційної політики в Україні, *Київ: Вид-во НАДУ*, 23–29.
- Дубас, О. П. (2004). Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: *політологічний аналіз: дис. к. політ. н.: 23.00.02 / Олексій Павлович Дубас, К.: Генеза*, 235.
- Литвиненко О. (2016). Інформаційні технології та Україна у світовому контексті. *Людина і політика*, 1, 12–23.
- Красноступ Г. М. (2019). Основні напрями правового забезпечення державної інформаційної політики. *Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України*. URL: http://old.minjust.gov.ua/30768_2019
- Дрешпак В. М. (2018). Концептуальні чинники формування державної політики України у сфері засобів масової інформації: *дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Дрешпак Валерій Михайлович*, 237.
- Божкова В.В. (2019). Сутність державної інформаційної політики в умовах розвитку інформаційного суспільства в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*, 11, 106–110.
- Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства — глобальне завдання в новому тисячолітті» від 12.12.2015 р. URL: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=13798

REFERENCES

- Bozhkova V.V. (2019). The essence of the state information policy in the conditions of the development of the information society in Ukraine. *Investments: Practice and Experience*, 11, 106–110
- Danylyan, V. O. (2016). Information society and prospects for its development in Ukraine (social and philosophical analysis): *diss. Ph.D. Philos. Sciences: 09.00.03 / Vadym Olegovich Danilyan*, Kharkiv, 200.
- Declaration of principles Building an information society — a global task in the new millennium dated December 12, 2015. URL: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=13798
- Dubas, O. P. (2004). Information development of modern Ukraine in the world context: *political analysis: diss. to flight born: 23.00.02 / Oleksiy Pavlovich Dubas, K.: Geneza*, 235.
- Dreshpak V. M. (2018). Conceptual factors of the formation of state policy of Ukraine in the field of mass media: *diss. Ph.D. sciences from state example: 25.00.01 / Valery Mykhailovych Dreshpak*, 237.

Ivanchenko Yu.M. (2015). The essence, main directions and methods of the state information policy in Ukraine, *Kyiv: Edition of NADU*, 23–29.

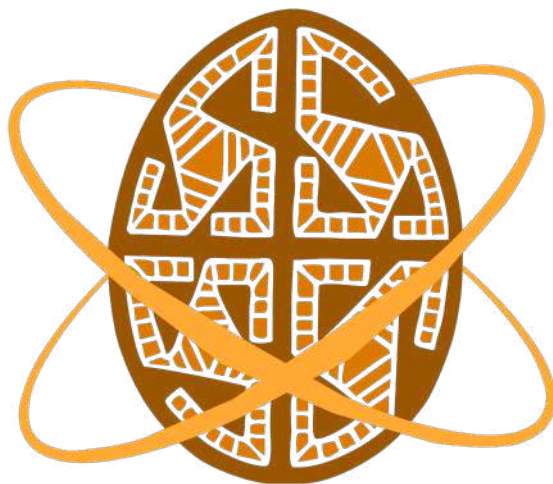
Karpenko V.O. (2019). Information policy and security, *Kyiv: Nora-Druk*, 211.

Krasnostup G. M. (2019). The main directions of legal support of the state information policy. *Official website of the Ministry of Justice of Ukraine* URL: http://old.minjust.gov.ua/30768_2019

Makhova Yu. A., Lutska A. I. (2019). The essence and main directions of the state information policy of Ukraine. *Public administration: improvement and development*, 1, 27–33.

ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА КНИГОВИДАННЯ

HISTORY OF JOURNALISM
AND BOOK PUBLISHING

УДК 655.58:821.161.2–94Єфремов

Історія видавництва «Вік» у спогадах Сергія Єфремова

Олександр ГАЛИЧ

д-р філол. н., проф.

Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

вул. Степана Дем'янчука, 4,
33000, Рівне, Україна

halich48@ukr.net

ORCID 0000–0002–5926–0726

© Галич О., 2022

Мемуари С. Єфремова «Про дні минулі (спогади)», що були написані понад 100 років тому, серед іншого розкривають авторське бачення історії створення одного з перших на Наддніпрянщині українського видавництва «Вік», передають роль відомих громадських діячів у його діяльності, відтворюють імена авторів та окремі книжки, які побачили світ у видавництві на рубежі XIX – XX ст.

Метою статті є на матеріалі спогадів С. Єфремова 1920 – 1921 років з'ясувати історію видавництва «Вік», що одним із перших на підросійській Україні розпочало свою діяльність на межі XIX і XX століть, показати головну його продукцію, зокрема, тритомну антологію української літератури, присвячену століттю публікації перших трьох частин «Енеїди» І. Котляревського та її значення для української культури. І все це зробити у суб'єктивному баченні подій автором спогадів. Ідея створити видавничо-літературний гурток, що згодом перетворився в українське видавництво з назвою «Вік», з'явилася в середовищі київських семінаристів. Помітний вплив на них і, зокрема на С. Єфремова, справив український письменник О. Кониський, один із тих, хто стояв біля витоків Загальної української демократичної організації, до якої приєдналася й київська Громада. На зібраннях цієї організації С. Єфремов неодноразово чув виступи О. Кониського, якому належала ідея створити українське видавництво. Останній дав 75 карбованців, які стали стартовим капіталом видавництва. У налагодженні його роботи чимало важила організаційна діяльність. С. Єфремов згадував київські локації, на яких збиралися молоді люди, щоб обговорити плани на майбутнє й оперативні заходи для функціонування видавництва. Для історії видавничої справи в Україні є особливо цінною інформація в спогадах про людей, що були залучені до роботи видавництва (на ранніх етапах В. Доманицький, О. Лотоцький, брати Пилинські, О. Грушевський, Д. Антонович, О. Рагозинський, Давидов, Примаченко, О. Гавриш та ін.). Пізніше — Ф. Матушевський, В. Бачинський, В. Дурдуковський, В. Прокопович. Восени 1900 року у видавництві «Вік» працювали: Г. Берло, Я. Шульгин, Ол. Грушевський, М. Опкоков, М. Павловський, М. Страшкевич, В. Прокопович, Ю. Квасницький. Апогеем роботи видавництва стала підготовка й випуск поетичної збірки «Вік». А потім ще трьох томів, доповненого тому поезії та двох томів прози.

Це видавництво стало провідним в Україні й функціонувало до 1919 року, коли його заборонила більшовицька влада. С. Єфремов в останні роки його діяльності активної ролі не відіграв.

Ключові слова: документальна література, мемуари, українське книговидання, видавництво «Вік», українська література.

HISTORY OF THE “VIK” PUBLISHING HOUSE IN SERHII EFREMOV MEMORIES

Oleksandr Halych

Doctor of Philology, Professor

Academician Stepan Demianchuk International

University of Economics and Humanities

4, Stepan Demianchuk St., 33000, Rivne, Ukraine

e-mail: halich48@ukr.net

ORCID 0000-0002-5926-0726

S. Efremov's memoirs "On the Days of the Past (memories)", which were written more than 100 years ago, reveal, among other things, the author's vision of the history of creating one of the first Ukrainian publishing houses "Vik" in Nadniproian Ukraine, convey the role of famous public figures in its activities, reproduce the names authors and individual books that were published in the publishing house at the turn of the 19th and 20th centuries.

The purpose of the article is to find out the history of the publishing house "Vik", based on the material of S. Efremov's memoirs from 1920 to 1921, which was one of the first in sub-Russian Ukraine to start its activities at the turn of the 19th and 20th centuries, to show its main products, in particular, a three-volume anthology of Ukrainian literature, dedicated to the centenary of the publication of the first three parts of I. Kotliarevskyi's "Eneida" and its significance for Ukrainian culture. And to do all this in the subjective vision of events by the memories author. The idea to create a publishing and literary circle, which later turned into a Ukrainian publishing house called "Vik", appeared among Kyiv semi-narians. A notable influence on them and, in particular, on S. Efremov, made the Ukrainian writer O. Konyskyi, one of those who stood at the origins of the General Ukrainian Non-Party Democratic Organization, which was joined by the Kyiv Community. At the meetings of this organization, S. Efremov repeatedly heard the speeches of O. Konyskyi, who had the idea to create a Ukrainian publishing house. The latter gave 75 karbovanets, which became the starting capital of the publishing house. Organizational activity played an important role in establishing his work.

S. Efremov mentioned Kyiv locations where young people gathered to discuss plans for the future and operational measures for the functioning of the publishing house. For the history of publishing in Ukraine, there is particularly valuable information in the memoirs of people who were involved in the work of the publishing house (in the early stages V. Domanyskyi, O. Lototskyi, the Pylynski brothers, O. Hrushevskyi, D. Antonovych, O. Rahozytskyi, Davydov, Prymachenko, O. Havrysh, and others). Later: F. Matushevskyi, V. Bachynskyi, V. Durdukovskyi, V. Prokopovych. In the autumn of 1900, H. Berlo, Ya. Shulhyn, Ol. Hrushevskyi, M. Oppokov, M. Pavlovskyi, M. Strashkevych, V. Prokopovych, Yu. Kvasnytskyi. The apogee of the publishing house's work was the preparation and release of the poetry collection "Vik". And then three more volumes, supplemented by a volume of poetry and two volumes of prose.

This publishing house became the leading one in Ukraine and functioned until 1919 when it was banned by the Bolshevik authorities. S. Efremov did not play an active role in the last years of its activity.

Keywords: documentary literature, memoirs, Ukrainian book publishing, "Vik" publishing house, Ukrainian literature.

Актуальність проблеми

Мемуари С. Єфремова, написані у 1920 — 1921 рр., містять низку фрагментів, пов'язаних із історією української видавничої справи та книгодрукування на зламі XIX — XX століть. Це яскравий приклад документалістики, котра поступово приходить на зміну художній літературі. Тут треба врахувати, що література non fiction, так називають документалістику в західному літературознавстві, або література факту в польській науці про літературу, зародилася у світовій літературі набагато раніше, ніж з'явилися мемуари «Про дні минулі (спогади)» С. Єфремова. Аналіз документального твору відомого вченого надає можливість заповнити певні прогалини в історії української видавничої справи, уточнити імена людей, завдяки яким з'явилося видавництво «Вік», пролити світло на друкування антології «Вік».

Постановка проблеми. Нам уже доводилося надрукувати в «Українському інформаційному просторі» низку статей про документалістику С. Єфремова. Зокрема, побачила світ наша праця про його юнацький щоденник, рецепцію бачення цим науковцем часопису «Киевская Старина», коло періодики, яку читав молодий С. Єфремов. Тут же були надруковані наші розвідки про зародження під впливом революції 1905 року періодики українською мовою в Україні, а також про царську цензуру й цензорів у діяльності цього автора. Стаття про висвітлення історії видавництва «Вік» розкриває низку маловідомих або й зовсім невідомих фактів із історії видавничої справи в Україні.

Стан вивчення проблеми

Мемуарні твори в історії європейських літератур, зокрема й української, пройшли непростий шлях, витоки якого криються ще в античні часи, котрий став у минулому сторіччі суттєвим моментом еволюційного розвитку новітньої літератури non fiction, яка на порозі XXI ст. ще більше зміцнила власні позиції. В українській науці є чимало праць про документальну літературу, проте мемуари С. Єфремова все ще знаходяться на маргінесах інтересів українських науковців, хоча про самого автора статті написано чимало праць, особливо здійснених на початку нинішнього століття. Про видавництво «Вік» та його історію поки що написано небагато, вона обмежується здебільшого стислими згадками в підручниках та енциклопедичних виданнях. Тут треба звернути увагу на працю М. Тимошика, який стисло розповідає про заснування 1896 року в Києві О. Лотоцьким, С. Єфремовим, В. Доманицьким, Ф. Матушевським видавництва, яке спеціалізувалося на виданні книжок класиків української літератури (Тимошик, 2007, с. 249–250). Більш розгорнуто діяльність українського видавництва висвітлено в «Літературознавчій енциклопедії». Тут одна стаття повністю присвячена історії видавництва, а друга — тритомній антології «Вік. 1798–1908», надрукованій у цьому ж видавни-

цтві (Ковалів, 2007, с. 184–185). Докладніше про «Вік» йдеться в кандидатській дисертації В. Хоню (2000).

Об'єкт вивчення. Документальний твір С. Єфремова, написаний у 1920 — поч. 1921 рр., є об'єктом дослідження в цій праці. Серед багатьох важливих проблем, які розглянуто в мемуарах «Про дні минулі (спогади)», для нас суттєвими є питання, що стосувалися історії створення та розвитку видавництва «Вік», ролі С. Єфремова в його діяльності, рецепції бачення ним роботи віковиків.

Завдання статті. На матеріалі мемуарів С. Єфремова 1920 — 1921 років з'ясувати історію створення та діяльності видавництва «Вік», назвати імена людей, що стояли біля витоків видавництва, передати їхню роль у просуванні у світ української літератури, розкрити труднощі роботи в умовах російської царської цензури.

Виклад матеріалу

Мемуари С. Єфремова розкривають ще один напрям діяльності вченого, журналіста, літературознавця, що полягав у розкритті його ролі як видавця й одного з організаторів видавництва «Вік», час функціонування якого припадає на кінець 90-х років XIX ст. — початок XX ст. Спершу в середовищі семінаристів з'явилася ідея створити видавничо-літературний гурток, який згодом перетворився у видавництво з назвою «Вік». Це видавництво стало провідним в Україні й функціонувало до 1919 року, коли його заборонила більшовицька влада. У спогадах про це С. Єфремов зазначав так: «Тим часом до громади та літературних знайомостей прибавивсь ще один — спеціальний — орган, який вже просто поставив собі за мету літературну роботу та видавництво. Маю на увазі той видавничо-літературний гурток, що згодом придбав собі назву «Вік» і чимало попрацював наприкінці 90-х та на початку 900-х років, зробившись предтечею інших українських видавництв у Києві і будучи єдиним до 1905 р. великим українським видавництвом» (Єфремов, 2011, с. 384). Ще навчаючись у Київській духовній семінарії, С. Єфремов зрозумів, що просвітницька діяльність посідає важливе місце в пробудженні національної самосвідомості українського народу, а для цього його треба забезпечити дешевими книжками рідною мовою, брак яких відчувався на селі: «Видання для народу семінарська громада на першу ставила чергу своєї діяльності, бо в своїх просвітніх заходах на селі страшенно ми відчували брак української книжки. Дехто пробував навіть дещо робити, — так, Скочковський видав був громадським коштом книжечку «Чия робота важча» (у Києві, 1891), входили в розуміння з такими видавцями, як Наголкін, Гомолінський тощо (оповідання Чулая-Грушевського). Особливо ці видавничі заміри оживились, коли в Києві з'явивсь Ол[ександр] І[ванович] Лотоцький (тут помилково написано по-батькові Лотоцького. Він — Гнатович, С. Єфремов писав — Ігнато-

вич. — О. Г.) з його замилюванням до книжкової справи та енергією. З другого боку, видавницький почин Б. Грінченка в Чернігові показав нам, що навіть за божевільних часів цензурного терору дещо таки можна робити» (Єфремов, 2011, с. 384).

Помітний вплив на С. Єфремова справив О. Кониський, український письменник, один із тих, хто стояв біля витоків всеукраїнської політичної організації, до якої приєдналася й київська Громада. На зібраннях цієї організації С. Єфремов неодноразово чув виступи О. Кониського, якому належала ідея створити українське видавництво: «І я пам'ятаю, що про видавництво у нас були часто і досить докладні розмови і на громаді, і у Кониського. Плани були, звичайно, дуже скромні: пригадую, що вже пізніше, коли видавництво наше почало функціонувати, Олександр Яковлевич як ідеал виставляв спроби видавати одну книжечку на місяць: «Місяць — та й книжечка, місяць — та й книжечка», — і всі ми тільки зітхали перед такою недосяжною перспективою. Але довго розмови так і лишались розмовами і не було за що рук зачепити, бо на початок справи треба ж хоч сотня карбованців» (Єфремов, 2011, с. 384). Врешті-решт О. Кониський дав на видавництво 75 карбованців. С. Єфремов не знав, звідки ті гроші, чи їх письменник назбирав, чи, можливо, дав власні гроші. Проте саме ці карбованці стали тією матеріальною підтримкою, з якої розпочалася діяльність видавництва.

Спогади С. Єфремова доносять неповторні подробиці початку діяльності видавництва. Автор передає деталі першої наради щодо видавництва. Розповідає про дилему, що виникла перед С. Єфремовим: піти до театру, де йшла п'єса «Мартин Боруля» чи взяти участь у нараді: «Було це року 1895-го. Раз якось восени, мабуть, у вересні. Лотоцький сказав мені прийти увечері на М[аріїнсько]-Благовіщенську ул. до студента Доманицького — «буде нарада про видавництво». Я й зрадів, бо справа була мені цікава, — і я засмутився, бо мав на той вечір білета в театр на «Мартина Борулю», а я тоді просто захоплювався Саксаганським та Карпенком-Карим за першого їх приїзду до Києва і, прослухавши дві перші вистави («Безталанну» та «Наймичку»), летів би на кожну виставу з участю цих артистів. Признаюсь, таки трохи вагався. Але потім, зваживши, що «Мартин Боруля» од мене не втече іншим разом, а нарада буде тільки раз, побрався ввечері на М[аріїнсько]-Благовіщенську вулицю, маючи до того ж таємну надію, що, може, там справа не затягнеться і я встигну-таки хоч на половину вистави: там мала мене ждати моя звичайна того часу театральна компанія — Дурдуківські» (Єфремов, 2011, с. 384–385).

С. Єфремов докладно перелічує учасників наради, на якій було прийнято рішення про створення видавництва, яке в перші роки своєї діяльності навіть не мало назви. Автор спогадів дуже лаконіч-

но описує інтер'єр приміщення, де відбулася ця нарада: «В невеликій студентській кімнаті, десь у флігелі на М[аріїнської]-Благовіщенській, між Тарасівською та Володимирівською улицями (числа не пам'ятаю), восени 1895 р. народилося наше видавництво» (Єфремов, 2011, с. 385).

Далі він називає імена учасників, супроводжуючи окремих із них лаконічними портретними характеристиками: «Окрім господаря, молодого стрункого юнака Доманицького, тоді першокурсника, Лотоцького та мене, пригадую ще братів Пилинських, Дениса та Костя, і на вікні бородату постать Ол[ександра] С[ергійовича] Грушевського, теж студента-первокурсника» (Єфремов, 2011, с. 385). Про останнього С. Єфремов пише докладніше, наголошуючи, що мова йде про брата М. Грушевського, який за рік до цього перебрався до Львова і підтримував із молоддю, до якої належав сам автор спогадів, зв'язки, прохаючи надсилати йому літературні та наукові твори. О. Грушевський, згадував С. Єфремов, «притяг нашу увагу як брат нашої надії й гордоців Мих[айла] Сергійовича, якого тільки за рік до того виріядили ми до Львова і часто з ним листувались, дістаючи всілякі накази й замовлення літературного й наукового змісту. Більше, скільки пригадую, не було нікого: це ж були немов установчі збори, на яких ми мали поміркувати про нових співробітників та визначити план роботи» (Єфремов, 2011, с. 385).

Автор мемуарів не забув і про О. Кониського, якого на нараді фізично не було, але він «невидимо присутній був, ... якого ми вважали за свого почесного члена й співробітника: порозумівшись з ним, ми й починали свою роботу. Розмова затяглася. Названо було цілу низку співробітників, здебільшого студентів, товаришів Доманицького; потім обмірковано план. Говорив і планував найбільше Лотоцький, який і потім, до самого свого од'їзду до Петербурга року 1900-го, був душею видавництва; репліки подавав Д. Пилинський, решта більш прислухалася» (Єфремов, 2011, с. 385).

За свідченням С. Єфремова, ухвала наради була достатньо конкретно: доручено було переписувати й подавати до цензури рукописи класиків, створювати брошури науково-популярного змісту. Там же було ухвалене рішення видати першу книжку. Це був твір ініціатора створення видавництва, О. Кониського «У тісної баби»: «На таку вже мавсь, здається, цензурний дозвіл, і Д. Пилинському доручено підшукування й зносини з друкарнею» (Єфремов, 2011, с. 385). Пам'ять С. Єфремова зберегла імена учасників першої наради, про яких, наприклад, нічого не сказано в матеріалі «Літературознавчої енциклопедії». Зокрема, імена братів Пилинських, Дениса і Костя, О. Грушевського відсутні серед засновників майбутнього видавництва «Вік».

У спогадах йдеться також, що С. Єфремов по закінченні наради помчав до театру, де встиг подивитися останню сцену спектаклю: «Зі-

брання закінчилось десь по 11-тій, і я побіг мерщій до театру Бергоньє на Фундуклівєвську ул. і застав якраз останню сцену, як Боруля палить папери. Було трохи досадно, що втратив гарну втіху, але свідомість того, що розпочинається нова корисна справа, гамувала досаду, й по дорозі з театру я діливсь з приятелями вражіннями з зібрання та планами й замірами видавництва» (Єфремов, 2011, с. 385).

У діяльності видавництва багато важила добре налагоджена організаційна робота. С. Єфремов згадував про початок діяльності, окреслював локації, на яких збиралися молоді люди, щоб обговорити плани на майбутнє й оперативні заходи. Особливо цінною є інформація в спогадах про людей, що були залучені до роботи видавництва: «Видавництво, воно спочатку, першого періоду свого існування не мало ніякої назви — почало працювати досить енергійно. Збирались ми щотижня, здається... здебільшого у Доманицького (покоїк з окремим ходом з Кузнечної ул. або на мезоніні) та у Дм[итра] («Муха») Антоновича, якого незабаром Доманицький зтяг до нашого товариства; часом у Кониського. Взагалі народу перевернулось у нас чимало, здебільшого студентів — товаришів Доманицького: пам'ятаю Ол. Рагозинського, Давидова, Примаченка, О. Гавриша, був якось раз чи двічі навіть В. Чаговець у здоровій смушевій шапці. Але ця публіка була якось надто текуча, випадкова й довго не держалась гурту: взявши роботу і не зробивши її, чоловік незабаром одходив і зникав; так зник, напр[иклад], і Чаговець, наобіцявши багато, але опинившись за якийсь рік-два серед російсько-патріотичної компанії. Коли ж обидва Пилинські виїхали з Києва, то постійними та незмінними співробітниками видавництва лишилися тільки Лотоцький, Доманицький та я, аж поки згодом добравсь вже шириий та нерозривний гурток співробітників. Але то формування було вже пізніше, року 1898–99, коли почавсь другий період роботи, вже з фірмою «Віку» (Єфремов, 2011, с. 386). Частина студентів, що залучалася до діяльності видавництва, виявилися людьми випадковими. Не впоравшись зі взятими на себе зобов'язаннями, вони поступово відходили від діяльності, а часом перекидалися на протилежний бік. С. Єфремов згадував у зв'язку з цим ім'я студента київського університету В. Чаговця, що пізніше опинився на боці російських чорносотенців.

Спогади С. Єфремова розкривають виробничу кухню видавництва на початку його діяльності, коли все впиралося в брак коштів, пошуки друкарні, розповсюдження книжок: «На зібраннях ми читали й обмірковували виготовлені праці, розподіляли роботу, вирішали практичні справи з друкарнею, розповсюдженням надрукованих книжок, з фінансами і т. п.» (Єфремов, 2011, с. 386). Автор мемуарів наголошує на значній ролі в процесі створення видавництва В. Доманицького, пізніше відомого літературознавця, фольклориста, публіциста, який

на початковому етапі роботи «був за писаря та скарбника, а згодом і за коректора наших виданнів» (Єфремов, 2011, с. 386). Трохи нижче в спогадах С. Єфремов докладніше згадує про свого товариша: «Найбільш визначним з моїх нових знайомих, з яким ми щиро незабаром приятелювали, був незабутньої пам'яті Василь Доманицький. Ми були з ним земляки — з одного кута Звенигородщини: Пальчик, моє рідне село, од Колодистого, де жили батьки Доманицького, був усього верстов з 10 — 12. З Василем ми були майже однолітки. Але дивним за сільських обставин дивом ми не стрівались там, на селі, дітьми і вперше познайомились аж у Києві на зібранні видавничого гуртка» (Єфремов, 2011, с. 387). У спогадах, написаних через десятиліття після передчасної смерті друга, який помер 1910 року від хвороби легень, С. Єфремов дає високу оцінку постаті В. Доманицького: він «належав до того незвичайного типу людей, повз яких не проходиш, не помітивши, яких не можна минути, не спробувавши зв'язатись з ними міцними узами щиро-дружніх стосунків. І що найдивніше — сам він не тільки не нав'язувався на такі стосунки, але, навпаки, часто тікав од них» (Єфремов, 2011, с. 388). Мемуари містять розгорнутий психологічний портрет В. Доманицького: «Був натурою мімоза, що не терпить жадних різких рухів та доторкання й од них зараз згортає пелюстки своєї вразливої та ніжної душі. Сором'язливість у його була просто дівоча, він і червонів, як дівчина, коли огортала його ніяковість, і якимось несміливо поглядав своїми тихими очима крізь пенсне, лагідно всміхаючись, і погляд був у його якийсь виноватий, і крізь його прозирала тоді чиста, хороша, промениста душа. І при всій своїй дівочій скромності була це втілена енергія, працьовитість невтомна й незупинна, рух і порив — одне слово, Вітер, як ми його прозвали» (Єфремов, 2011, с. 388).

Високо оцінивши роль В. Доманицького в процесі налагодження роботи видавництва на етапі початку його діяльності, С. Єфремов наголошує на важких умовах праці, оскільки становлення видавництва відбувалося надто повільно, за перші роки існування було надруковано «три-чотири брошурки, та й то не знали, що з ними далі робити» (Єфремов, 2011, с. 386). Хронічно не вистачало коштів: витративши 75 карбованців на першу книжку, далі довелося збирати гроші по копійці, поки через пару років В. Антонович став давати невелику суму (100 карбованців) для роботи видавництва. Великою проблемою було розповсюдження книжок: українські книгарні в підросійській Україні були відсутні. Тому доводилося тримати надруковані книжки на складах і розповсюджувати «їх власними заходами — через студентів, семінаристів, які роз'їздились по селах тощо, а за такого способу розповсюдження не ставало, звичайно, ні книжечок, ні грошей» (Єфремов, 2011, с. 386).

Нам вже доводилося писати про нестерпні цензурні умови, про які згадував С. Єфремов (Див.: Український інформаційний простір, 2022, № 1). Із рукописів, що були надіслані до цензурного комітету, поверталися лише третина. Проте й вона була вся покреслена червоним кольором, тому доводилося більшість текстів викидати: «Це могло довести до розпачу, але ми якось не тратили ні надії, ні доброго гумору і все слали рукописи, — аж поки такі здобутки стали появлятися більші. Але це теж прийшло пізніше» (Єфремов, 2011, с. 387).

Спогади С. Єфремова містять згадку про Федора Павловича Матушевського, у майбутньому українського правника, політика, дипломата, а тоді учителя з Черкас, з яким автор мемуарів познайомився під час вечірки в Києві, присвяченій проводам М. Грушевського до Львова. Це знайомство допомогло С. Єфремову та його друзям у роботі видавництва: «В один з своїх приїздів Федір Павлович повідомив нас, що в Черкасах є друкар — його товариш-учитель, В. Колодочка, який шукає друкарської роботи і може навіть давати необмежений кредит. А як наші видавницькі фінанси були занадто невеликі, то надумали ми використати черкаського друкаря, — натурально, Федір Павлович став нам за посередника, помішника й коректора в Черкасах і таким чином зробивсь членом нашого видавничого гуртка задовго до того, як оселився в Києві (в Черкасах друковано №№ 5 —... народних виданнів «Віку»), і вже потім увійшов до його одразу як випробований і близький співробітник. Допомогла цьому надзвичайно хороша, сердечна, лагідна вдача його, що нагадувала з багатьох поглядів вдачу Василя Доманицького, тільки без його сором'язливості. В особі Матушевського «нашого полку прибувало» хороших товаришів та приятелів, зв'язаних ідейно й особисто» (Єфремов, 2011, с. 393–394).

Говорячи про видавництво, С. Єфремов не міг не згадати поруч й інші видавництва, які наприкінці XIX ст. займалися випуском української книги: «З 1893-го року в Чернігові Грінченко, а з 1895-го в Києві наш гурток, з 1898-го Доброчинне товариство в Петербурзі починають боротьбу за українське слово з системою» (Єфремов, 2011, с. 430). Спогади відображають сумніви й вагання першопрохідців випуску українських книжок. Для них у той час ще були незрозумілими як обсяг, так і наслідки праці. По мірі того, як ця праця розгорталася, то міцнішали надії та сподівання однодумців, розширювалася й арена їхньої роботи. С. Єфремов та його друзі поступово здобували те, чого ще недавно вони не могли досягти, їх не задовольнили колишні досягнення, їм хотілося більшого. І тут сталася дивина: «Цензура — ота божевільна російська цензура, подається й робить уступку за уступкою. Ми дійшли до таких виданнів, про які й мріяти колись не сміли. Яка-небудь книжка про Юрка Стефенсона або Чикаленкові «Розмови про сільське господарство» показують нам, що можна йти

цим шляхом до народу, що він не безнадійно закритий. Потроху виробляється ціла система поводження з цензурою, і досвід показав, що та система не була безплідною. А скоро появилася у більшому числі й різноманітна українська книжка — падав увесь колишній апарат протиукраїнських заходів: слово «ставало на сторожі» й довершало те, що починав театр» (Єфремов, 2011, с. 431).

Видавничий гурток без імені, а потім із найменням «Вік» став для С. Єфремова літературним притулком. До того ж, тут поряд були його друзі, позиції яких багато в чому були схожими: «З Лотоцьким та Доманицьким вже й поперед нас зв'язувала не тільки схожість у поглядах, планах та замірах, але й ті особисті симпатії, що в'яжуть найдужче і з часом, міцніючи, перетворюються в дружнє прив'язування, в глибоку приязнь» (Єфремов, 2011, с. 444). Вони часто думали про майбутнє свого видавництва: «За всяких змін у нашому видавничому гурткові ми троє лишались незмінно і часто, збігшись десь у О. Я. Кониського або в Лотоцького — він тоді вже скінчив академію і служив-бідував у Контрольній палаті — мріяли про те, як би розгорнути наше видавництво, поставивши його в рівень хоча б із чернігівським видавництвом Б. Грінченка. Пам'ятаю, з якою радістю, а разом і заздощами стріли ми брошюру «Про те, як вигадано машиною їздити. Про Юрка Стефенсона». Про Юрка Стефенсона по-українському! Ну, коли можна про Юрка Стефенсона, то чому не можна про Данте, Гутенберга і всіх світочів людськості, і про всі справи, якими живе людськість і до яких ми так бажали прилучити і наш український народ? І ми, де-небудь у тісній квартирці Лотоцького, поночі, поки посвітиться світло, розмовляли на ці теми й мріяли про наші майбутні видання» (Єфремов, 2011, с. 444–445).

Перші успіхи в друкуванні науково-популярних книжок надихнули друзів на конкретну роботу по розширенню подібної тематики: «Доманицький, пам'ятаю, склав брошюру про Лікурга, я написав про Гутенберга, переробляв і виготовляв до друку деякі давніші друкові популярні брошюри («Дещо про світ божий» та інші) і захопився нарешті ідеєю дитячої читанки. З усього, що я тоді читав по-українськи, я вибирав годяще для дітей, чимало поперекладав з російських читанок, як «Детский Мир» Ушинського, чимало й сам поскладав популярних нарисів. Зібравсь з того величезний матеріал, вироблено було план читанок, і декілька разів частки того плану в формі більш або менш важеньких рукописів посилали ми до цензури. Даремно! «Дети должны учиться по-русски», — ця фраза з резолюції з приводу однієї з наших дитячих брошюр недоступно за нами гналася й нищила результати праці. Зібраний мною матеріал я потім передав Лотоцькому, і він використав його в своїх «Вінках» — більшість аж через 20 років, як його зібрано...» (Єфремов, 2011, с. 445).

Окрім науково-популярних книжок, видавництво поступово нарошувало кількість власної продукції: «За посередництвом Матушевського ми отащувались у Черкасах в друкарні В. Колодочки й випускали книжечку по книжечці, хоч тяжко допікав нам усім той друкар своєю повільністю. Виконання не могло успішитися не тільки з нашими мріями та планами, але й з можливостями: не вважаючи на весь терор цензурний, усе-таки збиралось у нас більше дозволених рукописів, правда, самих-но белетристичних, ніж могла понести наша друкарня і наші мізерні фінанси видержати» (Єфремов, 2011, с. 445). Частину рукописів було віддано київським видавцям. С. Єфремов називає їхні прізвища — Губанов, Ситін. Найкращі, науково-популярні, друкували в Добродійному товаристві в тодішній російській столиці Санкт-Петербурзі. Це Добродійне товариство вони називали нашою «Просвітою».

Спогади С. Єфремова (2011), засвідчують, що й фінансові можливості видавництва значно зросли, порівнюючи з тими 75 карбованцями, з чого все розпочиналося. А коли в 1897 році з'явилася перша українська книгарня, якою опікувалася «Киевская Старина», справи пішли ще краще. Видавцям уже не треба було займатися пакуванням книжок, їхньою розсилкою: «Тепер вони були вже в книгарні на складі; і хоч книжки українські йшли тоді помалу, все ж потроху продавались і вертали деяку копійку. Окрім того, заснована конспіративно 1897 р. Всеукраїнська організація давала нам зі своїх коштів невелику допомогу як своїй видавничій комісії — щось карбованців по 200 щороку. Але і матеріально, і духово наше видавництво все-таки ледве животіло, аж поки не прийшла нам щаслива гадка і обставини не дозволили її здійснити — ювілейного видання зразків української поезії» (с. 445–446).

Суттєвий прорив у роботі видавництва стався 1897 року. Саме тоді з'явився задум створити антологію української поезії за 100 років. С. Єфремов (2011) згадував: «Ідея цього видання, скільки собі пригадую, належить О. Я. Кониському. Року 1897-го, вважаючи, що на другий рік має одбутися 100-ліття од часу першого видання Котляревського «Енеїди», він якось запропонував нам узятись до складання збірника української поезії за 100 літ. Як зразок він розшукав і витяг свою давню, ще в 70-х роках складену і цензурою заборонену хрестоматію «Пашниця» з зразками поезій та життєписами авторів (рукопис цей Кониський згодом подарував мені)» (с. 446). С. Єфремов разом із друзями проаналізували рукопис «Пашниці» і побачили, що він на кінець століття досить уже застарів, але сама ідея видати антологію української поезії їм сподобалася, і вони вирішили її реалізувати. Спільними зусиллями був розроблений план видання, обрано авторів, кожному з працівників видавництва було доручено поперечитувати призначених йому поетів, вибрати в них кращі твори, зваживши

можливості проходження їх через цензуру. До віршів вирішили додати короткі відомості з біографій авторів. Оскільки роботи було багато, а часу обмаль, було вирішено залучити ще кількох людей. С. Єфремов, у цьому зв'язку називає ім'я Вол. Бачинського, випускника київської духовної семінарії, що тоді служив у Контрольній палаті. У спогадах автор зазначив: «Цілий рік ми працювали, збираючись щотижня, а то й частіше для обміркування поодиноких віршів. Кожен, що навибрав за тиждень, приносив на зібрання, і тут ми ще раз перечитували гуртом і остаточно ухвалювали — прийняти чи одкинути. Збирались ми у Кониського, а коли він на зиму виїхав до Криму, у Лотоцького або у Бачинського. Ці вечори лишили у мене по собі незабутнє вражіння» (Єфремов, 2011, с. 446).

Робота над антологією здружила колектив авторів. Зібрання для обговорення матеріалів виявилися для С. Єфремова та його друзів найкращим відпочинком. Це була нагорода за самовіддану працю. Спогади розкривають технологію роботи над книжкою, спроби обминути цензуру, порушення обраного художнього принципу подачі матеріалу: «Хоч як самі дбали, щоб усе нецензурне вичистити й вигладити, але сама ідея такого збірника була, як на ті часи, цілком нецензурною; хоч як ми з нею ховалися, але шило само вилізало з мішка, витикалося тим більше, що ми не могли обминути й деяких специфічних спокус нашого часу. Так, вибираючи авторів та з їхніх творів до збірки, ми взагалі поставили собі були художній принцип. Але подекуди свідомо одходили од цього принципа, маючи інші міркування. Так, напр[иклад], Костомарова включено тільки на те, щоб згадати в життєпису про його історичні праці; Морачевського — щоб подати публіці відомість про український переклад Євангелії» (Єфремов, 2011, с. 447). Фактично, антологія не тільки наводила зразки українських віршів за цілий вік, а й була своєрідною хрестоматією чи навіть підручником, який на той час міг бути в історії української літератури. Остаточну роботу для підготовки книжки до друку було доручено саме С. Єфремову: «Я дав переписати рукописа семінаристам-громадянам, що *gratis* допомагали видавництву переписуванням рукописів, одніс його оправити в палітурки, сам, ні з ким не радившись, бо члени гуртка пороз'їздилися тоді на Різдвяні свята, дав йому назву «Вік» і з сокрушеним серцем послав його в кінці грудня 1898 року до петербурзької цензури» (Єфремов, 2011, с. 447).

Пам'ять С. Єфремова зберегла епізоди очікування на дозвіл та підготовку потім видання книжки. Через три місяці була отримана звістка із Санкт-Петербурга, що друкувати книжку «Вік» було дозволено. Недовгим виявилось і чекання на цензурований примірник рукопису. На диво, цензурні втручання виявилися мінімальними. Тоді ж прийшла ідея, приєднати до тексту ще й додаток, над яким працював пе-

реважно О. Лотоцький. Рукопис додатку надіслали до Санкт-Петербурга десь через місяць. Поки розглядався в столиці додаток, члени колективу видавництва займалися технічною роботою, оскільки в їхній практиці ще не доводилося готувати до друку солідну книжку, велику за обсягом.

С. Єфремов у спогадах згадував, «що з самого початку 1899 року вже востаннє склалося те ядро співробітників видавництва, яке потім придбало собі назву «Вік». Були це три давніх члени — Лотоцький, Доманицький і я; до нас приєднався Матушевський, що вже покинув Черкаси і вступив до університету в Дорпаті (зараз Тарту в Естонії. — О. Г.), але за перших ж студентських розрухів викинутий був з університету і проживав у Києві за доглядача в залізничному пансіоні. П'ятим був В. Дурдуковський, що скінчив тоді вже академію і дякував у Вознесенській церкві на Подолі. Цих п'ятеро людей, до яких за рік ще приєднався і В'яч. Прокопович, тоді студент-первокурсник, об'єдналі між собою і поглядами, й особистою дружньою приязню, які розуміли одно одного часто з самого натяку, які ніколи не сварились і не витикали в товариській роботі свого особистого елемента, які не роздирались «принципіальними» змаганнями, які вдачею щасливо один одного доповняли — цих п'ятеро й були тоді справжнім видавництвом, «спільниками», «артільниками-крутільщиками», як жартуючи і ми себе часто звали, і нас сторонні люде, взявши цей термін з «Понад Дніпром» (Єфремов, 2011, с. 448).

Спогади відомого вченого засвідчують, що підготовка до видання поетичної антології забирала чимало часу у видавців. Розраховували, що книжка буде якнайліпшою, для її друку обрали найкращу в Києві друкарню, якою володів С. Кульженко (1836 — 1906), відомий видавець, друкар і землевласник. Щовечора С. Єфремов і його друзі збиралися, щоби вигадати якесь нове покращання книжки: «Надто визначався вигадками Лотоцький, і досі у мене стоїть перед очима його постать, як він описував вигляд майбутньої книги: Шрифт — «чудовище», «Вік» так — навкоси» — відповідний рух і захоплення, які нагадували нам Карпенкового Бонавентуру-копача» (Єфремов, 2011, с. 449). Мемуари чесно відтворюють фінансові труднощі, з якими стикнувся колектив видавців. На всі поліпшення потрібні були кошти, і, звичайно, чималі. Двома сотнями карбованців допомогла Рада української організації, членом якої був Лотоцький. Він же представляв у ній видавничу комісію. Всі прекрасно розуміли, що них грошей не вистачить. Коли Лотоцький показав С. Єфремову та іншим віковикам угоду з друкарем С. Кульженком на суму, що становила тисячі карбованців, всім стало страшно: «Прийшло нам тоді на думку випустити оповістки, — вперше, скільки мені відомо, ... в українській видавничій справі, та оповістити, також вперше, — на «Вік», а разом

і на дозволену до друку повість Левицького «Старосвітські батюшки та матушки». Ми сподівались таким способом зібрати ще сот дві-три, а решту покладали на ласку божу та на Купер'янову філософію «якось-то буде». З такими думками ми надписували оповістки й сотнями розсилали їх на адреси з «каталога українців» — звіттовлення Добродійного товариства, та на ті, що зібралися в нашій громадській книгарні, та членам і громадам організації. Пущено також кілька інформаційних заміток у газети. Наслідки цього перейшли все, що ми уявляли в найпалкіших своїх мріях. Передплата, на наше здивування, пішла дуже добре, записувались і прислали гроші і члени організації, і зовсім невідомі нам люде, — навіть ті «слонові» (по 4 карб.!) примірники, на які ми зроду-звіку не сподівались покупців, знайшлися охочі люде. Довелося побільшити число примірників з 1200 на 1600, і половина з них уже забезпечена була самою передплатою. Ми зібрали стільки грошей, що могли оплатити видання і «Віку», і повісті Левицького» (Єфремов, 2011, с. 449–450).

Після такого успіху почали зростати плани роботи видавництва. С. Єфремов зазначав: факт, що цензура дозволила збірник «Вік» і повісті І. Нечуя-Левицького, свідчив про те, що в цензурі відбулися певні зміни. Матеріальний же успіх дав надію на те, що в Україні з'явився читач, для якого є цікавою україномовна книжка. Все це змінило радикальним чином ситуацію в книговиданні, ту, яка була, коли молодь починала справу, і та, яка трапилася після тріумфу з «Віком» та повістями І. Нечуя-Левицького.

Успіх, який прийшов після виходу поетичної збірки «Вік», примусив членів видавничого гуртка, подумати про друге, ґрунтовно перероблене її видання. А оскільки з'явилися вільні матеріальні ресурси, С. Єфремов із друзями вирішили зробити «Вік» першим томом антології, де другий і третій том буде присвячено українській прозі, а четвертий — драматургії. На цьому їхні плани не завершилися, було вирішено видати серію творів українських письменників «Українська бібліотека». Спогади засвідчують, що планувався вихід повних зібрань творів окремих письменників. С. Єфремов називає їхні імена — І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, О. Кониський. У молодих видавців «промайнула вже тоді й ідея періодичних збірників, які хоч до якоїсь міри могли б замінити собою український журнал, даючи поряд з художніми творами й літературні огляди, хроніку життя тощо. Не треба додавати, що не забули ми й про давню серію народних брошур і засипали ними, як і попереду, цензуру. Забігаючи трохи наперед, скажу тут тільки, що наші плани справдились тільки часті: більшість розбилася об звичайні цензурні перетики або в цілому, або в частинах» (Єфремов, 2011, с. 453). Четвертий том, присвячений драматургії, так і не вийшов.

Успіх у роботі видавництва загострив питання організаційного характеру. С. Єфремов згадував, що постала потреба розібратися, що представляє собою видавництво. Досі це був невеликий гурток однодумців. Він працював незалежно ні від кого. У Раді ж Всеукраїнської Організації їх називали видавничою комісією. Член Ради О. Лотоцький регулярно інформував її про плани видань. Настав час і звіди стали надходити невеликі кошти на видання, зокрема й на випуск «Віку»: «Але нам, принаймні в більшості, ці стосунки не здавались якимись формальними; ми на їх дивились просто як на натуральну кооперацію в одній з ділянок національної справи, яка анітрохи не позбавляла нас нашої незалежності. Інакше дививсь на ці стосунки один Лотоцький, — може, через те, що з усіх нас він один стояв близько до організації й був членом Ради, — отже, не тільки знав краще за решту настрої радян, а до якоїсь підпадав і під вплив їхній, почував на собі ту громадську дисципліну, од якої були вільні ми» (Єфремов, 2011, с. 454). Зі спогадів зрозуміло, що позиції С. Єфремова і О. Лотоцького з цього питання суттєво розходилися. І. Гирич не безпідставно допускає, що «саме різницею в поглядах на інституційну особливість видавництва С. Єфремов вважав однією з причин розходжень, які призвели до від'їзду О. Лотоцького в Петербург (щоправда останній не згадує про це в своїх мемуарах)» (Гирич, 2011, с. 49).

С. Єфремов, відстоюючи власні позиції, мав опору в особі О. Кониського. Останній потроху розчаровувався в діяльності Української Організації. Очевидно, його не влаштовував її склад, особливо представлений у Раді. Він вважав, що надто потужне втручання Ради у видавничу діяльність може зашкодити видавництву. Спогади С. Єфремова засвідчують: «Справу з нашою організацією ми врешті вирішили компромісом. Ми визнали себе незалежним видавничим гуртком, який працює цілком самостійно надалі, але, вважаючи на те, що досі стосунки не були означені, зроблене все до цього часу визнати за власність організації. Надалі ми з свого вибору мали вести видавничу справу паралельними шляхами — що на власну руч, не питаючись дозволу й не даючи звідомленні, а що на вже придбані попередю видавництвом кошти, і в цій частині ми повинні повідомляти Раду про свої заміри й робити тільки по її ухвалі, а також подавати звідомлення. Для зносин з Радою мав бути при Раді один наш член, що мав замінити Лотоцького за виїздом його до Петербурга. Обрано було мене; Рада згодилась прийняти мене, хоч я й не мав як студент і молодший од 25 років на те права, до організації, «вважаючи на особисті заслуги, — і я з осені 1900-го року став беззмінним членом Ради, опріч тих часів, звісно, коли сидів за ґратами» (Єфремов, 2011, с. 454–455).

Приблизно в цей час видавничий гурток став називатися «Видавництвом «Вік». Окрім видавничої діяльності видавництво стало активно займатися пошуками коштів. С. Єфремов сумнівався, що Рада буде продовжувати фінансування видавництва. Він допускав, що Рада може забрати зароблені кошти, адже принципово вони стали власністю організації. Почався процес пошуку нових коштів. Автор мемуарів пригадує в цьому зв'язку розмови з письменником О. Кониським: «Пам'ятаю свої довгі з цього приводу розмови з О. Я. Кониським; пам'ятаю, що кінець кінцем, після всяких планів, він сказав мені: «Не журіться, кошти будуть». Саме тоді він продав спільний з дружиною дім на Безаковській і, поділившись, мав свої гроші і, хоч проживав у будинку жінчиному, на Маріїнсько-Благовіщенській, але шукав, щоб купити десь на передмісті невеличкий будинок, і вже мав щось на увазі на Шулявці. Пригадую також, що коли ця покупля була вже вирішена, то він сказав: «Ну, тепер видавництво матиме і помешкання, і кошти». Все це дає мені підставу думати, що Кониський хотів був своїми коштами підперти видавництво. Але ця розмова була в понеділок, а в четвер Кониського не стало...» (Єфремов, 2011, с. 455–456).

Смерть досвідченого порадника О. Кониського, переїзд О. Лотоцького до Санкт-Петербурга та Ф. Матушевського до Дорпата, де його було поновлено на навчання в університеті, на перший погляд, суттєво послабили гурт працівників видавництва. Однак похорони О. Кониського, які С. Єфремов вважає «першою прилюдною маніфестацією національного змісту в Києві» (Єфремов, 2011, с. 456), призвели до того, що вже восени 1900 року видавничий гурток суттєво поповнив свої втрати і налічував понад десяток активних працівників. Мемуарист називає їхні імена: Г. Берло, Я. Шульгин, Ол. Грушевський, М. Оппоков, М. Павловський, М. Страшкевич, В. Прокопович, Ю. Квасницький. До того ж, у видавництві виникла ідея залучити до фінансування видавництва й українців поза межами Києва, створивши спеціальну групу членів-вкладників, які платили видавництву невелику суму (10 крб. на рік) і отримували за ці кошти всі книжки, що виходили у «Віці».

Спогади розкривають особливості роботи видавництва «Вік» у нових умовах, що склалися на початок ХХ ст.: «Ми збиралися більшим гуртом (найчастіше на нашій спільній з Вол. Дурдуковським квартирі на Подолі, а потім Кадетському пр., або у Г. Берло та Я. Шульгина) більше розмовляли, але фактично робота лишалась на плечах тих самих працівників (Доманицький, Дурдуковський і я). Ближче до роботи стали тільки Прокопович, тоді молодий студент, Страшкевич та Квасницький; решту ж ми потроху розгублювали, поки до революції 1905 р. й зовсім розгубили. На превеликий жаль і тугу, по 1901 р. одійшов безпосередньо од праці і Вітер: занедужавши, він мусив виїхати

з Київа й того часу брав участь у нашій роботі тільки здалека» (Єфремов, 2011, с. 456–457).

Ще восени 1900 р. С. Єфремов із друзями вирішили зібрати матеріал до прозового «Віку», який планували видати у двох томах. Авторіві мемуарів запам'яталося, що О. Кониський незадовго до смерті встиг написати для цього життєпис Ю. Федьковича. С. Єфремов одержав від старого письменника зшиток, де був текст біографії буковинця. Цей червоний зшиток вони використали для життєписів й інших письменників. Далі робота продовжувалася вже без О. Кониського. Методологія формування двотомника лишалася такою, якої її апробували при створенні тому поезії: спершу склали список авторів, поділили між собою й вибирали тексти, які б підійшли для «Віку», а потім перечитували їх гуртом. Значна частина цієї праці лягла на автора мемуарів, йому дісталася також і вся редакторська робота. Цим же складом був упорядкований перший з низки періодичних збірників, котрий пізніше з'явився в понівеченому цензурою вигляді, присвячений пам'яті О. Кониського. Однак, як зізнавався в мемуарах С. Єфремов, «все-таки найбільше уваги притягав і найбільшої вимагав роботи «Вік». Та й клопоту завдав він нам чимало і знов викликав пристрасти в літературних і взагалі українських кругах. Особливо чимало обурення викликав інцидент з непоміщенням у «Вікові» наших модерністів з Кобилянською на чолі» (Єфремов, 2011, с. 456).

«Вік» було підготовлено в першій половині 1901 р. Він складався з трьох величезних зшитків і був надісланий до Санкт-Петербурга О. Лотоцькому, який уже на той час працював у російській столиці. Щоправда, С. Єфремов сумнівався, чи справді це було саме в першій половині 1901 року, про що свідчить знак питання в спогадах біля цієї дати. О. Лотоцький подав тритомний рукопис до цензури. На той час віковики вже мали значний досвід роботи з цією інституцією. Практика взаємин із цензурою їх дечого навчила. Вони знали, що товстіші рукописи мають більше шансів пройти цензуру, «і тому ми свідомо натуляли всякого мотлоху, який потім перед друком, і викидали. З «Віком» вийшла, власне, цікава з цензурного погляду історія. Цензор Тучинський, побачивши устрашліві фоліянти і розглянувши їх поверхово, сказав був Лотоцькому: «Дивуюсь я вам: навіщо і кому ви цю нісенітницю маєте друкувати» — і дозволив цю «нісенітницю». Потім, коли він побачив ту «нісенітницю» надрукованою, йому довелося змінити думку й признатись, що він прогавив те, чого не слід було пускати» (Єфремов, 2011, с. 457). Однак поки тритомник не вийшов, то О. Лотоцькому довелося мало не щодня ходити в «Главное управление по делам печати» або до цензурного комітету, про перебіг подій він регулярно в листах сповіщав своїх побратимів у Києві. Полегшення прийшло лише тоді, коли було отримано дозвіл на видання.

С. Єфремов у спогадах зазначав: «Всі три томи «Віку» також і передплатою, і в продажу розходилися дуже добре і принесли нам вже власну матеріальну підставу для видавництва. Все, що виходило далі, оплачувалося тим прибутком, що дав «Вік», і роки 1901 — 1905 можна вважати за апогей нашого видавництва» (Єфремов, 2011, с. 458).

Пізніше в Україні виникли нові видавництва, а «Вік» перестав бути монополістом української видавничої справи. Змінилося й особисте життя автора мемуарів. Його захопили інші проекти. Він не мав можливості віддавати вільний час лише «Вікові». Історію видавництва продовжили писати інші.

Висновки

Написані понад 100 років тому мемуари С. Єфремова «Про дні минулі (спогади)» розкривають суб'єктивне бачення автором історії створення одного з перших на Наддніпрянщині українського видавництва «Вік», передають роль відомих громадських діячів у його діяльності, відтворюють імена авторів та окремі книжки, які побачили світ у ньому на рубежі XIX — XX ст.

Ідея створити видавничо-літературний гурток, який згодом перетворився у видавництво з назвою «Вік», з'явилася у середовищі київських семінаристів. Помітний вплив на них і, зокрема, на С. Єфремова справив О. Кониський, український письменник, один із тих, хто стояв біля витоків Всеукраїнської політичної організації, до якої приєдналася й київська Громада. На зібраннях цієї організації С. Єфремов неодноразово чув виступи О. Кониського, який пропонував створити українське видавництво. Він же дав 75 карбованців, що стали стартовим капіталом видавництва.

У налагодженні роботи видавництва багато важила організаційна діяльність. С. Єфремов окреслював локації, на яких збиралися молоді люди, щоб обговорити плани на майбутнє й оперативні заходи. Особливо цінною є інформація в спогадах, про людей, що були залучені до роботи видавництва (на ранніх етапах — В. Доманицький, О. Лотоцький, брати Пилинські, О. Грушевський, Д. Антонович, О. Рагозинський, Давидов, Примаченко, О. Гавриш та ін.). Пізніше — Ф. Матушевський, В. Бачинський, В. Дурдуковський, В. Прокопович. Восени 1900 року у видавництві «Вік» працювали: Г. Берло, Я. Шульгин, Ол. Грушевський, М. Оппоков, М. Павловський, М. Страшкевич, В. Прокопович, Ю. Квасницький.

Апогеєм роботи видавництва була підготовка і випуск поетичної збірки «Вік». А потім ще трьох томів, доповненого поетичного тому та двох томів прози.

Видавництво «Вік» стало провідним в Україні й функціонувало до 1919 року, коли його заборонила більшовицька влада.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Галич, О. (2022). Цензура та цензори в спогадах Сергія Єфремова. *Український інформаційний простір*, 1(9), 162–173. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(9\).2022.257213](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(9).2022.257213)
- Гирич, І. (2011). Передмова. В С. Єфремов, *Щоденник. Про дні минулі: спогади* (с. 6–56). Темпора.
- Єфремов, С. (2011). *Щоденник. Про дні минулі: спогади*. Темпора.
- Ковалів, Ю. І. (Упоряд.). (2007). «Вік. 1798–1908». В *Літературознавча енциклопедія* (Т. 1, с. 184–185). Академія.
- Тимошик, М. С. (2007). *Історія видавничої справи* (2-ге вид.). Наша культура і наука.
- Хоню, В. В. (2000). *Діяльність видавництва «Вік» (1894–1919). Становлення видавничої галузі в Україні* [Дисертація кандидата філологічних наук, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»].

REFERENCES

- Halych, O. (2022). Tsenzura ta tsenzory v spohadakh Serhiiia Yefremova [Censorship and Censors in Serhii Efremov's Memories]. *Ukrainian Information Space*, 1(9), 162–173. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(9\).2022.257213](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(9).2022.257213) [in Ukrainian].
- Hyrch, I. (2011). Peredmovna [Preface]. In S. Yefremov, *Shchodennyk. Pro dni mynuli: spohady* [Diary. About the Past Days: Memories] (pp. 6–56). Tempora [in Ukrainian].
- Khoniui, V. V. (2000). *Diiialnist vydavnytstva «Vik» (1894–1919). Stanovlennia vydavnychoi haluzi v Ukraini* [Formation of the Publishing Industry in Ukraine] [PhD Dissertation, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»] [in Ukrainian].
- Kovaliv, Yu. I. (Comp.). (2007). Vik. 1798–1908 [Age. 1798–1908]. In *Literaturoznavcha entsyklopediia* [Literary Encyclopedia] (Vol. 1, pp. 184–185). Akademiia [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. S. (2007). *Istoriia vydavnychoi spravy* [History of Publishing] (2nd ed.). Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
- Yefremov, S. (2011). *Shchodennyk. Pro dni mynuli: spohady* [Diary. About the Past Days: Memories]. Tempora [in Ukrainian].

УДК 655.535.4:821.161.2–923абужко

Автопередмови Оксани Забужко в парадигмі публіцистики

Валентина ГАЛИЧ

д-р філол. н., проф.

Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

вул. С. Дем'янчука, 4,
33027, Рівне, Україна

bella.lnu@gmail.com

ORCID.ORG/0000-0002-4492-8922

© Галич В., 2022

Мета статті — розкрити жанрово-стильові особливості автопередмов Оксани Забужко в парадигмі письменницької публіцистики.

Звернення до таких методів, як біографічний, історичний, порівняльний, аксіологічний, дискурсологічний дало можливість багатоаспектно розкрити предмет дослідження, зокрема довести приналежність літературної критики до публіцистики, вказати на процеси модифікації в сучасному жанрі автопередмови та його причетність до літератури non-fiction, прокоментувати соціальнокомунікативний і духовний потенціал творів письменниці цього жанру, осмислити їхній громадянський пафос у співмірності із суспільними подіями в Україні поч. XXI ст., висвітлити прояв особливостей індивідуального стилю авторки з урахуванням її новаторства.

Автопередмови Оксани Забужко яскраво репрезентують публіцистику доби глобалізації, спрямованої на інтелектуалізацію масової свідомості. Вони реалізують публіцистичні мотиви історичної пам'яті, ставлення жінки до війни, функції митця в карколомний період національної історії. Жанрово-стильові особливості автопередмов (мотивація написання твору, до якого написана передмова, що включає аналіз суспільно-політичних факторів зародження його задуму в причетності до фактів біографії письменниці; громадянський пафос та лірична сповідальність наративу; літературно-критичний коментар власного твору, позначений постмодерним письмом; філософська наснаженість суб'єктивних оцінок актуальних проблем кін. XX — поч. XXI ст.; пріоритетність образу автора-публіциста — інтелектуала, політика, жінки, патріота) дозволяють нам стверджувати приналежність їх саме до публіцистики, а не до аналітичного жанру журналістики чи науки про літературу.

Явища інтертекстуальності та фрагменти біографії Оксани Забужко, потрапляючи в образне лексичне поле наративу її передмов, виконують сюжетотворчу функцію: матеріалізують переплетення часопросторових пластів, стають факто-образом, будівничим матеріалом оригінальної композиції, що скріплює всі її елементи, уособленням долі жінки в кризовому суспільстві, символом громадянської стійкості письменниці в питаннях престижу українського народу та його культури.

Ключові слова: літературна критика; публіцистика; передмова, інтертекстуальність, автобіографічність, інформаційна війна.

OKSANA ZABUZHKO'S SELF-FOREWORDS IN THE PARADIGM OF JOURNALISM

Valentyna Halych

Doctor of Philology, Professor

Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and
Humanities

4 S. Demianchuk St., 33027, Rivne, Ukraine

bella.lnu@gmail.com

ORCID 0000-0002-4492-8922

The purpose of the article is to reveal the genre and style features of Oksana Zabuzhko's self-forewords in the paradigm of literary journalism.

The appeal to such methods as biographical, historical, comparative, axiological, and discursive gave an opportunity to multifacetedly reveal the subject of research, in particular, to prove the affiliation of literary criticism to journalism, to point out the processes of modification in the modern genre of self-preface and its involvement in non-fiction literature, to comment socially communicative and spiritual potential of the works of the writer belonging to this genre, to comprehend their civic pathos in proportion to social events in Ukraine at the beginning of the 21st century, to highlight the manifestation of the author individual style, taking into account her innovation.

Oksana Zabuzhko's self-forewords vividly represent the journalism of the globalization era, aimed at mass consciousness intellectualization. They implement the journalistic motives of historical memory, woman's attitudes toward the war, and the artist's functions in the shocking period of national history. Genre and style features of self-prefaces (motivation for writing the work to which the preface is written, including analysis of socio-political factors of its origin with the involvement in the facts of the writer's biography; civic pathos and lyrical confession of the narrative; literary-critical commentary on one's own work, marked by postmodern writing; the philosophical intensity of subjective assessments of current issues of the late 20th – early 21st century, the priority of the author-publicist image as an intellectual, politician, woman, patriot) allow us to assert their belonging to namely literary journalism and not to the analytical genre of journalism or studies of literature.

Phenomena of intertextuality and fragments of Oksana Zabuzhko's biography, falling into the figurative lexical field of the narrative of her prefaces, perform a plot-forming function: they materialize the interweaving of space-time layers, become the factual image, and building material of the original composition fastening all its elements, as well as the personification of the role of a woman in the Ukrainian society and a symbol of the civic resilience of the writer concerning the issues of the prestige of the Ukrainian people and its culture.

Oksana Zabuzhko's forewords demonstrate the peculiarities of literary journalism, which, by our definition, is a specific type of masterful and national-world journalism, characterized by genre diffusion, state-building content, filigree mechanism of pragmatics, complicated intertextuality, active integration into the aesthetic system of literary creativity of the author.

Keywords: literary criticism; journalism; preface, intertextuality, autobiography, information war.

Актуальність проблеми

Літературна критика така ж давня, як і сама література. На європейському континенті вона виникла в античні часи, а в просторі української культури її появу пов'язують із зародженням книгодрукування. Проте досі не вщухають дискусії навколо питання про належність літературної критики до різних інформаційно-комунікативних практик: науки про літературу, публіцистики як потужного крила журналістики чи окремого роду літературної творчості. Саме тому актуальним є розгляд літературної критики в парадигмі сучасного журналістикознавства, що дозволяє розкрити її публіцистичний потенціал, феномен творчості авторів, їхній унесок у формування громадської думки, не лише пов'язаної з питаннями літературно-естетичними, а й насущними проблемами українського державотворення.

Постановка проблеми та стан її розробки

Як засвідчують бібліографічні покажчики досліджень творчості Оксани Забужко – письменниці, вченої, громадської діячки, авторки 12 книг художніх творів, 9 збірок публіцистики та 3 філософських трактатів – кількість праць, присвячених вивченню публіцистики значно поступається перед численними розвідками її художнього здобутку. Аналіз наукової літератури з теми нашої статті показує, що автопередмови, які стали об'єктом нашого дослідження, ніхто з учених не залучав до ретельного й комплексного вивчення. Зокрема, розвідки Т. Тебешевської-Качак (2004) «Автобіографізм як принцип нарації та характеротворення у прозі Оксани Забужко», О. Даниліної (2013) «Автобіографія як метажанр у творчості Оксани Забужко», Н. Стеблиної «Способи представлення позиції комуніканта в письменницькій публіцистиці (на матеріалі публіцистичних виступів О. Забужко)», у котрих студіюється автобіографізм у творчості письменниці, засвідчують нашу першість у багатоаспектному вивченні автобіографічності як сюжетотворчої категорії у автопередмовах Оксани Забужко.

До теоретико-методологічної бази наукової рецепції літературної критики як галузі публіцистики залучаються наукові здобутки авторки цієї праці (Галич, 2004) та її учениці (Антонова, 2014).

Об'єкт дослідження — автопередмови Оксани Забужко, розміщені до знакової в її творчості збірки публіцистики «І знову я влізаю в танк...» (Забужко, 2016), відзначеної у 2019 р. Національною премією України імені Тараса Шевченка: до названої вище збірки («Пам'ятаючи про Камірос...»), книжки інтерв'ю з Ізою Хруслінською («Український палімпсест») і другого видання книжки Оксани Забужко та Юрія Шевельова «Вибране листування на тлі доби». Предмет дослідження – автопередмови Оксани Забужко як феномен публіцистики.

Завдання статті: 1) з'ясувати жанрово-стильові особливості автопередмов Оксани Забужко в парадигмі публіцистики; 2) проаналізувати функції автобіографічності та інтертекстуальності в автопередмовах письменниці, указати на їхню специфічну модель мовної ретрансляції в наративній структурі публіцистичного твору; 3) розкрити прояв особливостей індивідуального стилю авторки передмов з урахуванням її новаторства та специфіки публіцистики; 4) осмислити зону застосування змісту аналізованих літературно-критичних творів у теорії журналістики та медіаосвіті.

Раціонально обрані нами біографічний, історичний, порівняльний, аксіологічний та дискурсологічний методи дали можливість багатоаспектно розкрити предмет дослідження. Так, застосування біографічного методу дозволило не лише коментувати в дотичності до громадської та літературної діяльності Оксани Забужко суспільно-політичні та психологічні фактори обрання тем книг, до яких писалися передмови, а й розкрити потужні можливості автобіографічності як сюжетотворчого чинника та прояву оригінальності автора. Історичний метод спрямував науковий пошук у річище поглибленого розуміння відтворених авторкою передмов подій в Україні кін. ХХ — поч. ХХІ ст. як сторінок національної історії та коментування їх у контексті ідей державотворення. Ефективність порівняльного методу проявилася в можливостях зіставлення літературно-художньої та літературно-критичної творчості письменниці. Дискурсологічний метод спроектував системний підхід у аналізі жанрових рис передмови з урахуванням претексту та післятексту (відгуків критиків та читачів на книги авторки). Аксіологічний — посприяв проведенню аналізу змісту автопередмов з урахуванням національних та загальнолюдських духовних цінностей.

Виклад основного матеріалу

Передмова Оксани Забужко (2016) «Пам'ятаючи про Камірос» до збірки публіцистики авторки «І знову я влізаю в танк...» порівняно з двома іншими, які ми розглядаємо в цій статті, — найбільша за обсягом (20 сторінок тексту) та обширом заявлених питань. Цей літературно-критичний твір письменниці високого громадянського звучання такий багатоликий у формах і змісті майстерної актуалізації насущних проблем сьогодення, що науковцю, який знаходиться під магією сили есеїстичного мислення авторки, важко втриматися, щоб не зійти зі шляху наукового спостереження й самому не зануритися у вир публіцистичних роздумів. А втім розкриття змісту цієї автопередмови дозволяє визначити теоретичну сутність багатьох понять теорії публіцистики та масової комунікації (автобіографічність, інтертекстуальність, прогностика, факт і образ у публіцистиці; ЗМІ в добу інтернету, деструктивна функція інформаційних війн, роль

письменника-публіциста в карколомні періоди розвитку суспільства), проілюструвати їх зміст практикою письменниці та фактами, дібраними нею. І хоча авторка передмов і застерігає читача від сприймання її творів, які ввійшли до збірки, лише як навчальну і просвітницьку літератури, лишаючи поза увагою публіцистичний зміст, виховний і освітній потенціал їх великий.

Зазначимо, що комплексний аналіз автопередмови Оксани Забужко (2016) «Пам'ятаючи про Камірос» або розгляд указаних вище проявлених в ній проблем потребує окремих досліджень. Подамо лише фрагментарний їх коментар у відповідності до завдань нашої розвідки.

Передусім з'ясуємо жанрову природу цього твору. Повна назва його — «Замість передмови. Пам'ятаючи про Камірос» — наголошує на тому, що текст, який передує збірці її публіцистичних творів (статей, есе, інтерв'ю, спогадів) виконує функцію передмови й *дещо більше* — містить роздуми про наше непросте, суперечливе сьогодення й прогнозування майбутнього, на чому в образній формі наголошує друга частина заголовка. В передмові присутні всі її атрибути: окреслено тематичний зміст книжки (інформаційна війна), мотивуються суспільно-політичні фактори, що зумовили її появу (події в Україні 2008, 2012, 2014 років), указується на жанрову своєрідність, присутні звернення до читача. Проте кожен складник сюжету автопередмови письменниці представлений в оригінальній формі авторських емоційно-образних рецепцій буття України і людства на рубежі століть. Довільність розміщення елементів структури продиктована оригінальною формою есеїстичної оповіді, у якій автор легко переміщується в історичному та соціальному часопросторі, залучаючи факти світової та української історії, повсякчас занурюється у власну біографію, досягаючи поєднання ліричного і громадянського пафосів. Усе сказане вище дозволяє нам кваліфікувати передне слово «Пам'ятаючи про Камірос» до збірки вибраних творів Оксани Забужко (2016) «І знову я влізаю в танк...» передмовою-есе.

Логічний стержень сюжету й композиції автопередмови письменниці формує наскрізна її тема — інформаційна війна, яка є відлунням провідної теми самої збірки. Звертаючись до читачів своєї книжки, письменниця пояснює, що вона про війну, «тільки не про ту, залізом і кров'ю, що із зими 2014-го прийшла на нашу землю», а про ту, де ««стріляють» невидимими кулями» і звать її «інформаційною», «психологічною», «гібридною» (Забужко, 2016, с. 11).

На думку Оксани Забужко (2016), у сучасному світі епоха «розбомблених міст» поступається епосі «розбомблених мізків», «війнам тонкого плану, у яких ментально завойована (з відповідно «розваленою» картиною світу в голові) жертва, на полегкість і втіху завойованикові, ліквідуватиме себе сама» (с. 11–12).

Роздумуючи над причинами інформаційних війн, письменниця згадує, як, у Греції, на острові Родос «її вразили руїни гомерівського Каміроса: у 2-му столітті до н. е. мешканці раптом покинули місто — мов знялись і пішли в чім стояли, лишивши відчинені храми, склади, повні збіжжя, крамниці з товаром і льохи з вином та олією, — і ніколи більше сюди не повернулися» (Забужко, 2016, с. 12). На її думку, не землетрус, нестача води чи радіація були причиною цього, а можливо, звістка, «що в місті з'явилась чума» чи «на Камірос суне сарана із залізними головами, або неміряна ворожа армія, від якої можна врятуватися тільки втечею, — і жінки, похапавши на руки дітей, з вереском кидаються навтьоки, а посірілі з лиця чоловіки тягнуться за ними...» (Забужко, 2016, с. 13). Вставна новела про Камірос дозволяє автору на початку передмови сформулювати, зазираючи в історію людства, тезу про те, що інформація («вкомплектований соціопатами ареопаг») може «заразити» соціум за умови, якщо він не має проти неї імунітету.

Документальний факт, озвучений топонімом «Камірос», винесений до заголовка, стає уособленням «рідної домівки, яку люди змушені покинути через інформаційні війни», що стають причинцем справжніх «видимих» воєн.

Психологічно тонко, вдаючись до контекстуальних синонімів, Оксана Забужко описує «четвертий стан» мешканців Сходу України та Криму (це «і не війна, і не колаборація, і не дезертирство, ...при якому люди продовжують нічого не розуміти, повторювати, ехололією, останню почуту з телевізора... фразу» (Забужко, 2016, с.19). Авторка прозорливо, ніби передбачаючи криваву війну в Україні 2022 року як наслідок потужної інформаційної війни в самій державі-завойовниці та на тимчасово окупованих українських землях, відзначає, що «такий «агрегатний стан мізків» (на масову скалю досягнутий поки що серед населення російської федерації і, ймовірно, Північної Кореї) вочевидь, і буде кінцевою метою війн 21-го століття: фізично ви живі, але насправді вас уже вбили — ваші органи чуття перестали надсилати вам адекватну інформацію про зовнішній світ. Можна звільняти Камірос (виділення наше, — В. Г.) для нових приходьків» (Забужко, 2016, с. 19). Передбачення письменниці-публіцистки, здійснені в 2016 році, підтвердилися подіями війни, розпочатими 24 лютого. За інформацією, яку подає Управління Верховного комісара ООН, на 3 травня 2022 р. територію України покинуло 5,6 млн осіб.

Вдало знайдена в тексті передмови художня/публіцистична деталь «Камірос», вжита на її початку та в моменти емоційної напруги наративу із значенням «покинутий рідний дім», «не відпускає» авторку, і вона знову звертається до цього факто-образу в самому кінці передмови, висловлюючи сподівання, що читачу, «пам'ятаючи про

Камірос», вдається розібратися в добутому нею з історичних подій «сміслі» інформаційної війни (Забужко, 2016, с. 30). І в цьому підсумковому фрагменті назва давньогрецького міста набирає значення «урок історії».

Власне, весь текст передмови Оксани Забужко (2016) є аргументованим доведенням із апеляцією до фактів, почерпнутих з життя сучасної України та історії людства, та фактів громадської й публіцистичної діяльності авторки, твердження про руйнівну силу інформаційної війни. Низка метафоричних висловів на позначення інформаційної війни — «масове божевілля й масове самогубство» (с. 12), «пандемія безумства» (с. 13), «інформаційне опромінення мас», «самознищення соціуму», «масова психопатія» (с. 14), «поневолений розум», «танець вужа з притиснутою головою» (с. 16, 17), «агрегатний стан мізків», «четвертий стан», «сон з розплющеними очима» (с. 19), «повзуча окупація зі споротими нашивками», «вербовка втемну», «хакання мозку» (с. 21) — ілюструють перетворення образу у факт деформації свідомості суспільства. Уведені до наративної структури передмови «Пам'ятаючи про Камірос», вони, по-перше, засвідчують типовий для публіцистики процес взаємопереходу між фактом і образом, а по-друге, опринааявлюють голос оповідача, не байдужого до долі своєї Вітчизни.

Аналізована передмова «Пам'ятаючи про Камірос» Оксани Забужко як знаного представника українського новітнього письменства демонструє типові ознаки постмодерного мислення з притаманними йому культом особистості автора, ускладненою інтертекстуальністю, поєднанням різних типів оповіді та жанрових різновидів.

Проте найбільш важливим із усіх перерахованих рис творчості авторки є прояв культу особистості у різних формах автобіографічності.

Прагматика автобіографічності, присутня в її збірці публіцистичних творів, розкривається самою Оксаною Забужко як авторський «портрет доби», «фотознімок одного обличчя в різних ракурсах», «історія персональної війни», що є частиною історії її Батьківщини (Забужко, 2016, с. 20–21). Т. Тебешевська-Качак (2004), досліджуючи автобіографізм як принцип нарації в прозі Оксани Забужко, називає його «креативним епіцентром мислення» авторки, а її «демонстративну автобіографічність» вважає «одним із шаблів самопрезентації, на якій постійно наголошує авторка» (с. 39, 44). Такий же спосіб світобачення притаманний і Забужко-публіцистці.

Так, указуючи на тему книжки «І знову я влізаю в танк...» і пояснюючи фактори, що зумовили її появу, Оксана Забужко посилається на своє розуміння ролі митця в суспільстві, у якому інформаційні війни формують масову свідомість, та факти свої творчості: «Розуміється, ця книжка — не «підручник» з розв'язаної проти нас інформвійни, це

всього лиш певна «сума досвіду» мого в ній вимушеного перебування. Кажу вимушеного, тому що «на інформаційній передовій», описаній у тому вірші 2008 р., рядок із якого дав книжці назву, я опинилася не зовсім не з власної охоти, а єдино «по факту» буття собою та вірності професійному обов'язку письменника перед мовою («називати речі своїми іменами!»), — а потім відступати було вже нікуди, бо коли розумієш масштаб загрози, мовчання означає *солідарність з убивцями*. Власне, з моменту, коли починаєш так відчувати, це й *твоя війна*, все інше або колаборація або дезертирство» (тут і далі виділення в цитатах О. Забужко. — В. Г.) (Забужко, 2016, с. 19). У цьому фрагменті, сповненого ліричного і громадянського пафосу, подібно до щоденникового запису авторка занотовує сторінку своєї біографії.

В іншому місці передмови Оксана Забужко поділилася з реципієнтами почуттям щастя від того, що її країна як «колективна душа», «як колективний індивід» не піддалася впливу замаскованої інформаційної війни за «новий світовий порядок» і, «ясно розгледівши під російським триколом свою смерть», «взялася за оборону», до якої вона прагне додати й свої зусилля. «Власне, із цієї причини я й зважуюся випустити у світ цю книжку», — пояснює письменниця, щоб допомогти читачеві набути «інформаційний імунітет». Саме «досвід автора, котрий «побачив» війну спочатку з «нижньої», інформаційної частини айсберга, відтак повних шість років (2008– 2014) з наростаючим жахом стежив за тим, як її технологічно «розганяють» до точки «введення російських військ», і намагався, не впадаючи в розпач, ... через всі доступні йому інформресурси, «домашні» й зарубіжні, слати своїй аудиторії сигнали про небезпеку («променем ліхтарика по безкрайній мапі»)» (Забужко, 2016, с. 20).

Особливість автобіографічних структур у передмові Оксани Забужко, як і у всій її публіцистиці, полягає в тому, що вони невіддільно пов'язані з інтертекстом, який, з одного боку, виступає засобом їхньої матеріалізації, а з іншого — портретування авторки-інтелектуалки. Як бачимо з прикладів, увесь текст передмови помережаний словами і словосполученнями, взятими в лапки, що опринавляють внутрішню мову автора, її неологізми та цитатні вкраплення. Так, рядки «променем ліхтарика по безкрайній мапі», взяті із власного вірша Оксани Забужко «Диптих 2008 року», який став епіграфом до книжки «І знов я влізаю в танк...», не лише передають авторську оцінку свого публіцистичного слова, а вони виступають ще й засобом зв'язку елементів композиції передмови. Літературні саморефлексії Оксани Забужко (спогад про роботу над історичною частиною роману «Музей покинутих секретів» та створенням образу Бухалова, що змусив вивчати інформацію про діяльність НКВД — МГБ) потрібні їй як оповідачу в конкретизації поняття «інформаційна війна», почерк

якої вже впізнавався авторкою у 2008 році в образах холодної та гібридної воєн.

Оксана Забужко вдається до прямого переказу своєї біографії, пояснюючи ще одну грань свого досвіду, «псячого», важливого у кваліфікованому тлумаченні змісту інформаційної війни, за який вона дякує своїй філософській освіті та людям, що «ввімкнули третє око» — батькам, філософу-шістдесятнику Михайлу Парнюку, декану філософського факультету КДУ Павлу Дишлеву.

Спогад Оксани Забужко про перебування в Берліні 2007 року, коли вона ще не була на «персональній війні», важливий у розумінні мотивів, що призвели до її початку. Письменниця розповідає, як на літературному вечорі в столиці Німеччини до неї, письменника, що походить із Західної України, у надії на порозуміння підійшли ніби за автографом люди, схожі на офіцерів Штазі, й запитали, коли «Україна має розпастися на російську і європейську», тобто Східну (російськомовну) і Західну (україномовну). Сам факт розпаду для них був беззаперечним, питання лише виникло: коли саме. Оксана Забужко (2016) розповідає, що в розмові зі своїми незнайомцями вона, не розпізнавши в їх особі штазівців, побратимів КДБ, які намагалися її «вербувати», допустила типову помилку «лоха з інтелектуалів» й заходилась читати «червоношапочкову лекцію “про українську соборність”» і на доведення своєї соборності навіть похвалилася, що один із її предків був у Києві воєводою, після чого вербувальники «здиміли». Оприлюднена нею історія, на її погляд, «може на майбутнє вборонити чиїсь мізки від наставленого ворогом гачка» (с. 21–23), та й для неї самої вона виявилася повчальною в розпізнаванні московських технологій інформаційної війни.

Описаний письменницею факт її біографії — це зав'язка розповіді про початок усвідомлення місії митця на інформаційному фронті («Моя «персональна війна» почалася — 27 травня 2008 р., — і це було вже, в інформаційному еквіваленті, цілком рівноцінне пробудженню під «Градами»» (Забужко, 2016, с. 23). Авторка передмови вказує дату цього початку — 27 травня 2008 р. Саме тоді вона у своєму блозі в «Українській правді» оприлюднила відгук на позачергові вибори Київського міського голови, що відбулися 25 травня 2008 р., за результатами яких Л. Черновецький був знову обраний Київським міським головою.

У публікації «Зневажена честь Києва» письменниця вказала українському політикуму на «відсутність державницького мислення та зневагу до країни і народу». Цей твір викликав шалену кібератаку на всіх провідних українських сайтах, у методиці якої проглядалася «російська воєнна технологія — «фабрика тролів»», відома ще з часів Євромайдану. Оксана Забужко (2016), опробувавши на собі силу

зброї, розрахованої на терор, докладно змальовує кібератаку, як прояв інформаційної війни доби комп'ютерних технологій: це дії «армії «ополченців», озброєних клавіатурою, штабною методичкою й тою обов'язковою моральною патологією, ...що дозволяє годинами засипати незнайомих людей так званою «поштою ненависти», не відчуваючи при цьому жодного душевного дискомфорту», «це цілеспрямовано розігнаний флуд «чорної енергії», «технологічно зімітоване божевілля» (Забужко, 2016, с. 24–25).

Оксана Забужко підсумовує: «27 травня 2008 р. я навіч побачила Зло як *індустрію штучно індукованого божевілля*. Побачила, що це робота ФСБ., і що воно для чогось «розкручує» мою країну на «дочірню» диктатурку — подразнюючи, мов натискаючи на кнопки, ті масові емоції, з котрих після Першої світової в низці європейських соціумів зародився фашизм» (Забужко, 2016, с. 26).

У подіях 27 травня та 8 серпня 2008 року — початку російсько-грузинської війни — письменниця змогла розкодувати, «який сценарій та з якими акторами на головних ролях, приготовлено» для України, й кинулася ділитися набутим досвідом протистояння інформаційним атакам, дописавши «Диптих», де виклала поетичне кредо («... І знов я влізаю в танк, простукую панцир, підрихтовую коліщатка, підкручую слова петицій і апелів, щоб жодне не затнулось: No pasaran! Вони не пройдуть»), закінчивши роман «Музей покинутих секретів», у якому в уста своєї героїні вклала слова: «Війна триває, тепер це наша війна, і ми її ще не програли» (Забужко, 2016, с. 8, 27). Оксана Забужко довірливо й емоційно ділиться думками з читачем про те, що їй довелося пожертвувати не одним художнім задумом заради громадської і публіцистичної діяльності, бо розуміла, що якби Кремлю вдалося втопити її країну в інформаційному безумстві, то і її задуми, і саме її життя не мали б сенсу.

Аналіз проявів різних форм політичних та літературних само-рефлексій Оксани Забужко в передмові «Пам'ятаючи про Камірос» показує відкритість автобіографічних структур, які хоча й часто локалізовані в окремих відносно змістовно закінчених фрагментах, засвідчують авторську оцінку суспільних явищ світової та української історії, уписуючи вклад письменниці в контекст національних державотворчих ідей.

Як зазначає Т. Тебешевська-Качак, художній творчості Оксани Забужко притаманні імпліцитний, експліцитний та ігровий типи автобіографізму (Тебешевська-Качак, 2004, с. 44). Публіцистиці ж власний експліцитний тип автобіографізму. Проникнення його до всіх вузлів сюжету автопередмови та підключення до силового поля ефективності інтертекстуальності й політичних метафор дає підстави вважати публіцистику Оксани Забужко експліцитним автосамо-

текстом. Різні форми ретрансляції автобіографізму в аналізованій передмові (розмова письменниці із собою, читачем, реальними особами, своїм часом) дозволяють їй зануритися в мікрокосм свого внутрішнього світу й реалізувати наративну стратегію тексту, перебуваючи одночасно в іпостасях об'єкта і суб'єкта оповіді та, що важливо для публіцистичного письма, — читача і автора.

Унікальні інформаційно-аналітичні та текстотворчі можливості методу автобіографічного синергену (Дуб, 2001, с. 16), продемонстровані в аналізі автопередмови Оксани Забужко до книжки публіцистики, зміцнюють документальну основу тексту цього жанру, точність фактичного матеріалу, сприяють вільному переміщенню авторки в соціальному часі і просторі відтворених доленосних історичних подій в Україні, свідком, а то й учасником яких була вона сама.

Інтертекстуальне поле передмови «Пам'ятаючи про Камірос» представлено цитатами, ремінісценціями, алюзіями. Інтертексти підпорядковані аналізу теми книжки «І знову я влізаю в танк...» — інформаційної війни та участі в ній авторки. Саме ця тема та жанрова природа передмови зумовлюють семантичне наповнення інтертекстів. Активним елементом сюжетотворення є процес функціонування інтертексту як тропу, представленого онімами — іменами історичних осіб і літературних персонажів та топонімами. За відношенням до тексту передмови це прецедентні тексти, що несуть загальновідому інформацію та здатні емоційно й лаконічно описувати реальність. Вони функціонують як метонімії, у своїй семантичній структурі зберігають порівняння понять за їх суміжністю.

Інформаційно-комунікативні функції прецедентного топоніма Камірос розкриті нами в попередньому тексті статті. Звернемося до прикладів прецедентних історичних імен. Так, відомі широкому колу читачів імена реальних осіб Джека Різника та Генрі Голмса, серійних убивць, за якими довірливо йшли мешканки Лондона та Чикаго, бо нічого не чули про їхнє існування, у тексті передмови стають уособленням «інформації про небезпеку», яку люди не сприймали подібно до українських реципієнтів, що інформацію про «російську загрозу» вважали «старечим маразмом» екс-дисидентів, «теорією змови», «посміховиськом» (Забужко, 2016, с. 15). Прізвища словенського психолога Жижєка та американського філософа Фукуями, уведені в опис технологій гібридної війни, стають уособленням «добродушних гуру оксидентальної короткозорості» (Забужко, 2016, с. 19). Алюзія-метонімія з натяком на фольклорний твір ««червоношапочкова лекція», «як Червона Шапочка, що ніколи не бачила вовка» розвиває значення «довірливий» і «наївний» в описі подачі й сприйнятті інформації масовою аудиторією (Забужко, 2016, с. 15, 23).

Звернемося до яскравого прикладу поєднання авторкою передмови різних типів інтертекстуальності, що дає повне уявлення про особливість її есеїстичного мислення та характер ускладненої інтертекстуальності, спрямованої на інтелектуалізацію масової свідомості. Так, Оксана Забужко, описуючи свій процес входження в простір інформаційної війни пише: «Але наразі, поки я пишу ці рядки, у Фінляндії гебешна «фабрика тролів» атакує журналістку Джессіку Аро, яка восени 2015-го вперше привернула громадську увагу до того, що в країні через засилля «російських ботів» уже внеможливились інтернет-обговорення важливих для нації питань, — і викликала цим на себе вогонь кібервійни ще лютішої, ніж «війна з противсіхами» в українському інформпросторі 2010 – 2013 рр. ...З тою різницею, що я 38-й раз відповідаючи ЗМІ на те саме питання (інтерв'юери вже вибачились, мовляв, нічого не вдієш, пані Оксано, «питання редакції!») — «Чи ви не шкодуєте, що на президентських виборах 2010 року закликали голосувати проти всіх?», — чітко розуміла, що це питання навіть не редакції, а її «московського контролера»» (Забужко, 2016, с. 27–28). Оксана Забужко продовжує згадувати про те, як повернувшись з ефіру, кинулася перевіряти пошту й знайшла там прогнозовану «хвилю туреттчиків», а «Джессіка в усіх інтерв'ю (у підрядковому посиланні подається інформація на джерело друку. — В. Г.), наївно скаржиться, як російські тролі «перетворили її життя на пекло» і у висліді її головний «сталкер» тріумфально сповіщає, що хоч, звичайно, «іхтамнет», і це ніяка не «фабрика», а просто обурені фінські громадяни, друзі росії, висловлюють Джессіці «свою думку»... Ех, Джессіко-Джессіко, Червона ти Шапочко, ... чи ти ще не втямила, що це війна, і ті, на кого ти так відважно була ткнула пальцем, ніякі тобі не «опоненти в дискусії», а звичайнісінький терористичний підрозділ на завданні?..» (Забужко, 2016, с. 28–29).

Як бачимо, конгломерат інтертекстуальних елементів (ремінісценцій і алюзій, цитатні вкраплення), які авторка виділяє лапками, включає компоненти, запозичені з внутрішнього мовлення авторки та окремих реплік діалогічного мовлення, журналістського сленгу, творів фольклору. Вони виступають сильним засобом створення образу інформаційної війни та її суб'єктів, репрезентують досвід автора, проєктують діалог із читачем.

Цитати, вжиті в передмові, виконують роль аргументів у доведенні важливої думки. Так, Оксана Забужко, описуючи свій досвід письменника-філософа як інтуїтивний, «псячий», спирається на думку Міленка Єрговіча, боснійського журналіста: «Те, що мало статися попереду могли знати тільки... добрі пси» (Забужко, 2016, с. 16). Письменниця загалом використовує ремінісценцію, приховане цитування без вказівки на автора та джерело висловлювання, що відсилає до

раніше прочитаного твору. Часом вона зазначає ім'я автора та найвідоміший, створений ним образ: «... Як і перед Другою Світовою, ми і далі не знаємо головного: того, яким чином у висліді «бомбардування мізків»... маси цілком притомних людей, можуть, кажучи точною метафорою Е. Йонеско, обертатись на «носорогів»» (Забужко, 2016, с. 14). Метафоричний вислів-ремінісценція «обертатись на «носорогів»» відсилає нас до антифашистської драми румунсько-французького письменника Ежена Йонеско «Носороги» (1959), у якій збірний образ носорогів уособлює масовий психоз за умов тоталітарного режиму. В іншому фрагменті автопередмови, Оксана Забужко, описуючи кібератаку та дії «туреттчиків», що спрямували силу дії цього різновиду інформаційної війни на неї, вбачає спільність технологій із тими, котрі зародили в низці європейських соціумів фашизм. Це змусило її кинутися читати все про ««носорогізацію» веймарської Німеччини» (Забужко, 2016, с. 14). Похідне від назви п'єси слово набирає значення «масове зараження» нацистськими ідеями. У наведеному фрагменті «туреттчики» (слово походить від медичного терміна «синдром Туретта», що позначає психічний розлад) теж є інтертекстом-тропом.

У передмові присутні імена українських політиків (Медведчук, Тимошенко та похідне «юлеботи» — «кібернайманці штабу Юлії Тимошенко»), у діяльності яких, на думку Оксани Забужко, проглядається рука Москви, проте справжнє ім'я «московського куратора» (Забужко, 2016, с. 17) письменниця не називає, а використовує алюзивні інтертексти як засіб сатиричного опису його діянь: «І була на світі тільки одна терористична держава, яка продовжувала жити за тими самими правилами, і за тією самою психологічною канвою (впровадження в публічний дискурс «мови ненависти» і каналізація її на адресу всіх, хто «не поклонився Великому Вождю») уже привела в себе до влади в 2000-му й змусила електорат полюбити свого чекістського Голема...» (Забужко, 2016, с. 25–26). Вислів «чекістський Голем» натякає на міфологічний факт (походить від імені героя єврейського фольклору, який став символом лиходійства, безрозсудного телепня, що знаходиться в стані апатії) та політичний факт минулого носія імені. Ужитий поряд із асоціонімом Великий Вождь («Сталін», «диктатор») він уповні представляє портрет путіна.

У автопередмові Оксани Забужко «Пам'ятаючи про Камірос» до збірки публіцистики «І знову я влізаю в танк...» продемонстровано й такий тип «тексту в тексті», як підрядкове покликання (8 випадків). До нього публіцистка вдається з метою не переобтяжувати текст додатковою інформацією, а подавати її у вигляді примітки в нижній частині сторінки, відмежовуючи від основного тексту горизонтальною рисою. Цей тип інтертексту в публіцистиці — рід-

кісне явище, але в творі літературної критики вживання його може бути оправдане наближенням до наукового твору. Інформація, розміщена в підрядковому покликанні передмови, працює на розкриття теми — інформаційна війна. Вона містить такі відомості: джерела інтернет-публікацій письменниці та реальних осіб, згаданих у тексті, що спонукають реципієнта до їхнього прочитання; фрагмент біографії авторки; досить розлогий, на пів сторінки, емоційно-образний полемічного змісту коментар із цілою мозаїкою різних інтертекстів діяльності В. Медведчука як очільника Всеукраїнської громадської організації «Український вибір», який сприймається як окремих твір — есе; пояснення сутності війни ФСБ з романом «Музей покинутих секретів»; розкриття змісту інтерв'ю Оксани Забужко газеті «Кореспондент» у зв'язку з початком російсько-грузинської війни (2008) і «прогнозування сценарію «гарячої» війни, яку може розгорнути росія на українських землях»; оцінку «воєнних» дій на фронті українських ЗМІ 2003–2004 рр., що закінчилися розгромом невідконтрольних Кремлю ресурсів.

Передмова Оксани Забужко до другого видання книжки «Вибране листування на тлі доби 1992–2002» (2013), репрезентує читачу плід 10-річного епістолярного спілкування письменниці з Юрієм Шерехом-Шевельовим, видатним українсько-американським славістом, професором Гарвардського і Колумбійського університетів. Авторка передмови не подає коментарів до змісту епістол, котрі ввійшли до цього видання, і не пояснює принципів їх добору, а зосереджує увагу на розкритті передісторії та історії цього вкрай необхідного Україні видання, щоб поновити понівечені в тоталітарну добу та в ранній пострадянський період сторінки біографії Юрія Шевельова й сформулювати неупереджений погляд українців новітнього часу на його діяльність. Проїнята публіцистичним пафосом, пронизана есеїстичністю автопередмова Оксани Забужко не залишить байдужим читача й спонукає його до непростого інтелектуального студіювання культурного діалогу двох неординарних особистостей, щоб стати третім його учасником.

Власне, уся передмова до другого видання «Вибраного листування на тлі доби: 1992–2002» присвячена розкриттю суспільно-політичних та психологічних факторів, котрі мотивують його появу в українському інформаційному просторі. А починається «історія» цієї книжки зі спогадів Оксани Забужко про те, що перше її видання не викликало якоїсь помітної дискусії, хоча «ентузіастичні рецензії» й були. Серед них увагу письменниці привернув відгук Сергія Вакуленка, голови Харківського історико-філологічного товариства. Намагаючись з'ясувати причини такого стриманого сприйняття «Вибраного листування», Оксана Забужко зауважує, що, по-перше, «мейстрімна ре-

цепція» виявила «великий розрив між зібраною в книжці інформацією... та чинним у суспільстві горизонтом знання не лише про Юрія Шевельова», а й про карколомні дев'яності роки — період листування; по-друге, «книжку було сприйнято радше як «навчальну літературу» в добрих старих традиціях українського «просвітництва» 19-го століття й «самвидаву» 20-го» (Забужко, 2016, с. 346). Виходить, що посттоталітарне культурне середовище не помітило публіцистичного змісту книжки, що Оксану Забужко в іпостасі літературного критика не задовольняло.

Цікаве спостереження міститься в її передмові стосовно ситуації, що склалася у видавничій сфері України на поч. ХХІ ст., яку вона називає «самвидавом доби інтернету», коли книжки друкуються мізерним накладом «2–3 тис. примірників у 46-мільйонній країні без власної культурної інфраструктури» (Забужко, 2016, с. 346) та й, додамо, як правило, за кошти автора. Ці думки Оксани Забужко суголосні із сумними її роздумами про долю Книжки в інформаційну добу панування електронних носіїв інформації в іншому публіцистичному творі «Письменник про війну (Слово для каталогу на Франкфуртському книжковому ярмарку 2015)». Тут вона пише про «гарячу» фазу «війни Книжки з Телевізором» і як представник паперової літературної культури застерігає: «... Якщо ми її програємо, писати буде нікому. Ніколи, ніде. І саме тому ми не маємо права програти» (Забужко, 2016, с. 346).

Проте письменниця «найважливішим» відгуком на книжку вважає те, що видавці кинулися перевидавати шевельовські твори, а «новоініційовані» читачі взялися сканувати та викладати в інтернеті, що викликало їхнє обговорення. Оксана Забужко вважала, що «завдання-мінімум» виконала й не поспішала з перевиданням листування, бо на її думку, потрібен був час, щоб сформувався ««читач Шевельова» як соціологічне явище», а друге видання було б розраховане на підготовленого «третього учасника» діалогу двох яскравих представників української культури різних поколінь.

Поворотним моментом у реалізації конфлікту в сюжеті передмови стала розповідь Оксани Забужко про подію 25 вересня 2013 року, а саме: руйнування меморіальної дошки Юрію Шевельову на будинку по вулиці Римарській, відомого в Харкові під назвою «Саламандра», де він проживав до 1941 року. «Це сталося через півгодини після того, як міська рада Харкова відмінила рішення топонімічної комісії про встановлення меморіальної дошки» («У Харкові сокирою», 2013). Це був, на думку Оксани Забужко, «удар кувалди», «в прямому й переносному сенсі, по голові цілій тій Україні, заради якої Юрій Шевельов увесь вік трудився — і яка нарешті, отак оголомшена, вся водномить про нього дізналася. І кинулася шукати за додатковими джерела-

ми інформації» (Забужко, 2016, с. 347), якої бракувало. Це був третій сплеск антишевельовської кампанії (дві попередні відбулися 1962-му та 1998-му рр.), і Оксана Забужко виставляла в інтернеті фрагменти книжки «Вибране листування на тлі доби: 1992–2002», «де можна було знайти відповіді на особливо закаламучені політичною хуцпою питання до шевельовської біографії» (Забужко, 2016, с. 347–348). Так було прийняте рішення про невідкладне друге видання книжки «Вибране листування на тлі доби 1992–2002», яке вона планувала підготувати пізніше.

Проте справжня історія цього перевидання була б не повною, якби «не трохи передісторії», поданої у вставній новелі, побудованій на спогадах авторки передмови. У ній ідеться про те, як 12 січня 2011 року в харківській філармонії, «колишній Столичній опері», Оксана Забужко, запрошена на авторський вечір, не могла позбутися відчуття присутності Юрія Шевельова. Саме тут у далекому 1930 році Шевельов-студент був свідком допиту Людмили Старицької-Черняхівської «на процесі СВУ», а через дорогу знаходилася його рідна «Саламандра». Очевидно, дух непокори, що панував тут, посприяв тому, що несподівано для самої себе Оксана Забужко стала говорити про Юрія Шевельова, «свого великого земляка, який, помираючи в Нью-Йорку, в останні хвилини просив «квиток до Харкова». Зустріч із інтелігенцією міста перетворилася на презентацію першого, «щойно з друкарні» видання «Листування». Оксана Забужко згадує, як тоді вона, ніби виписуючи «квиток» своєму епістолярному другу «і передаючи далі на добрі руки», заявила: «А у вас навіть меморіальної дошки на його будинку нема!» (Забужко, 2016, с. 346). Від цих слів харківська громада схаменулася — й пам'ятний знак на будинку Юрія Шевельова був установлений.

У змістовій структурі передмови важливу роль відіграє також фрагмент тексту, де авторка висловлює вдячність «всім громадянам омріяного Юрієм Шевельовим і на наших очах у муках народжуваного на світ «п'ятого Харкова», хто складався, чим міг, на той незабутній, справді-таки *пам'ятний* знак», а серед них — і дівчинці, «яка принесла на меморіальну дошку свої заощаджені «гроші на дорогу» Шевельову. Факти, які Оксана Забужко почерпнула із ЗМІ, у тканині тексту передмови виконують, по-перше, функцію уособлення єдності різних поколінь українців як «знаку майбутнього, знаку європейської України», по-друге, уміщений у кінці передмови, він виступає заключним оптимістичним акордом сюжету твору, висновком про те, що виписаного спільними зусиллями харків'ян «квиток до Харкова» вже нікому не скасувати. Процеси повної реабілітації духовного спадку Шевельова набирають сили в національному інформаційному просторі, і чимало зусиль до цього, як засвідчує аналізований нами літературно-критичний твір, доклала Оксана Забужко.

Письменниця, не чекаючи рецензій на друге видання «Вибраного листування», сама подає його публіцистичну оцінку: це продовження «шевельовських студій», прояв «нової полемічної літератури», що народилася «у відповідь на інвективи харківських владців», відгук на історичні «удари кувалдою» по українській культурі від часів Люблінської унії (Забужко, 2016, с. 349).

Оксана Забужко у відповідності до етичних засад літературно-критичної творчості не оминула можливості відзначити, що вона відреагувала в другому виданні на більшість компетентних зауважень Сергія Вакуленка, а також подякувати ще деяким харків'янинам — Давидові Ліфшицю, Костянтину Черемському, Вікторії Склярівій «без чиеї активності в справі повернення Шевельова на батьківщину це перевидання», можливо б, не здійснилося. Окрему вдячність авторка передмови висловила працівникам харківської новинної агенції «МедіаПорт», на платформі якого був оприлюднений Філіпом Диканом список публікацій Юрія Шевельова в харківській газеті 1941–1943 рр., що змусило її внести зміни до коментарів, а опубліковане «відео з акції вандалізму дало художнику матеріал для обкладинки» (Забужко, 2016, с. 349).

Проте лише із зверненням до аналізу мовних засобів автопередмови Оксани Забужко можна вповні оцінити соціальний підтекст цього твору та розкрити його публіцистичний зміст. Ключова метафора «удари кувалдою» розвиває за принципом градації такі значення: «антишевельовська кампанія», «руйнування пам'яток української культури», «нищення національної культури». Вона матеріалізує такий важливий вузол композиції, як конфлікт, виконує сюжетотворчу функцію: організовує навколо себе всі інші метафори, виступає рушійною силою авторської оповіді, проектує соціальні оцінки діяльності Юрія Шевельова, наснажує текст автопередмови громадянським пафосом. До речі, у засобах масової комунікації повідомлялося, що меморіальну дошку Шевельова розбили сокирою («У Харкові сокирою», 2013). Оксана Забужко, описуючи цю ситуацію, вживає свідомо чи мимовільно слово «кувалда», яке з огляду на його значення (кувалда — це молоток великого розміру для подрібнення каменю, невід'ємна частина інструментарію коваля, давня зброя багатьох народів) виявилася більш пластичним за семантичними трансформаціями. Порівняно із сокирою, що асоціюється з руйнівною силою, кувалда — це ще й знаряддя для творення, і зброя для оборони. У контексті передмови факт розбитої «кувалдою» меморіальної дошки Юрію Шевельову загострив дискусії навколо постаті вченого, привернув увагу українців до його творчості. Руйнівна сила антишевельовських кампаній поступилася прагненню української спільноти захистити свої культурні цінності на шляху державного будівництва.

Соціальний простір і час інтерпретації метафори «ударити кувалдою» в рецепції сучасного читача збагачується включенням фактів повернення пам'яті про Шевельова в Харкові, датованих 2021 роком: у будинку Саламандри в колишній шевельовській квартирі відкрита літературна резиденція, і ця «нова культурно-історична локація, за словами Сергія Жадана, допоможе нарешті позбутися політичних спекуляцій» навколо видатної постаті (Байрачна, 2021).

Листи Юрія Шевельова стали для Оксани Забужко джерелом заповнення метафоричних висловів, які продуктивно «працюють» у тексті її передмови. Так, висловлювання, запозичене з листа Шевельова 1999 р. «всі ми нанизані на один мотузок», вжите зі значенням «зв'язок поколінь», «спорідненість доль світочів української культури», «спорідненість доль людей, що мають мужність відстоювати духовні цінності», опринаймають історичні та літературні факти 30-х, 90-х рр ХХ ст. та поч. ХХІ ст. Образний шевельовський вислів «квиток до Харкова» в лаконічній формі відтворює тугу Юрія Шевельова за рідним містом, а в трансформованому вигляді «виписати квиток до Харкова», уведений до контексту сучасності, набрав значення «повернення спадщини Шевельова» й виконує роль факту.

Семантичних трансформацій у тексті автопередмови Оксани Забужко зазнав і вислів Юрія Шевельова «п'ятий Харків», запозичений з його мемуарів «Я — мене — мені... (і довкруги)» (2001), де функціонував як термін у класифікації періодів історико-культурного розвитку міста. І. Михайлин (2019) відзначив: «П'ятий Харків — це мрія Ю. Шевельова. Це Харків, у якому реалізовано ідеал незалежної України». «П'ятий Харків», носій документального факту в тексті О. Забужко, переріс в образ, метафору-інтертекст із значенням, прокоментованим І. Михайлином.

Книжка розлогого інтерв'ю Оксани Забужко з Ізою Хруслінською «Український палімпсест» вперше вийшла польською мовою 2013 року (Zabużko, 2013), а наступного року — українською в перекладі Дзвенислави Матіяш (Забужко, 2014). Вона містить відповіді відомої письменниці на питання, які цікавлять польського читача: про її біографію і творчість, місце України в сучасному світі, багатомірний образ української ідентичності, «хвороби» української незалежності, польсько-українські стосунки, Чорнобильську катастрофу та ін.

Передне слово письменниці до «Українського палімпсесту» не вкладається в межі літературно-критичного жанру передмови. І хоча канони цього жанру витримані: ми тут знайдемо відомості про історію книжки, пояснення специфіки її жанру та прагматичного змісту, фрагменти біографії Ізи Хруслінської, співрозмовниці Оксани Забужко, відомої варшавської журналістки, — усе ж таки на передньому плані внутрішні переживання авторки, викликані появою «Палімп-

сестів», майстерно скорельовані з подіями в Україні 2013 та 2014 рр., укладені у твір невеликого розміру довільної композиції. Тож ознаки дифузії з жанром есе, як і в попередньо проаналізованих автопередмовах письменниці, очевидні.

Свій літературно-критичний твір Оксана Забужко розпочинає роздумами про культуру жанру розмови та його функції в сучасному інформаційному світі: «Такого жанру — «розмови» — в українській літературі давно бракує. Несміливі спроби початку 2000-х якимось заповнити цю лакуну успіху не мали — на той час українці ще взагалі не розсмакували нон-фікшн, для нашого неопіреного і вбогого книжкового ринку то було як масло без хліба...» (Забужко, 2016, с. 364).

Помітно, що авторка користується синонімами до звичного у сфері журналістики терміна «інтерв'ю», називаючи його у цьому фрагменті передмови й нижче «розмовою», «інтерв'ю-рікою», «сократичною бесідою», «літературою нон-фікшн», «акушерством думки». «чисто платонівським «бенкетом». У цьому вбачається прагнення Оксани Забужко відмежуватися від риторики офіційності журналістського інтерв'ю, усвідомити сутність розмови в полі публіцистики. Говорячи про «розмову в українській літературі», авторка, певно, має на увазі публіцистику, оскільки у неї, як і в будь-якого визначного письменника, є два крила творчого ствердження особистості — художня література і публіцистика.

Звертаючись до окремих сторінок своєї біографії та до опису особистих громадянських почуттів, Оксана Забужко (2016) розповідає: «Всі ці десять років я люто заздрила полякам на їхню багатющу нон-фікшн — і щоразу, опиняючись в Польщі, бігала до книгарень напихати валізку книжками-репортажами, історичною публіцистикою, тревологами, щоденниками, біографіями — і таки «розмовами», жанром, що по-польськи зветься особливо гарно: «інтерв'ю-ріка». Саме так, ріка: плин живої думки, потік монологу, добутий на світ і любовно-зацікавлено підтримуваний і скеровуваний співрозмовцем, який — о, радість!— уміє **слухати**» (с. 364).

На погляд Оксани Забужко, головні риси «розмови» — це «уміння слухати» та скерований інтерв'юером потік монологу, що дає можливість такому учаснику спілкування, як письменник, висловитися емоційно й образно, поринаючи в спогади, вільно переміщаючись у часі і просторі, піднімаючись до висот філософської оцінки явищ суспільного буття українців. Її турбує вкрай низька культура спілкування в сучасному українському комунікативному середовищі, «де всі вуха закорковані і де люди, країни й культури, здається, тільки й те роблять, що перекрикують себе навзаєм, змагаючись, кому гучніше вийде...» (Забужко, 2016, с. 365). Письменниця обурюється популяризацією російського вислову «Я вас услышал», у ньому їй вчувається

поліцейське «все, що ви скажете, може бути використано проти вас», а «це вже була інша форма комунікації, відповідно, інша форма культури: та, в якій «слухають» — без спів-участі і спів-чуття: не на те, щоб зрозуміти твою позицію, а єдино на те, щоб добути від тебе відомості, потрібні для укріплення власної, — а це, в системі координат класичного гуманізму, якраз і дорівнює оголошенню війни: так допитують полонених» (Забужко, 2016, с. 365).

Оксана Забужко опосередковано через висвітлення історії книжки «Український палімпсест» та оцінки її прагматики ще не раз вдається до характеристики жанру розмови. Короткі біографічні відомості про свою співрозмовницю — Ізу Хруслінську, «дитя європейської культури», «людини діалогу», яка багато «зробила для польсько-українського порозуміння» — знайомлять читача з талановитою польською журналісткою та, що важливо для жанру передмови, розкривають справжні мотиви появи книжки: «Коли вона (Іза Хруслінська. — В. Г.), прочитавши «Музей покинутих секретів», запропонувала мені зробити таку книжку «розмов про Україну», «інтерв'ю-ріку» (роман викликав у неї бурю питань, що у формат журнального інтерв'ю не вміщалися), я погодилася — трохи з власного «полонофільства» («розказати» небайдужій тобі культурі про свою «одразу все» письменниці, «одним пакетом» — чим не спокуса?), але більше все-таки з «туги за жанром»: за тою самою сократичною бесідою» (Забужко, 2016, с. 365).

Кілька місяців «мозольної праці», по 7–8 годин на день розмов «під запис» з пані Ізою стали для Оксани Забужко здобуттям «незабутнього досвіду інтелектуального й духовного обміну». Ці роздуми письменниці увиразнюють проблему особистостей суб'єктів «інтерв'ю-ріки», рівноправних партнерів спілкування, яке сприймається ними як «чисто платонівський «бенкет», свято духовного звершення. Оксана Забужко не оминула можливості подати етимологічний екскурс — пояснення значення слова «бесіда», що «сотню років тому... в Україні й означало бенкет, учту — точний відповідник грецького «симпозіуму!»» (Забужко, 2016, с. 366).

Не чекаючи відгуків критиків на книжку «Український палімпсест», авторка в кінці передмови, подає лаконічну публіцистичну оцінку цьому виданню, яка розкриває її прагматичний зміст, дає відповідь на питання: для кого написана книжка, на якого читача розрахована та яке її місце в інформаційно-комунікативному просторі Польщі та України. По-перше, розкриваючи назву книжки, Оксана Забужко, указує на те, що вона вийшла в Польщі в час, коли в Києві почався Євромайдан, який викликав «бурю питань» інтерв'юера, і стала для польського читача «путівником по українських Майданах», «по тій Україні, яка по-справжньому вийшла на яв, щойно коли вихлюпнулась на вулиці на виду в усього світу», якої західні сусіди за час її

незалежності не розгледіли. По-друге, вона вважає своє розлоге інтерв'ю «персональним Майданом», оскільки в перекладі на українську мову воно повернулося до того читача, що був головним героєм, який шукає відповіді на питання «Хто ми? Звідки? Куди йдемо?», бо прийшов час, коли приховане стає явним, «і на палімпсестах проступають затерті знаки» (Забужко, 2016, с. 366).

Висновки

Актуальність обраного об'єкта дослідження — трьох автопередмов, що увійшли до книжки публіцистики Оксани Забужко «І знов я влізаю в танк...» пояснюється малодослідженістю цього жанру в теорії публіцистики.

Проведений комплексний аналіз автопередмов Оксани Забужко із застосуванням біографічного, історичного, порівняльного, аксіологічного, дискурсологічного методів дав можливість визначити цілу низку їхніх жанрово-стильових особливостей, які дозволяють знайти відповідь на питання, до яких інформаційно-комунікативних практик належить літературна критика. Оповідні структури автопередмов включають такий обов'язковий атрибут цього жанру, як мотивація написання твору, до якого подається передмова, що включає аналіз суспільно-політичних факторів зародження його задуму в причетності до фактів біографії письменниці. Автопередмови Оксани Забужко відзначають: громадянський пафос та лірична сповідальність наративу; присутність літературно-критичного коментаря власного твору, позначеного постмодерним письмом; філософська наснаженість суб'єктивних оцінок актуальних проблем кін. ХХ — поч. ХХІ ст., — і це дозволяє нам стверджувати приналежність їх саме до публіцистики, а не до науки про літературу чи аналітичного жанру журналістики.

Автопередмови Оксани Забужко демонструють особливості письменницької публіцистики, яка, за нашим визначенням, є специфічним різновидом майстерної й національно-світоглядної журналістики, що вирізняється жанровою дифузією, державотворчим змістом, філігранним механізмом прагматики, ускладненою інтертекстуальністю, активною інтеграцією з естетичною системою художньої творчості, психолого-аналітичним підходом до пізнання суперечливої дійсності, умінням передбачати перспективи її розвитку.

Мовна ретрансляція оповіді від першої особи в автопередмовах Оксани Забужко опринаймає закономірну в публіцистиці модель автобіографічності, позначену злиттям об'єкта і суб'єкта в наративній стратегії твору як способу викладення досвіду.

Для передмов Оксани Забужко характерна демонстративна автобіографічність. Потрапляючи в образне лексичне поле досліджуваних передмов, цей складник оповіді виконує сюжетотворчу функцію:

матеріалізує переплетення часопросторових пластів, стає факто-образом, будівничим матеріалом оригінальної композиції, що скріплює всі її елементи, уособленням долі жінки в кризовому суспільстві, символом громадянської стійкості письменниці в питаннях престижу українського народу та його культури.

Кожна з автопередмов Оксани Забужко локалізує одну із проблем теорії журналістики (прямо: інформаційна війна та кібератаки, культура сучасного інтерв'ю; опосередковано: факт і образ у публіцистиці), що дозволяє літературно-критичний здобуток письменниці застосувати в медіаосвіті.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Антонова, О. В. (2014). «Зазираючи за горизонт». *Національно-світоглядна публіцистика Миколи Жулинського* (В. М. Галич, ред.). Друкарський двір.
- Байрачна, Ю. (2021, 24 травня). *Між двома режимами. Як у Харкові повертають пам'ять про Шевельова*. Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3251671-miz-dvoma-rezimami-ak-u-harkovi-povertaut-pamat-pro-sevelova.html>
- Галич, В. М. (2004). *Олесь Гончар — журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності* [Монографія]. Наукова думка.
- Галич, В. М., & Куцевська, О. С. (2013). *Дискурс авторського редагування публіцистичного тексту: творча лабораторія Олесь Гончара* [Монографія]. Видавництво Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Даниліна, О. В. (2013). Автобіографія як метажанр у творчості Оксани Забужко. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*, 3, 52–59.
- Дуб, К. (2001). Автобіографічний синерген. *Слово і час*, 4, 15–23.
- Забужко, О. (2013). Передмова до другого видання. В О. Забужко & Ю. Шевельов, *Вибране листування на тлі доби: 1992–2002* (с. 3–5). Комора.
- Забужко, О. (2016). *І знов я влізаю в танк... Вибрані тексти 2012–2016: Статті, есе, інтерв'ю, спогади*. Комора.
- Забужко, О. (2014). Український палімпсест: Оксана Забужко у розмові з Ізою Хруслінською. Комора.
- Михайлин, І. (2012, 13 квітня). *П'ятий Харків у журналістиці Юрія Шевельова: феноменологічна та імперативна репрезентації*. Кафедра журналістики філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. <http://www.kafedrajourn.org.ua/media/227>
- Стеблина, Н. (2011). Способи представлення позиції комуніканта в письменницькій публіцистиці (на матеріалі публіцистичних виступів О. Забужко). *Діалог: медіа-студії*, 12, 184–191. <https://www.academia.edu/34735513>
- Тебешевська-Качак, Т. (2004). Автобіографізм як принцип нарації та характеротворення у прозі Оксани Забужко. *Слово і час*, 2, 39–47.
- У Харкові сокирою знищили дошку Шевельову*. (2013, 25 вересня). Історична правда. <https://www.istpravda.com.ua/short/2013/09/25/136684/>

REFERENCES

- Antonova, O. V. (2014). «Zazyraiuchy za horyzont». *Natsionalno-svitohliadna publitsystyka Mykoly Zhulynskoho* [«Looking Beyond the Horizon». Mykola Zhulynskyy's National Worldview Journalism] (V. M. Halych, Ed.). Drukarskyi dvir [in Ukrainian].
- Bairachna, Yu. (2021, May 24). *Mizh dvoma rezhymamy. Yak u Kharkovi povertaitu pamiat pro Shevelova* [Between Two Modes. How the Memory of Shevelov is Being Brought Back in Kharkov]. Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3251671-mizh-dvoma-rezimami-ak-u-harkovi-povertaitu-pamat-pro-shevelova.html> [in Ukrainian].
- Danylina, O. V. (2013). *Avtobiohrafiiia yak metazhanr u tvorchosti Oksany Zabuzhko* [Autobiography as a Metagenre in the Work of Oksana Zabuzhko]. *Bulletin of Zaporizhzhia National University*, 3, 52–59 [in Ukrainian].
- Dub, K. (2001). Avtobiohrafichniy synerhen [Autobiographical Synergen]. *Word and Time*, 4, 15–23 [in Ukrainian].
- Halych, V. M. (2004). *Oles Honchar — zhurnalist, publitsyst, redaktor: evoliutsiia tvorchoi maisternosti* [Oles Honchar — Journalist, Publicist, Editor: Evolution of Creative Skill] [Monograph]. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Halych, V. M., & Kutsevska, O. S. (2013). *Dyskurs avtorskoho redahuvannia publitsystychnoho tekstu: tvorcha laboratoriiia Olesia Honchara* [The Discourse of the Author's Editing of a Journalistic Text: The Creative Laboratory of Oles Honchar] [Monograph]. Publishing House of Luhansk Taras Shevchenko National University [in Ukrainian].
- Mykhailyn, I. (2012, April 13). *Piatyi Kharkiv u zhurnalistytsi Yuriiia Shevelova: fenomenolohichna ta imperatyvna reprezentatsii* [The Fifth Kharkiv in the Journalism of Yury Shevelov: Phenomenological and Imperative Representations]. Department of Journalism of the Faculty of Philology of V. N. Karazin Kharkiv National University. <http://www.kafedrajourn.org.ua/media/227> [in Ukrainian].
- Steblyna, N. (2011). *Sposoby predstavleniia pozytsii komunikanta v pysmennytskii publitsystytsi (na materialy publitsystychnykh vystupiv O. Zabuzhko)* [Ways of Presenting the Position of the Communicator in Literary Journalism (Based on the Journalistic Speeches of O. Zabuzhko)]. *Dialog: Media Studios*, 12, 184–191. <https://www.academia.edu/34735513> [in Ukrainian].
- Tebeshevska-Kachak, T. (2004). Avtobiohrafizm yak pryntsyp naratsii ta kharakterotvorennia u prozi Oksany Zabuzhko [Autobiography as a Principle of Narration and Characterization in Oksana Zabuzhko's Prose]. *Word and Time*, 2, 39–47 [in Ukrainian].
- U Kharkovi sokroyiu znyshchyly doshku Shevelovu* [In Kharkiv, They Destroyed Shevelov's Board with an Ax]. (2013, September 25). Istorychna pravda. <https://www.istpravda.com.ua/short/2013/09/25/136684/> [in Ukrainian].
- Zabuzhko, O. (2013). *Peredmovna do druhoho vydannia* [Preface to the Second Edition]. In O. Zabuzhko & Yu. Shevelov, *Vybrane lystuvannia na tli doby: 1992–2002* [Selected Correspondence Against the Background of the Day: 1992–2002] (pp. 3–5). Komora [in Ukrainian].
- Zabuzhko, O. (2016). *I znovu ya vliyaiu v tank... Vybrani teksty 2012–2016: Stati, ese, interviu, spohady* [And Again I Get Into the Tank... Selected Texts 2012–2016: Articles, Essays, Interviews, Memoirs]. Komora [in Ukrainian].
- Zabuzhko, Oksana. (2013). *Ukraiński palimpsest: Oksana Zabuzhko w rozmowie z Izq Chruslińską*. Kolegium Eurohy Wschodniej.

УДК 002.2(477.4+477.8)«15/17»

Поширення книжкової продукції на Правобережжі та в Західній Україні у XVI-XVIII ст.

Марія МАКАРОВА

канд. культурології, доц.

Київський університет імені
Бориса Грінченка

м. Київ, вул. Тимошенка, 136

m.makarova@kubg.edu.ua

ORCID 0000-0001-5334-4673

© Макарова М., 2022

Мета дослідження — на основі комплексного аналізу архівних документів, опублікованих джерел та вивчення розвитку книжкової справи на українських землях з'ясувати шляхи і форми розповсюдження книжкової продукції у XVI–XVIII ст. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні загальнонаукових і спеціальних методів: порівняльно-історичний, ретроспективний, системний, історико-хронологічний, метод моделювання. Метод книгознавчого аналізу передбачав використання трьох підходів: вивчення конкретних примірників книги; вивчення книжкового репертуару певного часу; вивчення книги як елементу певного книжкового зібрання. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що уперше досліджено характерні умови книгообміну та співпраці між друкарськими осередками, форми і види книжкової продукції, особливості поширення та використання стародруків в різних регіонах України, в тому числі серед населення різних християнських конфесій.

Звернено увагу на той факт, що, попри визнання дослідниками українського друкарства потреби вивчення шляхів міграції українських стародруків для історії окремих друкарень та видавничої справи на українських землях загалом, сьогодні подібні наукові розвідки майже відсутні. На підставі наявних документальних даних, архівних матеріалів та наукових розвідок докладно розкрито загальні тенденції розповсюдження книжкової продукції на Правобережжі та в Західній Україні у XVI–XVIII ст., а також особливості розповсюдження книжкових видань на Волині, Галичині, Буковині та Закарпатті. Наведено численні приклади розповсюдження книжкової продукції на українських землях у досліджуваній період. Підсумовано, що типовими для більшості друкарень формами розповсюдження книжкової продукції на Правобережжі та в Західній Україні у XVI–XVIII ст. були: торгівля книгами; видача «прикладок» працівникам друкарні, відправлення книг у подарунок, виконання замовлень на друкарську продукцію, відправлення книг у подарунок та ін., зокрема забезпечення богослужбовою літературою церков у монастирських вотчинах та приписаних до лаври монастирях, виконання замовлень на друкарську продукцію, надання добродійних книжкових пожертв бідним церквам та обителям. Наголошено, що активний книгообмін на Правобережжі та в Західній Україні у XVI–XVIII ст. значною мірою зумовлювався наявністю тісних книговидавничих контактів та співробітництва між окремими друкарськими осередками. Акцентовано, що характер взаємовідносин на ґрунті видавничої діяльності між Києво-Печерською та Чернігівською, Кременецькою, Львівською братською, Унівською та Почаївською друкарнями свідчить про спільну видавничу діяльність передусім православної Київської і уніатської Почаївської друкарень для забезпечення потреб українського громадянства в книгах рідною мовою (Макарова, 2008).

Ключові слова: книга, книжкові видання, богослужбова література, книговидавничі осередки, друкарня.

DISTRIBUTION OF BOOK PRODUCTS ON THE RIGHT BANK AND IN WESTERN UKRAINE IN THE 16th–18th CENTURIES

Mariia Makarova

PhD in Cultural Studies, Associate Professor

Borys Hrinchenko Kyiv University

13b Tymoshenka St., Kyiv

m.makarova@kubg.edu.ua

ORCID 0000–0001–5334–4673

The purpose of the research is to find out the ways and forms of book products distribution in the 16th–18th centuries on the basis of a comprehensive analysis of archival documents, published sources and study of the book business development in the Ukrainian lands. The methodology of the study is based on the use of general scientific and special methods: comparative-historical, retrospective, systemic, historical and chronological, method of modeling. The book analysis method involved the use of three approaches: studying specific book copies; studying of a certain time book repertoire; studying the book as a particular book collection element. The scientific novelty of the obtained results is that for the first time, the characteristic conditions of a book exchange and cooperation between printing centers, forms and types of book products, peculiarities of the spread and use of old prints in different regions of Ukraine, including among the population of different Christian denominations, were investigated. Conclusions. Attention was drawn to the fact that, despite the researchers' recognition of the Ukrainian printing industry, there is almost no need to study the ways of Ukrainian old prints migration for the history of individual printing houses and publishing in the Ukrainian lands in general, today there are almost no such scientific intelligence. Based on available documentary data, archival materials, and scientific research, the general tendencies of books distribution on the Right Bank and in Western Ukraine in the 16th–18th centuries, as well as peculiarities distribution of book publications in Volyn, Halychyna, Bukovyna, and Zakarpattia (Transcarpathia), were revealed in detail. There are numerous examples of book products distribution in the Ukrainian lands during the study period. It is summarized that typical forms of books distribution on the Right Bank and in Western Ukraine in the sixteens–eighteens centuries are typical for most printing houses: trade in books; issuance of «examples» to the employees of the printing house, sending books, as a gift, fulfillment of orders for printing products, etc., in particular providing liturgical literature of churches in monastic works and monasteries assigned to the Lavra, fulfillment orders for printing products, providing charitable book donations to poor churches and monasteries. It is mentioned that active book exchange on the Right Bank and in Western Ukraine in the 16th–18th centuries was largely caused by the presence of close book publishing contacts and cooperation between individual printing centers. It was emphasized that the nature of the relationship based on publishing activities between the Kyiv-Pechersk and Chernihiv, Kremenets, Lviv Brotherhood, Univ, and Pochaiv printing houses testify to the joint publishing activities of the Orthodox Kyiv and Uniate Pochaiv printing houses to meet the needs of Ukrainian citizens in books in their native language.

Keywords: book, book publications, liturgical literature, book publishing centers, printing house.

Актуальність теми

У становленні, збереженні і трансляції духовних цінностей української культури значна роль належить книзі. Писемність завжди значно розширювала можливості поширення і збереження духовної культури, а запровадження друкарства дало змогу залучати до культурного й політичного життя на українських землях ширші верстви населення, сприяючи єдності розвитку культури різних регіонів. Розвиток друкарства став складовою національно-культурного та духовного відродження українського народу в останні десятиріччя XVI — першій половині XVII ст. Публікація Біблії церковнослов'янською мовою 1581 року та розповсюдження друкованої полемічної літератури, в якій дискутувалися питання церковного й етнічного характеру, стали важливими чинниками кристалізації елементів національної свідомості в тогочасному суспільстві.

Друкована книга, крім свого функціонального призначення, започаткувала й новий етап в історії культури — розвиток мистецтва книгодрукування. Українські майстри вели пошуки нових засобів та форм в організації друку та оздобленні книг. Спроби реформувати церковнослов'янський кириличний шрифт, збагатити книги новими високохудожніми прикрасами, що поєднували елементи мистецтва Відродження з творчістю українських народних майстрів, свідчать про плідний розвиток друкарства в означений період.

Для України, як країни східноєвропейського регіону, книжкова продукція мала свої особливості. Вона визначалася, з одного боку, значно нижчим, порівняно з Центральною і Західною Європою, рівнем видавничої справи, а з іншого, її винятковим значенням для українського народу як засобу духовної консолідації, особливо в умовах тривалої епохи бездержавності та роз'єднання українських земель.

Однак, попри визнання дослідниками українського друкарства потреби вивчення шляхів міграцій українських стародруків для історії окремих друкарень та видавничої справи на українських землях загалом, сьогодні подібні наукові розвідки майже відсутні. З огляду на складність відтворення загальної картини поширення стародруків через незадовільний стан їх збереження, численні втрати від пожеж, вивезення їх за межі українських земель у воєнні часи та інші обставини, можна вести мову лише про загальні особливості і тенденції міграцій та осідання стародруків у музейних і бібліотечних фондах різних регіонів сучасної України.

Мета та методологія дослідження

Мета дослідження — на основі комплексного аналізу архівних документів, опублікованих джерел та вивчення розвитку книжкової справи на українських землях з'ясувати шляхи і форми розповсюдження книжкової продукції у XVI–XVIII ст.

Об'єкт дослідження — книга і книжкова справа другої половини XVI — XVIII ст.

Завдання: охарактеризувати загальні тенденції розповсюдження книжкової продукції на українських землях у XVI–XVIII ст.; виявити та проаналізувати особливості розповсюдження книжкової продукції в різних регіонах, зокрема: на Правобережжі, Волині, Галичині, Буковині та Закарпатті; а також розкрити специфіку міграцій стародруків.

Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні загальнонаукових і спеціальних методів: порівняльно-історичний, ретроспективний, системний, історико-хронологічний, метод моделювання. Метод книгознавчого аналізу передбачав використання трьох підходів: вивчення конкретних примірників книги; вивчення книжкового репертуару певного часу; вивчення книги як елементу певного книжкового зібрання.

Стан розробки проблеми

В українській науці є чимало праць загальноісторичного, філософського і культурологічного характеру з досліджуваної теми (О. Антоновича, М. Возняка, Т. Горбаченко, М. Грушевського, В. Микитася (1966), О. Мишанича, М. Поповича, Д. Степовика, К. Студинського, О. Толочко, І. Франка, В. Шурат, Н. Яковенко та ін.). Серед них історико-книгознавчі та мистецтвознавчі дослідження (М. Видашенко, Л. Дубровіної, Я. Запaska, Д. Зубрицького, Я. Ісаєвича (1962, 1966, 1970, 2002), С. Кагамлик (2005), Г. Ковальчук, Г. Логвиної, М. Максимович, С. Маслова (1924), В. Микитася (1966), І. Огієнка, І. Панькевича (1937), А. Петрушевича (1874, 1887, 1889), І. Свенціцького, Д. Степовика, М. Тимошика (2018, 2021), М. Шамрай (2005), Ю. Яворського) та ін.

Значний інтерес становлять праці Миколи Тимошика (1994) який першим з українських учених ретельно опрацював наявні в Києві, Львові, Кам'янці-Подільському, а також у Швейцарії архівні матеріали про життя й діяльність Івана Огієнка, упорядкував і вперше видав в Україні його найголовніші фундаментальні твори, зокрема засадниче дослідження з розглядуваної в цій статті проблеми — «Історія українського друкарства». Непростим шляхам української книги дорогами на північ до Московії, а також до країн цивілізованого Заходу присвячено немало сторінок у нових дослідженнях цього автора — «Українська книга і світ» та «Українське книговидання в діаспорі: Велика Британія» (Тимошик, 2018, 2021).

Вартисним внеском у книгознавчу науку є доробок А. Петрушевича (1874, 1887, 1889), особливо його напрацювання в галузі створення бібліографії стародрукованих видань, складання каталогів та хронологічних розписів книг. Нарис визначного книгознавця С. Маслова (1924) «Друкарство на Україні в XVI–XVIII ст.» — це невелике, але

змістовне дослідження, в якому викладено історію видавничих осередків, згрупованих за регіонами, і хоча з архівних матеріалів тут використано лише опубліковані, все ж ця розвідка є першим надійним узагальненням відомих на той час матеріалів про українські друкарні кириличного шрифту.

У 1916 р. на замовлення адміністрації Києво-Печерського монастиря до 300-річного ювілею обителі вийшло фундаментальне дослідження з історії Києво-Печерської друкарні Ф. Титова (1916). У 1958 р. у Києві під керівництвом П. Попова було видано каталог «Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР», а вже наступного року вийшла науково-популярна книжка харківського книгознавця І. Каганова «Українська книга кінця XVI–XVIII ст.». Я. Ісаєвич (1970, 2002) у своєму виданні з історії книговидання в Україні аналізує початки друкарства в Києві, київське лаврське друкарство 30–40 рр. XVII ст., розглядає діяльність Лаври у 1650–1721 рр. як головного українського видавничого осередку. Ґрунтовна наукова розвідка Ф. Терновського присвячена з'ясуванню умов лаврського друкарства кінця XVII — початку XVIII ст. та спроб керівництва Лаври в особі її архимандритів Варлаама Ясинського і Михайла Вуяхевича відстояти фактичну незалежність друку від втручання представників московської церковної влади (Довбищенко, 2002).

Своєрідним поштовхом до дослідження теми в новому світлі стало ґрунтовне сучасне дослідження С. Кагамлик (2005), яка, досліджуючи видавничу діяльність Києво-Печерської лаври XVII–XVIII ст., окремих підрозділ присвятила значенню Печерської друкарні в процесі книгообміну на українських землях. Варто також відзначити такі праці, як: «Очерк славянорусской библиографии с... 1491 по 1864 г.» В. Ундольського (1871), який тривалий час зберігав значення довідника про кириличні видання; а також працю І. Каратаєва (Каратаев, 1893). «Описание славянорусских книг, напечатанных кирилловскими буквами».

Отож, існує значний обсяг наукової літератури, який певною мірою торкається окресленої проблематики. Водночас огляд досліджень з цього питання виявляє і чимало білих плям в історії української видавничої справи. Зокрема, необхідно всебічно дослідити шляхи і форми розповсюдження книжкової продукції окремо взятих видавничих осередків та з'ясувати особливості міграцій стародруків в різних регіонах українських земель, в тому числі на території Правобережжя і Західної України.

Виклад основного матеріалу

Загальні тенденції

Розвиток книжкової справи на українських землях у другій половині XVI — XVIII ст. мав свою специфіку та особливості, які іс-

точно відрізняли його від аналогічних процесів в країнах Західної та Центральної Європи. Це було зумовлено обставинами соціально-економічного розвитку українських земель. Входячи до складу польсько-литовської держави та відіграючи роль аграрного регіону європейського цивілізаційного простору, Україна виявилася поза тими процесами, що стимулювали активний розвиток книжкової справи в країнах Центральної та Східної Європи. За таких умов український книжковий ринок був надзвичайно вузьким порівняно з європейським, і це не в останню чергу пояснює той факт, що українські друкарні досить пізно вийшли на історичну арену. Повільний соціально-економічний розвиток, відсутність національної буржуазії, переважання в суспільних відносинах понять та звичаїв, запозичених з епохи пізнього феодалізму, призвели до того, що основним споживачем книжкової продукції в Україні була церква, навколо якої, в силу зазначених історичних обставин, гуртувалося не лише релігійне, а й світське життя. Цілком природно, що з кінця XVI і до останніх десятиріч XVIII ст. більшість великих за обсягом книг, які виходили в світ значними тиражами, були передусім богослужбові тексти і молитовники, а також агіографічна література.

До 1648 р. значна частина тогочасних українських земель (крім Слобожанщини) разом з Києвом перебували в межах Речі Посполитої. Ця обставина створювала сприятливі умови для вільного поширення українських стародруків в межах єдиної держави, що було особливо важливо для Києво-Печерської лаври як визнаного центру православ'я, до якого сходилися численні паломники з усієї України та Білорусі. Можна припустити, що саме заможні паломники першими принесли книги лаврського друку на землі Правобережної та Західної України, започаткувавши важливий для національного розвитку процес книгообміну між східними та західними українськими землями. Авторитет лаврських видань пояснювався їх поліграфічною якістю та змістом — популярність була настільки високою, що лаврські книги часом бажали мати у себе не лише православні, а й уніати. Ситуація почала змінюватися з середини XVII ст., коли внаслідок суспільно-політичних подій у регіоні можливості для розповсюдження київських видань починають поступово погіршуватися. Пояснюється це кількома причинами.

1. В ході Визвольної війни українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького територія Правобережної України стала ареною бойових дій. Зрозуміло, що в умовах тривалого військового конфлікту плідні культурні взаємини (в тому числі і процес книгообміну) між Києвом та Правобережжям були неможливі.

2. Перехід абсолютної більшості парафій Волині, Галичини, Поділля та Брацлавщини в унію, а також проведення у 1720 р. Замоїсько-

го синоду актуалізував потребу узгодження літургійної літератури з католицькою догматикою. За таких умов поширення православних книг на території уніатської митрополії було визнано шкідливим, про що неодноразово приймали рішення уніатські ієрархи.

3. Вільному руху книг Києво-Печерської лаври на Правобережжя та Західну Україну заважала також гостра конкуренція між найбільшими центрами українського видавництва — Києвом, Львовом та Почаєвом. Тому кожна з цих друкарень домагалася державних привілеїв, які б юридично закріпили за нею той чи інший ринок збуту книжкової продукції. Уже в першій половині XVIII ст. монополію на реалізацію книжного ринку на Правобережжі ділили між собою Львівська і Почаївська друкарня, тоді як Києво-Печерська лавра опанувала ринки Лівобережжя та Слобожанщини і навіть намагалася зайняти своє місце в книжковій торгівлі в корінній росії.

4. Складності з поширенням київських видань на Правобережній та Західній Україні були пов'язані також з їх порівняно високими цінами. За таких обставин дешевші книги інших друкарень успішно конкурували з київськими виданнями.

Незважаючи на державні кордони, конфесійні обмеження та протидію видавців-конкурентів, книги печерського друку продовжували надходити до читачів, парафіяльних церков та монастирів Правобережжя та Західної України. Завдяки тому, що Києво-Печерська друкарня мала матеріальну підтримку найбагатшої православної інституції — Києво-Печерської лаври, спиралася на військову силу козацтва та інтелектуальний потенціал власне лаврських вчених та галичан, яких запросив для культурно-освітньої діяльності печерський архімандрит Єлисей Плетенецький, вона стала одним із провідних центрів українського книговидання у зазначений період. Усі ці обставини зумовили високу продуктивність Печерської друкарні, яка аж до 1718 р. зберігала автономію, була самостійною у виборі й характері друкованих книг. Її діяльність, попри постійні утиски лаврського книговидання через підпорядкування Української церкви Московському патріархату, поширювалася не лише на українські землі — у 1672–1673 рр. до москви відправлялися транспорти із сотнями книжок, лише у 1672 р. ця цифра становила 539 книг лаврського друку (Лелекач, 1954).

Для реалізації книг шляхом продажу Лавра ще до 1733 р. відкрила свою книгарню на Подолі в Києві, в якій станом на жовтень 1752 р. знаходилося книг на суму 731 крб. 98 коп. («Києво-Печерська Свято-Успенська», 1572–1929, Спр. 16, арк. 3). Серед найменувань печерських видань, виставлених на продаж у ці роки, згадуються Требники та пісні Тріоді (Ісаєвич, 2002, с. 234). Розповсюдженням лаврських видань за межами Києва займалися, крім лаврських ченців, й спеці-

альні купці-комісiонери, якi продавали книги на великих ярмарках у мiстах Богуслав, Киiв, Луцьк, Львiв, Стародуб (Шамрай, 2005, с. 86, 132, 219, 243). Безпосередньо у Печерському монастирi книги купували паломники та подорожнi. Отож, торгiвля церковними книгами (а також букварями, збiрками проповiдей) була доволi поширеною, серед покупцiв книг — сiльські громади i церковнi братства, а також неписьменнi парафiяни, якi дарували книги церквам з проханням про молитви за здоров'я чи упокій. Про масовий характер книжної торгiвлi у XVIII ст. свiдчать виявленi Анталом (Антоном) Годинкою i часто цитованi пiзнiшими дослiдниками повiдомлення про поїздки на Закарпаття або через Закарпаття на Балкани українських i росiйських купцiв, якi привозили великi партii церковних книг (Кагамлик, 2005, с. 6). Крім того, досить звичним явищем у XVIII ст. було надання Лаврою покупцям книг у борг. Так, у 1755 р. мешканцi Подолу в Києві Йосип i Степан Конзелевичi заборгували Лаврi за книги суму в розмiрi 55 крб. i 40 крб., а iнший київський мiщанин Иван Достоевський у 1761 р. був винен Лаврi за книги 80 крб. Тiльки на 1761 р. заборгованiсть рiзних осiб Лаврській друкарнi становила 791 крб. («Києво-Печерська Свято-Успенська», 1572–1929, Спр. 36, арк. 22–23).

Свiдчення про обсяги книжної торгiвлi у другiй половинi XVIII ст. мiстяться й в актах прикордонних митниць, через яких київськi купцi переправляли свiй товар на Правобережну i Захiдну Україну. Так, у книгах Стайкiвської прикордонної митниці є записи про те, що в травнi 1766 р. серед товарiв, що проходили митний контроль, значилося 10 «книг разных на руском дiалекте» цiною 6 крб., якi киянин Федiр Гоенко вiз у «польське» мiстечко Богуслав («Стайкiвська прикордонна митна», 1761–1783, Спр. 5, арк. 31, Спр. 10, арк. 20–21, 48). У сiчнi 1768 р. у книгах тiєї ж митниці було зафiксовано повiдомлення мешканця м. Києва Сави Федорова про доставку ним до м. Богуслава 10 часословцiв «киевской типографii» загальною вартiстю 20 крб. («Стайкiвська прикордонна митна», 1761–1783, Спр. 18, арк. 6, 20–21, 44–45, Спр.19, арк. 2). В серпнi 1790 р. через Василькiвську прикордонну митницю на Правобережжя було ввезено 130 книг. Одну з найбільших партiй українських книг (у тому числi 800 Бiблiй), про яку вiдомо сьогоднi, було конфiсковано на угорському кордонi у 1774 р. Помiтки на цих книгах, як, наприклад, на Євангелiї (рiк видання не зазначено) свiдчать, що бiльшiсть цих книг було надруковано в Києво-Печерській друкарнi (Титов, 1916, с. 125).

Однiєю з форм розрахункiв керiвництва друкарень зi своїми працiвниками i водночас способом розповсюдження книжної продукцiї була видача «прикладок», тобто певної кiлькостi надрукованих книг в залежностi вiд рiвня квалiфiкацiї та посади кожного працiвника. Отриманi книги власники або продавали самостiйно, або збу-

вали книготорговцям за зниженими цінами. Видача книжкових прикладок була однією з давніх традицій видавничої справи Києво-Печерської лаври. Крім соборних старців — членів Духовного собору, і самого начальника друкарні, подібними «прикладками» винагороджувалися також інші особи — закордонні майстри, лаврські ієромонахи — читачі друкарських проб. Дорогі, коштовно оформлені та рідкісні книги отримували переважно представники лаврської адміністрації. Наприклад, у 1766 р. соборна братія отримала по примірнику «Полууставців» і «Піярських граматик» минулорічного видання, а дещо пізніше їм було презентовано по одному новонадрукованому Трефологіону. Читачі друкарських проб — ієромонахи Аверкій, Нектарій, а також ієродиякони Феофан та Ієронім отримали у 1770 р. «в прикладку» 533 книги — каноники, часослови, букварі («Києво-Печерська Свято-Успенська», 1572–1929, Спр. 87, арк. 1–22).

Розповсюдженням книжок друкарні Львівського братства, як свідчать його протоколи та листування, повністю керували світські міщани-братчики. Отримані від друкарів тиражі книг зберігалися на складі, звідкіля їх продавали гуртовим покупцям (ними нерідко були палітурники) і видавали до книгарні для роздрібного продажу. Продавалися книги «в секстернах» (неоправленими зошитами) або в оправі. Купивши книги в зошитах, палітурники продавали оправлені значно дорожче — залежно від якості оправу. До нагляду за продажем братство визначало двох-трьох членів. Так, у середині XVII ст. істотну роль у розповсюдженні братських видань відігравав палітурник і переписувач книжок Василь Савула. Від 1644 р. він возив по ярмарках видання Сльозки, пізніше був довіреним слугою старшини братства Костянтина Мезапети і торгував книжками від його імені і за його дорученням (Кагамлик, 2005, с. 7). Оптові покупці книг нерідко замовляли палітурникам оправу великих партій книг. Наприклад, у 1679 р. пресвітер Григорій Мокрецький уклав контракт із палітурниками Андрієм Захар'ясевичем і Хомою про оправу 98 Псалтирів і 47 Акафистів Унівської друкарні (Кагамлик, 2005, с. 7). Збереглися також відомості, що у 1650–1651 рр. при львівському братстві функціонувала книгарня, де, крім львівських видань, реалізовувалися також книги інших друкарень, в першу чергу — київської.

Одним із способів поширення книг Києво-Печерської лаври було забезпечення богослужбовою літературою (часто безкоштовне) підвідомчих Лаврі церков у її лаврських вотчинах. Так, у 1760 р. священник Броварської Троїцької церкви Яків Романів на 115 крб. придбав книг у Печерській друкарні, а у липні 1765 р. Лавра відправила у новобудовану Михайлівську церкву с. Омбиша Часословець, Октоїх і кілька Трефологіонів («Києво-Печерська Свято-Успенська», 1572–1929, Спр. 118, арк. 3).

Видання Печерської друкарні поширювалися також через підвідомчі Лаврі приписні монастирі, ігумени яких намагалися зібрати пристойну бібліотеку з книг київського друку. Наприклад, у 1758 р. намісник Чолнського Трубчевського монастиря Варлаам придбав у Лаврі книг на 9 крб., ігумен Омбишського монастиря Тимон — на 10 крб., новопризначений ігумен Синянського монастиря о. Каліст при від'їзді з Лаври на ігуменство набрав книг на 35 крб. («Киево-Печерська Свято-Успенська», 1572–1929, Спр. 36, арк. 22). Відомо також, що новонадруковані Печерською друкарнею видання одразу надсилювалися у лаврські вотчини з розпорядження монастирської адміністрації. Як свідчать описи монастирського майна, станом на 1765 р. у Голосіївській пустині налічувалося 68 церковних книг, з них 49 — лаврського друку, 1 — львівського, 1 — московського і 2 рукописні; у Дятловицькому Спасо-Преображенському монастирі — 82 книги, з них 44 — печерського друку, 1 — львівського, 17 — московського і 1 — острозького («Киево-Печерська Свято-Успенська», 1572–1929, Спр. 227, арк. 19–29, 32–50).

Ще одна форма поширення лаврської книжкової продукції — виконання численних замовлень. Зокрема, у 1761 р. на прохання брянського воеводи Маслово керівництво друкарні відправило 12 Місячних міней в 6 книгах, Апостол і Євангеліє («Киево-Печерська Свято-Успенська», 1572–1929, Спр. 66, арк. 1–7). Особливо відповідально ставилися в Лаврі до замовлень на освітні потреби. Так, на замовлення Київської академії було надруковано: у 1744 р. — панегірик професора Мануїла Козачинського «Благоутробіє Марка Аврелія», 1764 р. — латинською і польською мовами Піарську граматику («без всякої пользы для себя»); 1779 р. — «Догматы христіянскої православної веры» ректора Київської академії Касіяна Лехницького; 1780 р. — «Руководство к чтенію книг ветхаго и новаго завета» для студентських потреб. На замовлення лубенського полковника Івана Кулябки у 1760 р. — понад 2 тисячі букварів для навчання козацької молоді, а у 1775 р. — на прохання обер-коменданта Єлчанинова кілька сотень букварів для солдатських дітей («Киево-Печерська Свято-Успенська», 1572–1929).

Однією з форм розповсюдження книг лаврського друку було також надання Лаврою добродійних книжкових пожертв бідним церквам та обителям. У 1784 р., беручи участь у відбудові м. Батурина, Лавра безкоштовно забезпечила новозбудовану Покровську церкву богослужбовими книгами («Киево-Печерська Свято-Успенська», 1572–1929, Спр. 221, арк. 1–8). У Лаврі традиційно організовувалися збори коштів від численних відвідувачів на користь й злиденних закордонних обителів, а сам монастир не раз виявляв на їх рахунок благодійність своїми книжковими пожертвами.

Адміністрація Печерського монастиря іноді також вдавалася до книжкових подарунків різним впливовим особам — як подяка за сприяння у вирішенні монастирських справ чи для забезпечення їх прихильності і підтримки. Так, відправляючи у 1761 р. книги на прохання лубенського полковника Івана Кулябки, Лавра, між іншим, висловила надію на сприяння полковника «в учиненні скорих и безволокитних да и небезполезних резолюций благодетельство». Звичним для Лаври було вручення книг «у презент» гетьманам та особам гетьманської адміністрації. З цією метою неодноразово відправлялися нарочиті посольства з книгами, як, наприклад, у 1761 р., коли Лавра відправила до Глухова управителя Сміловської волості Лукіана з книжковими подарунками для гетьмана і генеральної старшини — 94 книги на суму 36 крб. 60 коп. Серед них — «Камень веры» Стефана Яворського, акафісти, каноніки, полууставці та інші видання («Киево-Печерська Свято-Успенська», 1572–1929, Спр. 63, арк. 3, 10–11).

На тлі загальних тенденцій розповсюдження книжкових видань кожен окремих регіон Правобережжя та Західної України мав свої особливості, на які слід звернути особливу увагу.

Волинська специфіка

На Волині постійно діючого видавничого центру (православно-го чи уніатського) не існувало аж до заснування друкарні в Почаєві у 30-х рр. XVIII ст. Видавничі осередки в Острозі, Кременці, Дермані, Луцьку та мандрівні друкарні діяли відносно короткий час і, крім друкарні князя Острозького, не випустили значної кількості книг. Тому упродовж XVII — на початку XVIII ст. у цьому регіоні були поширені книги львівського та київського друку. Так, книги печерського друку продавалися у Луцьку (ймовірно на ярмарку) («Загорівський Різдва Пресвятої Богородиці», 1543–1844, с. 132), жертвувалися на користь церков та монастирів. У бібліотеці Почаївського монастиря станом на 1714 р. нараховувалося близько 60 книг кириличного друку, серед яких 13 мали львівське походження, 10 — московське, 4 — острозьке, і лише одна книга — київське (Великий Часослов).

Серед 73 богослужбових книг Загорівського монастиря, згідно з візитацією, проведеною у другій половині XVIII ст., книг почаївського друку було 28, львівського — 11, київського — 5, унівського — 4, супрасльського — 2, острозького — 1, походження ще 22 книг не було зазначене, як і місце видання ще 48 друкованих та рукописних книг, що зберігалися у бібліотеці монастиря («Загорівський Різдва Пресвятої Богородиці», 1543–1844, Спр. 104, арк. 6–9).

На жаль, візитаційні описи волинських парафіяльних церков, які неодноразово проводилися уніатськими єпископами у XVIII ст., досі не виявлені. Збереглися лише візити окремих храмів, які не є достат-

ньо репрезентативними для висновків про загальну ситуацію в регіоні. Виключенням є акти візитації Кашгородського деканату, згідно з якою у 22 церквах та 6 каплицях цієї церковно-територіальної округи в останній рік XVIII ст. зберігалось 277 богослужбових книг та видань на релігійну тематику. Серед них: 7 давніх рукописних книг, 168 книг — книжкова продукція друкарні Почаївського монастиря, 60 — друкарні Львівського братства, 4 книги мали віленське та 4 — київське походження, 34 видання — без зазначення місця видання.

Брак документальних даних про поширення книг на Волині частково компенсується дослідженнями М. Теодоровича, який у другій половині XIX ст. здійснив масштабне дослідження пам'яток старовини у церквах та монастирях Волнинської єпархії і видав п'яти томник під назвою «Волинь в описаниях городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и др. отношениях». Згідно з висновками дослідника, на Волині переважали книги почаївського та львівського друку, хоча було й багато книг київського походження та видань інших друкарень України.

Особливості на Галичині та Буковині

У цих українських краях найпоширенішими були видання друкарні Львівського братства, яка потужно діяла з кінця XVI — протягом XVIII ст. Видання друкарні Києво-Печерської лаври також були представлені в місцевих монастирях та храмах, про що свідчать, наприклад, описи майна Львівського православного братства у XVII–XVIII ст. Так, в описі за 1637 рік було зафіксовано 7 книг київського друку (Ісаєвич, 1966, с. 160–161), а вже у 1688 р. фонд бібліотеки братства поповнився творами Йоаникія Галятовського («Ключ розуміння», «Месія правдивий»), Антона Радивиловського («Огородок Марії Богородиці», «Вінець Христов») Петра Могили («Літос») та ін. (Кагамлик, 2005, с. 11).

У середині XVIII ст. у розпорядження Львівського братства, яке на той час стало вже уніатським, перейшла велика бібліотека священника братської церкви Антона Левинського, до якої входило 120 найменувань творів, які складали понад 300 томів. У книгозбірні переважали латинські книги, значну частину яких складали твори античних авторів, книги з юриспруденції, історичні хроніки тощо. З праць українських авторів — незмінний «Ключ розуміння» Йоаникія Галятовського, «Вінець Христов» і «Огородок Марії Богородиці» Антонія Радивиловського, «Камінь віри» Стефана Яворського, Києво-Печерський патерик (Кагамлик, 2005, с. 15).

У бібліотеці православного Скита Манявського зберігалось 126 книг, серед яких — «Апокрисис» Філалета, твори Антонія Радивилов-

ського, Дмитра Туптала-Ростовського та інших українських авторів, виданих в друкарні Києво-Печерської Лаври (Кагамлик, 2005, с. 21).

Книги лаврської друкарні зберігалися також у приватних бібліотеках світських осіб. В каталозі 1651 року бібліотеки одного з керівників Львівського братства грека Костянтина Мезапети, близько третини складали книги релігійного змісту, решта — твори з філософії, класичної філології, юриспруденції. З книг українських авторів — два примірники «Апології» М. Смотрицького (Львів 1628), «Календар правдивий» Дубовича, Києво-Печерський патерик в обробці Сильвестра Косова, з видань українських друкарень — «Книга о священстві» (Львів 1614), острозьке видання Василя Великого, з віленських видань — «Вертоград душевний» (1620), бесіди Макарія Єгипетського (1627) (Исаевич, 1962, с. 448).

Поширювалися книги також на Буковині — віддаленій країні української етнографічної території, яка століттями перебувала у складі Молдавського князівства. Відомо, що з 115 кириличних книг XVII–XVIII ст., що збереглись станом на 1930 р. у 42 буковинських селах, 40 було надруковано у Львові, 30 — в Києві, 17 — у Почаєві, 2 — в Стрятині, 1 — в Чернігові (Ундольський, 1871, с. 164).

Закарпатські осередки

Закарпаття тривалий час був краєм запеклих воєн між Угорщиною, Австрією, Туреччиною та Семигородом, а також центром релігійного протистояння між католиками і протестантами. Українці Закарпаття, не маючи жодних політичних прав, у відстоюванні власної національної ідентичності могли покладатися лише на Церкву, яка протягом століть була єдиним легальним репрезентантом їх суспільно-релігійних та національних інтересів. Не маючи можливості заснувати власну друкарню, закарпатські українці тривалий час залежали від поставок книжкової продукції українських видавничих центрів Польщі та Росії, без якої функціонування Церкви було практично неможливим. Угорський уряд забороняв ввозити будь-які книги з російської держави, але вони все-таки проникали через кордони, незважаючи на те, що коштували надзвичайно дорого. Так, за печерський Октоїх 1745 р. Іван Цзира з Синевірської Поляни заплатив у 1756 р. «золотых угорских и чотыри» (Ojtozi, 1982, с. 37).

З 202 книг, виявлених сучасними дослідниками у парафіяльних церквах північно-східної Угорщини і переданих до бібліотеки греко-католицької Богословської академії у Ніредьгаза, 187 складали книги з українських друкарень (122 — львівських, 23 — почаївських, 16 — київських, 4 — унівських, 1 — з Чернігова) (Кагамлик, 2005, с. 49).

Про поширення і використання книг на Закарпатті у XVII–XVIII ст. засвідчують покраїнні записи та інші помітки на стародруках, згід-

но з якими богослужбові книги церквам та храмам дарували також прихожани (Петрушевич, 1889, с. 16, 29). На жаль, в джерелах практично не збереглося конкретних свідчень щодо кількості завезеної на Закарпаття книжкової продукції до початку XVIII ст. Пояснюється це відносно ліберальним режимом пропуску товарів на угорському кордоні, за яким облік книжкової продукції практично не провадився. Ситуація змінилася після придушення повстання Ференца Ракоці (1703–1711 рр.), коли угорські урядові кола ввели цензуру для книг, виданих за кордоном, і посилили нагляд за торговцями та мандрівниками зі східнослов'янських земель. Зокрема, в серпні 1726 р. було наказано піддавати цензурі кожну привезену до Угорщини книгу (Петрушевич, 1889, с. 156). Так, у 1774 р. було конфісковано велику партію книг, у тому числі 800 Біблій київського видання, і лише у 1804 р. 600 примірників надійшло у продаж, коли в Будапештській друкарні до них виготовили новий титульний аркуш 22 (Ундольський, 1871, с. 164). Також документально підтверджено, що у 1757 р. українські купці провезли через Ужоцький перевал 1146 примірників «схизматицьких» (православних) книг, більшість з яких були букварі, які користувалися особливим попитом на Закарпатті. У 1759 р. цим же шляхом було перевезено 9 возів книг, у 1760 р. — 907 (170 букварів), у 1762 р. — 877 (400 букварів) (Панькевич, 1937).

Таким чином, книги з України, попри суворі обмеження введені угорським урядом на початку XVIII ст. все ж досягали Закарпаття, причому популярність лаврських друків була досить висока серед місцевого українського населення — особливо поширеним був «Ключ розуменія» Йоаникія Галятовського та його львівські перевидання: ця книга знаходилася майже в кожному третьому — четвертому селі і у всіх містах і монастирях Закарпаття, тільки на Мараморощині його знали в 19 селах (Микитась, 1966, с. 149).

Висновки

На підставі документальних даних, що дійшли до нашого часу, можна зробити висновок щодо шляхів і форм розповсюдження книжкової продукції на Правобережжі та в Західній Україні у XVI–XVIII ст.

Типовими для більшості друкарень формами розповсюдження книжкової продукції були: торгівля книгами; видача «прикладок» працівникам друкарні — форма розрахунку з ними у вигляді певної кількості новонадрукованих книг, відправлення книг у подарунок, виконання замовлень на друкарську продукцію, відправлення книг у подарунок та ін. Найпоширенішим способом розповсюдження видань кириличного друку була книготоргівля. Деякі, особливо потужні видавничі осередки вдавалися й до інших способів поширення видань.

Активний книгообмін на Правобережжі та в Західній Україні у XVI–XVIII ст. значною мірою зумовлювався наявністю тісних кни-

говидавничих контактів та співробітництва між окремими друкарськими осередками. Зокрема, йдеться про такі способи співробітництва, як: обмін шрифтами, друкарськими майстрами, використання як зразків для передруків видань інших друкарень та ін.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Довбищенко, М. (2002). Епізоди з історії унії в Перемиській єпархії середини XVII ст. (за матеріалами Перемиського державного архіву). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 6, 446–454.
- Загорівський Різдва Пресвятої Богородиці чоловічий монастир, с. Загорів Володимирського повіту Волинського воєводства. (1543–1844). (Фонд 2070, Опис 1, Справа 104). Центральний державний історичний архів України, Київ.
- Исаевич, Я. (1962). Издательская деятельность Львовского братства в XVI–XVIII веках. *Книга. Исследования и материалы*, 7, 199–238.
- Ісаєвич, Я. (1966). *Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII століття* (Ф. І. Стеблій, ред.). Наукова думка.
- Ісаєвич, Я. (2002). *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми* (Ю. Ясіновський, ред.). Інститут українознавства імені І. Крип'якевича.
- Ісаєвич, Я. Д. (Уклад.). (1970). *Львівські видання XVI–XVIII століття: Каталог*. Львів.
- Кагамлик, С. Р. (2005). *Києво-Печерська лавра: світ православної духовності та культури (XVII–XVIII століття)* [Монографія] (В. М. Колпакова, ред.). Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник.
- Каратаев, И. П. (Сост.). (1893). *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491–1730* (Т. 1). Типография В.С. Балашева.
- Києво-Печерська Свято-Успенська лавра. (1572–1929). (Фонд 128, Опис 1 Друкарська справа, Справа 16, 36, 51, 63, 66, 87, 118, 128, 221; Опис 1 Загальночернецькі справи, Справа 227). Центральний державний історичний архів України, Київ.
- Лелекач, М. М. (1954). Культурні зв'язки Закарпаття з Україною і Росією в XVII–XVIII ст. *Наукові записки Ужгородського державного університету*, 9, 140–151.
- Макарова, М. В. (2008). *Друкована книга XVI–XVIII ст. як фактор спадкоємності духовної культури України* [Дисертація кандидата культурології, Київський національний університет культури і мистецтв].
- Маслов, С. (1924). *Друкарство на Україні в XVI–XVIII ст.* Київ-Друк.
- Микитась, В. (1966). *Літературний процес на Закарпатті доби феодалізму: конспект лекцій з курсу історії давньої української літератури*. Ужгородський державний університет.
- Мишанич, О. (1964). *Література Закарпаття XVII–XVIII століть: історико-літературний нарис*. Наукова думка.
- Олексюк, М. М. (Ред.). (1968). *Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі*. Видавництво Львівського університету.

- Панькевич, І. (1937). Покрайні записи на південнокарпатських церковних книгах. *Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді*, 12, 16–29.
- Петрушевич, А. С. (1874). Сводная Галицко-Русская Летопись с 1600 по 1700 год. В А. С. Петрушевич (сост.), *Литературный сборник издаваемый Галицко-Русскою матицею, 1872 и 1873* (с. 1–691). Типография Ставропигийского института.
- Петрушевич, А. С. (Сост.). (1887). *Сводная Галицко-Русская Летопись с 1700 до конца августа 1772 года* (Ч. 1). Типография Ставропигийского института.
- Петрушевич, А. С. (Сост.). (1889). *Сводная Галицко-Русская Летопись с 1772 до конца 1800 года* (Т. 3). Типография Ставропигийского института.
- Стайківська прикордонна митна застава. (1761–1783). (Фонд 121, Опис 1, Справа 5, 10, 18, 19). Центральний державний історичний архів України, Київ.
- Тимошик, М. С. (1994). Невтомний сівач на українознавчій ниві. В І. І. Огієнко, *Історія українського друкарства* (с. 7–33). Либідь.
- Тимошик, М. С. (2018). *Українська книга і світ*. Наша культура і наука; Український університет.
- Тимошик, М. С. (2021). *Українське книговидання в діаспорі: Велика Британія* [Монографія]. Наша культура і наука.
- Титов, Ф. (1924). *Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII ст. Везбірка передмов до українських стародруків*. З друкарні Української Академії Наук.
- Титов, Ф. (Сост.). (1916). Типография Киево-Печерской Лавры. Исторический очерк (1606–1616–1916 гг.) (Т. 1: 1606–1616–1721). Типография Киево-Печерской Успенской Лавры.
- Троцкий, П. (1865). Типография Киево-Печерской лавры. *Труды Киевской духовной академии*, 5, 72–74
- Ундольский, В. М. (1871). *Очерк славянорусской библиографии*. Московский публичный и Румянцевский музеи.
- Шамрай, М. (2005). *Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15–17 століття з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Друкарня Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
- Ojtozi, E. (1982). *A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára.

REFERENCES

- Dovbyshchenko, M. (2002). *Epizody z istorii unii v Peremyskii yeparkhii seredyny XVII st. (za materialamy Peremyskoho derzhavnoho arkhivu)* [Episodes from the History of the Union in the Peremysky Eparchy in the Middle of the 17th Century (Based on the Materials of the Przemyśl State Archive)]. *Drohobych Regional Studies*, 6, 446–454 [in Ukrainian].
- Isaevich, Ya. (1962). *Izdatel'skaya deyatel'nost' L'vovskogo bratstva v XVI–XVIII vekakh* [Publishing Activity of the Lviv Brotherhood in the XVI–XVIII Centuries]. *Kniga. Issledovaniya i materialy*, 7, 199–238 [in Russian].
- Isaievych, Ya. (1966). *Bratstva ta yikh rol v rozvytku ukrainskoi kultury XVI–XVIII stolittia* [Brotherhoods and their Role in the Development of Ukrainian Culture of the 16th–18th Centuries] (F. I. Steblii, Ed.). *Naukova dumka* [in Ukrainian].

- Isaievych, Ya. (2002). *Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy* [Ukrainian Book Publishing: Origins, Development, Problems] (Iu. Yasinovskiy, Ed.). I. Krypyakevich Institute of Ukraine Studies [in Ukrainian].
- Isaievych, Ya. D. (Comp.). (1970). *Lvivski vydannia XVI–XVIII stolittia: Kataloh* [Lviv Editions of the 16th–18th Centuries: Catalogue]. Lviv [in Ukrainian].
- Kahamlyk, S. R. (2005). *Kyievo–Pecherska Lavra: svit pravoslavnoi dukhovnosti ta kultury (XVII–XVIII stolittia)* [Kyiv–Pechersk Lavra: The World of Orthodox Spirituality and Culture (XVII–XVIII Centuries)] [Monograph] (V. M. Kolkakova, Ed.). Natsionalnyi Kyievo–Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk [in Ukrainian].
- Karataev, I. P. (Comp.). (1893). *Opisanie slavyano-russkikh knig, napechatannykh kirillovskimi bukvami. 1491–1730* [Description of Slavic-Russian Books Printed in Cyrillic Letters. 1491–1730] (Vol. 1). Tipografiya V.S. Balasheva [in Russian].
- Kyievo-Pecherska Sviato-Uspenska Lavra [Kyiv–Pechersk Holy Dormition Lavra]. (1572–1929). (Fund 128, Inventory 1 Drukarska sprava [Printing Business], File 16, 36, 51, 63, 66, 87, 118, 128, 221; Inventory 1 Zahalnochernetski spravy [General Monastic Affairs], File 227). Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Lelekach, M. M. (1954). Kulturni zviazky Zakarpattia z Ukrainoiu i Rosiieiu v XVII–XVIII stolitti [Cultural Ties of Transcarpathia with Ukraine and Russia in the 17th–18th Centuries]. *Naukovi zapysky Uzhhorodskoho derzhavnoho universytetu*, 9, 140–151 [in Ukrainian].
- Makarova, M. V. (2008). *Drukovana knyha XVI–XVIII st. yak faktor spadkoiemnosti dukhovnoi kultury Ukrainy* [Printed Book of the XVI–XVIII Centuries as a Factor of the Continuity of the Spiritual Culture of Ukraine] [PhD Dissertation, Kyiv National University of Culture and Arts] [in Ukrainian].
- Maslov, C. (1924). Drukarstvo na Ukraini v XVI–XVIII stolitti [Printing in Ukraine in the XVI–XVIII Centuries]. Kyiv-Druk [in Ukrainian].
- Mykytas, V. (1966). *Literaturnyi protses na Zakarpatti doby feodalizmu: konspekt lektsii z kursu istorii davnoi ukrainskoi literatury* [The Literary Process in Transcarpathia During the Feudal Era: A Synopsis of Lectures on the History of Ancient Ukrainian Literature]. Uzhhorod National University [in Ukrainian].
- Myshanych, O. (1964). *Literatura Zakarpattia XVII–XVIII stolit: istoryko-literaturnyi narys* [Literature of Transcarpathia of the XVII–XVIII Centuries: Historical and Literary Essay]. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Ojtozi, E. (1982). *A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei* [Cyrillic Books of the Máriapócs Basilites]. Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára [in Hungarian].
- Oleksiuk, M. M. (Ed.). (1968). *Torzhestvo istorychnoi spravedlyvosti. Zakonomirnist vozziednannia zakhidnoukrainskykh zemel v yedynii Ukrainskii Radianskii derzhavi* [The Celebration of Historical Justice. The Regularity of the Reunification of the Western Ukrainian Lands in the Unified Ukrainian Soviet State]. Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu [in Ukrainian].
- Pankevych, I. (1937). Pokraini zapysy na pivdennokarpatskykh tserkovnykh knyhakh [Marginal Entries in South Carpathian Church Books]. *Naukovyi zbirnyk tovarystva «Prosvita» v Uzhhorodi*, 12, 16–29 [in Ukrainian].
- Petrushevich, A. S. (1874). *Svodnaya Galitsko-Russkaya Letopis' s 1600 po 1700 god* [Consolidated Galician-Russian Chronicle from 1600 to 1700]. In A. S. Petrushevich (Comp.), *Literaturnyi sbornik izdavaemyi Galitsko-Russkoyu matitseyu*,

- 1872 i 1873 [Literary Collection Published by the Galician-Russian Mother, 1872 and 1873] (pp. 1–691). Tipografiya Stavropigiiskogo instituta [in Russian].
- Petrushevich, A. S. (Comp.). (1887). *Svodnaya Galitsko-Russkaya Letopis' s 1700 do kontsa avgusta 1772 goda* [Consolidated Galician-Russian Chronicle from 1700 to the end of August 1772] (Pt. 1). Tipografiya Stavropigiiskogo instituta [in Russian].
- Petrushevich, A. S. (Comp.). (1889). *Svodnaya Galitsko-Russkaya Letopis' s 1772 do kontsa 1800 goda* [Consolidated Galician-Russian Chronicle from 1772 to the end of 1800] (Vol. 3). Tipografiya Stavropigiiskogo instituta [in Russian].
- Shamrai, M. (2005). *Marhinalii v starodrukakh kyrylychnoho shryftu 15–17 stolittia z fondu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Marginalia in Old Prints of the Cyrillic Script of the 15th–17th Centuries from the Fund of the National Library of Ukraine Named After V. I. Vernadskyi]. Printing House of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine [in Ukrainian].
- Staikivska prykordonna mytna zastava [Staikiv Border Customs Warehouse]. (1761–1783). (Fund 121, Inventory 1, File 5, 10, 18, 19). Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Titov, F. (Comp.). (1916). *Tipografiya Kievo-Pecherskoi Lavry. Istoricheskii ocherk (1606–1616–1916 gg.)* [Printing House of the Kiev-Pechersk Lavra. Historical Sketch (1606–1616–1916)] (Vol. 1: 1606–1616–1721). Tipografiya Kievo-Pecherskoi Uspenskoii Lavry [in Russian].
- Trotskii, P. (1865). Tipografiya Kievo-Pecherskoi Lavry [Printing House of the Kiev-Pechersk Lavra]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 5, 72–74 [in Russian].
- Tymoshyk, M. S. (1994). Nevtomnyi sivach na ukrainoznavchii nyvi [A Tireless Sower in the Field of Ukrainian Studies]. In I. I. Ohiienko, *Istoriia ukrainskoho drukarstva* [History of Ukrainian Printing] (pp. 7–33). Lybid [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. S. (2018). *Ukrainska knyha i svit* [Ukrainian Book and the World]. Nasha kultura i nauka; Ukrainyskyi universytet [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. S. (2021). *Ukrainske knyhovydannia v diaspori: Velyka Brytaniia* [Ukrainian Book Publishing in the Diaspora: Great Britain] [Monograph]. Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
- Tytov, F. (1924). *Materialy dlia istorii knyzhnoi spravy na Vkraini v XVI–XVIII st. Vsezbirka peredmov do ukrainskykh starodrukiv* [Materials for the History of the Book Business in Ukraine in the 16th–18th Centuries. A Complete Collection of Prefaces to Ukrainian Old Prints]. Z drukarni Ukrainiskoi Akademii Nauk [in Ukrainian].
- Undol'skii, V. M. (1871). *Ocherk slavyanorusskoi bibliografii* [Essay on Slavic Russian Bibliography]. Moskovskii publichnyi i Rummyantsevskii muzei [in Russian].
- Zahorivskiy Rizdva Presviatoi Bohorodytsi cholovychyi monastyr, s. Zahoriv Volodymyrskoho povitu Volynskoho voievodstva [Zahoriv Monastery of the Nativity of the Blessed Virgin Mary, p. Zahoriv, Volodymyr District, Volyn Voivodeship]. (1543–1844). (Fund 2070, Inventory 1, File 104). Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].

УДК 094.1:003.349](477):017/019–028.42«19/20»

Українські кириличні стародруки через призму їх наукової каталогізації у ХХ-ХХІ ст.

Марія БОНДАР

Викл.

Київський національний
університет культур і мистецтввул. Є. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна,

marybondar@gmail.com

ORCID 0000–0002–6092–8236

© Бондар М., 2022

Метою публікації є дослідження історії сучасного науково-бібліографічного опису українських кириличних стародруків у другій половині ХХ — перших десятиліттях ХХІ ст. через призму аналізу друкованих видань з їхнім описом. Найбільш вагомим результатом опису кириличних книжкових пам'яток став зведений каталог Я. П. Запаска та Я. Д. Ісаєвича, підготовлений та виданий друком у 1981–1984 рр., що є також і репертуаром давньої української книги. Проаналізовано опис українських кириличних видань XVI–XVII ст. у трьох тематичних випусках видання «Украинские книги кирилловской печати» 1976–1990 рр., що є також альбомами з фіксацією й представленням елементів їхнього художнього оформлення. В деяких каталогах, підготовлених українськими й зарубіжними бібліографами, описано видання окремих друкарень — І. Федорова, Львівського братства, М. Сльозки, Острога, Києво-Печерської лаври, Унівського та Почаївського монастирів. При аналізі друкованих каталогів кириличних стародруків відзначено особливості опису видань й примірників книжкових пам'яток у кожному з видань. Простежено історію бібліографування українських видань XVI–XVIII ст. у зведених каталогах кириличної книги та у описах стародруків окремих книгозбірень України, Росії, Польщі, Білорусі, Литви, Великобританії, Чехії. Проаналізовано суміщення бібліографічного опису кириличних видань з іншими формами презентації стародруків з метою популяризації. Розглянуто й такий вид бібліографії, як каталоги-переліки стародруків у складі наукових досліджень, присвячені презентації видань окремих друкарень Києва, Львова та Почаєва.

Ключові слова: Українські кириличні стародруки, наукові каталоги кириличних видань XVI–XVIII ст., бібліографія давньої української книги.

UKRAINIAN CYRILLIC OLD PRINTS THROUGH THE PRISM OF THEIR SCIENTIFIC CATALOGUING IN THE 20th–21st CENTURIES

Mariia Bondar

Lecturer at the Department of Information Technology
Kyiv National University of Culture and Arts
36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01601
marybondar@gmail.com
ORCID 0000–0002–6092–8236

The purpose of this publication is to study the history of the modern scientific and bibliographic description of Ukrainian Cyrillic old prints in the second half of the 20th – the first decades of the 21st century through the prism of printed publications analysis with their description. The most significant result of the Cyrillic book monuments description was the consolidated catalog of Y. Zapasko and Y. Isaievych, prepared and published in 1981–1984, which is also the repertoire of the ancient Ukrainian book. The description of Ukrainian Cyrillic editions of the sixteens–seventeenth centuries is analyzed in three thematic issues of the publication «Ukrainian books of the Cyrillic press» 1976–1990, which are also albums with fixation and presentation of their artistic design elements. Some catalogs prepared by Ukrainian and foreign bibliographers describe the publications of individual printing houses – I. Fedorov, Lviv Brotherhood, M. Slozka, Ostroh, Kyiv–Pechersk Lavra, Univ, and Pochaiv monasteries. When analyzing the printed catalogs of Cyrillic old printed books, the peculiarities of the editions description and book monuments copies in each edition were noted. The history of Ukrainian editions bibliography of the sixteens–eighteens centuries in the consolidated catalogs of Cyrillic books and the descriptions of old prints of individual libraries of Ukraine, Russia, Poland, Belarus, Lithuania, Great Britain, Czech Republic was traced. The bibliographic description combination of Cyrillic editions with other forms of old prints presentation for popularization is analyzed. Such type of bibliography as catalogs–lists of old printed books as part of scientific research devoted to the publications presentation of individual printing houses of Kyiv, Lviv, and Pochaiv, is also considered.

Keywords: Ukrainian Cyrillic old prints, Cyrillic editions scientific catalogues of 16th–18th centuries, ancient Ukrainian books bibliography.

Актуальність теми

Українське кириличне книговидання розпочинається з львівських видань І. Федорова — Апостола та Букваря 1574 р., далі представлене книгами острозького друку в друкарні В. К. Острозького, серед яких найавторитетнішим є видання Біблії 1581 р. Також книговидавничою діяльністю займаються друкарня Львівського братства, мають помітний вплив на розвиток української книги кілька видань друкарень Стрятина та Крилоса. З перших десятиліть XVII ст. розпочинає активне книговидання друкарня Києво-Печерської лаври, що стала найпотужнішим українським видавничим осередком XVII–XVIII ст. У Львові помітну конкуренцію друкарні Львівського братства склала типографія М. Сльозки, з останніх десятиліть працює друкарня Унівського Успенського монастиря. У XVIII ст. триває потужне книговидання у Почаєві у друкарні Успенського монастиря.

Для результативного вивчення всіх українських видань, переважну частину яких складають саме кириличні, необхідним є укладання наукової бібліографії з описом усіх видань та фіксацією особливостей якомога більшої кількості їхніх примірників. Опис цих видань у каталогах різних бібліотек триває здавна, проте його формування у цілісну систему розпочинається з XIX ст. і набуває остаточного оформлення в останніх десятиліттях XX ст., трансформуючись у нові видання різного виду каталогів у сучасний період.

Стан вивчення проблеми

Наукові каталоги і бібліографічні покажчики українських кириличних видань XV–XVIII ст. як самостійний цілісний об'єкт дослідження не вивчалися. Такі джерела розглядалися в дослідженнях з історії української книги та книговидання, матеріалах з історії видавничої діяльності окремих друкарень, при дослідженні їх репертуару, вивчення окремих книжкових пам'яток. Також побіжно вони згадувались у галузі національної бібліографії. Частину каталогів аналізовано у наукових виданих друком рецензіях. Крім того, самі такі каталоги у вступних статтях часто містять зауваження з приводу використання досвіду попередників, обґрунтування методичних засад формування описів. Відтак *мета і завдання публікації* — проаналізувати наукові каталоги українських кириличних стародруків через історію їх підготовки, видовий і тематичний діапазон, специфіку структури і складу.

Основний виклад матеріалу

Огляд бібліографічних публікацій, дотичних до опису українських кириличних видань, показує, що процеси дослідження й наукового бібліографування кириличних стародруків в Україні значно активізуються 80–90 роках XX ст. Найважливішим досягненням каталогізації українських стародрукованих пам'яток не тільки цього періоду, а й усієї попередньої історії розвитку української бібліогра-

фії давніх книг стала публікація «Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні» (Запаско & Ісаєвич, 1981, 1984а, 1984б), що охопила період від 1574 до 1800 року. Каталог укладений досвідченими львівськими книгознавцями Якимом Прохоровичем Запаском та Ярославом Дмитровичем Ісаєвичем. Він видрукований у двох книгах й трьох томах упродовж 1981–1984 рр. Цей каталог був задуманий і реалізований як національна бібліографія давньої української книги. Тому до його складу включено всі видання, надруковані в окреслений хронологічний період на території України в її сучасних державних кордонах кириличним, латинським та гражданським шрифтами. Сучасники згадували, що укладачі мали задумку включити й описи видань, що вийшли друком на українських етнічних землях — у Заблудові, Пшемишлі, Замості тощо, однак у зазначений період видання подібного каталогу було б неможливим, реалізація такої програми ще попереду.

Каталог Я. П. Запаска та Я. Д. Ісаєвича організований за хронологічним принципом, у межах року видання розміщені за алфавітом. Усього каталог вміщує описи 4137 стародрукованих пам'яток кириличного, гражданського та латинського друку, із них у першому томі за період 1574–1700 рр. — 762 видань; у другому (1700–1764) — 1595 видань (позиції 763–2358), у останньому (період 1765–1800) — 1766 (позиції 2359–4125). Описи усіх трьох книг мають наскрізну нумерацію. Укладачам вдалося напрацювати таку форму бібліографічного опису, що є водночас доволі короткою, лаконічною та змістовною. Суттєво доповнює каталог великий ілюстративний матеріал, який доповнює та розширює бібліографічні відомості, оскільки вміщує зображення титульних аркушів або аркушів із вихідними відомостями, з елементами ілюстративного оформлення великої кількості стародруків. До бібліографії включено не тільки видання, збережені в сучасних збірках, а й відомі лише за бібліографією.

Каталог попри великий обсяг загалом відзначається точністю описів. Переважну більшість стародрукованих пам'яток укладачі передивлялися і описували безпосередньо у великих книгозбірнях Львова, Києва, Москви, Ленінграду, Харкова, Варшави та інших міст. Також окрім друкованих бібліографій було використано матеріали, тільки підготовлені до друку, зокрема, другий випуск каталогу Т. Н. Камєнєвої, О. О. Гусєвої та І. М. Полонської (1981) «Украинские книги кирилловской печати XVI–XVII вв.», а також ряд архівних матеріалів, картотеки найбільших бібліотек Радянського Союзу та Польщі, іноді укладачі користувалися допомогою співробітників різних бібліотек, що зазначили у передмові до першої книги.

У передмові подано огляд українського книговидання впродовж більше ніж двох століть. Показчики складено окремо до першого

тому, окремо до двох випусків другого тому. Серед них алфавітний покажчик стародруків, покажчики стародруків за друкарнями та тематикою, покажчик граверів та іменний покажчик.

По суті каталог українських видань XVI–XVIII ст. Я. П. Запаска і Я. Д. Ісаєвича став цілісною національною бібліографією України, якої в той час ще не існувало як держави, долучивши таким чином і свій вагомий внесок у формування майбутньої української історії та самоідентифікації нації через історію давньої української книги.

Попри те, що від створення каталогу накопичилася велика кількість доповнень та уточнень уміщених тут описів, він до цього часу не втратив науково-бібліографічної актуальності. Не можна уявити повноцінного дослідження не тільки з історії книгодрукування, а й з давньої літератури, історії, мовознавства, культури або мистецтва, історії церкви, текстології без використання цього видання. Попри те, що наразі відчувається потреба у формуванні сучасного репертуару давньої української книги шляхом доповнення, уточнення та розширення вже опрацьованого в каталозі Я. П. Запаска та Я. Д. Ісаєвича матеріалу, сам цей каталог, що вже став бібліографічною рідкістю, конче потребує й факсимільного або ж якісного репринтного перевидання.

Більш детальні каталоги з описами українських стародруків, внаслідок цього організовані або за хронологічним, або за географічно-інституційним принципом, були видані і в попередній період, і враховані при підготовці зведеного каталогу Я. П. Запаска та Я. Д. Ісаєвича. Насамперед це видання «Украинские книги кирилловской печати XVI–XVII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ». Цей каталог вийшов у двох випусках, другий із яких у двох книгах (Каменева & Гусева, 1976; Гусева и др., 1981). Перший випуск, що охопив видання трьох останніх десятиліть XVI століття та першої половини XVII в., надрукований 1976 р., наступні випуски опубліковано 1981 та 1990 р., укладачі Т. М. Каменева, О. О. Гусева, І. М. Полонська. Вони охопили відповідно київські видання другої половини XVII ст., а також львівські, новгород-сіверські, чернігівські, та унівські друки того ж часу. Всі три випуски об'єднані наскрізною нумерацією, перший випуск містить описи 95 видань, другий — 82 видань (№ 96–177), третій — 79 видань (№ 178–256). Каталог укладений за хронологічним, потім — за географічним принципами, починаючи із другого випуску він, окрім детального опису видань, містить і окремі відомості про конкретні примірники, зокрема, лаконічну фіксацію власницьких записів.

Каталог включив описи стародруків, надрукованих кириличним шрифтом на теренах України, за примірниками з фондів ДБЛ (зараз РДБ), що є одним із найбільших сховищ українських кирилических видань. Бібліографічні описи укладені за методикою А. С. Зьорнової, із використанням її матеріалів, що збереглися у відділі рідкісних книг

бібліотеки. Окрім формального опису (назва, автор, місце та рік видання, формат, відомості про кількість аркушів та ілюстрацій) приведено відомості про склад видань, їх мовні особливості, наявність присвят, варіантів друку та оформлення.

Зміст каталогу виходить за межі традиційних бібліографічних праць із опису видань кириличного друку, оскільки окрім бібліографічних описів містить і детальний опис елементів художнього оформлення українських кириличних стародруків — сюжетних гравюр, гравірованих рамок-форт, заставок, кінцівок та ініціалів. У заключній частині кожного з випусків репродуковані всі ілюстрації та орнаментальні прикраси описуваних книг — у сукупності всі три томи цього видання репрезентують 2382 гравюри. Випуски вирізняються ретельно продуманою системою покажчиків, серед яких алфавітний перелік авторів, покажчики видавців, граверів, назв видань, іконографічних сюжетів зображень, хронологічний покажчик використання ілюстрацій і орнаментики. Останній фіксує використання однієї й тієї ж художньої орнаментики у різних виданнях.

Каталог відразу ж отримав схвальну оцінку фахівців із дослідження та бібліографування кириличних стародруків, що демонструє рецензія Я. Д. Ісаєвича у фаховому збірнику «Книга: Исследования и материалы» (Ісаєвич 1980), а також зацікавленого наукового читацького загалу. Каталог на багато років став настільною книгою при вивченні українських кириличних стародруків через презентацію їхнього художнього оформлення. Він і до сьогодні залишається актуальним і незамінним насамперед завдяки вміщеним тут численним гравюрам та іншим мистецьким оздобам українських кириличних видань XVI–XVII ст., чекаючи подібних описів насамперед українських стародруків XVIII ст., яке мають створити у XXI ст. сучасні українські бібліографи давніх книг.

Самостійну групу складають й каталоги з описом кириличних видань окремих українських друкарень. Така робота розпочалася ще в радянський період переважно російськими дослідниками з найбільших збірок Москви та Ленінграда — Державною бібліотекою СРСР ім. В. І. Леніна та Державною публічною бібліотекою ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (зараз відповідно РДБ та РНБ). У цей час українським бібліографам та історикам книги працювати над підготовкою подібних видань було суттєво складніше або й неможливо через вірогідність звинувачення у націоналістичній діяльності. До дослідження української книжкової спадщини російськими бібліографами ставлення було більш лояльним. У 1959 р. Т. М. Каменевою було підготовлено публікацію про Чернігівську друкарню з дослідженням її діяльності, репертуару, історії друку окремих видань, яка й до цього часу не втратила свого наукового значення. Частиною публікації став і перелік місцевих видань (Каменева, 1959).

У 1972 р. Т. А. Биковою був підготовлений «Каталог изданий острожской типографии и трех передвижных типографий» (Быкова, 1972). Дослідниця звернулася до опису українських стародруків, надрукованих в Острозі в друкарні В. К. Острозького, а також у пересувній друкарні церковного дяча, проповідника й просвітника Кирила Транквіліона Ставровецького, що працювала у Почаєві, Рохманові та Чернігові. Подібні каталоги є особливо важливими, оскільки у збірці Державної публічної бібліотеки (зараз РНБ) сконцентровано дуже репрезентабельну збірку українських видань, що подекуди переважає за кількістю як видань, так і примірників українські зібрання.

З 1980-х — початку 1990-х рр. постає безпечна можливість і для українських книгознавців і бібліографів проводити подібну систематичну роботу з опису українських кириличних стародруків в українських бібліотеках та музеях. Невеликі збірки можна було описати в межах одного каталогу, а от при науковому бібліографуванні фондів великих книгозбірень бібліографам доводилося йти шляхом формування каталогів окремих друкарень або хронологічних періодів. У таких випадках українські бібліографи стали звертатися насамперед до опису вітчизняних книжкових пам'яток кириличного друку з теренів України. Так, у 1981 р. було опубліковано каталог видань друкарні Києво-Печерської лаври за примірниками видань Державної історичної бібліотеки УРСР, укладач Г. Є. Варварич (1981), в якому було зафіксовано 204 кириличні видання, серед яких 95 стародруків. Каталог, організований за хронологічним принципом, вмістив короткі описи видань.

Прикметно, що в останні роки фахівці Національної історичної бібліотеки України підготували новий каталог Києво-Печерських видань збірки, який представлено у 2022 р. в електронному форматі на сайті НІБУ. Укладач каталогу О. І. Марченко. До описів видань додано зазначення особливостей примірників, стану їх збереження і дефектності, печаток, особливостей оправі посилань на бібліографічні джерела. Описано 256 видань, з них 99 XVII–XVIII ст. (Марченко, 2022).

Серед каталогів окремих українських видавництва і друкарень варто відмітити низку бібліографічних публікацій фахівців Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, збірка кириличних стародруків якої є однією із найбільших та репрезентабельніших в Україні. Первістком серед цих публікацій став каталог видань І. Федорова з фондів цієї збірки, укладений Я. Д. Ісаєвичем та В. Я. Фрис, що вийшов друком 1993 р. (Ісаєвич & Фрис, 1993). Каталог містить опис 12 видань І. Федорова, представлених у збірці 26 примірниками. Наступні тематичні випуски каталогу були присвячені виданням друкарень Острога, Дермані, Стрятина, Крилоса, Угорець, Рохманова (укладач В. Я. Фрис, 1996 р.), виданням друкарень Львова (уклада-

чі *О. Колосовська, С. Гацкова, 2000 р.*), виданням друкарні Львівського Успенського братства 1591–1644 р. (*укладачі О. Колосовська, С. Гацкова, 2002 р.*) (Фрис, 1996; Колосовська & Гацкова, 2000, 2002). Другий випуск містить описи 31 видання невеликих українських друкарень примірниках, третій — львівських друкарень, окрім братської, Острога, Дермані, Стрятина, Крилоса, Угорець, Рохманова у 79 всього 110 примірників 28 видань чотирьох львівських кириличних друкарень, четвертий — 65 примірників 36 видань друкарні Львівського Успенського братства, що вийшли друком впродовж 1591–1644 р.

До оригінальних позицій бібліографічного опису українських кириличних стародруків варто віднести фіксацію верхнього рядка тексту на 33, 66 та 99 аркушах. Такий матеріал можна використати в якості ідентифікаторів при атрибуції дефектних примірників кириличних видань у випадку, коли дослідник не має змоги звірити примірник із повним. Хоча всі випуски укладено за єдиною методикою, можемо проспостерігати, як від випуску до випуску розширюється і удосконалюється пошуковий апарат каталогу. Так, у перших трьох випусках каталог супроводжувався іменним покажчиком та покажчиком географічних назв, у четвертому випуску до них додаються покажчики точно датованих записів, а також штампів та екслібрисів.

Дослідники кириличних стародруків стали звертатися й до кириличних видань українських друкарень XVIII ст. До наукових бібліографій видань однієї друкарні варто віднести «Каталог почаївських видань» Бібліотеки Російської Академії наук, опублікований 2007 р. у складі «Почаївського збірника» (Багажков и др., 2007). Каталог складається із 186 позицій опису почаївських видань як кириличного, так і латинського шрифту. На жаль, не вказано прізвища укладачів каталогу, а лише авторський колектив, що працював над виданням. Каталог побудований за хронологією, він розпочинається із «Зеркала богословії», надрукованого у Почаєві Кирилом Транквіліоном Ставровецьким 1618 р., потім вміщено описи видань XVIII ст. друкарні Почаївського Успенського монастиря. В бібліографічних записах зафіксовано орнаментику, зміст та склад видань із зазначенням сторінок, стан збереження примірників, шляхи їх надходження до колекції, особливості оправ. У виданні вміщено 79 ілюстрацій із гравюрами, віньєтками, аркушами тексту Почаївської друкарні. До каталогу додано покажчики персоналій (авторів та власників), установ-власників, географічних назв, уніфікованих назв, а також коротку статтю А. А. Романової «Книгоиздательская деятельность Почаевского монастыря: 1732–1830».

Звернулися до опису кириличних видань XVIII ст. українських друкарень і вітчизняні бібліографи. До каталогів окремих друкарень належить «Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII–XX ст. із колекції Музею книги і друкарства України»,

укладений В. Г. Бочковською, Л. В. Хаухою та В. А. Адамовичем, що вийшов друком 2008 р. Тут описано 56 примірників почаївських та 7 примірників унівських видань музейної збірки. Каталог містить й опис видань із зазначенням їхніх особливостей, й опис особливостей конкретних примірників, серед яких записи власників, особливості стану збереження оправи, інформація про джерела надходження книг до фонду, їхніх дарувальників тощо. Каталог вирізняється високим рівнем та ошатністю поліграфічного виконання, що загалом є рідкісним для сучасних українських бібліографічних видань, зокрема, хорошою якістю опублікованих тут численних зображень титульних аркушів, гравюр та ілюстративних прикрас почаївських та унівських видань (Бочковська та ін., 2008).

В окрему підгрупу виділяються й каталоги видань Івана Федорова, що стоїть біля витоків українського книговидання, хоча в межах цих каталогів об'єднано видання друкарень, що працювали на теренах різних держав. У 1987 р. був опублікований каталог «Первопечатные отечественные издания в харьковских коллекциях», підготовлений І. Я. Лосієвським на базі збірки Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка. Цей каталог, названий першою частиною, включає опис видань І. Федорова і П. Мстиславця, а також безвихідного анонімного Євангелія (т. зв. середньошрифтного). Зафіксовані у каталозі видання зберігаються у фондах Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (9 примірників) та Центральної наукової бібліотеки Харківського університету (5 примірників), усього 14 примірників. Детальний опис стародруків складається із двох окремих рівнозначних частин — описів видання й примірника. Укладач І. Я. Лосієвський у передмові зазначає, що частина примірників цих видань вводиться у науковий обіг вперше. Новацією цього каталогу стало те, що поряд із власницькими записами, характеристиками оправ та іншими особливостями примірників зафіксовані й філіграні конкретних примірників із вказівкою номерів відповідних знаків у альбомах, а також перелік аркушів, на яких розміщені водяні знаки (Лосієвський, 1987).

У 2012 р. вийшов друком каталог із попримірниковим описом й дослідженням видань І. Федорова та П. Мстиславця з фондів найбільшої української книгозбірні — Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, автор-укладач Н. П. Бондар. Публікація вмістила описи 44 примірників 10 видань І. Федорова і П. Мстиславця, надрукованих в тому числі у Заблудові, Львові й Острозі. Каталог об'єднав детальний опис видань і широке представлення особливостей примірників. Вмістив дослідження цих видань, також покажчики осіб, зазначених в описах, географічний, схему міграції примірників, перелік їхніх водяних знаків (Бондар, 2012).

Опис українських кириличних стародруків відклався і в складі зведених каталогів кириличного друку. Ще за часів СРСР російськими бібліографами було розпочато проєкт зі створення зведеного каталогу всіх кириличних видань, його матеріали було видано кількома випусками під назвою «В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов». У четвертому випуску цієї серії 1979 р. було вміщено попередній список друків другої половини XVI ст., в тому числі й українських. Укладений каталог Ю. А. Лабинцевим, фіксує 165 коротких описів видань із зазначенням місця їх зберігання та шифрів. Наступний випуск серії 1982 р. (без зазначення номера), укладений також Ю. А. Лабинцевим, містить попередній список видань першої чверті XVII ст., що складається із 140 позицій короткого фіксуючого характеру, в тому числі й видань українського друку (Лабинцев, 1979, 1982)

Плідним продовженням роботи з формування зведених ресурсів бібліографії давньої стародрукованої кириличної книжності стали каталоги О. О. Гусевої та Є. Л. Немировського. Зведений каталог кириличних видань другої половини XVI ст. «Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.», укладений О. О. Гусевою, вийшов друком 2003 р. Серед 171 зафіксованого видання він включив й описи первістків українського друку, надрукованих у Львові (12) та Острозі (24), частина з них рідкісні й унікальні. До особливостей зведеного каталогу належить велика кількість параметрів опису кожного із зафіксованих тут видань та уніфікація їх подачі. Вдалою є форма опису стародруків, серед формальних ознак бібліографічного опису укладачка, окрім традиційних елементів, виділяє й велику кількість факультативних. Окрім того, кожен із описів містить значну бібліографію, а також вказану кількість введених у науковий обіг примірників. Після цього вміщено перелік країн, міст, установ, де ці примірники зберігаються, а почасти й шифри їх зберігання. В окрему рубрику виділено примірники особливої цінності, які мають ранні за часом написання або ж вартісні власницькі або вкладні записи, цінні оправи, вставні ілюстрації або ж мініатюри, якісь особливості друку або ілюстрування, варіанти, зокрема, титульного аркуша, є коректурними тощо. До кожного із описаних у каталозі видань додано й автентичне факсимільне відтворення певної кількості його аркушів. Переважно це фото з вихідними відомостями, початкові аркуші тексту, присвяти, передмови, післямови, привілеї. Таким чином, цей каталог і фіксує первістки українського друку з місцями їх зберігання, й оформлює методичні засади широкого бібліографічного опису кириличних видань (Гусева, 2003).

За схожим принципом максимально широкого опису видань, фіксації місць їх зберігання, максимально детальної бібліографії побу-

довано й випуски каталогів Є. Л. Немировського, до яких введені й кириличні видання українського друку (Немировский, 2011).

Також багато збірок як України, так і Росії, Білорусі, Польщі, Литви, Великобританії, Чехії та інших країн містять серед інших й описи українських кириличних стародруків, таким чином розширюючи відомості й про особливості примірників, їх розповсюдження, давніх власників, стан їх збереження, оправи. Непоодиноким є явище, коли при укладанні описів окремих видань та примірників вдається внести корективи, уточнення та доповнення до загальної бібліографії українських стародруків Я. П. Запаска та Я.Д. Ісаєвича та зведених каталогів.

До історії каталогізації українських кириличних стародруків варто додати й випадки представлення їх у гібридних змішаних науково-бібліографічних форматах. Варто згадати видання під назвою «Зібрання українських стародруків XVI–XVIII століть», що представляє приватну книжкову збірку політика й підприємця В. Гайдука (Бочковська-Мартинювич & Хауха, 2012), у якій нараховувалося понад 500 українських стародруків у 385 назвах, що сказано на початку видання в «Передмові до ласкавого чителника». Видання містить, окрім коротких бібліографічних описів видань, і розповіді про кожне з них, що включають історію його публікації, склад і зміст, відомості про тиражі, цитують передмови стародруків, характеризують стан збереження примірників. Такий оригінальний науково-популярний формат представлення матеріалу розширює коло його читачів від фахівців до ширшого загалу, який цікавиться історією давньої української книги. Описів особливостей примірників, фіксації записів власників публікація не включає. Кожен із описів супроводжується кількома невеликими якісними ілюстраціями із зображеннями різних аркушів книг, ілюстрацій, оправ. Видання згруповані за друкарнями, подано окремі відомості з історії друкарень, в межах друкарні описані за хронологією. Окрім кириличних стародруків ввійшли, але в меншій кількості, описи видань польською та латинською мовами. Описи містять коротку бібліографію видань, проте не завжди послідовно відображають всі фахові бібліографічні джерела.

Бібліографування кириличних видань розвивається не тільки як самостійне явище, результатом якого стають видані друком наукові каталоги, а і як допоміжне, супутне науковим виданням, доречно виконуючи і бібліографічну, й науково-допоміжну функції. Наприклад, у виданому 2005 р. монографічному дослідженні С. М. Кагамлик (2005) з історії Києво-Печерської лаври як духовного та культурного осередка XVII–XVIII ст., одним із додатків став перелік видань Печерської друкарні цього періоду. Список-каталог складається із 661 позиції, до нього додатково включено описи 84 видань, відомих тіль-

ки за бібліографією. Тут вміщено максимально короткі описи, їхній список складений переважно на базі каталогу українських стародруків Я. П. Запаса та Я. Д. Ісаєвича (1984а, 1984b) і деяких інших джерел, що автор книги зазначив у примітках. Додавання до монографії переліку видань друкарні Києво-Печерської лаври надає можливість наочно ознайомитися з репертуаром видань монастирської друкарні XVII–XVIII ст.

Схожий додаток вміщено й у виданій у 2011 р. «Хроніці ставропільського братства» Д. Зубрицького (2011). Основу книги складає виконаний спеціально для цього видання україномовний переклад «Хроніки» з польського оригіналу, доповнений матеріалами, пов'язаними з діяльністю Львівського Успенського братства, серед яких і перелік кириличних видань Львівської братської типографії 1591–1855 рр. Список підготовлений також на основі каталогу українських друку Я. П. Запаса та Я. Д. Ісаєвича, містить 487 позицій, з них 208 видань XVI–XVIII ст., містить ілюстрації.

У збірнику публікацій, присвячених друкарні Почаївського Успенського монастиря, вміщено список кириличних видань цієї друкарні 1734–1830 гг., підготовлений О. О. Железняк (2011). В основу цього списку також покладений каталог українських видань Я. П. Запаса та Я. Д. Ісаєвича, використано й багато інших бібліографічних джерел. У списку зафіксовано 321 видання. Всі три списки видань трьох провідних українських друкарень, що виступають допоміжними джерелами до матеріалів з їх історії, організовані за хронологічним принципом й носять мінімально короткий фіксуєчий характер, при цьому служать наочними доповненнями наукових видань.

Висновки

Викладений матеріал показав, що у другій половині XX–XXI ст. тривало активно наукове бібліографування українських кириличних стародруків. Вони були описані й у зведеному каталозі українських стародруків Я. П. Запаса та Я. Д. Ісаєвича серед інших груп видань, що виконав функцію репертуару давнього українського друку XVI–XVIII ст. Також давні українські кириличні пам'ятки були відображені в зведених каталогах серед інших видань кириличного друку або в тематичних випусках каталогів великих книгозбірень як в Україні, так і за її межами. Представлені й бібліографічні видання, які охоплюють видавничу продукцію окремих друкарень із українських теренів. Фіксуються й синтетичні публікації, у яких об'єднано бібліографічний опис з науково-популярним представленням українських видань кириличного друку. Самостійну групу складають бібліографічні списки у вигляді додатків до наукових досліджень, що доповнюють та унаочнюють викладений в них матеріал.

СПИСОК ВІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Багажков, А. К., Гордеева, М. Ю., Романова, А. А., Савельева, Е. А., & Хмелевских, И. В. (2007). *Почаевский сборник* (Н. В. Колпакова, ред.). Библиотека РАН.
- Бондар, Н. П. (2012). *Видання Івана Федорова та Петра Мстиславця з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження, попримірниковий опис*. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Бочковська, В. Г., Хауха, Л. В., & Адамович, В. А. (Упоряд.). (2008). *Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII–XX століття з колекції Музею книги і друкарства України* (І. Г. Ярошенко, ред.). Видавничий дім «Киево-Могилянська академія».
- Бочковська-Мартинівич, В. Г., & Хауха, Л. В. (Упоряд.). (2012). *Зібрання українських стародруків XVI–XVIII століття*. АДЕФ-Україна.
- Быкова, Т. А. (1972). *Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий*. Государственная публичная библиотека имени М. Е. Салтыкова-Щедрина.
- Барварич, Г. Е. (Сост.). (1981). *Славянские книги кирилловской печати XVII–XX веков: каталог книг, изданных в Киево-Печерской лавре* (Н. П. Рудь & Н. П. Визирь, ред.). Государственная историческая библиотека УССР.
- Гусева, А. А. (2003). *Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века: сводный каталог* (Л. И. Сазонова, ред.; Кн. 1–2). Индрик.
- Гусева, А. А., & Полонская, И. М. (Сост.). (1990). *Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII веков: каталог изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР имени В. И. Ленина* (Вып. 2, Ч. 2: Львовские, новгород-северские, черниговские, уневские издания 1-й половины XVII века). ГБЛ.
- Гусева, А. А., Каменева, Т. Н., & Полонская, И. М. (Сост.). (1981). *Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII веков: каталог изданий, хранящихся в ГБЛ* (Вып. 2, Ч. 1: Киевские издания 2-й половины XVII века). ГБЛ.
- Железняк, О. (2011). *Почаївські видання кириличним шрифтом (1734–1830). В Друкарня Почаївського Успенського монастиря та її стародруки* (с. 162–192). Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Запаско, Я. П., & Ісаєвич, Я. Д. (1981). *Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні: 1574–1800* (Кн. 1: 1574–1700). Вища школа.
- Запаско, Я. П., & Ісаєвич, Я. Д. (1984а). *Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні: 1574–1800* (Кн. 2, ч. 1: 1701–1764). Вища школа.
- Запаско, Я. П., & Ісаєвич, Я. Д. (1984б). *Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні: 1574–1800* (Кн. 2, ч. 2: 1765–1800). Вища школа.
- Зубрицький, Д. (2011). *Хроніка Ставропігійського братства*. Априорі.
- Исаевич, Я. Д. (1980). *Каталог українських старопечатних изданий* [Рецензія на книгу Каменева, Т. Н., Гусева, А. А. Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII веков: каталог изданий, хранящихся в ГБЛ, 1976]. *Книга. Исследования и материалы*, 41, 236–237.
- Ісаєвич, Я. Д., & Фрис, В. Я. (Уклад.). (1993). *Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаніка Національної академії наук України* (Вип. 1: Видання Івана Федорова). Львів.

- Кагамлик, С. Р. (2005). *Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.)* [Монографія]. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник.
- Каменева, Т. Н. (1959). Черниговская типография, ее деятельность и издания. *Труды ГБЛ*, 3, 226–232.
- Каменева, Т. Н., & Гусева, А. А. (Сост.). (1976). *Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII веков: каталог изданий, хранящихся в ГБЛ* (Вып. 1: 1574 — 1-я половина XVII века). ГБЛ.
- Колосовська, О., & Гацкова, С. (Уклад.). (2000). *Каталог кирилических стародруків Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаніка Національної академії наук України* (Вип. 3: Видання друкарень Львова: Михайла Сльозки, Арсенія Желиборського, Йосифа Шумлянського, Монастиря св. Юра). Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаніка НАН України.
- Колосовська, О., & Гацкова, С. (Уклад.). (2002). *Каталог кирилических стародруків Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаніка Національної академії наук України* (Вип. 4: Видання друкарні Львівського Успенського Ставропігійського братства: 1591–1644). Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаніка НАН України.
- Лабынцев, Ю. А. (Сост.). (1979). *В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов* (Вып. 4: Предварительный список старопечатных изданий кирилловского шрифта второй половины XVI века). ГБЛ.
- Лабынцев, Ю. А. (Сост.). (1982). *В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Славянская кирилловская печатная книжность XV — первой четверти XVII века*. ГБЛ.
- Лосиевский, И. Я. (Сост.). (1987). *Первопечатные отечественные издания в Харьковских коллекциях: Сводный каталог* (Ч. 1: Описание анонимного памятника печати, изданий Ивана Федорова и Петра Мстиславца). ХГНБ.
- Марченко, О. І. (Упоряд.). (2022). *Кириличні видання друкарні Києво-Печерської лаври: каталог колекції Національної історичної бібліотеки України*. Національна історична бібліотека України. <https://nibu.kyiv.ua/media/uploads/2022/08/02/katalog-.pdf>
- Немировский, Е. Л. (2011). *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта, 1491–2000: инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы* (Ю. Э. Шустова, ред.; Т. 2, Кн. 1: 1551–1592). Знак.
- Немировский, Е. Л. (2012). *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта, 1491–2000: инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы* (Ю. Э. Шустова, ред.; Т. 2, Кн. 2: 1593–1600). Рукописные памятники Древней Руси.
- Онищенко, О. С. (Ред.). (2011). *Друкарня Почаївського Успенського монастиря та її стародруки*. Національн бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Поздеева, И. В., Кашкарова, И. Д., & Леренман, М. М. (1980). *Каталог книг кириллической печати XV–XVII веков Научной библиотеки Московского университета*. Издательство Московского университета.
- Фрис, В. Я. (Уклад.). (1996). *Каталог кирилических стародруків Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаніка Національної академії наук України* (Вип. 2: Видання друкарень Острога, Дермані, Стрягина, Крилоса, Угорець, Рохманова). Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаніка НАН України.

REFERENCES

- Bagazhkov, A. K., Gordeeva, M. Yu., Romanova, A. A., Savel'eva, E. A., & Khmelevskikh, I. V. (2007). *Pochaevskii sbornik* [Pochaev Collection] (N. V. Kolpakova, Ed.). Biblioteka RAN [in Russian].
- Bochkovska, V. H., Khaukha, L. V., & Adamovych, V. A. (Comps.). (2008). *Kataloh vydan Pochavskoho ta Univskoho monastyriv XVIII–XX stolittia z kolektsii Muzeiu knyhy i drukarstva Ukrainy* [Catalog of Editions of the Pochaiv and Univ Monasteries of the 18th–20th Centuries from the Collection of the Book and Printing Museum of Ukraine] (I. H. Yaroshenko, Ed.). Publishing House «Kyiv-Mohyla Academy» [in Ukrainian].
- Bochkovska-Martynovych, V. H., & Khaukha, L. V. (Comps.). (2012). *Zibrannia ukrainskykh starodrukiv XVI–XVIII stolittia* [Collection of Ukrainian Old Prints of the 16th–18th Centuries]. ADEF-Ukraina [in Ukrainian].
- Bondar, N. P. (2012). *Vydannia Ivana Fedorova ta Petra Mstyslavtsia z fondiv Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: doslidzhennia, poprymirnykovyi opys* [Publications of Ivan Fedorov and Petro Mstyslavets from the Funds of the Vernadskyi National Library of Ukraine: Research, Copy-By-Copy Description]. Vernadskyi National Library of Ukraine [in Ukrainian].
- Bykova, T. A. (1972). *Katalog izdaniy Ostrozhskoi tipografii i trekh peredvizhnykh tipografii* [Catalog of Publications of the Ostroh printing House and Three Mobile Printing Houses]. Gosudarstvennaya publichnaya biblioteka imeni M. E. Saltykova-Shchedrina [in Russian].
- Frys, V. Ya. (Comps.). (1996). *Kataloh kyrylychnykh starodrukiv Lvivskoi naukovoï biblioteki imeni V. Stefanyka Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy* [Catalog of Cyrillic Old Prints of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv NAS of Ukraine] (Iss. 2: Vydannia drukaren Ostroha, Dermani, Striatyna, Krylosa, Uhorets, Rokhmanova [Publications of the Ostroh, Dermani, Stryatyn, Krylos, Ugorets, Rokhmanov Printers]). Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Guseva, A. A. (2003). *Izdaniya kirillovskogo shrifta vtoroi poloviny XVI veka: svodnyi katalog* [Editions of the Cyrillic font of the Second Half of the 16th Century: A Consolidated Catalog] (L. I. Sazonova, Ed.; Books 1–2). Indrik [in Russian].
- Guseva, A. A., & Polonskaya, I. M. (Comp.). (1990). *Ukrainskie knigi kirillovskoi pechati XVI–XVIII vekov: katalog izdaniy, khraryashchikhsya v Gosudarstvennoi biblioteke SSSR imeni V. I. Lenina* [Ukrainian Cyrillic Printing Books of the 16th–18th Centuries: Catalog of the Editions Kept at the Lenin State Library of the USSR] (Iss. 2, Pt. 2: L'vovskie, novgorod-severskie, chernigovskie, unevskie izdaniya 1-i poloviny XVII veka [Lvov, Novgorod-Severskiy, Chernigov, and Unev Editions of the 1st Half of the 17th Century]). GBL [in Russian].
- Guseva, A. A., Kameneva, T. N., & Polonskaya, I. M. (Comps.). (1981). *Ukrainskie knigi kirillovskoi pechati XVI–XVIII vekov: katalog izdaniy, khraryashchikhsya v GBL* [Ukrainian Books of the Cyrillic Press of the 16th–18th Centuries: A Catalog of Publications Stored in the GBL] (Iss. 2, Pt. 1: Kievskie izdaniya 2-i poloviny XVII veka [Kyiv Editions of the 2nd Half of the 17th Century]). GBL [in Russian].
- Isaievych, Ya. D. (1980). *Katalog ukrainskikh staropechatnykh izdaniy [Retenziya na knigu Kameneva, T. N., Guseva, A. A. Ukrainskie knigi kirillovskoi pechati XVI–XVIII vekov: katalog izdaniy, khraryashchikhsya v GBL, 1976]* [Catalog of Ukrainian Early Printed Publications [Review of the Book by Kamenev, T. N., Gusev, A. A. Ukrainian Books of the Cyrillic Press of the 16th–18th Centuries: Catalog of

Publications Stored in the GBL, 1976]]. *The Book Researches and Materials*, 41, 236–237 [in Russian].

Isaievych, Ya. D., & Frys, V. Ya. (Comps.). (1993). *Kataloh kyrylychnykh starodrukiv Lvivskoi naukovoï biblioteky imeni V. Stefanyka Akademii nauk Ukrainy* [Catalog of Cyrillic Old Prints of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv NAS of Ukraine] (Iss. 1: Vydannia Ivana Fedorova [Edition of Ivan Fedorov]). Lviv [in Ukrainian].

Kahamlyk, S. R. (2005). *Kyievo-Pecherska lavra: svit pravoslavnoi dukhovnosti i kultury (XVII–XVIII st.)* [Kyiv-Pechersk Lavra: The World of Orthodox Spirituality and Culture (XVII–XVIII Centuries)] [Monograph]. National Kyiv-Pechersk Historical Cultural Reserve [in Ukrainian].

Kameneva, T. N. (1959). Chernigovskaya tipografiya, ee deyatel'nost' i izdaniya [Chernihiv Printing House, its Activities and Publications]. *Trudy GBL*, 3, 226–232 [in Russian].

Kameneva, T. N., & Guseva, A. A. (Comps.). (1976). *Ukrainskie knigi kirillovskoi pechati XVI–XVIII vekov: katalog izdaniï, khranyashchikhsya v GBL* [Ukrainian Books of the Cyrillic Press of the 16th–18th Centuries: A Catalog of Publications Stored in the GBL] (Iss. 1: 1574 – 1-ya polovina XVII veka [1st Half of the 17th Century]). GBL [in Russian].

Kolosovska, O., & Hatskova, S. (Comps.). (2000). *Kataloh kyrylychnykh starodrukiv Lvivskoi naukovoï biblioteky imeni V. Stefanyka Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy* [Catalog of Cyrillic Old Prints of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv NAS of Ukraine] (Iss. 3: Vydannia drukaren Lvova: Mykhaila Slozky, Arseniia Zhelyborskoho, Yosyfa Shumlianskoho, Monastyrïa sv. Yura [Publications of Lviv Printers: Mykhailo Slozka, Arseniy Zhelyborskyi, Yosif Shumlyanskyi, Monastery of St. Yura]). Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Kolosovska, O., & Hatskova, S. (Comps.). (2002). *Kataloh kyrylychnykh starodrukiv Lvivskoi naukovoï biblioteky imeni V. Stefanyka Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy* [Catalog of Cyrillic Old Prints of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv NAS of Ukraine] (Iss. 4: Vydannia drukarni Lvivskoho Uspenskoho Stavropihiiskoho bratstva: 1591–1644 [Edition of the Printing House of the Lviv Uspensky Stavropygius Brotherhood: 1591–1644]). Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Labyntsev, Yu. A. (Comp.). (1979). *V pomoshch' sostavitelyam svodnogo kataloga staropechatnykh izdaniï kirillovskogo i glagolicheskogo shriftov* [To help the compilers of the Consolidated Catalog of Early Printed Editions of the Cyrillic and Glagolitic Scripts] (Iss. 4: Predvaritel'nyi spisok staropechatnykh izdaniï kirillovskogo shrifta vtoroi poloviny XVI veka [Preliminary List of Early Printed Editions of the Cyrillic Script of the Second Half of the 16th Century]). GBL [in Russian].

Labyntsev, Yu. A. (Comp.). (1982). *V pomoshch' sostavitelyam svodnogo kataloga staropechatnykh izdaniï kirillovskogo i glagolicheskogo shriftov: Slavyanskaya kirillovskaya pechatnaya knizhnost' XV – pervoi chetverti XVII veka* [To Help the Compilers of the Consolidated Catalog of Early Printed Publications in Cyrillic and Glagolitic Scripts: Slavic Cyrillic Printed Literature of the 15th – First Quarter of the 17th Centuries]. GBL [in Russian].

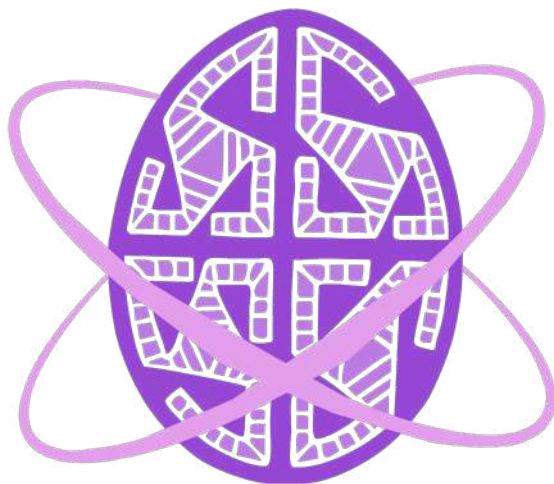
Losievskii, I. Ya. (Comp.). (1987). *Pervopechatnye otechestvennye izdaniya v Khar'kovskikh kollektsiyakh: Svodnyi katalog* [Initial Printed Domestic Editions in Kharkov Collections: Consolidated Catalog] (Pt. 1: Opisanie anonimnogo pamyatnika pechati, izdaniï Ivana Fedorova i Petra Mstislavtsa [Description of an

- Anonymous Print Monument, Editions of Ivan Fedorov and Petro Mstyslavets]). KhGNB [in Russian].
- Marchenko, O. I. (Comp.). (2022). *Kyrylychni vydannia drukarni Kyievo-Pecherskoi lavry: katalog kolektsii Natsionalnoi istorychnoi biblioteki Ukrainy* [Cyrillic Editions of the Printing House of the Kyiv-Pechersk Lavra: Catalog of the Collection of the National Historical Library of Ukraine]. National Historical Library of Ukraine. <https://nibu.kyiv.ua/media/uploads/2022/08/02/katalog-.pdf> [in Ukrainian].
- Nemirovskii, E. L. (2011). *Slavyanskie izdaniya kirillovskogo (tserkovnoslavyanskogo) shrifta, 1491–2000: inventar' sokhranivshikhsya ekzempliarov i ukazatel' literatury* [Slavic Editions of the Cyrillic (Church Slavonic) Font, 1491–2000: An Inventory of Surviving Copies and an Index of Literature] (Yu. E. Shustova, Ed.; Vol. 2, Book 1: 1551–1592). Znak [in Russian].
- Nemirovskii, E. L. (2012). *Slavyanskie izdaniya kirillovskogo (tserkovnoslavyanskogo) shrifta, 1491–2000: inventar' sokhranivshikhsya ekzempliarov i ukazatel' literatury* [Slavic Editions of the Cyrillic (Church Slavonic) Font, 1491–2000: An Inventory of Surviving Copies and an Index of Literature] (Yu. E. Shustova, Ed.; Vol. 2, Book 2: 1593–1600). Rukopisnye pamyatniki Drevnei Rusi [in Russian].
- Onyshchenko, O. S. (Ed.). (2011). *Drukarnia Pochaivskoho Uspenskoho monastyria ta yii starodruky* [The Printing House of the Pochaiv Assumption Monastery and its Old Prints]. Vernadskyi National Library of Ukraine [in Ukrainian].
- Pozdeeva, I. V., Kashkarova, I. D., & Lerenman, M. M. (1980). *Katalog knig kirilicheskoi pechati XV–XVII vekov Nauchnoi biblioteki Moskovskogo universiteta* [Catalog of Books in Cyrillic Printing of the 15th–17th Centuries of the Scientific Library of Moscow University]. Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta [in Russian].
- Varvarich, G. E. (Comp.). (1981). *Slavyanskie knigi kirillovskoi pechati XVII–XX vekov: katalog knig, izdannykh v Kievo-Pecherskoi lavre* [Slavic Books of the Cyrillic Press of the 17th–20th Centuries: A Catalog of Books Published in the Kiev-Pechersk Lavra] (N. P. Rud' & N. P. Vizir', Ed.). Gosudarstvennaya istoricheskaya biblioteka USSR [in Russian].
- Zapasko, Ya. P., & Isaievych, Ya. D. (1981). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: katalog starodrukiv, vydanykh na Ukraini: 1574–1800* [Monuments of Book Art: Catalog of Old Prints Published in Ukraine: 1574–1800] (Book 1: 1574–1700). Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- Zapasko, Ya. P., & Isaievych, Ya. D. (1984a). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: katalog starodrukiv, vydanykh na Ukraini: 1574–1800* [Monuments of Book Art: Catalog of Old Prints Published in Ukraine: 1574–1800] (Book 2, Pt. 1: 1701–1764). Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- Zapasko, Ya. P., & Isaievych, Ya. D. (1984b). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: katalog starodrukiv, vydanykh na Ukraini: 1574–1800* [Monuments of Book Art: Catalog of Old Prints Published in Ukraine: 1574–1800] (Book 2, Pt. 2: 1765–1800). Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- Zhelezniak, O. (2011). *Pochaivski vydannia kyrylychnym shryftom (1734–1830)* [Pochaiv Editions in Cyrillic Script (1734–1830)]. In *Drukarnia Pochaivskoho Uspenskoho monastyria ta yii starodruky* [The Printing House of the Pochaiv Assumption Monastery and its Old Prints] (pp. 162–192). Vernadskyi National Library of Ukraine [in Ukrainian].
- Zubrytskyi, D. (2011). *Khronika Stavropihiiskoho bratstva* [Chronicle of the Stavropygian Brotherhood]. Apriori [in Ukrainian].

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КНИГОВИДАННЯ

THEORY AND PRACTICE
OF BOOK PUBLISHING

УДК 002.1–028.22:070.1(477.84)

Інфографіка як засіб візуалізації у регіональній друкованій пресі (за матеріалами тернопільських видань)

Тетяна РЕШЕТУХА

канд. н. із соц. комунік., доц.

Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюкавул. М. Кривоноса, 2,
46010, Тернопіль, Україна

reshtetyana@gmail.com

ORCID 0000–0003–4515–3425

Оксана КУШНІР

канд. н. із соц. комунік., доц.

Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюкавул. М. Кривоноса, 2,
46010, Тернопіль, Україна

oksanakush8@gmail.com

ORCID 0000–0003–3201–5285

© Решетуха Т., Кушнір О., 2022

У статті на прикладі періодичних друкованих видань Тернополя досліджено інфографіку як засіб візуалізації інформації.

В умовах фрагментарного сприймання новин сучасною аудиторією, спричиненого шаленим темпом їх поширення і споживання, увиразнюється тенденція до візуальної подачі даних у медіа. Одним із дієвих способів візуалізації інформації є графіка, мета якої — унаочнити зміст повідомлення, допомогти реципієнтові краще його усвідомити. Якісна інфографіка має бути невід'ємною складовою сучасної журналістики. Проте реалізація такої практики у регіональних друкованих медіа залишається доволі пасивною.

Джерельною базою дослідження стали сім друкованих періодичних видань Тернополя: «Вільне життя +», «Нова тернопільська газета», «Ria+Тернопіль», «Свобода+Тернопільщина», «Наш день», «Номер один», «Сільський господар+Тернопільщина» за липень-грудень 2021 року.

Контент-аналіз регіональної друкованої періодики засвідчив пасивність використання графічних технологій подачі інформації. Найактивніше засобами графіки послуговується газета «Ria +» — інфографіку використано у 73 відсотках від загального обсягу проаналізованих чисел. Натомість газета «Сільський господар+Тернопільщина» взагалі не візуалізувала графічно свої матеріали.

3-поміж виокремлених типів і різновидів інформаційної графіки усі шість видань послуговуються похідними від таблиць (власне таблиці, інфографічні таблиці, діаграми). Інфографічні розповіді практикують чотири з шести медіа (32 випадки). Рідше у матеріалах представлено похідні від мап (картограми, картосхеми) — вісім випадків. За частотою, різноманітністю та оригінальністю дизайну авторської інфографіки передує видання «RIA+».

Ключові слова: інфографіка, візуалізація, типи інфографіки, регіональні друковані ЗМІ, аудиторія, медіаконтент.

INFOGRAPHICS AS A MEANS OF VISUALIZATION IN THE REGIONAL PRINTED PRESS (on the materials of Ternopil editions)

Tetiana Reshetukha

PhD in Social Communications, Associate Professor
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National University
2, Maksyma Kryvonosa St., Ternopil
reshtetyana@gmail.com
ORCID 0000-0003-4515-3425

Oksana Kushnir

PhD in Social Communications, Associate Professor
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2 Maksyma Kryvonosa St., Ternopil
oksanakush8@gmail.com
ORCID 0000-0003-3201-5285

The article examines infographics as a means of visualizing information on the example of Ternopil periodicals.

In the conditions of news fragmentary perception by the modern audience, caused by the insane pace of its distribution and consumption, the tendency to visual presentation of data in the media is expressed. One of the effective ways to visualize information is graphics, the purpose of which is to visualize the message content and to help the recipient to better understand it. Quality infographics should be an integral part of modern journalism. However, the implementation of such practices in regional print media remains rather inert.

Seven printed periodicals of Ternopil became the research source base: “Vilne Zhyttia +”, “Nova Ternopil'ska Gazeta”, “Ria+Ternopil”, “Svoboda+Ternopilshchyna”, “Nash Den”, “Nomer Odyn”, “Sil'skyi Hospodar+Ternopilshchyna” for July-December 2021.

Content analysis of regional printed periodicals showed the passivity of the use of graphic information technologies. The most active means of graphics is the newspaper “RIA +” — infographics are used in 73% of the total number of analyzed numbers. Instead, the newspaper “Sil'skyi Hospodar+Ternopil Region” did not visualize its materials graphically at all.

Among the selected types and varieties of information graphics, all six publications use derived from tables (tables, infographic tables, charts). Infographic stories are used by four out of the six media (32 cases). Rarely are used derived from maps materials (cartograms, maps) — eight cases. The newspaper “RIA +” leads in frequency, variety and originality of the author's infographic design.

The study showed a direct link between the availability, quality, diversity of infographics and the editorial policy of regional print media regarding ways of reality mediatization. Therefore, promising editors who want to expand their audience should work to improve the infographic component of the content.

Keywords: *infographics, visualization, infographics types, regional print media, audience, media content.*

Актуальність теми

Сьогодні, в епоху перенасичення інформацією, людина сприймає медійний контент фрагментарно. Причина цього — шалений темп поширення і споживання новин. Своєрідною відповіддю і захисною реакцією реципієнтів на інформаційне та психологічне перевантаження стає кліпове мислення, яке характеризується «фрагментарною моделлю сприйняття інформації, де процес відображення об'єктів відбувається без заглибленого послідовного розмежування та поєднання, поверхнево й алогічно, зі швидким безсистемним переключенням» (Шевченко, 2013, с. 22). Тому в контексті еволюції засобів масової комунікації увиразнюється тенденція до візуальної подачі даних, спричинена саме особливостями сприйняття й опрацювання інформації сучасним реципієнтом. За результатами досліджень, візуальний компонент сприймається у 60000 разів швидше порівняно з текстовим, адже близько половини нейронів головного мозку людини залучені до обробки зображення; 70% сенсорних рецепторів містяться в очах, відтак 90% інформації людина отримує через зір (Глушко, 2018, с. 87). До того ж, візуальний контент легше запам'ятовується читачем, а тому викликає стійкі асоціації.

Постановка проблеми

Одним із дієвих способів візуалізації інформації у медіа є інформаційна графіка. Вона покликана унаочнити зміст повідомлення та допомогти реципієнтові краще його усвідомити. Якісна інфографіка становить основу майстерного журналістського матеріалу. Відтак, вона має бути невід'ємною складовою сучасної журналістики. Проте навіть побіжний перегляд регіональної друкованої періодики виразно засвідчує пасивність у використанні графічних технологій подачі інформації, що підкреслює актуальність обраної теми дослідження.

Стан розробки проблеми

У сучасному українському та зарубіжному науковому дискурсі проблема візуалізації інформації достатньо розроблена (Р. Лабуз (Labuz, 1991), К. Гаріс та П. Лестер (Harris & Lester, 2002), М. Френдлі та Д. Деніс, (Friendly & Denis, 2006), Б. Черняков (2005), А. Баранецька (2019) та інші), проте теорія і практика використання інформаційної графіки у медіапросторі не була належно осмислена. Це пов'язано з тим, що, на відміну від іноземних колег, які розглядають інфографіку як самостійний жанр у медіасередовищі, українські теоретики досить часто визначають її як різновид ілюстрації. Відмінності між інфографікою та візуалізацією виокремив Р. Косара (Kosara, 2010); основи мистецтва інфографіки розкрив А. Каїро (2017); специфіку інфографіки як способу візуалізації рекламних повідомлень окреслила Г. Цуканова (2013); практику використання інфографіки у друкованих

виданнях проаналізувала Г. Волинець (2013); особливості інфографіки як засобу візуальних комунікацій розглядала О. Швед (2014); секрети якісної інфографіки розкрила Д. Шабаниця (2019).

Невирішені питання

Аналіз проблемного наукового дискурсу засвідчив тенденцію до витіснення візуальною інформацією текстової у більшості сучасних різноформатних медіа. Проте реалізація такої практики у регіональних друкованих медіа залишається малодослідженою, що зумовлено розмаїттям типологічного ряду і контенту означених видань. Це ставить перед нами наступні завдання: з'ясувати особливості інфографіки як способу візуальної репрезентації даних у сучасних друкованих ЗМІ; виокремити найуживаніші типи інформаційної графіки у тернопільських виданнях; окреслити значення графічної інформації для зростання ефективності видань.

Джерельною базою дослідження стали сім друкованих періодичних видань Тернополя: всеукраїнська незалежна громадсько-політична газета «Вільне життя плюс» (51 число), громадсько-політичне видання «Нова тернопільська газета» (23 числа), газета «Ria плюс Тернопіль» Медіа Корпорації «RIA» (26 чисел), незалежна громадсько-політична газета «Свобода плюс Тернопільщина» (47 чисел), незалежний громадсько-політичний тижневик Тернопілля «Наш день» (26 чисел), газета «Номер один» (23 числа), всеукраїнська громадсько-політична газета «Сільський господар плюс Тернопільщина» (26 чисел) за липень-грудень 2021 року. При дослідженні не аналізувалися блоки реклами, привітань, оголошень, гороскопів, розваг, прогнозу погоди.

Виклад основного матеріалу

Серед викликів, які стоять сьогодні перед регіональними друкованими медіа, — зменшення чисельності та старіння аудиторії, що спричиняє скорочення накладів преси. Так, за результатами опитування USAID-Internews щодо споживання медіа, проведеного у листопаді 2021 року, лише 7% респондентів упродовж останніх 30 днів черпали інформацію з преси, з них 57% зверталися до регіональних ЗМІ (у 2016 р. — 70%) (InMind, 2021).

Це зумовлено також зміщенням акцентів при сприйнятті інформації на візуальний компонент. На перше місце виходять візуальні канали, що спричинено інформаційною перенасиченістю, великою кількістю новин з усього світу, що пов'язано з тотальними глобалізаційними процесами, розсіяністю уваги реципієнта інформації.

Відтак, візуалізація інформації є сьогодні справжньою необхідністю для тих медіа, які хочуть утримати значний сегмент аудиторії.

Інфографіка виступає одним із методів візуальної інтерпретації та подання інформації у наочній та скомпресованій формі. На думку Р. Косара, головна відмінність інфографіки від візуалізації у тому, що

перша має специфічний характер і використовується для конкретного набору даних, у той час як друга може бути застосована до будь-якої інформації, навіть неіснуючої; якщо візуалізація вільна від контексту, то інфографіка напряму від нього залежна (Kosara, 2010). О. Швед (2014) стверджує, що інфографіка є синтетичною формою організації журналістського матеріалу, яке включає в себе візуальні елементи, а також тексти, які їх пояснюють (с. 308).

Термін «інфографіка» походить від англійського «infographics», яке утворилося в результаті з'єднання двох слів «information» і «graphics». Відтак, повідомлення є інфографічним тоді, коли воно створене за допомогою графічних компонентів (Smiciklas, 2012).

У науковому дискурсі сьогодні запропоновано кілька класифікацій інфографіки, розроблених за різними критеріями. Ми послугуємо типологією О. Вовка та Р. Черемського (2017), в основі якої лежить зміст повідомлення (с. 201–203). Вона може бути використана і для аналізу графічних матеріалів у друкованих ЗМІ.

Похідні від таблиць:

- графіки;
- діаграми:
  - стовпчасті та лінійчасті діаграми
  - діаграми з областями
  - секторні діаграми
  - точкові діаграми;
- *власне таблиці**;
- таблиці із застосуванням графічних прийомів актуалізації інформації (інфографічні таблиці).

Похідні від мап:

- картограми;
- картосхеми.

Схеми:

- абстрактні:
  - структурні
  - функціональні
  - блок-схеми
  - ментальні карти;
- конкретні.

Інфографічні розповіді:

- *інфографічні повідомлення*;
- *інфографічні інструкції*;
- *інфографічні колажі*;
- *інфографічні історії*.

* Курсивом виділено доповнення до класифікації О. Вовка та Р. Черемського за результатами аналізу інфографіки регіональних друкованих ЗМІ Тернополя

Аналіз джерельної бази дослідження засвідчив необхідність внесення до даної класифікації власне таблиць як засобу графічної подачі інформації, якими часто послуговуються регіональні друковані медіа і які традиційно відносять до різновидів інфографіки.

З-поміж семи обраних задля аналізу тернопільських друкованих ЗМІ інфографіку виявлено у шести із них. Упродовж досліджуваного періоду всеукраїнська громадсько-політична газета «Сільський господар плюс Тернопільщина» не візуалізувала свої матеріали інфографікою. Найактивніше засобами графіки послуговується газета «Ria плюс Тернопіль» Медіа Корпорації «RIA» (RIA +) — інфографіку знайдено у дев'ятнадцяти з двадцяти шести чисел видання, що складає 73% від загального обсягу проаналізованих номерів. Газета «Номер один» (Н 1) графічно представила інформацію в одинадцяти з двадцяти трьох випусків, що становить 48%. Громадсько-політичне видання «Нова тернопільська газета» (НТГ) використало графіку у дев'яти з двадцяти трьох чисел, що охопило 39%. Менше чверті від аналізованого обсягу видань звертаються до інфографіки всеукраїнська незалежна громадсько-політична газета «Вільне життя плюс» (ВЖ +), незалежний громадсько-політичний тижневик Тернопілля «Наш день» (НД) та незалежна громадсько-політична газета «Свобода плюс Тернопільщина» (С+Т) (Рис. 1).

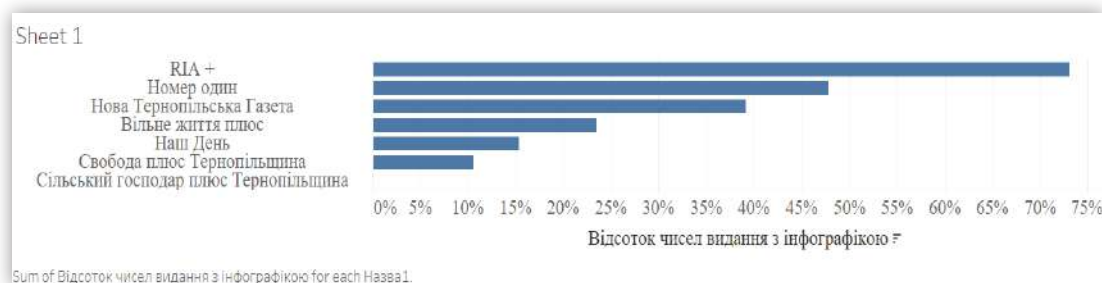

Рис. 1. Використання інфографіки друкованими медіа Тернополя (липень-грудень 2021 р.)

Це зумовлено передусім наявністю сайту видання у мережі Інтернет та активністю його оновлення, що пов'язано з віковими характеристиками аудиторії та журналістів відповідних редакцій.

Усі досліджені регіональні медіа візуалізують інформацію у таблицях. Вони є найпростішим засобом графічного представлення статистичних даних чи інших відомостей, розташованих у певному порядку за рядками та стовпцями, і переважно використовуються для пошуку конкретних значень. У тернопільських медіа таблиці іноді слугу-

ють чи не єдиним засобом інфографічного подання інформації. Так, у газеті «Вільне життя плюс» з-поміж двадцяти двох випадків інфографіки таблиць є п'ятнадцять (68%), у виданні «Свобода плюс Тернопільщина» з одинадцяти — десять (91%), у тижневику «Наш день» з чотирьох — три (75%). При цьому у медіа представлено як власне таблиці, так і таблиці із застосуванням графічних прийомів актуалізації інформації. Простежується тенденція: якщо видання візуалізують дані різними видами інфографіки, то вони частіше використовують інфографічні таблиці.

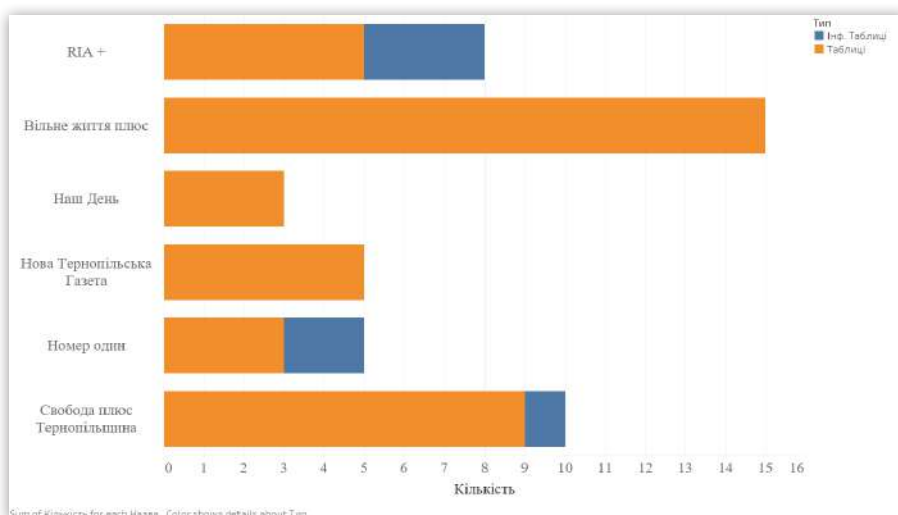

Рис. 2. Використання таблиць друкованими медіа Тернополя (липень-грудень 2021 р.)

Тематично таблиці увіразняють матеріали спортивного (6), економічного (16), соціального характеру (24) тощо (6). Зокрема, результати спортивних змагань, транспортну логістику, графіки роботи інфраструктурних мереж та надання соціальних послуг, споживчі ціни, виробничі й сільськогосподарські календарі тощо.

З-поміж представлених у класифікації різновидів діаграм у регіональних медіа Тернополя зустрічаються стовпчасті, лінійчасті, а також секторні. Вони використовуються у матеріалах на соціально-економічну тематику (15 або 83%), оскільки дають можливість порівняти кілька значень величини. Так, вдало ілюструють діаграми інформацію про видатки міського бюджету на муніципальну інспекцію (Ria +, № 29, с. 5), озеленення міста (Ria +, № 30, с. 7), харчування в день для закладів охорони здоров'я (Ria +, № 48, с. 3), ціни на винайм житла у Тернополі (Ria +, № 33, с. 9), розподіл громадського бюджету (Ria +,

№ 40, с. 2), структуру тарифу на теплоенергію (НТГ, № 30, с. 2), приріст виробництва промислового молока на Тернопільщині (С+Т, № 64, с. 2). Контент-аналіз обраних видань показав, що найактивніше діаграми публікують у газеті «Ria плюс Тернопіль» — дванадцять з сімнадцяти в усьому досліджуваному масиві видань (71%). Усі опубліковані діаграми вирізняються доцільністю вибору різновиду, якістю унаочнення, виразною колористикою тощо.

Більш складним видом інфографіки є похідні від мап — картограми і картосхеми. Вони не часто використовуються у друкованих медіа Тернополя. У досліджених числах зафіксовано вісім прикладів такої візуалізації. Дві картограми ілюструють інформацію про місця відстою транспортних засобів у негоду на Тернопільщині (Н 1, № 50, с. 4), перші платні дороги в Україні (ВЖ +, № 60, с. 11). Варто зауважити про невисоку якість картограм, зокрема, у публікації з газети «Вільне життя плюс» порядок нумерації ділянок доріг у тексті та на зображенні не співпадають, розмитість і малий масштаб малюнка ускладнюють читацьке сприйняття. Шість картосхем увиразнюють проблеми власності земельних ділянок (Н 1, № 45, с. 3, Н 1, № 35, с. 11, Ria +, № 37, с. 7), різниці тарифів на розподіл газу в областях України (ВЖ +, № 101, с. 2), рівень злочинності на Тернопільщині (Ria +, № 28, с. 7), об'їзду дорожньої розв'язки на вулиці Бережанській (Ria +, № 31, с. 6). Вони допомагають читачам чіткіше уявити місце події, просторово зорієнтуватися, співвіднести окреслену в публікації проблему зі своїм місцем проживання.

З-поміж виявлених взірців графічних медіаповідомлень вирізняються інфографічні розповіді — сукупність графічних елементів, рисунків, текстових і числових даних, поєднаних загальною темою у такий спосіб, щоб подати інформацію візуально з нечисленним використанням вербальних елементів. Вони різні за кількістю та поєднанням використаних графічних засобів, обсягом поданої інформації, складністю оформлення, функцією у журналістському матеріалі.

У результаті контент-аналізу регіональних друкованих ЗМІ Тернополя можна виділити такі різновиди інфографічних розповідей:

- інфографічні повідомлення;
- інфографічні інструкції;
- інфографічні колажі;
- інфографічні історії.

Інфографічні повідомлення акцентують увагу на головному у тексті, до чого читач може звернутися без повного повторного прочитання журналістського матеріалу. Вони нескладні за формою, адже здебільшого створені з використанням простих графічних елементів (накреслення і розмір шрифту, колір, рамка, елементарні зображення тощо).

Рис. 3. Взірець інфографічного повідомлення («ВЖ+», № 65, с. 3)

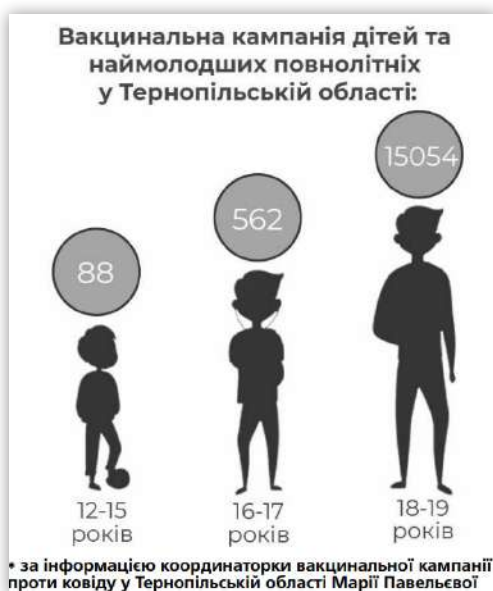

Рис. 4. Взірець інфографічного повідомлення («RIA+», № 46, с. 12)

Інфографічні інструкції пропонують реципієнтам рекомендації щодо досягнення певного результату чи отримання послуги. Формально вони складніші, містять покроковий алгоритм дій, поданий вербально та графічно. Такі інфографічні матеріали зазвичай розроблені державними установами та організаціями (Державний центр зайнятості, Міністерство охорони здоров'я України, Фонд соціального страхування України, КПТМ «Тернопільськтеплокомуненерго ТМР» тощо).

Рис. 5. Взірець інфографічної інструкції («НІ», № 43, с. 5)

Рис. 6. Взірець інфографічної інструкції («НТТ», № 36, с. 5)

Складніші форми інфографічних розповідей, зокрема інфографічні колажі та інфографічні історії, виявлено тільки у виданні «RIA +». Вони є авторськими, про що вказується у кожному матеріалі.

Інфографічні колажі у регіональній пресі Тернополя реалістично унаочнюють зміст повідомлення завдяки поєднанню фотографій, шрифтових та кольорових виділень, графічних форм тощо. Використання реалістичних зображень сприяє підвищенню довіри реципієнтів до поданої інформації. Часто інфографічні колажі є складовою журналістських розслідувань.

Рис. 7. Взірець інфографічного колажу («RIA+», № 39, с. 8)

Рис. 8. Взірець інфографічного колажу («RIA+», № 38, с. 5)

Рис. 9. Взірець інфографічної історії («RIA+», № 32, с. 8)

Рис. 10. Взірець інфографічної історії («RIA+», № 30, с. 6)

Найскладнішим різновидом інфографіки є інфографічні історії, які створюються усіма вище переліченими засобами (текстові і числові дані, шрифтове оформлення, колористика, рисунки тощо), поєднаними загальною темою. Їх мета — розповісти історію через візуальні елементи та малу кількість слів. У друкованих медіа Тернополя інфографічні історії є поодинокими. Упродовж аналізованого періоду лише у двох числах газети «RIA +» у формі графічних історій представлено інформацію про те, скільки коштує зібрати до школи першокласника у Тернополі (№ 32, с. 8) чи у скільки обійдеться весілля тернополянам (№ 30, с. 6).

З-поміж шести аналізованих друкованих видань Тернополя інфографічні розповіді є у чотирьох із них: всеукраїнській незалежній громадсько-політичній газеті «Вільне життя плюс» (3), громадсько-політичному виданні «Нова тернопільська газета» (12), газетах

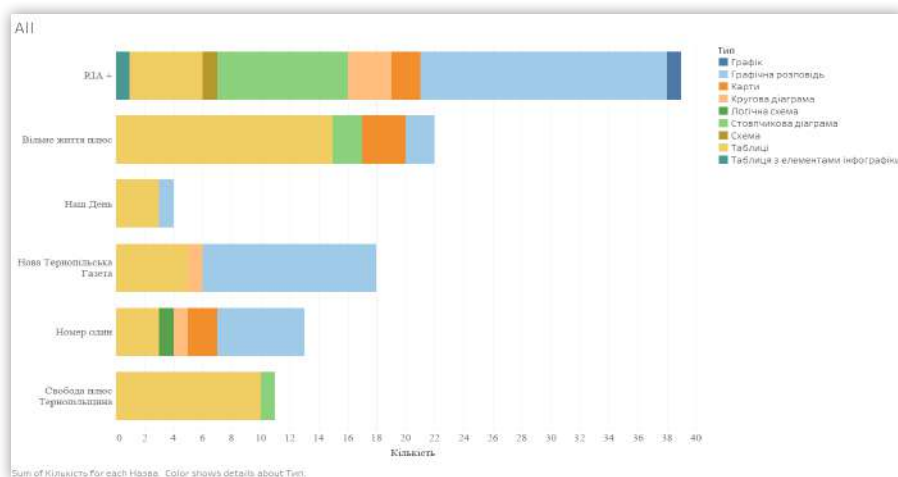

Рис. 11. Використання інфографічних розповідей за різновидами у друкованих медіа Тернополя (липень-грудень 2021 р.)

«Ria плюс Тернопіль» (14) та «Номер один» (3). Статистику використання інфографічних розповідей у регіональній пресі подано на Рис. 11.

Лідером у використанні різнотипної інфографіки за частотою, різноманітністю та оригінальністю дизайну є видання «Ria плюс Тернопіль». Журналісти газети візуалізують повідомлення авторськими графічними розробками, які органічно доповнюють текст і полегшують читачьке сприйняття. У виданні наявні інфографічні матеріали — похідні від таблиць (власне таблиці, інфографічні таблиці, стовпчасті, лінійчасті та секторні діаграми), похідні від карт (картосхеми) та усі різновиди інфографічних розповідей. Цей вид візуалізації репрезентується переважно у публікаціях на соціально-економічну тематику, бо інфографіку доцільно використовувати при поданні числових масивів — від статистичних даних, доходів і витрат державного та місцевого бюджетів за різними статтями і до побутових витрат населення. Він є надійним способом привернути увагу до ключових моментів медіаматеріалів, полегшити сприйняття тексту, ускладненого різнотипною числовою інформацією.

На жаль, видання з тривалою видавничою історією та незмінною архітектонікою випусків («Вільне життя плюс», «Свобода плюс Тернопільщина») мало приділяють уваги інфографіці як способу візуалізації даних. Це може бути пов'язано з тим, що вони мають стабільну і сформовану аудиторію, здебільшого середнього та старшого віку,

з усталеними інформаційними запитами та часто консервативними поглядами про дизайн друкованого медіа.

Решта ЗМІ («Наш день», «Номер один», «Нова тернопільська газета») недостатньо використовують інфографіку при творенні інформаційного контенту, хоча позиціонують себе на регіональному медіаринку як модерні видання.

Висновки

Результати контент-аналізу засвідчили безпосередній зв'язок між наявністю інфографіки та редакційною політикою регіональних друкованих ЗМІ щодо способів медіатизації реальності: домінування публіцистичного контенту супроводжується мізерною графічною складовою, натомість орієнтація редакцій на аналітичне представлення дійсності реалізується у формі різнотипної інфографіки. Задля задоволення потреб сучасної аудиторії, яка під тиском збільшення кількості справ та функцій, що їх вона одночасно виконує, в умовах надлишку та швидкого оновлення інформації, здебільшого сприймає навколишній світ за допомогою уривків повідомлень та фрагментарних вражень, редакції повинні модернізувати підхід до створення контенту. Одним із шляхів такого реформування може стати збільшення та урізноманітнення інфографічних медіаматеріалів.

Сьогодні інфографіка стає невід'ємною частиною медійного контенту з великою кількістю числових та статистичних даних. Вона дозволяє подати інформацію про події чи явища максимально концентровано, разом з тим, увиразнює текст, робить його більш привабливим для сучасного молодого реципієнта, якого лякають «великі тексти» і які за інших умов він не наважився б прочитати. Якісна інфографіка, фахово інтегрована у медіатекст, полегшує читачьке сприйняття інформації, що потребує аналізу чи узагальнення. Відтак, перспективні редакції, котрі прагнуть розширювати свою аудиторію, повинні працювати над удосконаленням інфографічного складника контенту.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Баранецька, А. Д. (2019, 19 березня). Візуалізація медіаконтенту як важливий складник реалізації комунікації. В *Журналістика та реклама: вектори взаємодії*, тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (с. 54–57). Київський національний торговельно-економічний університет. <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/e68a50b975d85a9c6f0a915782e114bc.pdf>

Вільне життя плюс: всеукраїнська незалежна громадсько-політична газета. (2021). 51–102.

- Вовк, О. В., & Черемський, Р. А. (2017). Інфографіка як ефективний засіб навчання. *Системи обробки інформації*, 4(150), 199–205.
- Волинець, Г. М. (2013). Сучасні тенденції використання інфографіки (на матеріалі часопису «Український тиждень»). *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*, 3–4(15–16), 67–72.
- Глушко, А. (2018). Порушення прав людини засобами візуалізації в медіа. В І. Виртосу & К. Шендеровський (ред.), *Права людини та мас-медіа в Україні* (с. 87–98). Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Каїро, А. (2017). *Функціональне мистецтво: вступ до інфографіки та візуалізації*. Видавництво Українського католицького університету.
- Наш день: незалежний громадсько-політичний тижневик Тернопілля. (2021). 25–50.
- Нова тернопільська газета: громадсько-політичне видання. (2021). 26–48.
- Номер один: тижневик Тернополя. (2021). 27–52.
- Свобода плюс Тернопільщина: незалежна громадсько-політична газета. (2021). 50–96.
- Сільський господар плюс Тернопільщина: всеукраїнська громадсько-політична газета. (2021). 27–52.
- Цуканова, Г. О. (2013). Інфографіка як ефективний візуальний складник рекламного повідомлення. *Наукові записки Інституту журналістики*, 50, 129–133.
- Черняков, Б. (2005). Феноменологічні властивості зображення як категорії культури та журналістикознавства. *Наукові записки Інституту журналістики*, 20, 132–139.
- Шабаниця, Д. (2019, 12 липня). *Стислість, зрозумілість, фактаж: секрети якісної інфографіки*. Медіакритика. <https://cutt.ly/IKu9PY1>
- Швед, О. (2014). Інфографіка як засіб візуальної комунікації в сучасній журналістиці. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*, 30, 305–313.
- Friendly, M., & Denis, D. J. (2006). *Milestones in the History of Thematic Cartography, Statistical Graphics and, Data Visualization*. New York.
- Harris, Ch. R., & Lester, P. M. (2002). *Visual Journalism: A Guide for New Media Professionals*. Pearson.
- InMind. (2021). *Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа 2021*. Інститут масової інформації. <https://cutt.ly/wKu01a7>
- Kosara, R. (2010, August 10). *The Difference Between Infographics and Visualization*. Eagereyes. <https://cutt.ly/2Ku4PX1>
- Labuz, R. (1991). *Contemporary Graphic Designe*. Van Nostrand Reinhold.
- Ria плюс Тернопіль: газета Медіа Корпорації «RIA». (2021). 27–52.
- Smiciklas, M. (2012). *The Power of Infographics: Using Pictures to Communicate and Connect with Your Audience*. Que Publishing.

REFERENCES

- Baranetska, A. D. (2019, March 19). Vizualizatsiia mediakontentu yak vazhlyvyi skladnyk realizatsii komunikatsii [Visualization of Media Content as an Important Component of Communication Implementation]. In *Zhurnalistyka ta reklama: vektory vzaiemodii* [Journalism and Advertising: Vectors of Interaction], Abstracts of Papers of the International Scientific and Practical Conference (pp. 54–57). Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukrainian]. <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/e68a50b975d85a9c6f0a915782e114bc.pdf>
- Cherniakov, B. (2005). Fenomenolohichni vlastyvoli zobrazhennia yak katehorii kultury ta zhurnalistykoznavstva [Phenomenological Properties of the Image as a Category of Culture and Journalism]. *Scientific Notes of the Institute of Journalism*, 20, 132–139 [in Ukrainian].
- Friendly, M., & Denis, D. J. (2006). *Milestones in the History of Thematic Cartography, Statistical Graphics and, Data Visualization*. New York [in English].
- Harris, Ch. R., & Lester, P. M. (2002). *Visual Journalism: A Guide for New Media Professionals*. Pearson [in English].
- Hlushko, A. (2018). Porushennia prav liudyny zasobamy vizualizatsii v media [Violation of Human Rights by Means of Visualization in the Media]. In I. Vyrtosu & K. Shenderovskiyi (Eds.), *Prava liudyny ta mas-media v Ukraini* [Human Rights and Mass Media in Ukraine] (pp. 87–98). Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
- InMind. (2021). *Stavlennia naseleння do media ta spozhyvannia riznykh typiv media 2021* [Population Attitudes Towards Media and Consumption of Different Types of Media 2021]. Institute of Mass Information. <https://cutt.ly/wKu01a7> [in Ukrainian].
- Kairo, A. (2017). *Funktsionalne mystetstvo: vstup do infografiky ta vizualizatsii* [Functional Art: An Introduction to Infographics and Visualization]. Ukrainian Catholic University [in Ukrainian].
- Kosara, R. (2010, August 10). *The Difference Between Infographics and Visualization*. Eagereyes. <https://cutt.ly/2Ku4PXl> [in English].
- Labuz, R. (1991). *Contemporary Graphic Designe*. Van Nostrand Reinhold [in English].
- Nash den: nezaleznyi hromadsko-politychnyi tyzhnevyyk Ternopillia [Our Day: Ternopil's Independent Socio-Political Weekly]. (2021). 25–50 [in Ukrainian].
- Nomer odyń: tyzhnevyyk Ternopolia [Number One: Ternopil Weekly]. (2021). 27–52 [in Ukrainian].
- Nova ternopil'ska hazeta: hromadsko-politychne vydannia [Nova Ternopil Newspaper: Social and Political Publication]. (2021). 26–48 [in Ukrainian].
- Ria plus Ternopil: hazeta Media Korporatsii «RIA» [Ria Plus Ternopil: Newspaper of Media Corporation «RIA»]. (2021). 27–52 [in Ukrainian].
- Shabanytsia, D. (2019, July 12). *Stylist, zrozumilist, faktazh: sekrety yakisnoi infografiky* [Conciseness, Comprehensibility, Facts: The Secrets of High-Quality Infographics]. Mediakrytyka. <https://cutt.ly/IKu9PYI> [in Ukrainian].
- Shved, O. (2014). Infografika yak zasib vizualnoi komunikatsii v suchasnyi zhurnalistytsi [Infographics as a Means of Visual Communication in Modern Journalism]. *Humanitarian Education in Technical Universities*, 30, 305–313 [in Ukrainian].

Silskyi hospodar plius Ternopilshchyna: vseukrainska hromadsko-politychna hazeta [Rural Householder Plus Ternopil Region: All-Ukrainian Social and Political Newspaper]. (2021). 27–52 [in Ukrainian].

Smiciklas, M. (2012). *The Power of Infographics: Using Pictures to Communicate and Connect with Your Audience*. Que Publishing [in English].

Svoboda plius Ternopilshchyna: nezalezna hromadsko-politychna hazeta [Svoboda Plus Ternopilshchyna: An Independent Socio-Political Newspaper]. (2021). 50–96 [in Ukrainian].

Tsukanova, H. O. (2013). Infografika yak efektyvnyi vizualnyi skladnyk reklamnoho povidomlennia [Infographics as an Effective Visual Component of Advertising Message]. *Scientific Notes of the Institute of Journalism*, 50, 129–133 [in Ukrainian].

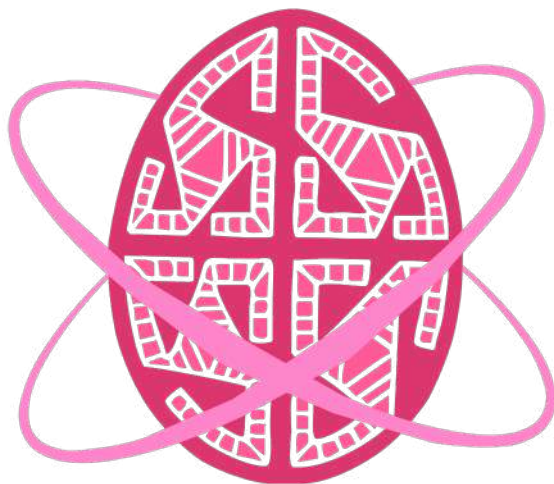
Vilne zhyttia plius: vseukrainska nezalezna hromadsko-politychna hazeta [Free Life Plus: All-Ukrainian Independent Socio-Political Newspaper]. (2021). 51–102 [in Ukrainian].

Volynets, H. M. (2013). Suchasni tendentsii vykorystannia infografiky (na materialy chasopysu «Ukrainskyi tyzhden») [The Main Trends of the Evolution of Modern Infographics (On the Basis of Periodical «Ukrainskyi tyzhden»)]. *State and Regions. Series: Social Communications*, 3–4(15–16), 67–72 [in Ukrainian].

Vovk, O. V., & Cheremskyi, R. A. (2017). Infografika yak efektyvnyi zasib navchannia [Infographics as an Effective Teaching Tool]. *Information Processing Systems*, 4(150), 199–205 [in Ukrainian].

РЕКЛАМА ТА ПРОМОЦІЯ

ADVERTISING AND PROMOTION

УДК 655.42:[659.1:655.3.066.11](477)«192»

Книжкова полицька як засіб промоції видань у 20-ті рр. ХХ ст.

Надія ПОДОЛЯКА

канд. н. із соц. комунік., доц.

Ніжинський державний
університет імені Миколи
Гоголявул. Графська, 2, м. Ніжин,
16600, Україна

nadechdasum@gmail.com

ORCID 0000-0002-6136-1665

© Подоляка Н., 2022

У статті досліджується використання такого засобу промоції книжкових видань у 20-ті роки ХХ ст., як книжкова полицька. Проведено реконструктивний аналіз характерних прийомів побудови роботи з книжковими полицьками. Визначено плюси і мінуси такого способу впливу на аудиторію. Джерельною базою дослідження стали праці, присвячені історії радянських видавництв, розвитку книжкової торгівлі та промоції видань початку ХХ ст., а також періодичні видання споживчої кооперації та освіти, що друкували методичні поради від інструкторів Книгоспілки, хроніки кооперативного книгарства, кореспонденції з місць подій, огляди розвитку кооперативних організацій, репортажі. Це дало можливість скласти уявлення про механізм використання книжкових полицьок у громадах того часу. Стверджується, що тема промоції книжкових видань таким засобом, як книжкова полицька, висвітлювалася лише фрагментарно, всебічного вивчення досвіду просування видань, що дозволило б скласти повне уявлення про проблему, не відбулося, а тому дослідники мають можливість розширення меж осмислення інструментів книжкового маркетингу та популяризації книги в різні часи. Доведено, що книжкові полицьки були і залишаються найзручнішим способом промоції книжкових видань, адже при невеликих зусиллях й незначних матеріальних витратах приносять вагомий результат, а саме збільшення зацікавленості у книзі, не пасивний, а активний зв'язок з аудиторією, інформування у простій формі про суспільне життя. Із проблемних питань виокремлено проблему кадрів, здатних сформулювати потребу читати, впливати на рішення купити чи порадити комусь що додатково прочитати, а також примусові акції, нерентабельність продажів, внаслідок чого книжкові полицьки перетворювалися на полицьки з продажу винних товарів. Таким чином, книжкові полицьки виконували соціальну функцію, що полягає у залученні людини до духовних цінностей суспільства, були «третім фронтом» у наближенні книги до читача, особливо із сільської місцевості, але водночас слугували провідником пропагандистських ідей правлячої еліти того часу.

Ключові слова: промоція видань, книжкова полицька, пропаганда, маркетинг, книжкова торгівля.

THE BOOKSHELF AS A MEANS OF PUBLICATION PROMOTION IN THE 20-IES OF THE TWENTIETH CENTURY

Nadiia Podoliaka

PhD in Social Communications

Associate Professor

Nizhyn Mykola Hohol State University

2m, Hrafska St., Nizhyn, Ukraine

nadechdasum@gmail.com

The article examines the use of such a means of book publications' promotion in the 20s of the 20th century as a bookshelf. A reconstructive analysis of the typical methods of work construction with bookshelves is carried out. The pros and cons of this way of influencing the audience are determined. The source base of the study is based on the works on the history of Soviet publishing houses, the book trade development and publications promotion at the beginning of the 20th century, as well as periodicals of consumer cooperation and education that published methodical advice from the instructors of the Book Union, chronicles of cooperative bookselling, correspondence from the places of events, reviews of cooperative organizations development, reports. This provided an opportunity to gain an idea of the mechanism of bookshelves usage in the communities of that time. It is claimed that the topic of book publications promotion by such a means as a bookshelf was covered only in a fragmentary manner, a comprehensive study of the experience of publications promotion, which would make a complete picture of the problem, did not happen, and, therefore researchers have the opportunity to expand the boundaries of the understanding of book marketing tools and popularization of the book at different times. It has been proven that bookshelves were and remain the most convenient way of promoting book publications because, with little effort and insignificant material costs, they bring significant results, namely, increasing interest in the book, not passive but active communication with the audience, informing in a simple form about social life. Among the problematic issues, the problem of personnel capable of forming the need to read, influence the decision to buy or advise someone to read more, as well as forced actions, unprofitable sales, as a result of which bookshelves were turned into shelves for selling wine products, was singled out. Thus, bookshelves performed a social function, which consisted in attracting a person to the spiritual values of society, were the «third front» in bringing the book closer to the reader, especially from rural areas, but at the same time served as a guide for propagandistic ideas of the ruling elite of that time.

Keywords: publication promotion, bookshelf, propaganda, marketing, book trade.

Постановка проблеми. Промоція книжкового продукту — дієвий спосіб впливу на ринок товарів та швидке охоплення цільового ринку, а також збільшення обсягу продажів видань. Така кампанія має базуватися на загальних принципах ринкової економіки та особливостях книги як товару. Ефективна стратегія інформування споживачів була і залишається важливим завданням як видавництва, так і авторів. Історичний аналіз форм промоції видань є необхідністю для осмислення інструментів книжкового маркетингу та популяризації книги в різні часи. Це також дає відповідь на питання наскільки гнучким і ефективним було використання засобів промоції, які ресурси для цього застосовувалися, які підприємницькі ініціативи набули розвитку.

Стан розробки проблеми. Перші публікації, що аналізують просування книги на село на початковому етапі радянської влади й надають методичні поради, стали з'являтися в галузевих журналах з кооперативного будівництва та книжкової справи вже з 1921 року. Це роздуми фахівців (М. Агуфа, В. Нечаєва й інших інструкторів), з яких можна дізнатися про стан розвитку й проблеми, які виникали. Реконструктивному аналізу діяльності радянських видавництв, книжкової торгівлі та промоції видань упродовж 20-х років ХХ ст. присвятили дослідження М. Тимошик, О. Васьківська, Є. Костик, Т. Оніпко, О. Хмельовська. Заслугує особливої уваги фундаментальне дослідження О. Левчук (2000), у якому на підставі архівних документів описано характерні прийоми роботи кооперативних та громадських видавництв України в 20-х — на початку 30-х рр. ХХ ст. та монографія В. Кізюн (2017), що висвітлює розвиток видавничої справи відповідного періоду. Цілковито новий погляд на промоцію української книги за несприятливих умов еміграційної дійсності, який досі не пізаний і не поцінований достойно в Україні, подано в свіжій монографії М. Тимошика (2021) з історії книговидання українців у Великій Британії. Квінтесенцією діяльності творців і поширювачів нашого друкованого слова на чужині є такі слова, що слугують епіграфом до цього дослідження: «На нас на чужині лежить обов'язок заховати те, що в Україні підлягає нищенню. Треба буде перевидати наукові та літературні твори, що віддзеркалюють правдиву українську думку, нефальшовані житейські цілі українського народу» (с. 2).

Джерельною базою дослідження слугують також періодичні видання, що почали виходити у 20-ті рр. ХХ ст., зокрема часописи «Нова Громада», «Наша освіта», «Кооперація Сумщини».

«Нова Громада» — двотижневий кооперативний літературно-мистецький та популярно-науковий журнал, заснований у 1923 році як «культурний твір кооперації», першим завданням якого було «зв'язатися зі своїм читачем», «не інструктаж, а піднесення не тільки коопе-

ративного розвитку у кооператорів, а й загально-культурного рівня кооперативного селянства» («До двохрічного ювілею», 1925). Не варто плутати із київським місячником із такою ж назвою, що виходив до грудня 1906 року й містив оригінальні й перекладні твори як українських, так і закордонних авторів, а також із журналом, що виходив у 1923–25 рр. у Відні під ред. С. Вітика.

Видавцем нового журналу став Всеукраїнський кооперативний видавничий і книготорговельний союз «Книгоспілка». За відповідальною редакцією Ректора Київського вищого Кооперативного технікуму П. Т. Руденка, при співредакторстві А. Е. Геттлера (Голови Правління «Книгоспілки») та О. П. Варавви (технічний редактор). На сторінках журналу друкувалися методичні поради від інструкторів Книгоспілки, хроніки кооперативного книгарства, кореспонденції з місць подій, огляди розвитку кооперативних організацій, репортажі. Це дає можливість скласти уявлення про механізм використання книжкових полицок у громадах того часу. Часопис продовжував виходити до 1933 року, потім припинив своє існування. Комплекти оцифрованих випусків журналу сьогодні розміщені на сайті архіву української періодики (<https://libraria.ua/numbers/1247/>).

Видання «Наша освіта» (громадсько-педагогічний часопис-місячник Сумської окружної інспектури народної освіти) та «Кооперація Сумщини» (бюлетень Сумської округової кооперативної Ради) — частина фондової колекції відділу краєзнавчої літератури та бібліографії Сумської обласної універсальної наукової бібліотеки. Почали виходити з 1924 р. І хоча контент дещо відрізняється — питання культурницького й освітянського життя регіону включає також розгляд впровадження книжкових полицок (Подолька, 2011).

Отже, спостерігаємо, що тема промоції книжкових видань таким засобом, як книжкова полицка, висвітлювалася лише фрагментарно, всебічного вивчення досвіду просування видань, що дозволило б скласти повне уявлення про проблему, не відбулося. Тому тема потребує подальшого наукового осмислення.

Мета дослідження — проаналізувати особливості використання такого засобу промоції видань, як книжкова полицка, що набула уваги у 20-ті роки ХХ ст.

Об'єктом дослідження є досвід здійснення промоційних заходів за доби непу.

Предмет дослідження — книжкова полицка у формуванні культурно-освітнього простору й духовному зростанні української нації.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є наукові принципи історизму, об'єктивності, комплексності й достовірності. Було використано методи емпіричного та теоретичного дослідження. Аналітико-синтетичний метод застосовано для

систематичного цілеспрямованого вивчення об'єкта, яке дало можливість отримати первинну інформацію у вигляді сукупності емпіричних тверджень про досвід розповсюдження книжкових видань та рекламні заходи. Як загальнонауковий метод використовувався системний підхід, який дозволив комплексно висвітлити проблему налагодження просування книги та її популяризації у 20-ті рр. ХХ ст. Також застосовувався описовий, історичний, історико-теоретичний методи.

Результати й обговорення. Однією з найефективніших форм промоційної діяльності на початку ХХ ст. були виставково-ярмаркові заходи. Практикувалися у позамагазинній торгівлі книжками й рекламі пересувні експозиції в автолавках, на візках, переносних столиках книгонош. Написання рецензій на книги й створення друкованих каталогів вже увійшли у практику спеціалістів книжкової справи.

Новою формою радянської пропаганди стало представлення книжкового товару на днях, тижнях, місячниках читання у навчальних закладах, бібліотеках, хатах-читальнях, на заводах і фабриках, у колгоспах тощо. Нерозвинена логістика книжкової торгівлі потребувала оновлення способів донесення інформації про книгу, особливо, коли почалася кампанія з просування культури в селянське середовище. «Треба підвести селянина до книжки необхідної, цікавої та доступної для нього. Слід йому показати на 1–2 книжках як користуватися цією книжкою, як уміти прочитати і зрозуміти її, щоб не злякатись перших труднощів цього незвичайного для нього явища [...]. Тому гаслом всякого вчителя — спільного робітника повинно бути: «Скрізь, завжди й при всякому випадкові — книгу на село!». Так висловив громадську думку кореспондент часопису «Наша освіта» Виноградів (1925).

Найзручнішим способом промоції книжкових видань стали й книжкові полицки. Організовувалися вони переважно у приміщеннях контор споживчих товариств задля продажу дешевих книг із сільського господарства та кооперації. Книгоспілка поставила перед собою мету — «щоб мережу книжкових полицок довести до густоти: що — не село, що — не кооператив — то й книжкова полицка» (Виноградів, 1928).

Сьогодні вдалу розкладку товарів на вітринах та полицках й різні способи як залучити споживача купити товар називають «мерчандайзинг». Він при невеликих зусиллях й незначних матеріальних витратах має приносити вагомні результати. Побачивши на вітрині книжкової полицки різні видання, у мешканців містечок, сіл та селищ має виникнути відчуття, що це саме те, що шукав й одночасно читач мав отримати задоволення. А тому як розмістити книги й хто

їх буде пропагувати було досить важливим питанням. «Коли ж ми підійдемо до сільського читача, що часто не відчуває потреби на книжку, що в його цю потребу треба утворити, що він не шукає книжки, то треба зробити так, щоб книжка притягла його увагу, зацікавила його, а для цього, звичайно, потрібні інші засоби. Одним із таких засобів є вітрина або виставка книжок у вікні крамниці та в середині. На дошках, спеціально пристосованих до вікна, чи прилавку (як що вітрина в середині крамниці) з прибитими впоперек планочками, розкладаються книжки рядами одна коло другої, щоб край одної книжки заходив за другу, бо від сонця книжки жолобляться й вітрина справляє негарне вражіння» (Л-ко, 1925).

«Щоб залучити кооперативну периферію до книготоргівлі треба було провадити широку пропаганду, запровадити спеціальний кадр інструкторів-книгарів, а, крім того, здійснити систему заохочення пільгами для периферії, — писали кореспонденти «Нової Громади» [...]. — Але основне завдання кооперативної книготоргівлі — не в тому, щоб торгувати книжкою в містах. Основна мета й суть існування її — це просування книжки на село [...]. Книгоспілка виробила й тип сільської книготоргівлі — книжкову полицку при кооперативній крамниці, виробила форми притягнення культурних сил до книжкової роботи, склала типовий добір книжок для сільської полицки, а найважливіше — пільгові умови для початкового комплектування книжкових полицок. Ці умови доводилось виробляти з таким обрахунком, щоби звільнити сільську кооперацію од потреби затрачувати на потреби книжкової полицки свої нужденні кошти, а водночас до мінімуму звести ризик їхній що-до затоварювання нехідкою книжкою, коли-б невдало їх було добрано» (Агуф, 1925).

Зручно, приємно, корисно і комфортно — до цього прагнули тодішні «мерчандайзери». Але постала проблема кадрів, здатних сформувати потребу читати, впливати на рішення купити чи порадити комусь що додатково прочитати, комунікабельні співробітники осередків культури, які уміло, правильно і грамотно будуть просувати книги. «Треба в кожній книжковій полиці мати людину, яка-б цікавилась цією роботою, розбиралась у всіх питаннях, що цікавлять селян, підбрала-б виставити корисної дешевої селянської книжки і кидала-б їх у масу селянства під час базарів, свят, вистав», — зазначалося у бюлетені «Кооперація Сумщини» («Книжкова полиця», 1928). В історичних хроніках іноді згадували таких палких поціновувачів і пропагандистів книги. «І не можна знову не сказати, що головним гвинтиком у цій великій культурній роботі, головним нервом книжкової полицки є її завідуючий — т. Яновська — одна з тих наших молодих червоних книжників, що посувають уперед зараз культуру в нашій країні», — пишуть журналісти того часу (Б. В., 1925).

Умови відпуску книжок для книжкової полицки виглядали таким чином: «1. Кооператив, що організує в себе продаж книжок, одержує для устаткування книжкової полиці книжок на 50 крб. на-борг (без готівки) на 6 місяців (під вексель). 2. Крім 50 крб., і надалі книжки відпускаються під вексель на термін 60 та 90 днів (без готівки). 3. Первісному кооперативу надається, на протязі двох місяців із дня випуску книжок, право обміняти 50 відсотків одержаних книжок, що не мають збуту, на інші книжки на ту-ж суму. Підручники та книжки, що вислані на спеціальні замовлення, не підлягають обміну. 4. Знижка на всі видання, що відпускаються первісному кооперативу — в Харкові, Києві, Одесі встановлюється: для членів Книгоспілки — 25 відсотків і не членів — 20 відсот. По наших філіях — у Вінниці, Сумах, Балті, Умані — членам 23 відсотки й не членам 18 відсотків» (Л. Д., 1925).

Не менш важлива річ — підтримка асортименту, щоб утримати інтерес поціновувачів книги. У політичному, економічному житті країни відбуваються постійні зміни, відповідно змінюються інформаційні запити. Впливає і такий фактор, як сезонність. Потрібно було враховувати й нав'язливі партійним керівництвом святкування. «Смачненьке» й співзвучне часом мало бути подано читачеві найбільш виграно. Методисти від Книгоспілки давали такі настанови: «Але мало виставляти книжки. Треба вміти підобрати їх і виставити так, щоб вони робили вражіння. Притягали увагу до себе, щоб вабили око глядача. Для цього треба вибрати книжки з гарними, розмальованими обкладинками яскравих кольорів, та вміло їх розташувати, щоб утворити привабливу картину [...]. Щоб вітрина не втратила свого значіння, щоб око не звикало до тих самих книжок, треба вітрину частіше міняти, виставляти, коли можна, всі нові книжки, що надходять до книжкової полицки» (Л-ко, 1925).

Зважали й на інші фактори, зокрема наявність відповідної інфраструктури. «Щодо змісту книжок, то тут справа вибору ще важча, — говорять кореспонденти «Нової Громади». — Тут треба зважати на культурність села, мати на увазі характер, а також ті вимоги й завдання, що їх ставить перед нами життя. І завжди треба виходити з реальних обставин. Треба мати на увазі: чи багато є тут шкіл, чи багато громадських та культурних установ, як от сельбуд, хата читальня, театр; чи є партійний осередок; взагалі, оскільки великий культурний актив села... Потім які галузі сільського господарства найдужче розвинено, чи є які заводи, як розвинено кустарну промисловість. Тільки знаючи всі ці умови, можна робити добрий вибір книжок. Вибіраючи книжки, треба мати на увазі, що масовий читач не дуже письменний, тому треба брати книжки такі, щоб вони були приступні йому, написані простою, зрозумілою йому мовою, щоб читаючи він розумів прочитане, і щоб у нього не відпала охота надалі купувати книжку.

По-друге, щоб книжки цікаві були змістом, і щоб зміст цей відповідав потребам та інтересам читача» (Л. Д., 1925).

До 1928 р. практично в кожному селі при робкопах, сільгоспах, конторах райсоюзу вже існувала бодай одна з форм книжкової торгівлі: книжковий склад, книгарня або книжкова полиця. Ось як за спостереженнями кореспондента відбувалася промоція книги та книготоргівля на Сумщині в с. Яструбенному: «І от книжки з'явилися. Приємно виглядають вони у віконце, уквітчаний ними щиток приваблює погляди одвідувачів крамниці. Зпочатку коло полицки ввесь час збірався нарід — купки зацікавленого селянства: той розглядав книжки, той питав про ціну, інші ділилися думками. В зв'язку з неврожаєм селянство опинилося в дуже несприятливому матеріальному становищі. Відсутність грошей знизила торговельний обіг. Можна було чекати, що книжки пролежать на полиці без ніякого руху. Але покупець знайшовся. Купували в-складчину, записували на рахунок цукру або патоки, за зданий у цукроварню буряк. Копійчані книжки одержували, як здачу, замість коробки сірників, або цукерок» (Л-ський, 1925). Як бачимо, такою була ціна книги, що її селяни змушені були купувати на бартерних умовах, майже за рознарядкою від партійного керівництва.

Та і такі примусові заходи не вирішували проблеми. «Незважаючи на значне поширення районної книгарської сітки, книжки просуваються на село в недостатній кількості. За останні роки кількість книжкових полицок майже не збільшується і тепер лише 10% сел. (із сільрадами) мають книжкові полицки. Та ці полицки працюють зовсім незадовільно. Вони недостатньо задовольняють попит на книжку на селі. Обіг усіх полицок дорівнював минулого року лише 138.000 крб., або по 125 крб. на полицку. Відсутність спеціального книгаря не дає полицкам можливості налагодити культурну роботу книгарні як слід. Книжкові полицки попиту селянства не вивчають, жодної агітації за книжки не провадять, і населення не при звичається, отже, до книжки», — говорить кореспондент (Нечаєв, 1929).

Існувала й інша проблема. Як зазначили дописувачі «Нової Громади», в селі Комиші Грунського району на Полтавщині «вже два роки споживче т-во організувало книжкову полицю, а на третій рік книжкову полицку замінили винною» («Теж культурники», 1928). І такі приклади непоодинокі. «Гасло «замінити горілку книгою» — не дійшло до свідомості кооперативних працівників і для того, перетворити це гасло в життя, кооперація нічого не робить. Факти: Запоріжжя продає горілки на душу на 2 карб. 59 коп., книжок — на 11 коп.; в Прилуках — горілки на 2 карб. 15 коп., книжок на 13 коп.; Конотіпа — горілки на 1 карб. 41 коп., книжок на 3 коп.; Коростень — горілки на 1 карб. 38 коп., книжок на 6 коп.» (Радлов, 1930).

Висновки

Просувати книгу і читання — одне з найважливіших завдань будь-якого часу. Тут «мерчандайзерам» 20-х років ХХ ст. вдалося досягти певного прогресу, особливо на початковому етапі. Перед новою владою постало завдання вибору каналів і способів просування і поширення видань, одним із яких і стали книжкові полицки. З історичних фактів постає картина з одного боку реальної зацікавленості у просуванні книжок, налагодженні точок, які були б культурницькими осередками. З іншого боку — мала платоспроможність населення, бідність, голод, колективізація не сприяли покупці книги як найнеобхіднішого товару. Значною проблемою постала проблема кадрова, тобто майже відсутність особливо в селах грамотного населення, здатного не лише прочитати книгу, а й мати навички цікаво її презентувати. Для цього влада намагалася створювати мережу книгарень, надавала позики у придбанні книг, навчала на всіляких курсах і нарадах, навіть дозволяла продавати книги «на здачу» та на бартерних умовах. Однак книжкові полицки не давали гарантованого результату і насамкінець кампанію по їх встановленню було згорнуто. Таким чином, книжкові полицки виконували соціальну функцію, що полягає у залученні людини до духовних цінностей суспільства, але водночас слугували провідником пропагандистських ідей правлячої еліти того часу.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Агуф, М. (1924). *Книжку на село. Про культурну роботу кооперації на селі* [Брошура]. Книгоспілка.
- Агуф, М. (1925). Книгоспілка — провідник книжки на село. *Нова Громада*, 22, 22.
- Б. В. (1925). Книжкове культурне огнище на селі (Книжкова полицка в кооперативному товаристві с. Ольшани, Сумської округи, на Харківщині). *Нова Громада*, 13–14, 46.
- Виноградів. (1925, вересень). Книжку на село! *Наша освіта*, 1–2, 18–19.
- Виноградов. (1928). Кооперативна робота з книжкою на селі в Сумокрузі. *Кооперація Сумщини*, 4, 23–24.
- До двохрічного ювілею «Нової Громади». (1925, 30 травня). *Нова Громада*, 10, 2.
- Кізюн, В. К. (2017). *Видавнича справа в Україні в 20-ті роки ХХ століття* [Монографія]. Александрова М. В.
- Книжкова полицка на селі. (1928). *Кооперація Сумщини*, 2, 36–37.
- Л. Д. (1925). Умови відпуску книжок для книжкової полиці Книгоспілкою. *Нова Громада*, 7, 35.
- Левчук, О. М. (2000). *Книгоспілка: становлення кооперативного книговидання в Україні*. Наукова думка.

- Л-ко, Д. (1925). Вітрина книжкової полицки. *Нова Громада*, 10, 38.
- Л-ський. (1925). Книжкова полиця в селі Ястребенному, на Сумщині. *Нова Громада*, 16, 39.
- Нечаєв, М. (1929). Годі книжкам стояти на полицях. *Нова Громада*, 9, 203.
- Подолька, Н. С. (2011). Бюлетені кооперативних організацій Сумської округи 20-х років ХХ ст. *Сіверщина в історії України*, 4, 371–374.
- Радлов, В. (1930). За культуру. *Нова Громада*, 3, 19.
- Теж культурники. (1928). *Нова Громада*, 13, 26.
- Тимошик, М. (2021). *Українська журналістика в діаспорі: Велика Британія* [Монографія]. Наша культура і наука.

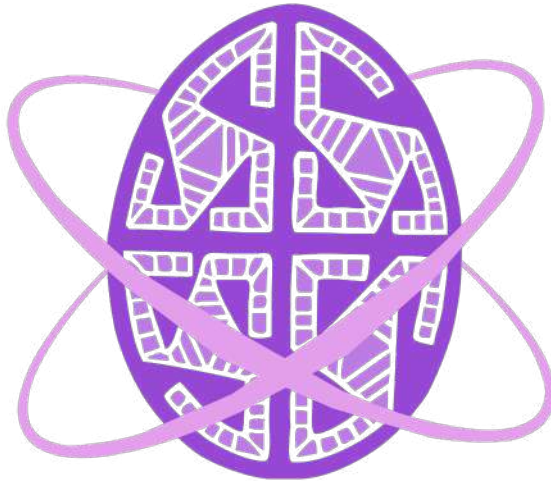
REFERENCES

- Ahuf, M. (1924). *Knyzhku na selo. Pro kulturnu robotu kooperatsii na seli* [Book for the Village. About the Cultural Work of the Cooperative in the Village] [Brochure]. Knyhospilka [in Ukrainian].
- Ahuf, M. (1925). Knyhospilka — providnyk knyzhky na selo [Knygospilka is a Book Guide to the Village]. *Nova Hromada*, 22, 22 [in Ukrainian].
- V. V. (1925). Knyzhkove kulturne ohnyshche na seli (Knyzhkova polychka v kooperatyvnomu tovarystvi s. Olshany, Sumskoi okruhy, na Kharkivshchyni) [Book Cultural Hearth in the Village (Book Shelf in the Cooperative Society of the Village of Olshany, Sumy District, Kharkiv Region)]. *Nova Hromada*, 13–14, 46 [in Ukrainian].
- Do dvokhrichnoho yuvileiu «Novoi Hromady» [To the Two-Year Anniversary of «New Community»]. (1925, May 30). *Nova Hromada*, 10, 2 [in Ukrainian].
- Kiziun, V. K. (2017). *Vydavnycha sprava v Ukraini v 20-ti roky XX stolittia* [Publishing Business in Ukraine in the 20s of the 20th Century] [Monograph]. Aleksandrova M. V. [in Ukrainian].
- Knyzhkova polytsia na seli [A Bookshelf in the Village]. (1928). *Kooperatsiia Sumshchyny*, 2, 36–37 [in Ukrainian].
- L. D. (1925). Umovy vidpusku knyzhok dlia knyzhkovoï polytsi Knyhospilkoïu [Terms of Sale of Books for the Bookshelf by the Book Society]. *Nova Hromada*, 7, 35 [in Ukrainian].
- Levchuk, O. M. (2000). *Knyhospilka: stanovlennia kooperatyvnoho knyhovydannia v Ukraini* [Knygospilka: Formation of Cooperative Book Publishing in Ukraine]. Naukova dumka [in Ukrainian].
- L-ko, D. (1925). Vitryna knyzhkovoï polychky [Showcase of a Bookshelf]. *Nova Hromada*, 10, 38 [in Ukrainian].
- L-skyi. (1925). Knyzhkova polytsia v seli Yastrebennomu, na Sumshchyni [A Bookshelf in the Village of Yastrebenno, Sumy Oblast]. *Nova Hromada*, 16, 39 [in Ukrainian].
- Nechaiev, M. (1929). Hodi knyzhkam stoiaty na polytsiakh [It's Time for the Books to Stand on the Shelves]. *Nova Hromada*, 9, 203 [in Ukrainian].
- Podoliaka, N. S. (2011). Biuleteni kooperatyvnykh orhanizatsii Sumskoi okruhy 20-kh rokiv XX stolittia [Bulletins of Cooperative Organizations of the Sumy District in the 20s of the 20th Century]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*, 4, 371–374 [in Ukrainian].

- Radlov, V. (1930). Za kulturu [For Culture]. *Nova Hromada*, 3, 19 [in Ukrainian].
- Tezh kulturnyky [Cultural Workers Too]. (1928). *Nova Hromada*, 13, 26 [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2021). *Ukrainska zhurnalistyka v diaspori: Velyka Brytaniia* [Ukrainian Journalism in the Diaspora: Great Britain] [Monograph]. *Nasha kultura i nauka* [in Ukrainian].
- Vynohradiv. (1925, September). Knyzhku na selo! [A Book for the Village!]. *Nasha osvita*, 1–2, 18–19 [in Ukrainian].
- Vynohradov. (1928). Kooperatyvna robota z knyzhkoiu na seli v Sumokruzi [Cooperative Work With a Book in a Village in Sumokruz]. *Kooperatsiia Sumshchyny*, 4, 23–24 [in Ukrainian].

ІНФОРМАЦІЙНА, БІБЛІОТЕЧНА І АРХІВНА СПРАВА

INFORMATION, LIBRARY
AND ARCHIVAL AFFAIR

УДК 378.016:[001.102+02+930.25]

Концептуальні основи розвитку спеціальності «Інформаційна, бібліотечна і архівна справа»

Надія БАЧИНСЬКА

канд. пед. н., доц.

Київський національний
університет культури
і мистецтввул. Є. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна

n.bachynska17@gmail.com

ORCID 0000-0003-3912-7108

© Бачинська Н., 2022

Цифрові трансформації суспільства передбачають трансформації в змістовому та структурному аспекті чинних спеціальностей. Структурні та змістові зміни в документно-інформаційній освіті, здійснюваній в Україні в межах спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», актуалізують виявлення основних концептів, які визначатимуть її функціонування, розвиток та подальші трансформації.

Метою дослідження є виявлення основних концептів розвитку спеціальності ІБАС, які у взаємозв'язку та взаємовпливі утворюють її цілісність як педагогічної системи і є передумовою її активного розвитку в змінюваних соціальних та техніко-технологічних умовах.

У дослідженні було використано сукупність загальнонаукових методів узагальнення, систематизації і прогнозування. Гіпотетико-дедуктивний метод дав змогу окреслити основні концепти функціонування й розвитку спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Висновки та обговорення. Концептуальні основи функціонування й розвитку спеціальності ІБАС базуються на таких положеннях:

— інноваційність освіти фахівців із документно-інформаційних комунікацій в Україні на сучасному етапі зумовлена розширенням поля документно-інформаційної діяльності, процесами її цифровізації, конвергентністю з іншими професійними напрямками діяльності й зазнає впливу цифрового ринку праці на професійне самовизначення молоді;

— теоретико-методологічні основи розробки змісту освіти для підготовки фахівця визначаються розвитком науково-педагогічних шкіл у закладах вищої освіти, здобутки яких є теоретичним підґрунтям змістового й методичного розвитку спеціальності та передумовою пропозицій нових актуальних ОПП;

— організаційно-педагогічні умови розвитку спеціальності мають розвиватись у напрямі пошуку активних форм професійно-орієнтованого навчання, приділенні особливого уваги виробничій практиці, а також врахуванні в освітньому процесі широкого застосування дистанційної форми навчання, яка потребує гнучкості освітнього середовища, застосування нових принципів розробки навчально-методичного забезпечення та адекватних форм взаємодії між викладачем і студентом, підвищення педагогічної майстерності викладачів.

Ключові слова: інформаційна, бібліотечна та архівна справа, цифрові трансформації, документно-інформаційна освіта.

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE SPECIALTY “INFORMATION, LIBRARY AND ARCHIVAL AFFAIRS”

Nadiia Bachynska

PhD in Pedagogy, Associate Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
n.bachynska17@gmail.com
ORCID 0000-0003-3912-7108

Digital transformations of society involve transformation in the content and structure of current specialties. Structural and content changes in documentary and information education carried out in Ukraine within the specialty “Information, library and archival affairs” actualize the identification of the main concepts that will determine its functioning, development, and further transformations.

The purpose of the study is to identify the main concepts of the specialty’s development of information, library, and archival affairs (IBAS), which in the relationship and mutual influence form its integrity as a pedagogical system and are a prerequisite for its active development in changing social and technical-technological conditions.

The research used a set of general scientific methods of generalization, systematization, and forecasting. The hypothetical-deductive method made it possible to outline the main concepts of the functioning and development of the “Information, library and archival affairs” specialty.

Conclusions and discussion. The conceptual foundations of the functioning and development of the IBAS specialty are based on the following provisions:

- innovation of the education of specialists in document and information communications in Ukraine at the current stage is due to the expansion of the field of document and information activities, the processes of its digitalization, convergence with other professional areas of activity, and is influenced by the digital labor market on the professional self-determination of young people;

- the theoretical and methodological foundations of the development of the content of education for the preparation of a specialist are determined by the development of scientific and pedagogical schools in institutions of higher education, the achievements of which are the theoretical basis for the content and methodical development of the specialty and a prerequisite for the proposals of new relevant educational and professional programs;

- organizational and pedagogical conditions for the development of the specialty should develop in the direction of finding active forms of professionally oriented training, paying special attention to production practice, as well as taking into account in the educational process the wide application of distance learning, which requires the flexibility of the educational environment, the application of new principles for the development of educational and methodological support and adequate forms of interaction between the teacher and the student, improving the pedagogical skills of teachers.

Keywords: *information, library and archival affairs, digital transformations, document and information education.*

Актуальність проблеми

Нові напрями діяльності, які виникають внаслідок цифрових трансформацій документно-інформаційних комунікацій, суттєво впливають на функціонування системи вищої освіти, яка, у свою чергу, є механізмом, який задовольняє потреби ринку праці.

Цифрові трансформації суспільства передбачають трансформації у змістовому та структурному аспекті чинних спеціальностей.

Не уникнула таких трансформацій і документно-інформаційна освіта, здійснювана в Україні в межах спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» (ІБАС). Очевидність «цифрових» трансформацій розвитку спеціальності ІБАС актуалізує виявлення основних концептів, які визначатимуть розвиток спеціальності та її трансформації як комплексної динамічної педагогічної системи підготовки фахівців за спеціальністю, який може бути основою прийняття рішень для подальшого її розвитку.

Загальна гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що ефективний розвиток спеціальності ІБАС може бути забезпечений, якщо:

- врахувати зміни в змісті документно-інформаційної діяльності, зумовлені розвитком цифровізації та функціональною диференціацією діяльності у сфері документно-інформаційних комунікацій;
- сформувати конвергентні освітньо-професійні програми підготовки фахівців за спеціальністю відповідно до полікомпонентності й поліструктурності їх подальшої професійної діяльності, які б враховували сучасний стан та перспективи розвитку цифровізації різних сфер соціальної практики;
- здійснити широке застосування проблемних професійно-орієнтованих форм навчання та інтелектуально-інформаційну підтримку організації освітнього інформаційного простору;
- забезпечити розвиток науково-педагогічної школи спеціальності як теоретико-методологічної основи підготовки фахівців.

Стан вирішення проблеми

Наукове підґрунтя проблеми концептуалізації розвитку спеціальності ІБАС становлять методологічні ідеї, пов'язані із цифровими трансформаціями суспільства загалом та документно-інформаційної сфери й соціальних комунікацій зокрема, розширенням та змінами функцій фахівця документно-інформаційної сфери в цифровому середовищі. Провідна ідея концептуальної моделі спеціальності ІБАС — компетентність фахівця в розв'язанні проблем у цифровому середовищі й навчання впродовж життя.

Проблема концептуалізації основ розвитку педагогічних систем постає й вирішується і для усталених напрямів освіти, і для інноваційних освітньо-професійних програм у межах спеціальностей.

Так, погоджуємось із думкою Л.Гончар (2020), яка, обґрунтовуючи концептуальну модель підготовки фахівців готельно-ресторанної справи, наголошує, що зважаючи на ключові та парадигмальні зміни в системі освіти, що відбуваються сьогодні, виникає необхідність розробки концептуальної моделі підготовки фахівців за кожною окремою спеціальністю, що визначатиме базові та унікальні рівні кожної освітньої програми в межах конкретної спеціальності.

Науково-педагогічна школа спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» сьогодні представлена напрацюваннями щодо «цифрових» освітньо-професійних програм. Так, у статтях Т. Новальської та Н. Бачинської (2022), Т. Новальської та В. Касяна (2021), висвітлено теоретико-методологічні основи їхнього функціонування, у статтях О.Матвієнко та М.Цивіна (2021) висвітлюються «цифрові» професії інформаційного фахівця та окреслюються освітні перспективи і вимоги ринку праці до їх реалізації.

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить про значні доробки в галузі побудови концептуальних моделей педагогічної освіти.

Обґрунтовуючи необхідність побудови моделей розвитку університетської освіти, дослідники наголошують, що такі напрацювання дадуть змогу здійснити відповідну організацію її саморозвитку, нададуть риси адаптивності, гнучкості, динамізму, забезпечать перехід до випереджувальної стратегії розвитку (Дубасенюк, 2008, с. 8).

На об'єктивну складність концептуальностворюючої діяльності в гуманітарних науках, зокрема в межах розроблення концепції проектування інноваційних педагогічних систем, звертається увага в статті В. Докучаєвої (2017). Дослідниця акцентує на необхідності верифікації як методологічної процедури науково-педагогічного дослідження й закликає брати до уваги той факт, що верифікація науково-педагогічної концепції є складною методологічною процедурою, розгляд якої має здійснюватись у структурі гіпотетико-дедуктивного методу.

Загалом, публікації, які в сукупності і взаємозв'язку слугують теоретико-методологічною основою подальшого дослідження, складаються зі значного доробку українських вчених, які розглядають різні проблемні аспекти розвитку спеціальності ІБАС:

- загальні питання бібліотекознавства, архівознавства, документознавства;
- теоретико-методологічне обґрунтування нових освітньо-професійних програм цифрового спрямування;
- методики викладання окремих дисциплін для студентів спеціальності ІБАС.

Очевидно, що узагальнення наявних праць науковців у предметному полі функціонування спеціальності ІБАС із аналізом одержаних ними висновків є темою окремого дослідження, однак зазначимо, що їх вивчення дало змогу подальших міркувань щодо обраного предмету дослідження.

Невирішені питання

Невирішеними залишаються питання узагальнення й виявлення в науковому дискурсі основних концептів, які є принципово важливими для розвитку спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» як педагогічної системи.

Завданням статті є виявлення основних концептів розвитку спеціальності ІБАС, які у взаємозв'язку та взаємовпливі утворюють її цілісність як педагогічної системи і є передумовою її активного розвитку в змінюваних соціальних та техніко-технологічних умовах.

Виклад основного матеріалу

Ключовим для виявлення концептуальних основ розвитку спеціальності ІБАС є поняття *вища документно-інформаційна освіта* — підготовка професіоналів, здатних до комплексної діяльності, спрямованої на формування і використання інформаційних ресурсів, створення інформаційної продукції та надання інформаційних послуг, інформаційний супровід, підтримку та забезпечення багатоаспектної соціально-комунікативної діяльності як у традиційних системах інформаційної інфраструктури (бібліотечної системи, архівних установ, бібліографічних служб), так і на підприємствах та організаціях різних сфер соціальної практики (Матвієнко & Цивін, 2017).

Умови функціонування спеціальності ІБАС визначаються суспільними потребами, що виникають внаслідок цифрових трансформацій суспільства, диференціації спеціалізації фахівців із документно-інформаційних комунікацій. Така диференціація здійснюється у відповідності з багатоаспектністю соціально-комунікативної діяльності в галузі застосування цифрових технологій і зумовлюється розвитком інформаційних потреб різних категорій користувачів.

Подальші логіко-методологічні міркування щодо умов розвитку спеціальності ІБАС узгоджуються з теоретичними положеннями, викладеними в працях вітчизняних бібліотекознавців, документознавців, фахівців із соціальних комунікацій та фахівців галузі теорії та методики професійної освіти й відповідають емпіричним апостеріорним даним сучасної сфери документно-інформаційних комунікацій та документно-інформаційної освіти в Україні.

Отже, основними концептами розвитку спеціальності ІБАС є:

1. Зміни в документно-інформаційній діяльності, зумовлені цифровими трансформаціями та змінами інформаційних потреб користувачів

Розвиток документно-інформаційної сфери характеризується суспільними потребами в нових видах діяльності і визначається цифровими трансформаціями документно-інформаційних комунікацій.

Діяльність фахівця характеризується поліфункціональністю, пов'язаною із конвергентністю документно-інформаційної діяльності з іншими видами діяльності — маркетингом, ІТ-менеджментом, управлінням проектами та ін. — відповідно, відбуваються зміни вимог до компетентностей фахівців.

Нині на державному рівні окреслюються Рамки цифрових компетентностей для громадян, для підприємців, науково-педагогічних працівників, державних службовців (<https://thedigital.gov.ua/>)

Відповідно до сучасного стану та очевидних трендів цифрового розвитку системи документно-інформаційних комунікацій, система освіти спрямовується на підготовку фахівців нової генерації для документно-інформаційної сфери. Сучасні освітньо-професійні програми реалізуються в комплексі взаємопов'язаних компонентів, які утворюють їх системну цілісність: *суспільна потреба — освітньо-кваліфікаційна характеристика — освітньо-професійна програма — засоби діагностування.*

2. Конвергентні освітньо-професійні програми цифрового спрямування

Спеціальність із підготовки кадрів для документно-інформаційної діяльності — «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» — характеризується поєднанням трьох освітньо-професійних компонент і розвитком на сучасному етапі у їх межах освітньо-професійних програм «цифрового спрямування».

Узагальнено можна прийняти, що підготовка фахівців за спеціальністю здійснюється для *системи документно-інформаційних комунікацій.*

Водночас, на даному етапі термінологічні узагальнення професійної діяльності в навчальному процесі мають відбуватись зі збереженням вивчення об'єкта, термінологічного й понятійного апарату бібліотекознавства, документознавства, архівної справи.

Освітньо-професійні програми підготовки фахівця з документно-інформаційних комунікацій за спеціальністю ІБАС мають бути сформовані відповідно до полікомпонентності й поліструктурності його подальшої професійної діяльності в галузі застосування цифрових технологій.

Диференціація спеціалізації фахівців із документно-інформаційних комунікацій здійснюється у відповідності з багатоаспектністю соціально-комунікативної діяльності в галузі застосування цифрових технологій і зумовлюється розвитком інформаційних потреб різних категорій користувачів. Адекватно сучасним умовам та трендам цифровізації документно-інформаційної сфери основним напрямом

розвитку спеціальності ІБАС є пропозиції актуальних освітньо-професійних програм «цифрового» спрямування.

Чинні і пропоновані на перспективу ОПП «цифрового» спрямування є системоутворюючими елементами розвитку спеціальності як цілісної системи. Термінологічне акцентування у їх назві «цифрової складової» спеціалізації не викликає суперечності з власне документно-інформаційною діяльністю, оскільки об'єкт діяльності та компетентності фахівця формуються відповідно Стандарту професійної освіти для забезпечення документно-інформаційної діяльності в умовах цифрових трансформацій усіх сфер соціальної практики. У зв'язку з цим, освітньо-професійні програми як елементи спеціальності ІБАС, знаходяться в міждисциплінарних зв'язках, зумовлених документно-інформаційним профілем спеціальності та її соціально-комунікативним базисом.

3. Організаційно-педагогічні умови розвитку спеціальності

3.1. Професійно-орієнтовані форми навчання

Професійно-орієнтовані форми навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців визначаються як такі, що спрямовані на формування інтересу та позитивного ставлення до майбутньої професійної діяльності, відтворюють реальні умови праці для розв'язання конкретних професійних завдань і проблем, сприяють формуванню професійної компетентності, готовності майбутнього фахівця до виконання професійних дій (Козак, 2009).

Підхід до системного навчання в галузі використання сучасних технологій в інформаційній діяльності, який ґрунтується на вивченні реальних об'єктів, розгляді їх залежностей і взаємодії, залучення й актуалізації тих систем знань, які вже мають студенти, дозволяє реалізувати дидактичний *принцип проблемності в навчанні* й відповідає рівню сучасних вимог до знань і умінь, необхідних висококваліфікованому фахівцю в галузі використання інформаційних систем.

Розв'язання проблеми пошуку активних форм професійного навчання у вищому навчальному закладі полягає в приділенні особливої уваги виробничій практиці, яка дає змогу не тільки закріпити одержані знання й навички, а й виховувати активну життєву позицію майбутнього фахівця. водночас важливим є те, що:

— студент потрапляє до професійного середовища, де він займає активну позицію й у взаємодії зі співробітниками організації розкривається як суб'єкт професійної діяльності;

— створюються умови для суміщення активності студента з майбутньою професійною діяльністю й тим самим переходу від навчання до праці.

Протягом проходження виробничої практики відбувається професіоналізація (становлення професіонала) — особистісний і соціаль-

ний розвиток фахівця як суб'єкта соціальної дії, який повинен бачити свою професію в усій сукупності її широких соціальних зв'язків, знати пропонувані до неї та її представників вимоги, розуміти зміст і специфіку своєї професійної діяльності, орієнтуватися в колі професійних завдань і бути готовим вирішувати їх у мінливих умовах сучасного суспільства.

3.2. Дистанційне навчання

Останніми роками у всіх ланках та на всіх рівнях сучасної освіти в Україні відбулися парадигмальні організаційні зміни, пов'язані на початку із карантинними обмеженнями, а надалі — з військовою агресією російської федерації. У зв'язку з цим потребує особливої уваги дистанційна освіта як один із визначальних чинників розвитку спеціальності ІБАС.

Педагогічні працівники справедливо наголошують на низці недоліків дистанційного навчання, зокрема:

- брак особистісного спілкування між викладачем та студентом;
- «теоретизація» навчання;
- необхідність наявності в студента значної особистісної мотивації, уміння навчатися самостійно;
- студенти не завжди забезпечені достатнім технічним обладнанням (комп'ютер, постійний вихід у інтернет).

Усунення цих недоліків потребує не тільки забезпеченості студентів відповідним технічним обладнанням та доступу до сучасних технологічних платформ (Moodle, Google Classroom, відеоконференції Google Meet, Zoom тощо), а і гнучкості освітнього середовища, застосування нових принципів розробки навчально-методичного забезпечення та адекватних форм взаємодії між викладачем і студентом, а відтак — і підвищення педагогічної майстерності викладачів.

Окреслення й вирішення окреслених проблем потребує розробки відповідних теоретико-методологічних основ функціонування й розвитку спеціальності в межах науково-педагогічних шкіл вищих закладів освіти.

4. Розвиток науково-педагогічної школи спеціальності

Нові напрями підготовки фахівців із документно-інформаційної діяльності, що виникають унаслідок суспільних потреб, зумовлюють необхідність теоретичного обґрунтування й побудови відповідних моделей їх підготовки, визначення змісту професійної освіти фахівця, формування знань, умінь і навичок документно-інформаційної діяльності в умовах цифровізації.

Дидактичний принцип навчання у вищій школі передбачає єдність наукової та навчальної діяльності вченого-викладача як невід'ємну рису навчального процесу й важливу передумову ефективною підготовки творчого фахівця. Відповідно, розмежовуються

поняття «наукова школа» та «науково-педагогічна школа», які, безперечно, перетинаються в деяких характеристиках. Не спиняючись на докладному виявленні взаємозв'язків між цими поняттями, приймемо розуміння *науково-педагогічної школи*, запропоноване в статті О. Матвієнко та М. Цивіна (2020), які акцентують, що сутнісною ознакою науково-педагогічної школи є створення нового науково-педагогічного й методичного знання у сфері підготовки фахівців певного напрямку та рівня кваліфікації для системної реалізації в освітньо-виховному процесі.

Інформаційну модель науково-педагогічної школи дослідниками визначено як сукупність науково-методичного продукту діяльності науково-педагогічної школи (навчальних, методичних матеріалів, наукових публікацій, монографій, дисертацій), а також зафіксоване в посібниках і підручниках науково-педагогічне знання та авторські методики викладання дисциплін, узагальнені в системних дослідженнях (дисертаціях і монографіях) та викладені в наукових статтях міркування щодо розвитку науки, технологій і методик підготовки фахівців за відповідною спеціальністю. Ці матеріали в різних аспектах відображають предметне поле діяльності майбутнього фахівця, слугують теоретико-методологічною основою прогнозування та проєктування перспективної моделі його підготовки.

Отже, визначивши науково-педагогічну школу як системоутворюючий елемент розвитку спеціальності, наголосимо на таких її складниках як навчально-методичне забезпечення процесу підготовки фахівців та власне наукові дослідження педагогічної системи спеціальності та перспектив її розвитку. Об'єктивно пов'язані між собою, ці складники є основою інформаційно-ресурсного забезпечення розвитку спеціальності.

Зазначимо, що здобутки науково-педагогічної школи спеціальності є не тільки теоретичним підґрунтям змістового, методичного розвитку спеціальності, а й передумовою пропозицій нових актуальних освітньо-професійних програм.

Окреслені концепти функціонування й розвитку спеціальності ІБАС фактично формують її концептуальну модель, яка описується множиною понять і зв'язків між ними, які разом утворюють змістову структуру розглянутої предметної галузі — спеціальності ІБАС у її розвитку в умовах цифровізації документно-інформаційної сфери суспільства.

Побудова концептуальної моделі педагогічної системи, якою є спеціальність ІБАС, відповідно до традиції наукового дослідження потребує верифікації через експеримент.

Поміж багатьох визначень поняття «експеримент в освіті» зупинимось на запропонованому Е. Панасенко (2015):

Експеримент в освіті — це метод пізнання педагогічної дійсності, спрямований на перевірку висунутої гіпотези, що розгортається в природних і штучних, контрольованих і керованих умовах, результатом якого є нове знання, що включає в себе виділення істотних факторів, які впливають на результати педагогічної діяльності.

У широкому сенсі під експериментом розуміють процедуру організації і спостереження яких-небудь явищ, які здійснюються в умовах, близьких до природних або імітують їх. Розрізняють пасивний експеримент, коли дослідник спостерігає за перебігом процесу, й активний, коли відбувається втручання в процес і організація його перебігу.

У контексті нашого дослідження зауважимо, що поєднуючи обґрунтовані концепти в модель функціонування й розвитку спеціальності, можна бачити, що верифікація запропонованої моделі можлива шляхом активного впливу на її функціонування, яким, зокрема, вважатимемо пропозиції актуальних цифрових ОПП, а також управління вже впровадженими ОПП (інтернет-маркетолог, менеджер вебпроектів) — оновлення змісту, методик навчання на основі діагностування набутих студентами планованих знань, умінь та компетентностей.

Частиною пасивного експерименту можна вважати моніторинг ринку праці, який свідчить про стабільний попит на фахівців зазначених функціональних спеціалізацій та високий рівень оплати їх праці, проходження виробничої практики та реалізація дуальних форм освіти в результаті захисту виробничої практики дають змогу скласти уявлення про наявність у студентів необхідних компетентностей для виконання поставлених завдань у галузі професійної «цифрової» діяльності, сформованість їх особистісних якостей як професіоналів, набуття soft skills («м'яких навичок»), які є необхідною умовою конкурентоспроможності сучасного фахівця.

Можливості управління розвитком спеціальності ІБАС полягають у пропозиціях нових освітньо-професійних програм та оновленні змісту і форм професійної підготовки кадрів для документно-інформаційних комунікацій в Україні, зумовлених соціальними потребами, розвитком сфери документно-інформаційної діяльності та розвитком цифрових технологій.

Висновки

Концептуальні основи функціонування й розвитку спеціальності ІБАС базуються на таких положеннях:

— інноваційність освіти фахівців із документно-інформаційних комунікацій в Україні на сучасному етапі зумовлена розширенням поля документно-інформаційної діяльності, процесами її цифровізації, конвергентністю з іншими професійними напрямками діяльно-

сті й зазнає впливу цифрового ринку праці на професійне самовизначення молоді;

— теоретико-методологічні основи розробки змісту освіти для підготовки фахівця визначаються розвитком науково-педагогічних шкіл у закладах вищої освіти, здобутки яких є теоретичним підґрунтям змістового й методичного розвитку спеціальності та передумовою пропозицій нових актуальних ОПП;

— організаційно-педагогічні умови розвитку спеціальності мають розвиватись у напрямі пошуку активних форм професійно-орієнтованого навчання, приділенні особливої уваги виробничій практиці, а також врахуванні в освітньому процесі широкого застосування дистанційної форми навчання, яка потребує гнучкості освітнього середовища, застосування нових принципів розробки навчально-методичного забезпечення та адекватних форм взаємодії між викладачем і студентом, підвищення педагогічної майстерності викладачів.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Гончар, Л. О. (2020). Обґрунтування концептуальної моделі підготовки фахівців готельно-ресторанної справи в Україні: організаційно-аналітичний аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*, 31(70), 6, 39–49. <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-6-7>

Докучаєва, В. В. (2017). Верифікація як критерій результативності науково-педагогічного дослідження. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*, 80(1), 14–20. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3541200>

Дубасенюк, О. А. (2008). Концептуальні моделі педагогічної освіти: наукові пошуки та здобутки. В О. А. Дубасенюк (ред.), *Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку* (с. 8–29). Видавництво ЖДУ імені І. Франка.

Єжова, О. (2014). Класифікація моделей в педагогічних дослідженнях. *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*, 2(5), 202–206.

Козак, Л. В. (2009). Професійно-орієнтовані форми навчання у підготовці фахівців туризму. *Педагогічний процес: Теорія і практика*, 1, 68–78.

Матвієнко, О. В., & Цивін, М. Н. (2017). Вища інформаційна освіта: основні концепти визначення. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 3, 4–11.

Матвієнко, О. В., & Цивін, М. Н. (2020). Науково-педагогічні школи в документознавчій освіті: сучасні особливості формування й розвитку. *Вісник Книжкової палати*, 1, 23–28. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.1\(282\).23-28](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.1(282).23-28)

Матвієнко, О. В., & Цивін, М. Н. (2021). «Цифрові» професії інформаційного фахівця: освітні перспективи і вимоги ринку праці. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*, 7, 58–70. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.7.2021.233279>

Новальська, Т., & Бачинська, Н. (2022). Інтернет-маркетолог за спеціальністю «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»: функції та компетентності у конвергентних професійних практиках. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*, 9, 125–136. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.9.2022.259187>

Новальська, Т., & Касьян, В. (2021). Теоретико-методологічні засади підготовки інтернет-маркетолога за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*, 7, 71–82. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.7.2021.233297>

Панасенко, Е. (2015, 16 червня). *Педагогічний експеримент: основні аспекти методології*. Херсонський державний університет. <http://www.srw.kspu.edu/?p=1195>

REFERENCES

- Honchar, L. O. (2020). Obgruntuvannya kontseptualnoi modeli pidhotovky fakhivtsiv hotelno-restorannoi spravy v Ukraini: orhanizatsiino-analitychnyi aspekt [Substantiation of the Conceptual Model of Training of Hotel and Restaurant Specialists in Ukraine: Organizational and Analytical Aspect]. *Scientific Notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Economy and Management*, 31(70), 6, 39–49. <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-6-7> [in Ukrainian].
- Dokuchaieva, V. V. (2017). Veryfikatsiia yak kryterii rezultatyvnosti naukovopedahohichnoho doslidzhennia [Verification as a Criterion of the Effectiveness of Scientific and Pedagogical Research]. *Collection of Research Papers. Pedagogical Sciences*, 80(1), 14–20. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3541200> [in Ukrainian].
- Dubaseniuk, O. A. (2008). Kontseptualni modeli pedahohichnoi osvity: naukovy poshuky ta zdobutky [Conceptual Models of Pedagogical Education: Scientific Research and Achievements]. In O. A. Dubaseniuk (Ed.), *Profesiino-pedahohichna osvita: suchasni kontseptualni modeli ta tendentsii rozvytku* [Professional and Pedagogical Education: Modern Conceptual Models and Development Trends] (pp. 8–29). Publishing House of Zhytomyr Ivan Franko State University [in Ukrainian].
- Yezhova, O. (2014). Klasyfikatsiia modelei v pedahohichnykh doslidzhenniakh [Classification of Models in Pedagogical Research]. *Naukovi zapysky. Serii: Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity*, 2(5), 202–206 [in Ukrainian].
- Kozak, L. V. (2009). Profesiino-orientovani formy navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv turyzmu [Professionally Oriented Forms of Education in the Training of Tourism Specialists]. *Pedagogical Process: Theory and Practice*, 1, 68–78. [in Ukrainian].
- Matviienko, O. V., & Tsyvin, M. N. (2017). Vyscha informatsiina osvita: osnovni kontsepty vyznachennia [Higher Information Education: Basic Concepts of the Definition]. *Library Science. Record Studies. Informology*, 3, 4–11. [in Ukrainian].
- Matviienko, O. V., & Tsyvin, M. N. (2020). Naukovo-pedahohichni shkoly v dokumentoznavchii osviti: suchasni osoblyvosti formuvannia y rozvytku [Scientific and Pedagogical Schools in Documentary Education: Modern Features of Formation and Development]. *Bulletin of the Book Chamber*, 1, 23–28. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.1\(282\).23-28](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.1(282).23-28) [in Ukrainian].

Matviienko, O. V., & Tsyvin, M. N. (2021). «Tsyfrovi» profesii informatsiinoho fakhivtsia: osvichni perspektyvy i vymohy rynku pratsi [«Digital» Professions of the Information Specialist: Educational Prospects and Labor Market Requirements]. *Ukrainian Journal on Library and Information Science*, 7, 58–70. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.7.2021.233279> [in Ukrainian].

Novalska, T., & Bachynska, N. (2022). Internet-marketoloh za spetsialnistiu «Informatsiina, bibliotechna ta arkhivna sprava»: funktsii ta kompetentnosti u konverhentnykh profesiinykh praktykakh [Internet Marketing Specialist in Programme Subject Area «Information, Library and Archival Studies»: Functions and Competences in Convergent Professional Practices]. *Ukrainian Journal on Library and Information Science*, 9, 125–136. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.9.2022.259187> [in Ukrainian].

Novalska, T., & Kasian, V. (2021). Teoretyko-metodolohichni zasady pidhotovky internet-marketoloha za spetsialnistiu 029 «Informatsiina, bibliotechna ta arkhivna sprava» [Theoretical and Methodological Fundamentals of Internet Marketing Training in Specialty 029 «Information, Library and Archival Affairs»]. *Ukrainian Journal on Library and Information Science*, 7, 71–82. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.7.2021.233297> [in Ukrainian].

Panasenko, E. (2015, June 16). *Pedahohichniy eksperyment: osnovni aspekty metodolohii* [Pedagogical Experiment: Basic Aspects of Methodology]. Kherson State University. <http://www.srw.kspu.edu/?p=1195> [in Ukrainian].

УДК 025.5:004.775]:[027.7+378.4

Інформаційно-аналітичні центри університетів та бібліотек: виклики часу

Олег СЕРБІН

д-р н. із соц. комунік., проф.
вул. Володимирська 58,
Київ, Україна, 01033
serbinolego@gmail.com
ORCID 0000-0003-3119-690X

Тетяна ЯРОШЕНКО

канд. іст. н., доц.
вул. Волоська, 8/5,
Київ, Україна, 04070
yaroshenko@ukma.edu.ua
ORCID 0000-0002-2985-2333

© Сербін О., Ярошенко Т., 2022

Університетські бібліотеки завжди відігравали важливу роль у підтримці досліджень і створенні знань. Виклики часу та цифрової науки спонукають університети та їхні бібліотеки до надання нових інноваційних послуг та застосунків для дослідників, створення відповідної інфраструктури цифрової підтримки досліджень та відповідної аналітики для університетів. Університетські бібліотеки в усьому світі стають ще важливішими гравцями не лише у створенні, збереженні та поширенні інформації, а також у наданні «вбудованих» послуг для дослідників та системної і якісної аналітики в царині цифрової науки для університетів.

У даній статті досліджуються аналітичні центри (з англ. *Think Tanks*), в т. ч. бібліотечно-інформаційного спрямування та описано історію їхньої появи та розвитку. Проаналізовано роль таких центрів у виконанні місії та стратегії сучасного університету (на прикладі окремих бібліотек та університетів України), дана їхня характеристика. Зосереджено увагу на різноманітних аспектах роботи бібліотечно-інформаційних центрів, акцентовано на процесі виробництва й розповсюдження інформаційно-аналітичної продукції та послуг, в якому стрімко зростає роль аналітичної діяльності та цифрової підтримки досліджень.

Зазначено, що ця діяльність ще не стала стандартом для багатьох університетів та бібліотек; очікування користувачів значно перевищують реальні рішення; відсутні чи недостатньо напрацьовані відповідні політики, технології та інфраструктура, персонал потребує додаткового навчання; недостатньо нових рішень на національному рівні; ресурсоемність створення цих нових рішень; численні правові проблеми.

Аналіз поточної ситуації спонукає університети до створення інформаційно-аналітичних служб та відповідних сервісів цифрової підтримки досліджень у тісній співпраці університетських бібліотек та інших підрозділів (науково-дослідна частина, видавництво, відділи ІТ тощо) як запоруку інституційної спроможності підтримки наукового процесу університету та відповідно його аналітики (щодо публікаційної активності, вимірювання впливів досліджень тощо). Для цього знадобляться нові політики, інструменти, послуги, навчання та потенціал для забезпечення співпраці.

Ключові слова: аналітичні центри, університети, інформаційно-аналітична діяльність, бібліотеки, цифрова наука, Україна.

INFORMATION AND ANALYTICAL CENTERS OF UNIVERSITIES AND LIBRARIES: CHALLENGES OF TIME

Oleh Serbin

Doctor of Science in Social Communications, Professor
58 Volodymyrska St., Kyiv, Ukraine, 01033
serbinolego@gmail.com
ORCID 0000-0003-3119-690X

Tetiana Yaroshenko

PhD in History, Associate Professor
8/5, Voloska St., Kyiv, Ukraine, 04070
yaroshenko@ukma.edu.ua
ORCID 0000-0002-2985-2333

University libraries have always played an important role in supporting research and knowledge creation. The challenges of time and digital science development encourage universities and their libraries to provide new innovative services and applications for researchers, create appropriate infrastructure for digital research support, and provide analytics for universities. University libraries in the world are becoming even more important players not only in the creation, preservation, and dissemination of information but also in providing “embedded” services for scholars and systematic and qualitative analytics in the field of digital science for universities.

This article examines think tanks, including library and information direction, and the history of their appearance and development. The role of such centers in fulfilling the mission and strategy of a modern university is analyzed (on the example of some libraries and universities in Ukraine), and their characteristics are given. Attention is focused on various aspects of the work of libraries and information centers. Emphasis is placed on the process of information production and distribution along with analytical products and services, where the role of analytical activity and digital research support is rapidly growing.

It is noted, however, that this activity has not yet become standard for many universities and libraries; user expectations significantly exceed real solutions; relevant policies, technologies, and infrastructure are absent or insufficiently developed, librarians need additional skills and training; lack of new solutions at the national level; resource-intensive creation of these new solutions; numerous legal problems.

Analysis of the current situation prompts universities to create information and analytical services and relevant digital research support services in close cooperation with university libraries and other units (research department, publishing house, IT departments, etc.) as a guarantee of the institutional capacity to support the scientific process of the university and, accordingly, its analytics (regarding publication activity, measurement of research impacts, etc.). This will require new policies, tools, services, training, and capacity to enable collaboration between libraries and scholars.

Keywords: *analytical center, universities, information-analytical activity, libraries, digital science, Ukraine.*

Актуальність теми

Аналітичні центри (англ. *Think Tanks*) як незалежні стейкхолдери громадської політики почали створюватися в США та Європі ще з часів холодної війни. Здебільшого, такі центри займаються аналітикою в галузі політичних, економічних, правових, соціальних впливів. Нині відомі в усьому світі Brookings Institution, The Heritage Foundations, Atlantic Council, Manhattan Institute for Policy Research, The American Enterprise Institute for Public Policy Research, The Hoover Institution, American Academy in Berlin, United Institute of Peas, Japan Institute of International Affairs та багато ін., експертиза яких важлива й авторитетна на всіх рівнях.

Think Tanks зачисляють до «п'ятої влади» (після законодавчої, виконавчої, судової та ЗМІ). Аналітики центрів аналізують, досліджують, консультують, коментують різноманітні питання внутрішньої та зовнішньої політики, економічні та соціальні питання. Дослідження часто замовляють великі корпорації, політичні партії, фундації, які фінансують дослідження тощо. Засновниками й опікунами аналітичних центрів є відомі політики, скажімо, Інститут за підтримку демократії (National Endowment for Democracy), заснований у 1983 р. З. Бзежинським і М. Олбрайт. Саме аналітичні центри часто є тим містком між академічною спільнотою та суспільством, тим незалежним голосом, який перекладає дослідження зрозумілою та доступною мовою і для політики, і для громадськості. Таким чином, аналітичні центри також виступають особливим інструментом суспільного контролю, а відтак, і беруть участь у визначенні та представництві певних цілей і цінностей суспільства.

Серед причин такого бурхливого зростання аналітичних центрів у XX та XXI столітті:

- інформаційно-технічна революція;
- кінець монополії національних урядів на інформацію;
- зростання складності та технічного характеру проблем політики;
- криза довіри до урядів та обраних посадових осіб;
- глобалізація та зростання державних і недержавних акторів;
- потреба в своєчасній і стислій інформації та аналізі, який надається у правильній формі, в правильні руки, у правильний час (McGann, 2021).

Серед інших чинників варто додати:

- трансформаційні впливи соціальних медіа, соціальних мереж, штучного інтелекту і великих даних;
- збільшення швидкості потоків інформації («глобальне інформаційне цунамі»).

Аналітична діяльність, будучи багатоаспектною і складною за своєю структурою, зазвичай розглядається в аспекті діяльності на-

укової, науково-технічної і прикладної. Вона має свої цілі, завдання, логіку реалізації. В результаті цієї діяльності створюються кінцеві інформаційні продукти, певні аналітичні документи. Тож дослідження такого феномена як аналітична діяльність потрапляє водночас у поле зору фахівців з наукознавства, інформології, управлінців, психологів, освітян, бібліотечних фахівців.

Стан розробки проблеми

Питанням впливу аналітичних центрів на життя суспільства присвячені численні праці, серед українських дослідників варто зазначити, зокрема, роботи В. Білецького, М. Степаненко, С. Костюка, О. Барановського, А. Гриценка та ін. Окремі питання науково-аналітичної та науково-інформаційної діяльності вітчизняних бібліотек розглянуто у працях українських бібліотекознавців О. Кобелева, В. Горового, І. Давидової, В. Ільганаєвої, Н. Слядневої, Т. Добко, М. Дворкіної, Ю. Половинчак, Г. Сілкової, О. Сербіна, Т. Ярошенко та інших.

Так, зокрема, О. Кобелев (2013) розглядає інформаційно-аналітичну діяльність бібліотек як соціокомунікаційний феномен, складник нової соціально-комунікаційної реальності, зумовленої процесами інтелектуалізації суспільної діяльності, формуванням вимог прийняття рішень на різних рівнях суспільної організації існування людини, актуалізацією електронних інформаційних ресурсів суспільства і підвищенням вимог до інформаційно-аналітичної діяльності бібліотечних закладів у динамічних умовах сучасного інформаційного суспільства. В. Ільганаєва (2007) пропонує розрізнити в інформаційній аналітиці діяльності бібліотек три контури: «1) рівень підготовки управлінських рішень у своїй сфері; 2) узагальнення підходів до аналізу інформації, що циркулює в суспільстві на різних рівнях його функціонування і створення інформаційно-аналітичних продуктів для використання в різних галузях; 3) рівень опрацювання знань, який виявляється через нову організацію праці — аналітика, нові технології, нові продукти — практично є перехідним до іншої роботи і діяльності» (с. 109–117).

Отже, роботу бібліотек як суб'єктів аналітичної діяльності у сфері інформаційних відносин можна розглядати у таких аспектах:

- 1) розроблення і застосування аналітичних алгоритмів відбору, збирання, систематизації інформації, удосконалення підходів до найбільш ефективного користування інформаційними ресурсами;
- 2) здійснення інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади;
- 3) надання можливості читачам користуватися аналітичними матеріалами (Мандзюк, 2018).

Таким чином, відомо, що бібліотеки, окрім інших (соціальних, культурних) із позицій інформаційно-аналітичної діяльності вико-

нують такі функції: ресурсну (кумулятивну); орієнтувальну; оціночну; селективну; діагностичну; систематизуючу; забезпечувальну; технологічну; комунікативну. Все це створює підстави розглядати бібліотеки як повноцінні суб'єкти аналітичної діяльності зі своїми неповторними специфічними особливостями.

Мета статті: дати певний огляд основних тенденцій у створенні та розвитку бібліотечно-інформаційних аналітичних центрів, безумовно, не претендуючи на глибину та повноту охоплення теми, окреслити деяку характеристику їхньої діяльності. Серйозне комплексне дослідження визначення та класифікації інформаційно-аналітичних служб університетських бібліотек та центрів аналітичних досліджень як суб'єктів аналітичної діяльності університетських think tanks все ще попереду.

Виклад основного матеріалу

В Україні переважна більшість аналітичних центрів є недержавними громадськими організаціями. Разом з тим, у світі понад 50 відсотків (із зареєстрованих понад 8 тис.) — саме університетські (McGann, 2021).

Кілька років тому Міжнародний фонд «Відродження» оголосив «Ініціативу з розвитку аналітичних центрів» у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні, за якою розбудовуються та розвиваються (окрім ГО) і університетські аналітичні центри: наприклад, Міждисциплінарний науково-освітній центр протидії корупції в Україні (ACREC) та Школа політичної аналітики Національного університету «Киево-Могилянська академія», SEM Analysis — міждисциплінарний аналітичний центр Київського національного університету імені Тараса Шевченка, ОсвітАналітика — аналітичний центр Київського університету імені Бориса Грінченка, FrankoLutics — Центр соціологічних досліджень Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Центр соціальних досліджень Сумського державного університету та ін.

На наш погляд, цей рух по створенню університетських аналітичних центрів є надзвичайно важливим. Адже саме університет як інституція за своєю сутністю є сам по собі мультидисциплінарним аналітичним центром, який має базові компетенції та проводить фундаментальні та прикладні дослідження в різних галузях, має ресурси дослідників, аспірантів, гостьових професорів, студентів, широку мережу академічного партнерства, базу для проведення досліджень та інші ресурси. Університети та академічні інститути мають кращі можливості для формування команди фахівців-експертів та забезпечення необхідної якості дослідження.

Саме університети мають ті базові компетенції, які потребують аналітичні центри, зокрема:

- якість та репутація проведених досліджень та аналітики з огляду на колективи науковців, наукові школи, якість підтверджена формальними ознаками: акредитацією наукових працівників і аналітиків, публікаційна активність — не лише кількість наукових публікацій, але й їхній вплив через цитування;
- інфраструктура для проведення досліджень та адміністрування, фінансові та людські ресурси, необхідні для виконання місії аналітичного центру та забезпечення моніторингу якості, незалежності та впливу (включно з аспірантами, студентами, стипендіатами чи дослідниками тощо), приміщеннями для роботи центру та проведення заходів, бібліотеками, іншими дослідницькими лабораторіями, Інтернетом;
- здатність організації організувати нові знання, інноваційні пропозиції;
- можливість охоплення та зв'язку з ключовими цільовими аудиторіями, такими як державні чиновники, громадянське суспільство, традиційні та нові медіа, наукові установи.

У переліку діючих (zareєстрованих в Глобальному Індексі) аналітичних центрів України, на жаль, ще немає жодного культурологічного чи бібліотечного спрямування. Проте, це не означає, що таких немає. Звісно, можна ще дискутувати щодо компетенцій бібліотеки як інституції до серйозної аналітики, але незаперечно, що інформаційно-аналітична діяльність (ІОД) була і є серед основних функцій бібліотек. Бібліотеки є безумовною невід'ємною частиною інформаційного простору, і здатні самостійно генерувати якісну інформаційну аналітику. Адже історично саме бібліотека має пріоритет у систематичному впорядкуванні інформації та знань. За визначенням проф. І. Давидової (2005) «... сучасне інформаційно-бібліотечне виробництво ґрунтується на посиленні аналітичного компонента в обробці інформації, компонуванні отриманих даних і наданні інформаційних послуг, які базуються на когнітивних підходах» (с. 295). Бібліотеки в сучасному світі не лише виступають посередниками у доступі до інформації, але й створюють нове знання через якісну аналітику. Інформаційно-аналітична діяльність (ІАД) як особлива сфера людської діяльності, покликана забезпечити інформаційні потреби суспільства за допомогою аналітичних технологій через переробку вихідної інформації й здобуття якісно нових знань. Таким чином, мова йде про якісно-змістовне перетворення інформації, функціонально перетинаючись у цьому аспекті з науковою (виробництво нового знання) й управлінською (розробка варіантів вирішень, сценаріїв) діяльністю (Ільганаєва & Колесникова, 2016).

Актуальність інформаційно-аналітичного забезпечення всіх напрямів людської діяльності та суспільства загалом незаперечно. Тому,

підґрунтя для діяльності таких бібліотечно-інформаційних аналітичних центрів вже створено досить давно: інформаційно-аналітичні відділи бібліотек, передусім, національних та університетських, зокрема, щодо інформаційного забезпечення та інформаційного обслуговування державних органів і органів місцевого самоврядування (бібліографічні списки, аналітичні довідки, прес-дайджести, інформ-досьє, тематичні папки за темами тощо).

На національному рівні, успішним досвідом у цьому напрямі є діяльність Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Джерельною базою інформаційно-аналітичних продуктів СІАЗ є мережеві ресурси — інтернет-видання, електронні версії друкованих ЗМІ, спеціальні інтернет-проекти, сайти владних структур, наукових установ, громадських і політичних організацій, галузеві електронні ресурси. Моніторинг та відбір інформації здійснюється за визначеними актуальними напрямками. Серед замовників інформаційно-аналітичної продукції СІАЗ — управлінські структури загальнодержавного та регіонального рівнів, наукові установи, громадські організації, а також широке коло користувачів, що цікавляться питаннями суспільного управління. СІАЗ діє подібно до інформаційно-аналітичних підрозділів у великих зарубіжних бібліотеках. Зокрема: Дослідницької служби Конгресу (Congressional Research Service) Бібліотеки Конгресу США, Бюро дослідницької та правової інформації (Research and Legislative Reference Bureau) Національної парламентської бібліотеки Японії, Довідкового відділу з права й ухвалення рішень (Law and Decision Making Reference Department) Національної бібліотеки Китайської Народної Республіки, Інформаційно-аналітичного відділу Президентської бібліотеки Республіки Білорусь тощо.

В Україні питання про створення інформаційно-аналітичної інституції було вперше порушено ще в період заснування Національної бібліотеки Української Держави у 1918 р.: академік В. Вернадський висунув пропозицію створити при Національній бібліотеці відділ для Державного Сейму Української Держави, який би акумулював документи політичного змісту, закони, видання з питань парламентаризму і та ін. Тимчасовий комітет із заснування Національної бібліотеки Української Держави погодився з пропозицією і постановив утворити такий відділ при Національній бібліотеці. Проте, повалення невдовзі Гетьманату П. Скоропадського завадило реалізувати пропозицію українського вченого.

Із набуттям Україною незалежності ідея В. Вернадського про створення у складі національної бібліотеки спеціального підрозділу для забезпечення інформаційної підтримки діяльності законодавчого органу держави була реалізована. За наказом директора ЦНБ

ім. В. І. Вернадського (нині НБУ ім. Вернадського) від 29 жовтня 1992 р. новостворений відділ інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної законодавчої, виконавчої та судової влади інформаційно-аналітичного центру очолив на той час к. філос. н., нині — д. і. н., професор В. Горовий. Починаючи з 1992 р., на базі аналізу публікацій центральних українських газет і журналів (у т. ч. періодичних видань політичних партій) та провідних видань країн СНД була організована щоденна оперативна підготовка анотованих матеріалів за визначеною тематикою, орієнтованих на керівництво сформованих у незалежній Україні вищих органів державної влади. Наповнюється анотована БД «Події, факти, коментарі». З 1993 р. розпочато видання щоденного бюлетеня реферативних матеріалів «Україна: події, факти, коментарі». У 1993–1994 рр. започатковано упровадження комп'ютерних технологій у процеси оброблення інформаційних матеріалів, що дозволило створити систему електронного постачання власної інформаційно-аналітичної продукції замовникам за межі бібліотеки. У цей період активізовано роботу з підготовки довідково-інформаційних матеріалів для забезпечення роботи українських делегацій під час їхніх візитів до зарубіжних країн, налагоджено співпрацю з державними інформаційно-аналітичними структурами в країнах, що ввійшли до складу ГУАМ, з підрозділами МЗС України, у т. ч. і з посольствами за кордоном. 14 грудня 1995 р. на підставі угоди про співпрацю між НАН України та Президією Верховної Ради України, а також із урахуванням рекомендацій Кабінету Міністрів України (лист від 12.12.1995 № 58–3379/49 1995) інформаційно-аналітичний відділ було реорганізовано в Службу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, а основними напрямками визначено: аналіз політичних, соціально-економічних процесів у ході ринкових перетворень в Україні; аналіз ставлення до суспільного життя в Україні державних структур, громадської думки країн СНД та далекого зарубіжжя; вивчення державотворчого, законодавчого процесу в зарубіжних країнах і зіставлення його з практикою законотворення в Україні; узагальнення досвіду роботи інформаційно-аналітичних служб у бібліотечній галузі, активного введення в обіг наукової інформації, необхідної для підвищення ефективності діяльності органів державної влади. Згодом до основних напрямів діяльності СІАЗ додається систематичне вивчення політичної, економічної, соціальної ситуації в регіонах, з 1996 р. запроваджується випуск щоденного інформаційного бюлетеня «Вісті з регіонів». У 1998 р. щоденний бюлетень реферативних матеріалів «Україна: події, факти, коментарі» реорганізовано у періодичний інформаційно-аналітичний журнал без зміни назви (виходить двічі на місяць). 2001 р. Служба розширила свою діяльність з інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади

до рівня обласних, міських, районних державних адміністрацій. Відповідно до запитів різних категорій замовників СІАЗ розробляла також необхідну інформаційно-аналітичну продукцію: бюлетень оглядових матеріалів на базі публікацій ЗМІ «Економічне життя України», видання «Преса про економічні злочини та правопорушення», «Фінанси: бізнес, безпека, розвиток», «Суспільно-політичне життя України», «Національна безпека: геополітичні, соціально-економічні та інші фактори», «Політичні партії і громадські об'єднання», «Політичні технології та технології», «Відгуки про діяльність владних структур». У 2003 р. започатковано бюлетень «Резонанс», що готується на основі аналізу оперативної інформації електронних видань. Інша інформаційно-аналітична продукція СІАЗ: «Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти діяльності» (з 2014 р., один раз на місяць); «Україна: події, факти, коментарі» (з 1998 р., двічі на місяць); «Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки» (з 2011 р., двічі на місяць); «Шляхи розвитку української науки» (з 2005 р., один раз на місяць); спеціальні видання згідно з потребами замовників. Служба гнучко реагує на розвиток економічної і соціально-політичної ситуації в країні, вносить відповідні зміни у наповнення інформаційно-аналітичної продукції і номенклатуру видань відповідно до актуальності тематик і запитів користувачів. Повний архів видань СІАЗ зберігається на сторінці «Інформаційно-аналітичні проекти» сайту Центру досліджень соціальних комунікацій. Сучасний етап розвитку СІАЗ обумовлюється стрімким розвитком мережевих технологій, актуалізацією проблеми наукоємності інформаційної продукції, активізацією процесу суспільної модернізації, посиленням глобальних інформаційних впливів та пов'язаними з цим загостренням інформаційного протистояння і необхідністю вироблення ефективних методик та інструментів протидії інформаційній агресії. Нині у структурі СІАЗ — чотири підрозділи (відділи): політологічного аналізу; оперативної інформації; бібліометрії та наукометрії; програмно-комунікаційних технологій. Практичний досвід інформаційно-аналітичної діяльності, підвищення науково-інформаційного рівня працівників СІАЗ уможливили її участь як самостійного виконавця у науково-дослідній роботі НБУВ і реалізації досліджень за темами: «Інформаційно-аналітичне забезпечення органів державної влади по вивченню соціально-політичної, економічної ситуації в регіонах України», «Інформаційно-аналітичне забезпечення управління процесами реформування українського суспільства» «Розвиток інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек в процесі демократичних перетворень українського суспільства», «Інформаційно-аналітичний чинник подолання кризових явищ в українському суспільстві», «Оптимізація інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек в умовах інтенси-

фікації інформаційних обмінів», «Шляхи підвищення ефективності функціонування соціальних комунікацій в умовах посилення глобальних інформаційних впливів». Створено систему «Бібліометрика української науки» — єдиний реєстр наукових декларацій (бібліометричних профілів) учених і дослідницьких колективів. У 2014 р. СІАЗ разом з Фондом Президентів України та Національною юридичною бібліотекою були об'єднані у Центр досліджень соціальних комунікацій — науково-дослідний підрозділ НБУВ, фахівці якого вивчають: інформаційно-технологічні особливості формування національного інформаційного простору в період інформаційного протистояння; особливості функціонування національних бібліотек як суб'єктів національного інформаційного ресурсу, спрямованого на зміцнення інформаційного суверенітету та забезпечення інформаційної безпеки; проблеми використання інформаційного ресурсу соціальних мереж в інтересах розвитку інформатизації та соціально-економічного і культурного розвитку (Закіров, 2018).

Значний внесок у аналітику бібліотечної справи вносить Українська Бібліотечна Асоціація, водночас, акцентуючи увагу здебільшого на адвокацію, а не на серйозну аналітику. Є певні здобутки у інформаційно-аналітичній діяльності національних та регіональних бібліотек, особливо, наукових та університетських, водночас слід зазначити, що бібліотеки все ще не сприймаються у суспільстві серйозними гравцями у створенні якісної аналітики, експертизи, впливам на суспільну думку, навіть інколи у питаннях їхньої традиційної компетенції. Наприклад, більш відомою в суспільстві є аналітична діяльність Українського Інституту книги щодо тенденцій не лише українського книговидання, але й книгозабезпечення бібліотек, читання та читацької поведінки тощо, аніж, скажімо, відповідної тематики аналітика, яку презентують національні бібліотеки.

Спробуємо окреслити основні завдання та сервіси, які представляють нині сучасні інформаційно-аналітичні центри університетських бібліотек, зокрема.

Важливою ланкою інформаційно-аналітичної роботи сучасного університету є (має бути) його бібліотека, яка має необхідні компетенції, ресурси, кваліфікацію у створенні нового знання.

Діяльність університетських інформаційно-бібліотечних центрів сьогодні здебільшого трансформована від традиційної (наприклад, підготовки та випуску інформаційних бюлетенів чи дайджестів на актуальну тематику тощо), в т.ч. в бік аналітичних звітів чи створенні нових політик університету щодо його публікаційної активності, впливів цитованості та інших наукометричних та бібліометричних показників, цифрової підтримки дослідників та досліджень — до складної аналітики у визначенні дослідницької та освітньої стратегії

університету з огляду на світові та національні тенденції та пріоритети, бенчмаркінгу дослідницьких профілів університету, видавництва, окремих журналів, стратегії та сервісів створення та поширення наукової інформації, аналізу нормалізованої цитованості, динаміки масивів та потоків інформації для різних галузей знань. Серед інших сервісів таких служб університетських бібліотек: оцифрування та збереження (в т. ч. через інституційні репозитарії), кураторство та управління даними досліджень, поширення та просування даних, експертиза авторського права та добросовісного використання, знайомство дослідників зі стандартами наукових публікацій, посередництво в процесі комунікації з журналами чи попередній аналіз журналів (імпакт-фактор, квартиль, індексування у наукометричних та інших базах, виявлення «хижацьких» тощо), аналіз та візуалізація даних, вимірювання впливів досліджень (в т. ч. через наукометричні та бібліометричні показники та альтметрику). Окремі університетські бібліотеки впроваджують також сервіси та інфраструктуру для публікацій не лише журналів, але й книжок та матеріалів конференцій у відкритому доступі (наприклад, на платформах Open Conference System, Open Monograph Press, Open Preprint System), чи платформи для ведення блогів, вікі та керування контентом із фіксованим набором шаблонів і стандартних плагінів для простого створення вебсайтів, надають дослідникам консультації щодо найкращих практик планування проекту та створення плану управління проектом, створення метаданих, оцифрування, створення відео та аудіопродукції; консультують із питань авторського права та інтелектуальної власності.

Серед найбільш активних слід відзначити відповідні підрозділи в КНУТШ, НТТУ КПІ, НаУКМА, НЮУ імені Ярослава Мудрого та ін. Розглянемо кілька прикладів.

Відділ інформаційно-аналітичного забезпечення науково-педагогічних працівників (ВІАЗ) Наукової бібліотеки імені Михайла Максимовича реалізує інформаційну підтримку з питань підвищення академічної грамотності, публікаційної активності та здійснення бібліометричного моніторингу ефективності представлення наукових здобутків Київського національного університету імені Тараса Шевченка в світовому інформаційному просторі. У відповідності до цього структурний підрозділ здійснює інформаційну підтримку наукової комунікації співробітників Університету, зокрема, щодо розповсюдження результатів наукової діяльності, збільшення присутності університетської спільноти у світовому академічному просторі, відкритого доступу до наукової інформації, обміну думками на спеціалізованих майданчиках, ідентифікації науковця, використання даних наукометричних баз як складової частини системи визначення

ефективності наукової діяльності, володіння інструментами та засобами фахової комунікації тощо. Надаються консультації дослідникам та студентам щодо використання сучасних цифрових засобів наукової комунікації для пошуку, написання, публікації, поширення та дослідження впливу результатів наукових досліджень, підтримується постійний зв'язок із керівництвом та науково-педагогічними працівниками структурних підрозділів з приводу ефективного використання засобів бібліометрії та сервісів підтримки інтеграції результатів досліджень науковців установи до світового наукового інформаційного простору.

Серед провідних напрямів діяльності Відділу:

- моніторинг дотримання вимог для індексування видань Університету у бібліографічних базах даних, для отримання категорії фахового видання. Реєстрація DOI;
- аналіз позицій Університету у світових рейтингах (QS World University Rankings, Times Higher Education World University Rankings Webometrics);
- верифікація наявності публікацій у базах даних Scopus та Web of Science для наукових керівників, рецензентів та голів спеціалізованих вчених рад для проходження процедури захисту дисертації та присудження ступеня доктора філософії. Перевірка публікації наукових результатів досліджень здобувачів у фахових та профільних виданнях;
- науковий аналіз публікаційної активності співробітників Університету (моніторинг рейтингу Університету у QS Ranking, аналіз показників цитованості публікацій співробітників Університету та щорічне оновлення даних про h-індекс на основі міжнародної бази цитувань Scopus, моніторинг та систематизація даних щодо публікаційної активності співробітників Університету на основі показників міжнародної бази цитувань Web of Science);
- забезпечення централізованого накопичення, зберігання, розповсюдження та забезпечення тривалого та надійного доступу до документів в електронному вигляді наукового, освітнього та методичного призначення, створених співробітниками, студентами, аспірантами, докторантами Університету;
- адміністрування онлайн-сервісу, який перевіряє текстові документи на наявність запозичень із відкритих джерел в Інтернеті або внутрішньої бази документів користувача.

На базі основних напрямів ВІАЗ створено розгалужену систему внутрішніх та зовнішніх взаємодій окремих інституцій та структурних підрозділів Університету з метою якомога ширшого охоплення та інформаційного супроводу наукової діяльності співробітників. З ве-

ресня 2019 р. Відділ здійснює адміністрування програмного комплексу «База публікацій Університету», а саме: технічну підтримку програмного забезпечення вебсерверу та всього програмного комплексу; реєстрацію та актуалізацію користувачів у Базі; контроль заведення та видалення дублетних публікацій; надання консультацій та підтримки користувачів модуля через сервіси звернень; аналіз публікаційної активності співробітників Університету на основі даних Базы та ін. Цей комплекс є структурованою бібліографічною базою даних, яка містить у собі інформацію стосовно наукових праць співробітників різних структурних підрозділів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також додаткову важливу інформацію стосовно пріоритетних напрямів досліджень, авторів та видань. Інформація зберігається у вигляді електронних таблиць, front-end та back-end візуалізації із використанням різномірних фільтрів по накопиченій інформації, що дозволяє простежувати і аналізувати динаміку змін публікаційної активності та її спрямованість. Наразі Відділ проводить цілодобовий моніторинг публікаційної активності більш як 4000 науково-педагогічних працівників установи, відстежуючи динаміку публікаційних змін та відповідність даних у міжнародних наукометричних базах Scopus та Web of Science. Для цього Відділом підтримується комунікація з усіма структурними підрозділами Університету для систематичного отримання інформації про публікаційну активність співробітників. У ході постійного моніторингу здійснюється верифікація даних щодо наявності публікацій співробітників у наукометричних базах Scopus та Web of Science, а також інформаційна підтримка щодо об'єднання авторських профілів у Scopus чи підтвердження у Web of Science за допомогою інструментарію Publons.

Окрім відстеження коректності та всебічності представлення наукових результатів, ВІАЗ працює над підтримкою вільного доступу до всіх наукових напрацювань під грифом Університету. Так, із метою формування цілісного та універсального за змістом зібрання наукових робіт, Відділ здійснює систематичне наповнення та інформаційну підтримку всіх користувачів на платформі eKNUTSHIR (<https://ir.library.knu.ua/>) — це відкритий електронний архів, що накопичує, систематизує, зберігає та забезпечує довготривалий та надійний доступ через Інтернет до документів (творів) наукового, освітнього та методичного призначення, створених працівниками, докторантами, аспірантами та студентами будь-якого структурного підрозділу Київського національного університету імені Тараса Шевченка, шляхом їх архівування. Співробітники відділу надають інформаційну підтримку депозиторам із питань оформлення та передачі творів для некомерційного розповсюдження відповідно до повноважень фізич-

ної чи юридичної особи, а також здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю подачі інформації у вітчизняному та світовому науково-освітньому просторі.

Підтримуючи постійну взаємодію з редакціями наукових видань, Відділ допомагає у дотриманні вимог для індексування видань Університету у бібліографічних базах даних, для отримання категорії фахового видання. ВІАЗ реєструє міжнародні цифрові ідентифікатори DOI (Digital Object Identifier) для наукових журналів КНУ через офіційну міжнародну агенцію Crossref, слідкує за дотриманням вимог, а також консулює редакції наукової періодики КНУ. Станом на 2022 рік зареєстровано більше 80 DOI. Окрім цього, співробітники Відділу продовжують надавати інформаційну підтримку при реєстрації на порталі Research4Life (<https://www.research4life.org/>). А це доступ до близько 154 000 провідних журналів і книг від понад 200 видавців зі всього світу, представлених у п'яти колекціях у галузях охорони здоров'я (Hinari), сільського господарства (AGORA), навколишнього середовища (OARE), прикладних наук (ARDI) та юриспруденції (GOALI). Також проводиться постійна інформаційна підтримка з користування ресурсами продуктів Elsevier та всебічне сприяння з наданням віддаленого доступу.

У межах співпраці Університету з компанією UNICHECK, щодо реалізації принципів академічної доброчесності в освітньому процесі, Відділом забезпечується повне адміністрування системи перевірки на плагіат кваліфікаційних робіт студентів та науковців, а також інших академічних текстів під грифом Університету. До переліку послуг, зокрема, входять: цілодобова інформаційна підтримка операторів системи в усіх структурних підрозділах Університету (більше 180 системних профілів), надання інструктивних матеріалів щодо питань використання функціоналу системи UNICHECK, консулювання співробітників у процесі перевірки текстів на плагіат, комунікації з представниками компанії UNICHECK щодо забезпечення необхідного обсягу перевірок на профілі Університету, інформування щодо участі у вебінарах та онлайн конференціях з питань використання сучасних антиплагіатних сервісів у системі освіти, формування звітних та аналітичних матеріалів за результатами використання UNICHECK як в окремих структурних підрозділах, так і в Університеті загалом.

Центр наукометрії та цифрової підтримки досліджень Національного університету «Кієво-Могилянська академія» (<https://csdrs.ukma.edu.ua>) — створено у 2017 р. як пілотний проект співпраці науково-дослідної частини університету та його наукової бібліотеки. Метою діяльності Центру є проведення власних досліджень у галузі наукової комунікації, відкритого доступу, відкритої науки, наукометрії та бібліометрії, поширення інформації про наукові досліджен-

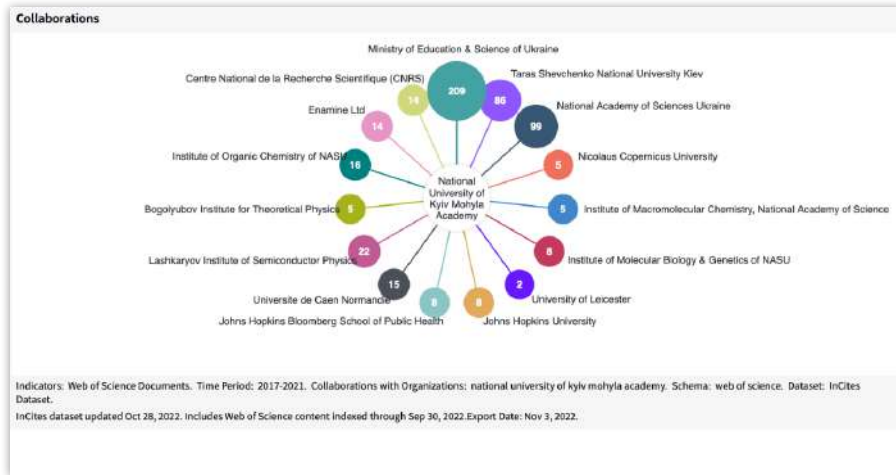
ня та підвищення їх результативності шляхом створення відповідної інфраструктури та інноваційних застосунків цифрової комунікації. Результати досліджень та практичних впроваджень розглядаються на Щорічній конференції «Наукова комунікація в цифрову епоху», проведені численні міжнародні семінари («Open Access, Open Science, Open Publishing», «Digital Research & Scholarship», «Open Access, Open Data, Open Science: Time Challenges» та ін.), вже сотні тренінгів із питань цифрових дослідницьких компетенцій та управління даними досліджень для дослідників НаУКМА. Розроблено (і впроваджено в НаУКМА з 2017) курс для здобувачів ступеня доктора філософії «Цифрова наука та управління даними досліджень», у 2019 р. створено і розміщено на платформі Prometheus масовий он-лайн курс «Наукова комунікація в цифрову епоху» (який пройшли вже майже 6 тисяч охочих з усіх куточків країни). Співробітники центру беруть участь у міжнародному консорціумі Research Data Alliance. Центр також підтримує основні сервіси публікаційної активності університету (платформи всіх «могилянських» журналів на OJS, індексування журналів у міжнародних базах даних тощо), разом з бібліотекою розвиває політику інституційного репозитарію відкритого доступу eKMAIR тощо. Публікації співробітників Центру презентують також важливі аналітичні дослідження зазначених аспектів (Т. Ярошенко & О. Ярошенко, 2020, Т. Ярошенко & О. Ярошенко, 2021; Ярошенко & Чуканова, 2018).

І все ж, серед основних здобутків Центру, вважаємо, є постійно діюча аналітика публікаційної активності університету, оцінка цитувань у співпраці, вимірювання впливу досліджень з огляду на дослідницьку стратегію університету загалом, та прогнозування участі в міжнародних рейтингах університетів, зокрема. Звіти генеруються з використанням різних бібліометричних показників, готуються для окремих дослідників, окремих факультетів, галузей знань чи університету загалом. Один із прикладів такого аналізу на мал.1.

Скріншот аналізу впливу цитувань дослідників НаУКМА у спільних публікаціях з іншими інституціями, за допомогою InCites, дані станом на 3.11.2022

Наукова бібліотека Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого у 2015 році створила сектор наукометричного аналізу. Серед основних напрямів діяльності цієї служби:

- збір та обробка даних щодо наукових публікацій учених університету;
- консультативно-практична допомога у створенні профілів: учених, колективів університету (кафедр, інститутів), внутрішньовузівських наукових журналів та збірників наукових видань;
- реєстрація авторів у ORCID, Google Scholar, інформаційно-аналітичній системі «Бібліометрика української науки» тощо;

Мал. 1. Скріншот аналізу впливу цитувань дослідників НаУКМА у спільних публікаціях із іншими інституціями за останні 5 років, за допомогою InCites, дані станом на 3.11.2022

- складання, надання та оприлюднення на вебсайті бібліотеки аналітичних довідок та інформаційно-статистичних повідомлень стосовно цитування, наукометричних та бібліометричних показників науковців ЗВО тощо;
- аналіз та структурування інформації щодо переліку правових журналів (національних та іноземних видавництв), які індексуються міжнародними наукометричними базами SCOPUS, Web of Science, IndexCopernicus;
- формування та постійне наповнення електронної картотеки «Праці вчених університету»;
- ведення електронного архіву-репозитарію eNULAUIR (Пасмор & Кулик, 2016).

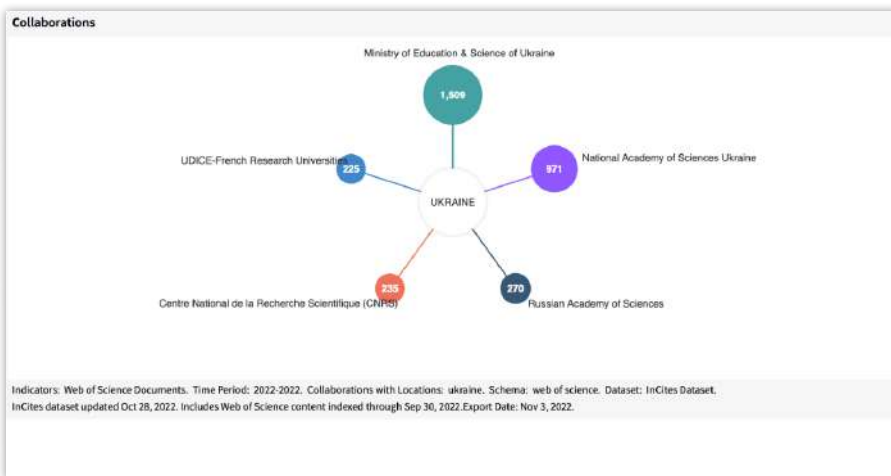
Зазначимо, що хоча така системна та планомірна робота бібліотек по створенню та розвитку власних аналітичних центрів все ще перебуває на етапі розбудови, разом з тим, нині, напевне, немає жодної університетської бібліотеки, яка б не мала в своїй структурі окремого підрозділу (центру, відділу, сектору) з функціями аналітичного центру.

Висновки

Бібліотечно-інформаційні аналітичні служби університетів, маючи інформаційно-аналітичну діяльність в основі своїх безпосередніх інституційних функцій історично, все ще перебувають на початковому етапі у здобутті репутації університетських think tanks, визначенні цілей та завдань, відпрацювання певних технологій аналітичної

роботи на потребу університету та суспільства. Ще слід відповісти на питання «Яка ніша бібліотечно-інформаційних аналітичних центрів, які продукти і для кого вони мають готувати», «Як вбудовується їхня діяльність у загальну стратегію університету», «Як забезпечити сталість» тощо. Ця діяльність ще не стала стандартом для багатьох університетів та бібліотек; очікування користувачів значно перевищують реальні рішення; відсутні чи недостатньо напрацьовані відповідні політики, технології та інфраструктура, персонал потребує додаткового навчання; недостатньо нових рішень на національному рівні; ресурсоемність створення цих нових рішень; численні правові проблеми. Аналіз поточної ситуації спонукає університети до створення інформаційно-аналітичних служб та відповідних сервісів цифрової підтримки досліджень у тісній співпраці університетських бібліотек та інших підрозділів (науково-дослідна частина, видавництво, відділи ІТ, тощо) як запоруку інституційної спроможності підтримки наукового процесу університету та відповідно його аналітики (щодо публікаційної активності, вимірювання впливів досліджень тощо). Для цього знадобляться нові політики, інструменти, послуги, навчання та потенціал для забезпечення співпраці.

Важливим завданням також є створення потужного аналітичного центру, зокрема з питань оцінки та впливів публікаційної активності на дослідницьку стратегію України загалом. Звісно, з урахуванням пріоритетів та використовуючи низку експертних оцінок, аналітики, різноманітних (не лише кількісних) показників. Але нині і кіль-

Мал. 2. Скріншот кількісних показників публікацій дослідників України у співпраці (чи під афіліцією) 5 «найбільших» за кількістю публікацій інституцій, дані з InCites станом на 03.11.2022

кісні «вважають»: для прикладу, у 2022 році (станом на 03.11.22), році складної російсько-української агресії, та війни, що триває вже з 2014 року, українські дослідники опублікували у співпраці з російськими аж 270 спільних статей, що індексуються у Web of Science (із загальної кількості 6770 у 2022) (мал.2).

Загалом, вже створені бібліотечно-інформаційні аналітичні центри, як бачимо, мають різні цілі, завдання, методологію досліджень, залежно від напрямку, але висока місія та репутація університету, в якому вони працюють — завжди об'єднує. Розбудова бібліотечних інформаційно-аналітичних центрів в структурі університету гарантуватиме високий професійний рівень досліджень, необхідну інституційну спроможність.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Білецький, В. С. (2002). Аналітичні центри в сучасному світі. *Науково-технічна інформація*, 2, 60–63.
- Давидова, І. О. (2005). *Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві* [Монографія]. Харківська державна академія культури.
- Закіров, М. Б. (2018). Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ). В *Українська бібліотечна енциклопедія*. <https://bit.ly/3haYlsX>
- Ільганаєва, В. О. (2007). Аналітика в структурі бібліотечної діяльності. *Вісник Харківської державної академії культури*, 23, 109–117.
- Ільганаєва, В. О., & Колесникова, Т. О. (Ред.). (2016). *Університетська бібліотека: нова сфера інформаційної взаємодії* [Монографія]. Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна.
- Кобелев, О. М. (2013). *Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек України: теоретико-методологічні засади розвитку* [Автореферат дисертації доктора наук із соціальних комунікацій, Харківська державна академія культури].
- Мандзюк, О. А. (2018). *Інформаційно-аналітичні служби, центри аналітичних досліджень як суб'єкти аналітичної діяльності*. Глобальна організація союзницького лідерства. <https://goal-int.org/informatsijno-analitichni-sluzhbi-tsentri-analitichnih-doslidzen-yak-sub-yekti-analitichnoyi-diyalnosti/>
- Пасмор, Н. П., & Кулик, М. М. (2016, 24–31 жовтня). Університетська бібліотека в системі інформаційно-аналітичної підтримки наукових досліджень (з досвіду роботи НБ НЮУ імені Ярослава Мудрого). В *Бібліотеки і суспільство: рух у часі та просторі*, Матеріали II науково-практичної Інтернет-конференції (с. 113–117). Харківський національний медичний університет. http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12546/1/Pasmor_Kulik_113-117.pdf
- Ярошенко, Т. О. (2019, 7 листопада). Цифрова підтримка наукових досліджень в сучасному університеті: основні виклики. В *Інформація, аналіз, прогноз — стратегічні важелі ефективного державного управління*, Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (с. 261–263). Український інститут науково-технічної експертизи та інформації.

- Ярошенко, Т., & Чуканова, С. (2018). Роль цифрової гуманітаристики у модернізації сучасного бібліотекознавства. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*, 1, 10–17. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.1.2018.146186>
- Ярошенко, Т., & Ярошенко О. (2020). Високоцитовані документи науковців України в базах даних цитувань: кореляція бібліометричних індикаторів. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*, 5, 108–126. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.5.2020.205734>
- Ярошенко, Т., & Ярошенко, О. (2021). Хто і як цитує молоді українські журнали (на прикладі двох журналів НАУКМА за даними Dimensions). *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*, 7, 84–99. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.7.2021.233303>
- Mackenzie, A., & Martin, L. (Eds.). (2016). *Developing Digital Scholarship: Emerging Practices in Academic Libraries*. ALA Neal-Schuman.
- McGann, J. G. (2021). 2020 Global Go to Think Tank Index Report. *TTCSP Global Go to Think Tank Index Reports*, 18. https://repository.upenn.edu/think_tanks/18/
- McGann, J. G., & Weaver, K. R. (Eds.). (2002). *Think Tanks and Civil Societies: Catalysts for Ideas and Action*. Transaction Publishers.
- Roemer, R. C., & Kern, V. (Eds.). (2019). *The Culture of Digital Scholarship in Academic Libraries*. ALA Editions.

REFERENCES

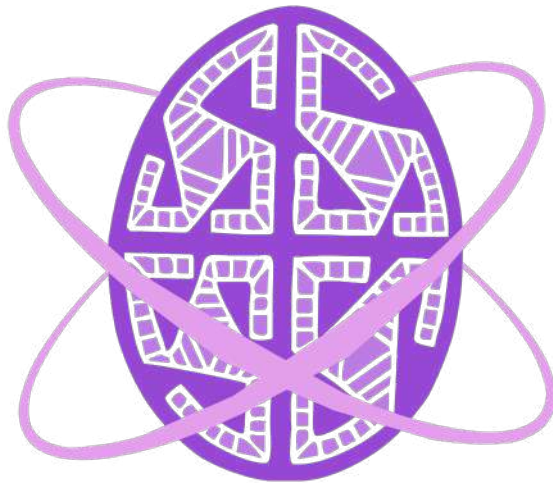
- Biletskyi, V. S. (2002). Analitichni tsentry v suchasnomu sviti [Analytical Centers in the Modern World]. *Naukovo-tehnichna informatsiia*, 2, 60–63 [in Ukrainian].
- Davydova, I. O. (2005). *Bibliotekne vyrobnytstvo v informatsiinomu suspilstvi* [Library Production in the Information Society] [Monograph]. Kharkiv State Academy of Culture [in Ukrainian].
- Ilhanaieva, V. O. (2007). Analitika v strukturі biblioteknoi diialnosti [Analytics in the Structure of Library Activity]. *Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture*, 23, 109–117 [in Ukrainian].
- Ilhanaieva, V. O., & Kolesnykova, T. O. (Ed.). (2016). *Universytetska biblioteka: nova sfera informatsiinoi vzaємodii* [University Library: The New Field of Information Interaction] [Monograph]. Dnipropetrovsk National University of Railway Transport Named After Academician V. Lazaryan [in Ukrainian].
- Kobieliiev, O. M. (2013). *Informatsiino-analitychna diialnist bibliotek Ukrainy: teoretyko-metodolohichni zasady rozvytku* [Information and Analytical Activity of Libraries of Ukraine: Theoretical and Methodological Foundations of Development] [Abstract of DSc Dissertation, Kharkiv State Academy of Culture] [in Ukrainian].
- Mackenzie, A., & Martin, L. (Eds.). (2016). *Developing Digital Scholarship: Emerging Practices in Academic Libraries*. ALA Neal-Schuman [in English].
- Mandziuk, O. A. (2018). *Informatsiino-analitychni sluzhby, tsentry analitychnykh doslidzhen yak subiekty analitychnoi diialnosti* [Information-Analytical Services, Centers of Analytical Studies as Subjects of Analytical Activity]. Global Organization of Allied Leadership. <https://goal-int.org/informatsiino-analitichni-sluzhbi-tsentri-analitichnih-doslidzhen-yak-sub-yekti-analitichnoyi-diyalnosti/> [in Ukrainian].

- McGann, J. G. (2021). 2020 Global Go to Think Tank Index Report. *TTCSP Global Go to Think Tank Index Reports*, 18. https://repository.upenn.edu/think_tanks/18/ [in English].
- McGann, J. G., & Weaver, K. R. (Eds.). (2002). *Think Tanks and Civil Societies: Catalysts for Ideas and Action*. Transaction Publishers [in English].
- Pasmor, N. P., & Kulyk, M. M. (2016, October 24–31). Universytetska biblioteka v systemi informatsiino-analitychnoi pidtrymky naukovykh doslidzhen (z dosvidu roboty NB NiuU imeni Yaroslava Mudroho) [The University Library in the System of Information and Analytical Support for Scientific Research (from the Experience of the Yaroslav the Wise National University Library)]. In *Biblioteki i suspilstvo: rukh u chasi ta prostori* [Libraries and Society: Movement in Time and Space], Proceedings of the 2nd Scientific and Practical Internet Conference (pp. 113–117). Kharkiv National Medical University. http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12546/1/Pasmor_Kulik_113-117.pdf [in Ukrainian].
- Roemer, R. C., & Kern, V. (Eds.). (2019). *The Culture of Digital Scholarship in Academic Libraries*. ALA Editions [in English].
- Yaroshenko, T. O. (2019, November 7). Tsyfrova pidtrymka naukovykh doslidzhen v suchasnomu universyteti: osnovni vyklyky [Digital Support of Scientific Research in a Modern University: Main Challenges]. In *Informatsiia, analiz, prohnoz — stratehichni vazheli efektyvnoho derzhavnoho upravlinnia* [Information, Analysis, Forecast — Strategic Levers of Effective Public Administration], Proceedings of the XII International Scientific and Practical Conference (pp. 261–263). Ukrainian Institute of Scientific and Technical Expertise and Information [in Ukrainian].
- Yaroshenko, T., & Chukanova, S. (2018). Rol tsyfrovoyi humanitarystyky u modernizatsii suchasnoho bibliotekoznavstva [Digital Humanities Role in Modern Librarianship Innovations Ukrainian Journal on Library and Information Science]. *Ukrainian Journal on Library and Information Science*, 1, 10–17. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.1.2018.146186> [in Ukrainian].
- Yaroshenko, T., & Yaroshenko O. (2020). Vysokotsytovani dokumenty naukovtsiv Ukrainy v bazakh danykh tsytuvan: koreliatsiia bibliometrychnykh indykatoriv [Highly Cited Documents of Ukrainian Scholars in Citation Databases: Correlation of Bibliometric Indicators]. *Ukrainian Journal on Library and Information Science*, 5, 108–126. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.5.2020.205734> [in Ukrainian].
- Yaroshenko, T., & Yaroshenko, O. (2021). Khto i yak tsytuie molodi ukrainski zhurnaly (na prykladi dvokh zhurnaliv NAUKMA za danymy Dimensions) [Interdependencies in Citation Metrics Using Dimensions (Case Study of Two NAUKMA Journals)]. *Ukrainian Journal on Library and Information Science*, 7, 84–99. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.7.2021.233303> [in Ukrainian].
- Zakirov, M. B. (2018). Sluzhba informatsiino-analitychnoho zabezpechennia orhaniv derzhavnoi vlady (SIAZ) [Service of Information and Analytical Support of State Authorities (SIAZ)]. In *Ukrainska bibliotekna entsyklopediia* [Ukrainian Library Encyclopedia]. <https://bit.ly/3haYlsX> [in Ukrainian].

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, ПОВІДОМЛЕННЯ

REVIEWS, REVIEWS, MESSAGES

УДК 94(477)(049.32)

Як оживити архівні документи журналістським пером*

Галина ДАЦЮК
журналістка, літературна
редакторка газети «Слово
Просвіти»

© Дацюк Г., 2022

Автор ідеї і виконавець цього цінного видавничого проєкту — відома в Україні журналістка і громадська діячка Галина Дацюк. Разом із краєзнавцем Анатолієм Лукащуком вона збагачує український інформаційний простір досі незваними неймовірними історіями зовсім юних учасниць підпілля Організації Українських Націоналістів у період і по завершенні Другої світової війни. А саме — про жіночу станичну ОУН-УПА волинського села Кордишів на Тернопільщині.

На основі нововіднайдених архівних матеріалів та спогадів очевидців уперше оприлюднено історії дівчат — зв'язкових, санітарок, господарчих, які стали активними учасницями національно-визвольних змагань за Самостійну Україну. Також описано репресивно-каральні заходи радянських силових органів проти учасниць підпілля ОУН, їхніх сімей та осіб, які допомагали ОУН-УПА.

Проблематика книги є досить суголосною з реаліями нинішньої російсько-української війни та її висвітленням у засобах масової інформації.

HOW TO REVIVE ARCHIVAL DOCUMENTS WITH A JOURNALISTIC PEN*

Halyna Datsiuk

Journalist, Literary editor of the newspaper “Slovo Prosvity”

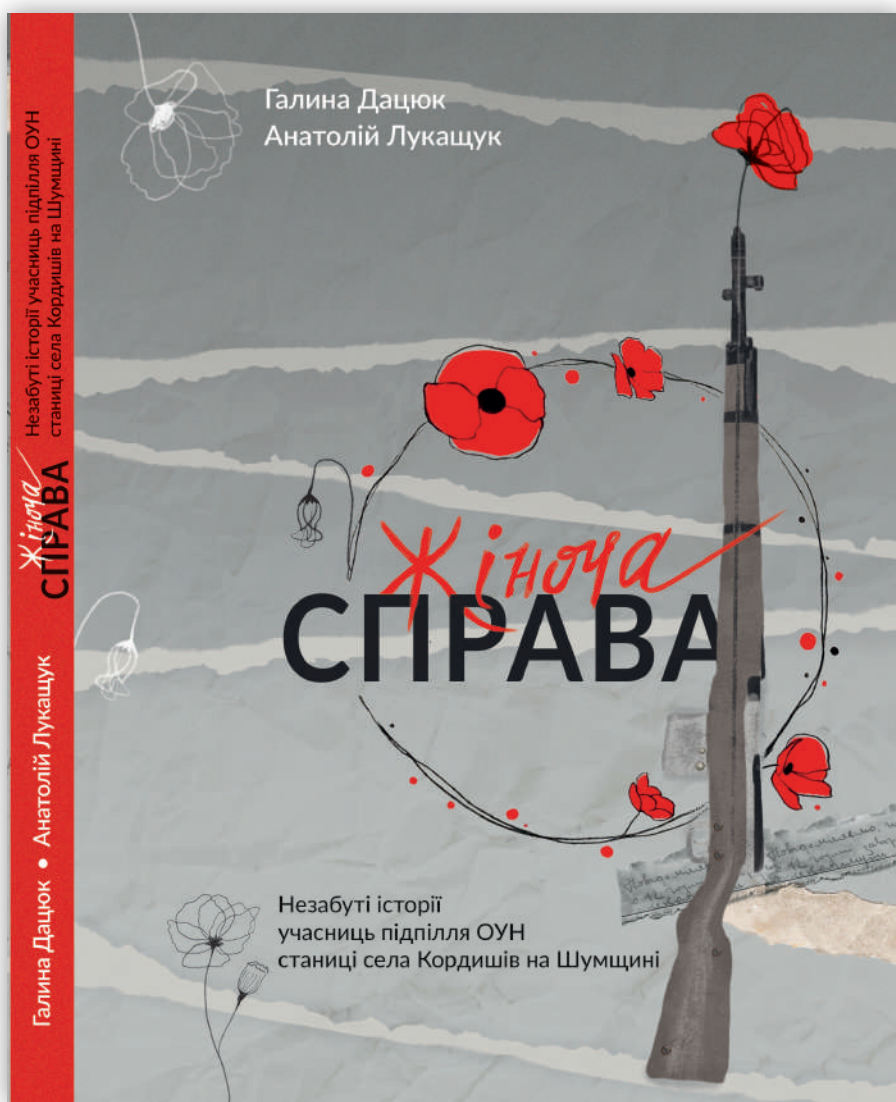
The author of the idea and the performer of this valuable publishing project is a well-known journalist and public figure in Ukraine, Halyna Datsiuk. Together with local historian Anatoliy Lukashchuk, she enriches the Ukrainian information space with the still-unknown incredible stories of quite young members of the underground of the Organization of Ukrainian Nationalists during and after the Second World War. Namely, about the OUN-UPA female stanycha of the Volyn village of Kordyshiv in the Ternopil region.

Based on the newly discovered archival materials and the memories of eyewitnesses, the stories of girls — liaisons, nurses, housekeepers — who became active participants in the national liberation struggle for Independent Ukraine have been made public for the first time. It also describes the repressive and punitive measures of Soviet law enforcement agencies against the OUN underground female members, their families, and persons who helped the OUN-UPA.

The problems of the book are quite consistent with the realities of the current Russian-Ukrainian war and its coverage in the mass media.

* Дацюк Галина, Лукащук Анатолій. Жіноча справа: незабуті історії учасниць підпілля ОУН станиці села Кордишів на Шумщині. Чернівці: Букрек, 2021. 208 с.

Весна у 1946-ому була тепла і ясна. І якби не «зачистки», арешти, не «визволителі», нишпорки, то можна було б раювати у волинській красі, дбати про господарство, мріяти про кохання і власне майбутнє. Та невидимий прес вичавлював свободу і заштовхував душу в пекло. І вона мордувалася у невизначеності. Чи сьогодні прийдуть? Чи заберуть? Чи обминуть? Часом доводилося пересиджувати ніч у когось в клуні чи в лузі. Але такі хованки не рятували, а лише відтягували невідворотність.

Невідворотне було чітко сплановано більшовицькою системою, яка вдруге зайшла на Волинь. Тисячі і тисячі хлопців і дівчат, які брали участь або були симпатиками національно-визвольного руху під час німецько-радянської війни, тепер заарештовували щодня з блискавичною швидкістю. Цілі села і хутори виселяли з рідних обійсть — від найменшого до найстаршого жителя, «за бандпосібництво». Цинічно ліпилися слідчі справи, до наклепів і обмовлень заманювали слабеньких сексотів і дворушників. Волинь перетворили у великий товарняк, який відвозив із рідних обійсть у сибірську тьму сотні тисяч невинного українського люду. Вродливі села, що споконвіку тут сіяли, молилися, давали лад землі, — тепер лементували, сповнені відчаю і сліз. «Нас визволили, і нема на те ради», — гірко сказав колись про нову окупацію західної України один із наших правозахисників.

Події 75-літньої давності не обійшли Кордишів Шумського району — село на Тернопільщині. І хоч як ретельно, протягом десятків літ, історія замовчувалася і ховалася у страху, але все-таки вийшла на світло. Через нашарування перекручень, забуття і недомовок, проступила правда. Кримінальні справи з архівів СБУ і МВС Тернопільської області, які ми сьогодні оприлюднюємо, відкривають правдиві події і правдивих людей.

Оприявлені документи свідчать, що Кордишів був не на узбіччі, а в осерді визвольної боротьби. Що тут «великої години» працювало підпілля ОУН, утверджувалася армія УПА. Зібравшись із духом, село — юнаки і дівчата — виступило за самостійну Україну і прийняло за це прагнення страшне покарання від більшовицької влади. Через 75–80 років після подій обривки історії укладаються у закінчену сторінку, на якій тепер можна прочитати відповіді на сотні запитань, що досі були нез'ясованими. І для мене особисто теж.

... З дитинства відчувала, що живу, ніби серед двох світів — очевидним і втаємниченим. Видимую була краса на берегах Вілії, старі віль-

хи, пахуча лепеха, сині півники і голубі незабудки у лузі. Смачними і холодними були джерела, вічними ліси, старими люди, красивими тато з мамою. Далекою — гребля з млином, а ще дальшою — церква на горбку у селі. Видимі люди ходили повз нашу хату до храму і до лавки — з-за греблі у село. Ми жили за греблею, де видимо сідало буханцем у небесну піч вечірнє сонце.

«Невидимими» були події, що розгорталися в селі за якийсь десяток літ перед моїм народженням, і про які вічно говорилося стишено. Недомовки свідчили про таємницю, яка мучила всіх, але яку ніхто не збирався ні відкривати, ні пояснювати.

Було не зрозуміло, чому після промовленої татом фрази — «у селі Антонівці», — наступала тиша. «От хлопці т а м були! А катюги село вивезли і церкву спалили». У підручниках не йшлося про спалені храми, навмисне засаджені лісом цвинтарі, примусово вивезені родини. Слово «западна», правда, пролітало серед приїжджих — «всі ви тут бандери», тобто, хижі люди без грама любові в серці. За селами і хуторами Котлярівка, Антонівці, Котячин стояли не лише географічні назви, а якась печать.

Часом взимку до нас приїжджала з Миколаївської області баба Лукія, яка «мусили виїхати» і писала нам листи з адресою: Жовтневий район, совхоз «Прибузький». А де той її брат Петро з Галиною Кляшторною, ніхто знає. «Так і не озвався?» «Ні!»

Любила, коли влітку приїжджала з Осінників Кемеровської області Галя, моя ровесниця. А чому вона народилася аж в Осінниках, невідомо. Галі подобалися червоні маки на наших полях. А я дивувалася, що у Сибірі вони не ростуть.

Мої однокласники з Голибіс були народжені в Магадані. Чому? «Бо батьки Люби Гранюк сиділи». За що? «Були в бандерах». Протиріччя розривали шаблони. Бо я бувала у Любиній родині, бачила її добру приязну маму, чула, яких чудових пісень вони співають і розмовляють чистою українською. Рідні люди, а не бандити. За що їх було судити?

«Людмила Пугачівська теж сиділа, Олі Дацюк мама». За що? «Грипси носила. Їх тоді всіх забрали, молодюсінських, по 16–17 років, діти». Щось не туди віднесла, думалося, бо ми ж теж пишемо записки.

Про пісні, які чула у свята, коли збиралися гості, окрема історія, і я про неї згадувала не раз. За пісню «Україно, Україно, Україно — краю мій / Я за тебе, Україно, муки тяжкії терпів», — батька завжди викликали до Шумського КДБ. І за що, мені було незрозуміло.

Із бодем думалося про розстріляну родину Дацюків, коли було вбито батька, матір і найкращого батькового друга Сашка, 15-літнього. Хто? Розмови моїх тата з мамою зводилися до припущень. «Точно він., як ти думаєш, Ванька?» «Він... Бачили люди на ній кожууха Тетя-

ниного»... За кожуха вбивали? «Кажуть, за те, що був головою сільради. Спеціально підстроїли, щоб люди на наших хлопців грішили». Тут історія розривала не лише шаблони, а й серце. Фотографія двох друзів — з бузком у петлицях, красивих молодих Дацюків — Івана і Сашка — ніяк не передбачала смерті від «бандитської» кулі одного з них. «Баба обгорнула його кожухом, хотіла сховати, вирвали з рук...» Як у чорно-білому кіні крутився перед очима страшний «кадр».

«Федько застрілювався в криївці, щоб у большевицькі лапи не пасти»... На горі, коло Петра, — могила, там лежать... Когось забрали, хтось здав, когось випустили... «Як їх там, бідних катували! І за що, скажи...». Все це осідало на дні душі, входило в плоть.

Із роками ставало зрозумілим, що ці болючі історії торкаються чи не всіх кордишівських родин. Що ці історії простираються з Кордишева аж до Магадана, Сиктивкара, Кемерова, Норильська. Що складають вони окрему сторінку боротьби за незалежність України, наслідки якої кровоточитимуть і водночас підноситимуть дух ще багато літ.

Уперше правда проступила, коли у 2011 році в храмі Покрови Богородиці в селі Кордишів було відкрито криївку, у якій у 43–45 рр. перебували повстанці, і де були віднайдені документи, одяг, листування, накази, книжки, вирізки з газет. Отже, тут не просто переховувалися, а боролися.

«Такого патріотичного піднесення в народі ми ніколи не сподівалися, — напише в книжці «Туди, де бій за волю» курінний Максим Скорупський. — Значить, большевики за двадцять років не вбили в народі патріотизму і любови до своєї держави. Вони його лише приспали і знесли. Кров відгукується на клич боротьби проти ворога. Навіть зневірені в українську справу стають віруючими».

Поруч із чоловіками на боротьбу виступили жінки. «Ми спостерігали, що ті неймовірно важкі життєві умови піднесли українську жінку. Вона стала ще більш самостійною. Вона була політично освічена. В розмові вживала таких слів, яких у нас вживають лише інтелігенти; розмовляючи з нею про нашу боротьбу, чи ідею, треба було вміти говорити толково й вичерпуючо, бо вона політично думає й фразами не задовільняється».

Кордишів перед приходом більшовиків у 1939 жив своїм життям. Оброблені поля, порядок у господарствах. Чисто прибрані в рушниках хати, на стінах образи. Чи не в кожній хаті Почаївська Божа мати. У селі працює Просвіта, молодь ставить вистави, вшановуються дні народження Тараса Шевченка.

«А коли вже фронт знову затріщав і совети удруге зайняли Житомир, головне командування УПА дало наказ приготуватися відділам і організаційній сітці до советської дійсності. УПА має бути готова своєю поставою вирішити долю української державності. Вирішено

було об'єднати патріотичні і націоналістичні сили і зосередитися на усіх можливих засобах боротьби проти більшовиків в умовах окупації. Важливо було використовувати немобілізованих до лав Радянської армії молодих хлопців: охорона, вишкіл, військова підготовка. Налагодження зв'язків, забезпечення продуктами, медикаментами покладалися на жінок.

Віднайдені документи з «Бандерівської скрині» свідчать, що тут, під куполом Покровського храму, «било» потужне джерело інформації. Є припущення, до діяв штаб з 1943–45. Вказівки для ведення роботи в терені датуються 18 липня 1945 року. У цей час вже масово продовжувалися арешти учасниць ОУН. Частина переховувалася, перебуваючи на нелегальному становищі аж до 1946 року і триваліше, про що розповімо згодом.

За даними, які вдалося зібрати за документами кримінальних справ, до ОУН вступило близько 20 дівчат, віком від 14–16 років 1927–1930 рр. народження. Євдокія Олександрівна Пархомюк, Тетяна Володимирівна Дацюк, Тетяна Степанівна Василюк, Людмила Ксенофонтівна Пугач, Галина Данилівна Липко, Тетяна Іванівна Мельничук, Ірина Гаврилівна Пилипчук, Людмила Іванівна Яцук, Галина Василівна Кляшторна, Ганна Флорівна Шергей, Ольга Кузьмівна Липка, Улита Микитівна Бабій, Людмила Омелянівна Липка.

«Проведеним по справі слідством встановлено, що в селі Кордишів Шумського р-ну існує організація ОУН, яка веде активну антирадянську діяльність. Із числа названої організації заарештовані і притягнуті по даній справі обвинувачені, конкретна антирадянська діяльність котрих полягає в наступному. На націоналістичних зборах у 1944 році, травні місяці, в школі два рази говорили не коритися Радянській владі і підтримувати УПА, котра бореться за Самостійну Україну. Там же читали історію України та іншу контрреволюційну літературу» (*Зі слідчих справ*).

Дівчата читали відповідну літературу, вчили напам'ять Декалог українського націоналіста: «Україно, Свята Мати Героїв! Прилинь до мого серця!». Як приймали присягу, вступали в юнацьку ОУН, можемо судити з протоколів допитів заарештованих. Найчастіше відповідних документів не оформлялося, були лише усні розпорядження. «Нам читали антирадянську літературу, закликали саботувати заходи Радянської влади і допомагати УПА».

Що керувало юними людьми?

Думається, і романтична ідея боротьби за щасливе життя, і усвідомлення, що для тебе означає Самостійна Україна. Запалював приклад подруг і вольові накази провідників. Вони й увяйти не могли, що на них чекає від влади, яка незабаром зайде у село, щоб судити неповолітніх романтиків неправедним сталінським судом.

Влітку 1943 було роз'яснено, хто що має виконувати, які обов'язки покладаються на кожну. Основною формою роботи зв'язкових були передачі записок. «Отримувала я по одному, інколи по два грипси, на котрих були надписи: 5/9-Г, 5/8-Д, 5/7-І і так далі, числівник йшов постійний, а знаменник збільшувався до десяти, а що це означає, мені не говорили».

Для конспірації кожна одержала псевдонім, переважно, — назви квіток, рослин чи просто жіночі імена: Оргінія, Півонія, Лілія, Пшениця, Рожа, Маруся, Тополя. «Тепер буду тебе називати тільки по псевдо для конспірації, щоб не знали, яке твоє ім'я насправді, і ти будеш продукти збирати».

«Населення нашого села співчутливо ставиться до УПА, якщо підеш по селу збирати продукти харчування, кожний мешканець обов'язково що-небудь та дасть».

В умовах більшовицької влади у декого виникали сумніви: «Якщо ми в період німецької окупації не зуміли встановити Самостійної Української держави, то зараз її зовсім не встановити». Неодмінно котрась переконливо заперечувала: «Ні, встановимо, і нам потрібно вести таку ж боротьбу з органами Радянської влади, як з окупантами — німцями» (*За матеріалами кримінальних справ*).

Працювали, очевидно, до початку 1946. Із приходом гарнізону одна з учасниць організації пішла до Шумського КДБ з повинною. Щоб вигородити себе, здала подруг, а декого просто обмовила, приписавши того, що не було. Під ті здані імена і прізвища кадебісти катуваннями вибивали свідчення, укладаючи зізнання в «жіночу справу» Кордишівської організації ОУН.

Ми з краєзнавцем Анатолієм Лукщуком взяли справи з відкритих архівів й вирішили їх оприлюднити. Спочатку, окремими фрагментами, в пресі, а згодом — окремою книгою. Розповісти про це вважали за наше покликання.

УДК 070+070–051]«364»(049.32)

Про журналістику і журналістів у час війни*

Василь ЧЕПУРНИЙ

журналіст, власний
кореспондент газети
«Голос України»

© Чепурний В., 2022

Автор книги родом із села Авдіївка на Чернігівщині. Професійний журналіст, публіцист, громадський діяч. Випускник факультету журналістики Київського університету імені Т. Шевченка. Понад 25 років очолював обласне товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка, співзасновник газети «Сіверщина», яку влада за часів президента Януковича закрила, та однойменного видавництва.

«Сто днів Широкої війни» — четверта книга діючого журналіста. Це своєрідна хроніка перших місяців, за влучним висловом автора, «Широкої війни» — повномасштабного вторгнення росії до України. Усі ті дні — у час окупації та звільнення області — автор перебував у рідному краї.

Основу оповіді складають щоденникові записи про початок вторгнення, перші втрати і перемоги, зведення з фронту, оповіді свідків та бійців спротиву, спостереження про життя в блокадному місті та зрештою вигнання окупантів із Чернігівщини і її поступове відновлення.

Червоною ниткою в книзі проходять роздуми про чин і покликання журналістики і журналістів у переломову для народу добу.

ABOUT JOURNALISM AND JOURNALISTS DURING THE WAR

Vasyl Chepurnyi

journalist, own correspondent of the newspaper “Voice of Ukraine”

The book author comes from the village of Avdiivka in Chernihiv region. Professional journalist, publicist, and public figure. Graduate of the Faculty of Journalism of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. For more than 25 years, he headed the regional association “Prosvita” named after T. Shevchenko, the co-founder of the newspaper “Sivershchyna”, which was closed by the authorities during the time of President Yanukovich, and the publishing house of the same name.

“One Hundred Days of the Great War” is the fourth book of the active journalist. This is a kind of chronicle of the first months, as the author aptly puts it, of the “Great War” — a full-scale Russian invasion of Ukraine. All those days — during the occupation and liberation of the region — the author was in his native land.

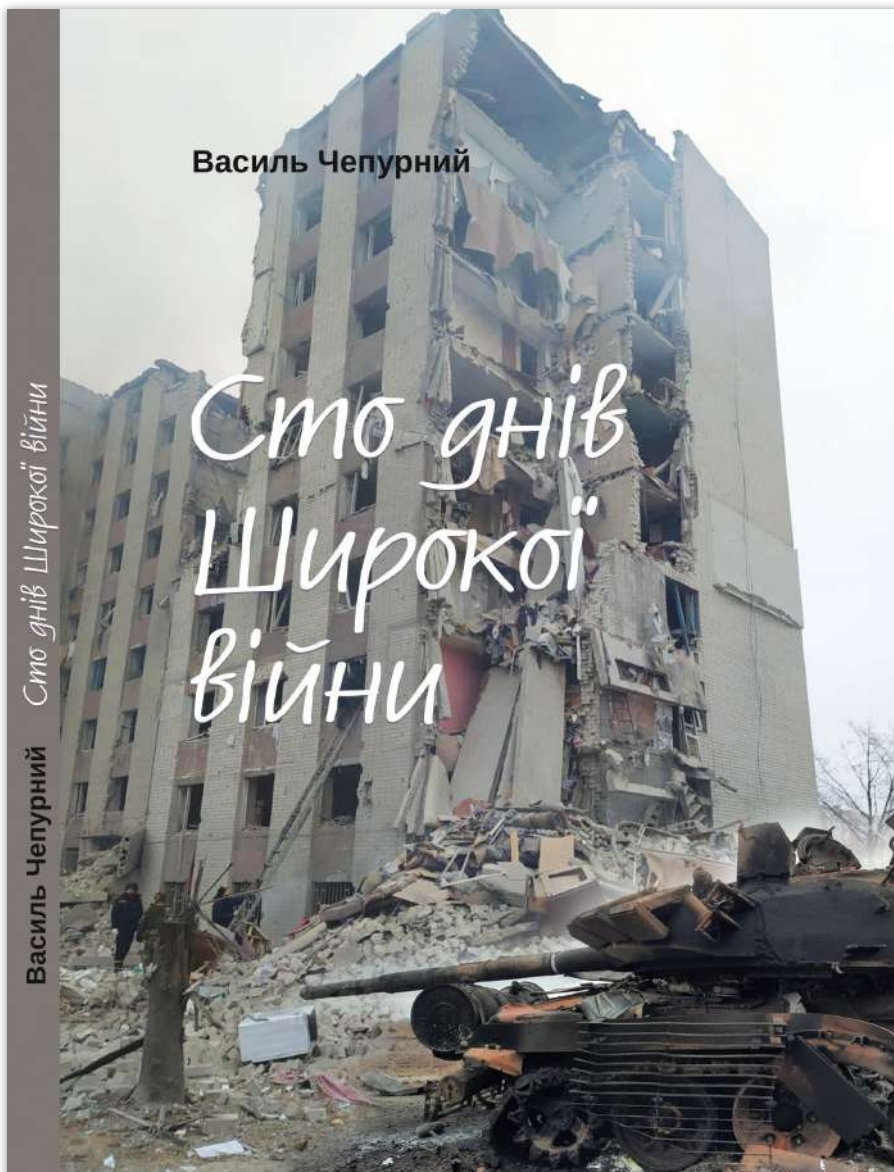
The basis of the story is diary entries about the beginning of the invasion, the first losses and victories, withdrawal from the front, stories of witnesses and resistance fighters, observations about life in the besieged city, and finally, the expulsion of the occupiers from Chernihiv region and its gradual restoration.

Reflections on the rank and vocation of journalism and journalists in a turning point for the people run through the book as a red thread.

* Чепурний Василь. Сто днів Широкої війни. Чернігів: Десна, 2022. 130 с. Іл.

Передслово, що пояснює суть книги

Ці записи, безумовно, не претендують на повноту і вичерпність опису того стану, який протягом ста днів широкомасштабного російського вторгнення в Україну пережив Чернігів і його околиці. Проте я певен, що колись така об'єктивна картина буде складена і хай мої воєнні записи стануть частиною, одним із її пазлів.

Ці записки писалися, наслухаючи авіанальоти і розриви снарядів, і оскільки я був позбавлений доступу до телебачення, часто — мобільного зв'язку та інтернету, а в перші дні й радіо, доки не знайшов якогось запиленого приймача та не під'єднався до раніше непотрібної антени (електрики також часто не було), то єдине, що мені лишалося — фіксувати уривчасті моменти свого і загальноукраїнського життя, без надії на оприлюднення друком. Не завжди вдавалося щось помістити на своїй сторінці в мережі Фейсбук — принаймні, не кожного дня (тому й тут не всі дні зафіксовані). Та було зворушливо, коли після одноденного мого вимушеного мовчання пробивалися телефонні дзвінки — «що з тобою? Чому мовчиш?». А в них прочитувалось — чи живий? І це дорогого вартувало...

Записки ці велися не з першого, приголомшливого дня — тоді було не до того, адже війна не очікувалася ніким, навіть тими, які зараз кажуть «Я знав!». Не очікували не тому, що вірили у мирні наміри росії (навпаки — ми, просвітяни і рухівці, всю 30-річну українську дорогу говорили, як та Касандра, про хижі наміри Московії, але нас сприймали як екстремістів і націоналістів. Аж доки націоналістами довелося ставати всій країні). А тому не чекали повномасштабного наступу, що він виходить за межі логіки і здорового глузду. Проте, як виявилось, росія досі живе не зі здоровим глуздом, а без царя в голові, хоч і мариться їх фіюре-ру царська корона на полісілій голові.

Перший ранок: хлопці їдуть на війну

Перший день війни я стояв на узбіччі траси Гончарівське — Чернігів і вітав, показуючи переможну літеру V танкам, бронетранспортерам і вантажним машинам, що невпинно рухалися на війну. Майже на кожному транспорті був наш прапор і практично з кожного мені відповідали. Я намагався повітати кожного, бо розумів: хлопці їдуть на війну. І не кожен з них повернеться живим. І думав ще про те, що жодне покоління

Про автора.

Василь Чепурний — власний кореспондент газети ВР "Голос України" по Чернігівській області, почесний голова чернігівського обласного товариства "Просвіта" імені Тараса Шевченка, заступник голови обласної організації Народного Руху України. Автор книг "Акурайку", "В осім барку" та (у співавторстві) "Цеглина для рідного храму"

українців не прожило свого життя без війни. Що війна України- Русі з московією — росією триває не перше століття і, дай, Боже, щоб це покоління поставило переможну крапку в тисячолітній війні.

Першого дня війни я вмістив на своїй сторінці у Фейсбуці фото неба — воно було тривожним...

І почалися Хроніки Широкої війни. Символічно, що в день відкритого введення росією своїх військ на Донбас помер дончанин, Герой України Іван Дзюба. А я прокинувся 24 лютого о 5-ій годині ранку від вибухів у сторону Києва (я був не в Чернігові на той час). У щоденнику записав: «Почалася широка війна (ще з маленької букви писав тоді — В. Ч.). росія — на початку свого реального розпаду! Боже, бережи Україну!».

Четвертий ранок: пророцтво черниці

Приїхав збуджений сусід Миша: вичитав (народ читає під час війни!) у книзі про Лук'яненка пророцтво черниці про Україну. Переможе! У магазині є хліб, але вже нема олії.

Сьомий ранок: свої зрадники

Тишина така, що тільки чути крики сусідських гусей — цих нащадків римських рятувальників, та шелест дрібного снігу по торішньому листу, як скрадливі кроки сил спеціальних операцій... Учора пізно ввечері щось сильно гахнуло — чи не на переправі, яку рашисти навели біля Шестовиці? У Гончарівському взяли попа московського патріархату — підозрюють, що він був наводчиком для ударів по військовому містечку. Недарма ж він був замполітом советської армії.

Один замполіт знищив газету «Сіверщина», а другий цілком міг наводити росіян на іншу ціль. До речі, московський патріархат тріщить в Україні — оно вже митрополит сумський Євлогій офіційно благословив у храмах єпархії не поминати патріарха їхнього Кіріла Гундяєва. Напівкрок, але у правильному напрямку. Є дані про допомогу рашистам від борзнянського і носівського попів московського патріархату — після видворення загарбників розберемося, якщо не повтікають у Мордор...

Сіверяни продовжують блокувати всі дороги, навіть лісові. Бо ми тут, на краю України, знаємо — ніколи москалі не були нам братами. Бо це у нас Батурин і Крути. Бо це в Чернігові перший в українському місті пам'ятник гетьману Мазепі. Бо це в Чернігові перший на Лівобережжі Народний Рух. ... І був ранок сьомого дня Широкої війни, і українці продовжували дивувати світ і Пана Бога. І побачив Бог, що українці — то Його діти і посміхнувся, і витрусив із саваофської бороди сніжку, щоб поблагословити їх...

Восьмий ранок: не змогли взяти Чернігів

Тиша здається підозрілою, але Генштаб повідомляє, що станом на 6-у ранку «на Сіверському напрямку російські окупанти, не маючи успіху в українських містах Чернігів, Ніжин та Суми, Лебедин та Охтирка, уникаючи бойових зіткнень зі ЗС України, намагаються дістатись північних околиць Києва».

Придурки — не змогли взяти Чернігів, а хочуть увійти в Київ!

А ще згадалося, що коли я запропонував нашу газету назвати «Сіверщиною», це сприймалося як історична екзотика, а сьогодні слово «Сіверщина» навіть у бойових зведеннях...

Дев'ятий ранок: руїни житла на Чорновола

Став боятися тихих ранків. Учора був тихий, а став пречорним — щонайменше 33 мирних чернігівців убили росіяни під час бомбувань житлових районів на вулиці Чорновола та в районі 18-ї школи. Цікаво — російським льотчикам, які летіли низько, бо в Чернігові хмарність, і прекрасно бачили, що там нема військових об'єктів, видали шоколадки до ранкової кави чи просто похлопали по плечах «Маладци!»?

І, зауважте, це не путін скидав бомби, це конкретні росіяни. Тож покиньте вірити казочкам російського агітпропу, що вони не знали що роблять!

Сусіду не вдалося толком поговорити з родичем із Дальногорська на Далекому Сході: сусід йому про удари по мирному Чернігову, який і родич добре знає, а той все збивав на політику «Янукович, Порошенко, Зеленський...». Які ми були наївні на початку 90-х, коли вірили, що доступ до правдивої інформації відкриває людям очі! Зомбування російських громадян таке цементноміцне, що оно навіть письменниці Любові Голоті не вдалося ні в чому переконати російських письменників, до яких вона зайшла на сайт... Що вже казати про простих людей!

14-й ранок: Цей день належить Шевченкові

Цей день належить Тарасу Шевченку і Україні. Але він знову приходить із сиренами повітряної тривоги у Чернігові, з новими повідомленнями про звірства російського дикуна з ракетами.

Традиційно цього дня мені доводилося виступати біля пам'ятника Кобзарю на Валу. І я завжди намагався говорити не про того затуленого російською та радянською палітуркою, а про Тараса справжнього. І завжди це не подобалося багатьом владі придержаним, бо я його словами говорив про росію і в нас перебуваючих її агентів впливу.

Агентами були і є, скажімо, олігархи, бо вони не просто крали загальне добро, але готували ґрунт для агресора. І не тільки тим, що ви-

кликали своєю несправедливістю в обивателя невдоволення нашою Україною та підсовували нам для виборів то комуністів — регіоналів, то зелених недорік, то солодкоспівний голос, що співав на гроші, крадені гроші Пінчука. До речі, і не чути тепер ні Пінчука, ні Коломойського, ні Ахметова, ні Суркіса, ні інших синів ненашого народу. Бо вони таки не наші. Ні по духу, ні по крові. А Порошенко, з якого московська пропаганда зліпила довірливим українцям Вальцмана, закрив небо ППО над Києвом і зараз екіпірував уже третій батальйон тероборони. Бо він — українець. Тож і мова має значення, і армія, і віра.

Саме олігархи тримали українців в облуді братської любові до росіян, з телеекранів, концертів, книжок, нав'язуючи нам всіх тих московських кобзонів-висоцьких. Змушуючи і наших співати «про Парашу, радість нашу».

Коли Шевченку росіянин Іван Аксаков — слов'янофіл запропонував разом друкуватися в журналі «Парус», бо ж, мовляв, наші народи — брати, Шевченко гнівно відповів: «Еге ж, ми великі родичі: як наш батько горів, так ваш батько руки грів». Хіба не це ми бачимо зараз, коли маса росіян радіє вбивствам українців? Вплив у стрічці скрін із волгоградської газети, де пишуть про похорони їхніх у 6-и районах області. Як думаєте, де вони загинули? «В ході спецаперації по демілітаризації України». Воістину, як і Шевченка, росіян досі обурює, чому «чурек і сакля — все твоє, не нами дане». До речі, у величезній російській літературі, у випарах зачарування якою нас тримали, не знайшлося жодного автора, який би засудив російську окупацію Кавказу, дикунське винищення його народів. Жодного! Коли вам скажуть про «Хаджи-Мурата» Л. Толстого — не вірте, бо опублікований він був лише після смерті автора. Мовчала вся та література, яку досі наївно звать гуманістичною. Це хто гуманний — Лермонтов, що писав про злого чечена, чи Пушкін, який мріяв бути секретарем генерала Єрмолова — нищителя Кавказу?!

Лише українець Шевченко підніс голос на захист Кавказу в однойменній поемі, що й сьогодні читається гнівно.

Недавно в коментарях мені написали, що не треба відмовлятися від російської літератури, бо ж ми не відмовилися від Гете після Гітлера. Але ж ні Гете, ні брати Манн, ні Брехт, ні Гесс не оспівували нацизм так, як вихваляли рашизм всі ті пушкіни і сучасні прілепіни. Відчуйте різницю! До речі, росіяни планували у переможеному Києві на 5-й день концерт Газманова. Обломалося!

Зараз якраз, через 161 рік після його смерті, йде виконання заповіту Тараса Шевченка, що казав — «як полине в Чорне море кров ворожа, отойді я все покину і полину молитися до самого Бога». До Чорного моря ще дійдемо, але коли під Харковом учора з 3-х гелікоптерів

висаджується російський десант зі 120 навчених воювати і його знищують навіть не ЗСУ, а тероборонівці, то вочевидь Україна таки вірно прочитала Шевченка, як би не старалися прихвосні москви.

Безумовно, росія розвалиться, але і зважаймо, щоб не було, як у Шевченка: «Хвалитесь, що Польща впала? Правда ваша — Польща впала та й вас завалила».

... І був чотирнадцятий ранок Широкої війни. І був день знову з вибухами, пострілами, з ворожими військами, що ховаються як зайці по кущах — але ті, що вже не можуть стріляти. І молилася Україна до Бога Тарасовими словами і стояла, дивуючи світ і саму себе.

21-й ранок: На хвилях Українського радіо — російські голоси

Він був би сонячно-радісним, якби не війна. Він був би клопітним на півдні, де в цей час уже йшла б на всю силу посівна, — якби не війна. Йому б раділи пасічники півночі, адже пчїлки обліталися, якби не війна.

Крізь шуми мого радіоприймача пробираюся на хвилю Українського радіо і натомість чую гидотні голоси російського радіо, яке бреше, що російська авіація знищила 75 відсотків пального для української армії. Правда, скрушно визнає: «І тем не менше, українці ваюють!». Брехня, як була, так і залишається визначальною рисою російського менталітету плюс ще злочинство.

Ще не скінчилася війна, а вже починаються, говорячи мовою російських кагебістів, активні заходи. Так показали, що в студію рорТВ забігла якась журналістка з плакатом проти війни. Інтелігенція легко вірить навіюванню, а досвід 5-го управління КГБ в цьому плані величезний. Мало хто задумується — хіба на москві є прямий ефір? Хіба в Останкіно нема охорони?

І німці починають стару пісню — мовляв, не можна через путіна відкидати Пушкіна. Хоча вся, за незначними винятками, російська література є літературою різні, расизму і того ж таки рузького міра. Не тільки Пушкін, але до прикладу Тютчев мріяв: «От Нила до Неви, от Ельби до Китая, от Волги до Ефрата, от Ганга до Дуная... Вот царство русское...». І недарма сьогоднішній російський майже класик Захар Прілепін воював проти нас на Донбасі і публічно вимагає знищувати українців, навіть дітей, що росіяни зараз і роблять. Я вчора розповідав про розстріл росіянами трьох дітей у Мохнатині, які просто з дитячою цікавістю спостерігали за їх колоною. А в Маріуполі невідомо скільки загинуло дітей, якщо росіяни навіть били прямо по пологовому будинку...

Знаймо нарешті: за Пушкіним, Достоевським, Висоцьким і Кіркоровим йдуть російські танки, йдуть вбивці, виховані російською культурою, яку нас змусили називати великою...

Шукаючи Українське радіо, я знову поминав лихим словом всіх тих наших стеців та герасим'ючок, які за всі роки свого сидіння в кріслах інформаційної політики практично нічого не зробили для української інформаційної безпеки. Он скільки Олег Головатенко бився над радіо на середніх хвилях, над фм-радіо для громади Ічні, а був він гласом вопіючого в пустелі укрчиновництва.

... І був 21-й ранок Широкої війни, і був день українського рятування Європи. І бачив усе Пан Бог та все ще недобачала Європа. І наближалася українська перемога, якщо вже оно її визнав Френсіс Фукуяма.

22-й ранок: Клин гусей та інтерв'ю Латвійському радіо

Ранок почався в Чернігові знову з авіанальоту та роботи нашої протиповітряної оборони. Знову о 4-ій — і чого їх, що Гітлера, що путіна тягне на цей час? Невже радники з тої самої оккультної секти? Та ранок був продовженням вечора, коли одна жінка звонить: прорвали там; друга: прорвали сям. Воістину, в деяких жінок варто б на час війни повідбирати мобільники... Проте, на всяк випадок, поклав у кишеню штанів флешку, на яку записана недописана мною книга про Левка Лук'яненка...

А вчора увечері побачив перший клин гусей. Вони летіли мовчки і від того було тривожніше.

Вчора сталося надзвичайно важливе рішення і не тільки для українського світу: сенат США визнав путіна міжнародним воєнним злочинцем. Переговори з ним тепер можливі без усякої нашої самодіяльності, під міжнародним контролем. Нема чого заглядать йому в очі і заробляти на росії «Сватами»...

Президент США також оголосив учора ввечері, що його країна дає Україні ще доларовий транш, а головне — безпілотники та системи протиповітряної оборони. Останні уже в Україні. Оце, власне, і є «закрити небо».

Тим часом росіяни вчинили черговий злочин — скинули дуже потужну бомбу на драмтеатр у Маріуполі, де ховалися від «братської любові» жінки і діти.

... Дав коротесеньке інтерв'ю Латвійському радіо і забув сказати, що пора вже латишам думати про облаштування Абренського повіту, відібраного у них свого часу росіянами. Недарма ось і наш міністр закордонних справ Кулеба обговорив з колегою японським питання повернення Японії 4-х Курильських островів. Уже на часі.

Інформації про фронтову ситуацію наразі мало — ми всі стали обережними, щоб не видавати ворогу зайве. Тож почекаємо офіційних зведень Генштабу.

23-й ранок: Чому мовчать лауреати?

Журналіст Олег Шпак питає: «Чому мовчить лауреат Шевченківської премії Дмитро Іванов?». Дивне питання, як для чернігівців...

Довідка: Дмитро Іванов — український поет, лауреат Національної Шевченківської премії, премії імені М. Островського, редактор газети «Гарт».

Про цензуру на радіо і телебаченні

Скажіть хтось тим, хто встановив цензуру на радіо і телебаченні — не можна робити інформаційні випуски такими депресивними! Основний час ефіру про евакуації — це інформполітика капітулянтів, бо, як казав Черчилль, евакуаціями війну не виграти! А має бути інформполітика переможців — тобто більше про успіхи ЗСУ, про боротьбу на дипломатичному фронті і про занепад на росії, як, скажімо, про зупинку єдиного танкового заводу — «Уралвагонзавод». Бо нема запчастин, які поставляв Захід. росія визнала загибель в Україні майже 10 тисяч своїх і поранення більше 16 тисяч — насправді удвічі більше, але визнання й таких цифр прибрали вони через деякий час.

31-й ранок: Листівки від окупантів

Крихка тиша воєнного ранку. Мовчать навіть півні і пси, мовчить людська техніка, ще не тече березовий сік, бо земля глибинно змерзла.

Російські окупанти поширюють на Сіверщині листівки, де знову обзиваються до нас братами. Вовки тамбовські — брати ваші! А в листівках обіцяють... свободу слова і тут же просять видавати їм на розправу «націоналістическіє елементи».

У бібліотеках окупованих північних районів Чернігівщини викидають і знищують книжки про гетьмана Мазепу, воїнів УПА, про Василя Стуса, ага, свобода слова по-рашистськи...

Літаки російські приходять, яко тать в ночі, а натомість на землі окупанти бояться кожного українського кущика і окопуються. Рухаються тільки вдень.

Щодня в Чернігові, за словами міського голови Владислава Атрошенка, ховають 40–45 людей — виривають траншею і... Розбито не тільки автомобільний міст через Десну, але й пішохідний — можливо, дякуючи і недолугим журналістам із президентського пулу, які стали обговорювати по радіо пішохідний міст, підказуючи агресору куди бити. Чернігів у блокаді. Звісно, не повній, бо ми на своїй землі і знайдемо шляхи-доріжки, але фури не заїдуть...

Взагалі, про інформполітику треба говорити щодня, бо дурість зашкалює. Скажімо, сьогодні Українське радіо о 6-ій годині дає новини: загибель сотень людей у маріупольському театрі, удари по Вінниці і Житомиру, спростування про нестачу в рашистів ракет — спасибі,

втішили! І тільки шостою йде новина, що мала би бути першою — про знищення на Харківщині комплексу радіоелектронної боротьби, гвинтокрила і купи окупантів та про розбитий танк біля Охтирки. Звісно, не треба лакувати війну, але ж треба давати інформацію, яка мотивує до боротьби, до виживання, а не підбирати інформацію, яка допомагає вбивати нас самих. Невже це важко зрозуміти тим, хто редагує? Чи це так нас готують до здачі українських позицій — спершу «просто перестать стрілять», тоді заглянути в очі путіну, а тепер «треба говорити»? В Україні вирішується доля світу — це сказав президент. Його прізвище — Байден...

Апостольський нунцій Ватикану говорить про порозуміння (з ким?), а українці — про перемогу. І сьогодні зачищають казан Буча-Гостомель-Ірпінь та почекаємо зведень Генштабу.

... І ранок прийшов неодмінно, і настав тридцять перший день Широкої української війни. Закривавлена Україна молила про мир, повторюючи слова почесного патріарха Філарета — нам потрібен мир, але мир після перемоги! І благословляв Пан Бог мужні серця, які обороняли Божий світ від дикої орди нащадків кочівника Каїна.

33-й-й ранок: Навіщо депресивні голосіння про евакуаційні коридори?

Взагалі з інформацією зараз стало туго. Я розумію потребу воєнної цензури, але не розумію обмаль інформації та депресивні голосіння про евакуаційні коридори. Евакуаціями війну не виграти, натомість — де інформація в медіа про успішні дії ЗСУ і тероборони, СБУ та інших розвідок? Зрештою, навіть про росію можна розповідати таке, що піднімало б наш дух — скажімо, детально і не один раз треба б розповідати про знищення десантного корабля «Саратов», про ціни і паніку на Московії... Або про привезення в Нижньоновгородську область біля 600 трупів росіян. Або про знищення за минулу добу 4-х рашистських літаків, гвинтокрила, дрона і двох крилатих ракет я ледве виловив у потоці інформації, тоді як про це треба б розповідати більше.

А політична реклама одного героїчно неголеного телегероя взагалі є неприйнятною. Натомість я хотів би чути голоси українських моральних авторитетів — підказую, це: Мирослав Маринович, Валерій Шевчук, митрополит Епіфаній, Рефат Чубаров, Любов Голота та молодших інтелектуалів — Максима Розумного, Вахтанга Кіпіані, Ростислава Мартинюка, Оксани Забужко... А на Чернігівщині не чути голосу лауреата Шевченківської премії, редактора газети «Гарт» Дмитра Іванова, який колись писав: «Я від роду — Гендега, а тепер — Іванов». Останнє, що він ставив на своїй сторінці на Фейсбуці — розповідь москвича Віктора Мироненка про його чернігівський дворик... Як казали колись, з ким ви, майстри культури?

Вчора я розмістив інформацію від командира взводу тероборони і на мене насипалися пильні громадяни — мовляв, не можна називати прізвища. Я передзвонив йому і він порадив їм заспокоїтися: «Ми на своїй землі і нам нема чого боятися!».

Від себе ж додам: якщо не називати наших українських героїв, то ними об'являться Льоша Арестовіч та неголений телегерой, який замість підготовки до війни радив готуватися «на майські шашличкі». Я розумію, що смазлива пичка Арестовіча чи посмішечки Кіма більш симпатичні молодлицям, ніж мужикувате лице Залужного або простецьке Муженка. Але оборону забезпечують українці генерали Залужний і Муженко, а не Арестовіч, і в Миколаєві не Кім, а генерал Марченко очолює оборону міста. Той, до речі, Марченко, якого посадили, а українці зібрали заставу, щоб він тепер міг воювати.

Тож треба називати зараз українських героїв, щоб після перемоги не поналазили знов у владу всякі зелені арахамії. Бо тут — Україна!

40-й ранок: Що це за агітація — виштовхування українців з України?

Хтось би сказав цензорам «Єдиного марафону», щоби припиняли агітацію за виштовхування українців з України. Адже крім евакуацій, умовно кажучи, зі Снігурівки у Василівку, тепер уже стали рекламувати еміграційні поїзди і за кордон! Для чого ви робите оце обезлюднення нашої землі, якщо є безпечні регіони в самій Україні? Тим паче, що знаємо — на Заході з радістю приймають білих молодих людей, особливо з дітьми, щоб вони там і лишалися назовсім. А Україну будуть заселяти інші? До речі, уповноважена з прав людини Денісова повідомила про примусове вивезення з України в росію 400 тисяч наших громадян. То до них треба ще й вивезення на захід?

... І засвітився над побитою землею 40-й ранок, і настав новий день Широкої української війни. І плакала північ України над вбитими і закатованими, і горіли вогнем південь і схід України. І бачив Бог, які українці завзяті і лихі до ворога, і розумів Господь ту природню ярість, яку ще Василь Стус озвав: «Ярій, душе моя, ярій, а не ридай!».

42-й ранок: Розгромлений цвинтар у Яцево

Він був би класично-квітневим — сонячним, вмитим нічним дощем і просоченим живлющою вологою. Був би таким гарним, якби не війна...

Уже понад 40 дів б'ються українські герої у Маріуполі і мучаться тисячі мирних мешканців. Нагадаю, що в другу світову німці ввійшли у Париж на 31-й день війни, а на 38-й окупували всю Францію, яку хотіли. Це при тому, що французька армія вважалася найсильнішою в Європі і навіть Черчилль не вірив у її поразку. Виходить, правий мій

син, коли розказував анекдот: яка частина військової форми французів найшвидше вицвітає? — Під руками, бо зразу піднімають руки вгору...

Але, щоб ми не дуже гонорилися — учора на трасі Київ — Чернігів були затори, бо в місто героїчно поверталися молоді чоловіки призовного віку на приватних автомобілях... Вони благополучно уникнули війни. Повертаються, хоча голова обласної адміністрації В'ячеслав Чаус та міський голова Владислав Атрошенко попросили не поспішати — і не тільки через затори, а через те, що побита росіянами мережа електрики, каналізації, водопостачання не може витримати зростаюче навантаження від цих користувачів.

На РІА «Новости» розміщена стаття, в якій відверто говориться, що ніякого українства нема, тому активістів треба повбивати, а всіх інших через війну, голод і концтабори привести до єдності з росіянами. Цей відвертий нацистський маніфест розміщений на урядовому російському ресурсі, тож і є офіційною позицією росією. І його треба довести до всіх воїнів ЗСУ, структур СБУ, поліції, ввести у підручники, щоб всі знали — проти якого людожерського рашизму воюють українці.

Російські нелюди розгромили навіть цвинтар героїв АТО в Яцево, побита і капличка, що для їх пам'яті поставлена міською владою та українською церквою. Не знаю, чи не постраждала могила першого голови чернігівського Руху Валерія Сарани.

До речі, уже навіть у Києві дві парафії перейшли з російської до української Церкви, а в Чернігові досі моляться за московського патріарха Кіріла у церкві на тому ж Яцево (яка і постраждала від росіян), у Спаському і Троїцькому соборах, у Всіхсвятській біля «Ниви», у Воскресенській біля Центрального ринку, і на Масанах, і на Бойовій, і біля обласної лікарні, і в Казанській... Вони скажуть, що вже за Кіріла Гундяєва не моляться, але насправді лишаються в російській церкві і моляться чужою мовою не за нашу Вітчизну...

І ще 42-й ранок: У боях, сльозах і весні

Він прийшов у боях, сльозах і весні.

А зараз ми починаємо обережно продзвонювати друзям, приятелям і знайомим: хто зберігся, хто виїхав? Слава Богу, ніхто не видав в окупованому селі редакторку «Деснянської правди» Людмилу Пархоменко, радісно чути голоси журналістів Владислава Савенка, Миколи Будлянського, Олексія Маслової і Вікторії Сидорової, які лишилися в місті. А сьогодні 60-річчя має недавній гендиректор заповідника «Чернігів стародавній», член правління товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка Юрій Соболев — не зможемо привітати особисто і підняти дружню чарку, але привітаємо хоча би мисленно.

... І був черговий день Широкої української війни, коли Господь, який понад часом, бачив героїзм і підлість, чув молитви і прокльони, і посилав мужність воїнам та відплату окупантам. І йшли на Небо безкінечною черідкою душі убитих і замучених — біля престолу Господнього було багато української мови...

46-й ранок: Факти й деталі — для осмислення небайдужими

Старості села Грем'яч Ганні Гавриліній довелося пережити російський полон і знущання. З нею у Новгороді-Сіверському поспілкувався журналіст Олексій Коцебчук.

Її вивезли на територію рф, зав'язавши очі, для страху стріляли над головою. А коли тільки спитала — що ж ви хорошого зробили? — постригли наголо. Це в росіян така форма знущання над жінками. Коли в російських тюрмах карався Левко Лук'яненко, йому насильно голили вуса, щоб не було жодної ознаки козацької нації, а тут — навіть обрізають волосся у жінок...

У старости Грем'яча відібрали кільце, сережки, тисячу гривень, що мала при собі. Традиційне злодійство. І кожен день допитували. Певно, ніяк їх ФСБ не може зрозуміти — чому українці не люблять росіян? Навіть ті українці, що живуть на кордоні, адже Грем'яч — найпівнічніше село України.

Її тримали у Курському СІЗО, називаючи наводчицею для ударів української артилерії. Отже, й тут брехали, бо коли чоловік поїхав її шукати, сказали, що вона в Погарі... Брехня — риса невіддільна від росіянина.

Сусід мій правий: однією з причин звірств росіян у Бучі, Ірпені, Гостомелі є те, що наш рівень життя високий порівняно з ними. «Вони приїхали зі своїх мухосранських, де туалет — це чотири кілки, обтягнуті целофаном, а тут бачать у звичайних людей красиві будинки, де є все — і побутова техніка, і дорогий одяг, і машини, і затишок. Тим паче, в приміських, під Києвом, містечках, де живуть небідні люди. Оце їх і збісило» — каже сусід.

Мені ж пригадалося, як одна жінка розповідала: зайшли окупанти в дім і кажуть: «Красіва, как в кіно». Вийшли, залізли в танк і вдарили по дому. Добре, що люди попадали на підлогу і врятувалися.

Достоевський збрехав, як брешуть і всі росіяни: красаота не врятує світ. Врятує українська сила опору.

56-й ранок: Дерусифікація в ЗМІ- це як вимити руки після брудної роботи

Коли я закінчував свою роботу радника голови ОДА по декомунізації, на заключній пресконференції сказав, що після декомунізації має настати дерусифікація. Тоді мене не зрозуміли. Тепер розуміння

дала російська навала, коли, не побувши на окупованих територіях Чернігівщини і місяця, кацапи стали викидати з бібліотек (які багатом нашим головам громад взагалі зайві!) книги. Про УПА, про Стуса, про Мазепу... Чомусь не чути було сміхунів, яких корчило від слогану «Армія! Мова! Віра!»...

Тож у Чернігові пора прибрати ім'я російського письменника Короленка з обласної бібліотеки, помінати назви вулиць — бо в нас є не тільки Московська, але й навіть Костромська... Знаєте як вона з'явилася? У 50-і роки в міськвиконкому цими питаннями відав відставник родом з Костромської області, тобто окупант. І, звісно, одну з наших українських вулиць він обізвав таким іменем. Для нього мова мала значення...

Є вулиці Суворова і Нахімова, а є і Пушкіна та Толстого — останні два були в Чернігові і, очевидно, підніметься вой Баскервіллів на захист їх. Але те, що вони тут були — не є аргументом, адже вони перш за все були апологетами російської імперії. Скажімо, Толстой у своїй знаменитій «Войні і мирі» створив двох героїв — царя і імперію. Там нема народу. Та й народ не наш. То чому нам триматися за Толстого? А Пушкін взагалі хвалив нищення Варшави, оббрівував нашого гетьмана Мазепу і помирав із запискою від царя Ніколая I зі словами «Я весь єво...». Це той Ніколай Палкін, який заслав нашого Шевченка в солдати, у приаральські степи...

Пам'ятник Пушкіну на Валу прибрати в музей. І крапка.

А ще є вулиці імені героїв другої світової війни — скажімо, Зої Космодем'янської, яка палила людям хати серед зими, за що її й здали німцям. Або сталінського маршала Рокосовського — зрадника свого, польського народу. Її давно треба перейменувати на проспект Левка Лук'яненка! Цього давно домагається товариство «Просвіта» імені Т. Шевченка, а міська влада упирається...

Нема в нас місця і для белових — пухових та інших генералів кривавого режиму, а ось вулицю нашого земляка Олександра Молодчого треба залишити, бо свій. Натомість вулиці Серьожнікова треба повернути історичну назву — Борисоглібська. Тим паче, що й Серьожніков до Чернігова жодного стосунку не має — росіянин, що загинув на Дніпрі... Попудренко — українець, але був другим секретарем обкому компартії, тобто причетний до нищення українців. Тому — век! Як і маловідомих партизанів Балицького та йому подібних!

Отже, пора чистити. Щоб дихати без міазмів рузського міра!

Натомість мають бути вулиці героя Небесної сотні Віктора Орленка, першого голови чернігівського Руху Валерія Сарани, англійського письменника Джозефа Конрада, що жив у Чернігові, має бути вулиця героїв Маріуполя і патріарха Мстислава (він при німцях сидів у чернігівській тюрмі і приїздив, коли була проголошена незалежність)...

60-й ранок: Про Пушкіна в українському інформаційному просторі

Україна ліквідувала міф про непереможну російську армію. Лишилося ліквідувати міф про велику гуманістичну російську культуру.

Оскільки наразі чую практично один аргумент на зняття пам'ятників Пушкіну та перейменування вулиць його імені (в одній тільки Чернігівщині їх 108!), хочу доповнити: ні, Пушкіна треба прибирати з української карти пам'яті не тільки тому, що він маркер рузського міра.

1. Александр Пушкін написав брехливу поему «Полтава», за що його не любив Тарас Шевченко. Брехливу перш за все образом гетьмана Мазепи.

2. Пушкін всіляко підтримував російську імперську ідею — так він хотів бути секретарем кривавого генерала Єрмолова, який окупував Кавказ, та славословив криваве взяття Варшави у вірші «На взятіє Варшавы» — його сучасник, князь Вяземський, назвав це «славословием резни».

3. Міф про те, що Пушкіна берегли декабристи і тому, мовляв, він не був з ними — насправді, як розповідав сам Пушкін (є спогади сучасників), він і не збирався на Сенатську площу — шлях його карети перебіг чорний кіт і він нікуди не поїхав.

4. Пушкін висміював християнство — скажімо, він під час літургії у Кишиневі безумно реготав, що й зараз би сприйнялось як дикість. Недарма митрополит псковський не дозволив ховати його в ограді монастиря — поховали біля огорожі, які зараз перенесли. Нагадую, що за межами кладовищ традиційно ховали самогубців.

5. Суд офіцерської честі виправдав Дантеса, який стріляв у Пушкіна.

6. Перед смертю він не хотів прийняти причастя. Тоді імператор Ніколай I переказав, що не покрие його картярських боргів — і мусив прийняти святе причастя. Помирив із запискою царя в руках і словами: «Я весь єво!». Оце-то борець за свободу, як нам втовкювали в школярські голови? Нагадаю, що натомість для Тараса Шевченка Ніколай I був «неудобозабиваемим Тормозом», який заслав Тараса в аральські степи в солдати із заборонаю писати і малювати.

7. Так звані «ссылки» Пушкіна — це його маєток у Михайловському, після чого стали бігати по ньому чужі діти, дуже кучерявістю на барина схожі, і Одеса, де він жив та похабнічав у героя війни 1812 року, обплывуючи його. Таке заслання — на південь, на фрукти, на сонце кожен випускник радянського вузу б з радістю отримав...

8. Коли його ховали, то везли на рогах, як непотріб — це засвідчила дружина цензора Нікітенка. Коли запитали, кого везуть, хтось відповів: «Да какой-то Пушкин!». Натомість Шевченка ховали з поче-

стями, коли в усіх наших оленівках і козельцях виходили назустріч процесії, правились панахиди, а через Дніпро просто переносили на плечах труну...

9. Культ Пушкіна з'явився за наказом царя, який змушував генерал-губернаторів передплачувати видання його творів. Я сам читав список книг на видачі в Сосницькій земській бібліотеці — Пушкін був мо' на двадцятому місці. Розквітнув культ Пушкіна за наказом Сталіна з нагоди сторіччя смерті.

І наостанок — у жодній російській ізбі та й навіть у дворянських салонах не зафіксовані портрети Пушкіна, тоді як були портрети Шевченка та «Кобзарі» у селянських українських хатах і в маєтках інтелігентів українських...

70-й ранок: російська матриця відомої чернігівської журналістки

Відома чернігівська журналістка, яка вважає себе, і всі такою її вважають, патріотичною, написала в коментах — мовляв, найшли крайнього, Пушкіна, і взагалі перейменування та скидання пам'ятників не на часі...

Мені ж пригадалося, як десь у 90-х роках, коли українську книжку днем з вогнем при кучмівському режимі не знайдеш у книгарнях, і ми, журналісти, з якоїсь нагоди були в Києві то я й показав цій журналістці книгарню «Наукова думка» майже на Хрещатику, де були українські книги. От, думаю, людина відведе душу! Адже для інтелігента книга — як для хлібороба зерно на посів...

Вертається вона з книгарні з томиком віршів... Асадова! Щоб ти скисла! А ще й галичанка! Щоправда, в Галичині діти народжувались і від енкаведистів та інших насланих...

Проїшли роки. Гримить війна. Син тої журналістки давним-давно буде власне життя десь чи не у Франції. Сама вона всуціль патріотична. Але — Пушкін. Але — російська матриця. Але — колоніальна залежність.

80-й ранок: Навала і «Навала»

Він прийшов, як заведений — у білопінні вишневого та яблуневого цвіту, у проминанні цвіту грушевого, у жалкуванні за побитим морозом цвітом абрикосовим — цього року вперше зацвіла посажена вже мною абрикосинка, але ніт — не спробуєш...

Дочитав роман Володимира Ворони «Навала» — це частина трилогії «Хоробор». Дуже вчасний роман. Бо знову навала. «Жили колись люде, раділи й сумували, любили та страждали; прийшов час — в один день полягли вони в рідну землю за те лиш, що не впокорились ворожому племені, бо хотіли жити по власній, не чужій волі, — пише Володимир Ворона. — ... Хто б там що не казав, кінця не існує: смерть

неминуча, проте й не кінечна; сміло поглянь їй у вічі — там угледеш жаринку нового життя. Прихід її означає лише, що на зміну старому заступить нове — в цьому єдина правда нашого буття».

... І був буйний ранок весни, і був 80-й день Широкої української весни, і благословляли Пан Бог та наші героїчні предки своїх нащадків, що боронили, гинучи, своє. Своє ім'я, свою натуру, свої душі і свою землю. Бо були вони русичами — українцями і ніколи не скорялися навалі захланної орди.

Замість епілогу

Чернігів прокидається...

Пильно дивиться в сторону стольного Києва — настороженість ще від Ольговичів не пройшла... І наслухає дурну московщину — ядерну, непередбачувану. І молиться за Україну, будучи північним її нездоланним форпостом.

Ще зовсім зелена більш ніж столітня вишня- антипка на Валю, впевнено заявляючи: приморозків ще не буде. Шурхотить опале листя, прикриваючи плями на тротуарній плитці від осколків руззкого міра. Каштани падають тихо, боячись двірничих із шепелявичими мітлами. Тарас тримає альбом для малювання, шкодуючи, що нема автомату. Біжать, хекаючи, перші погонщики свого здоров'я, перегаваючи нечисленних песиків...

Доброго ранку, Україно!

Наукове видання

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Науковий журнал
Число 2 (10) за рік 2022

Засновник і видавець —
Київський національний університет культури і мистецтв

Виходить із 2018 р.

Редагування та коректура	<i>Оксана Гарачковська</i>
Редакторка англomовних текстів	<i>Марина Антонівська</i>
Технічне редагування та комп'ютерна верстка	<i>Сергій Шашенко</i>

Підписано до друку 01.12.2022. Формат видання 70×100/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура PT Serif.
Ум-друк. арк. 23,5. Обл.-вид. арк. 25,5
Наклад 300 прим.
Зам. №

Віддруковано з оригінал-макету на видавничо-поліграфічній базі КНУКіМ
м. Київ, вул. Д. Дорошенка, 14.

Свідоцтво про внесення суб'єкта до державного реєстру видавців,
виготовників, розповсюджувачів видавничої
продукції серія ДК № 4776 від 09.10.2014